

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**CEMÂLEDDİN ÇAUŞEVİÇ (1870-1938) – HAYATI VE
ESERLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Adnan KAJEVİC

Enstitü Anabilim Dalı: İslâm Tarihi ve Sanatları

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Serdar ÖZDEMİR

AĞUSTOS - 2020

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**CEMÂLEDDİN ÇAUŞEVİÇ (1870-1938) – HAYATI VE
ESERLERİ**

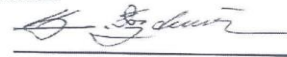
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Adnan KAJEVİC

Enstitü Anabilim Dalı: İslâm Tarihi ve Sanatları

**“Bu tez sınavı 02/09/2020 tarihinde online olarak yapılmış olup aşağıda isimleri
bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”**

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Dr. Öğr. Üyesi Serdar ÖZDEMİR	BAŞARILI
Dr. Öğr. Üyesi Esra ATMACA	BAŞARILI
Doç. Dr. Nevzat SAĞLAM	BAŞARILI

	T.C. SAKARYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU	Sayfa : 1/1
Öğrencinin		
Adı Soyadı	:	Adnan KAJEVİC
Öğrenci Numarası	:	1660Y09017
Enstitü Anabilim Dalı	:	İslam Tarihi ve Sanatları
Enstitü Bilim Dalı	:	İslam Tarihi
Programı	:	☒ YÜKSEK LİSANS ☐ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	CEMALEDDİN ÇAUŞEVİÇ (1870-1938) - HAYATI VE ESERLERİ
Benzerlik Oranı	:	% 4
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,		
☒ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir inihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.		
 11/09/2020 İmza		
☐ Sakarya Üniversitesi Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafıma yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.		
Bilgilerinize arz ederim.		
/20..... İmza		
Uygundur		
Danışman Unvanı / Adı-Soyadı: Dr. Öğr. Üyesi Serdar ÖZDEMİR Tarih: 11.09.2020 İmza: 		
☐ KABUL EDİLMİŞTİR ☐ REDDEDİLMİŞTİR EYK Tarih ve No:	Enstitü Birim Sorumlusu Onayı	

ÖNSÖZ

Bugünlere gelmemde emeği sonsuz olan, beni her zaman ve her durumda destekleyen hiçbir türlü yardımı benden esirgemeyen ve hakkı hiçbir zaman ödenmeyecek olan başta annem ve babam olmak üzere bütün aileme ve manevi rehberime Taxhidin Bütüçi'ye teşekkürlerimi sunarım.

Yakın ve geniş çevremde çalışmamı nihai haline getirmeme yardımcı olan birçok kişi bulunmaktadır. Öncelikle çalışmamı hazırlarken gösterdiği ilgi ve desteği için danışman hocam Doç. Dr Serdar Özdemir'e içten teşekkür etmek isterim. Ayrıca, İslâm Tarihi ve Sanatları bölümünde görev alan diğer hocalarıma, öncelikle bilgilerinden istifade ettiğim Prof. Dr Levent Öztürk ve Doç. Dr Saim Yılmaz'a da teşekkürü bir borc bilirim.

Öte yandan, bana üç yıl boyunca maddi ve manevi yardımı sağlayan Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'na içten teşekkür etmek isterim. Türkiye'de bulunduğum dört yıl süresince benimle omuz omuza giden, yardım eden, maddi ve manevi destek veren tüm arkadaşlarıma da teşekkür etmek isterim.

Ayrıca, çalışmamda dil ve diğer eksiklerin gözden geçirilmesinde katkıda bulunan değerli Dr. Seyfettin Haruni ve Tömer hocam Veli Gök'e şükranlarımı sunarım. Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphane personeline ve ilk sırada Cemâleddin Çauşeviç'in yayınlanmayan arşiv belgelerini gözden geçirme fırsatı sunan Amina Kadribegoviç'e şükranlarımı dile getirmek isterim.

Adnan KAJEVİC

02.09.2020

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	v
RESİM LİSTESİ.....	vi
ÖZET.....	vii
SUMMARY	viii

GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: CEMÂLEDDİN ÇAUŞEVİÇ'İN HAYATI	15
1.1. Çauşeviç'in Çocukluğu ve Tahsili.....	15
1.1.1. Tahsili	16
1.1.2. İstanbul'daki Tahsili ve Hocaları	16
1.2. Arap Ülkelerini Gezmesi ve Muhammed Abduh ile Tanışması	18
1.2.1. Çauşeviç'in Bosna'ya Geri Dönüşü	20
1.2.2. Gazi Husrev Bey Camii'ndeki Vaazları	22
1.2.3. Saraybosna Lisesi'nde Hocalığı.....	26
1.3. Ulemâ Meclisi'ndeki Görevi (1905-1910).....	27
1.4.1. Bosna-Hersek Müslümanlarının Dinî Eğitim Durumu	36
1.4.2. Dinî Eğitimin Durumuna Kısa Bir Bakış	38
1.5. Arabica Alfabeti ve Alfabe Değişikliği.....	46
1.5.1. Dergi Faaliyetleri	54
1.5.2. Tarık Dergisi	54
1.5.3. Diğer Dergiler	56
1.5.4. Şeriat Kadılık Okulu'ndaki Hocalığı.....	58
1.5.5. Çauşeviç'in Yaşadığı Ortam ve Koşulları.....	60

1.5.6. Kişiliğine Yöneltilen Eleştiriler	63
1.6. Bosna'daki Eğitim Kalitesinin Yükseltilmesindeki Rolü	66
1.6.1. Reîsülulemâ Adaylığı ve Seçimleri.....	68
1.6.2. Reîsülulemâ Makamına Seçilmesine Tepkiler	72
1.6.3. Reîsülulemâ Olarak İlk Faaliyetleri	73
1.7. Birinci Dünya Savaşı Esnasında Çauşeviç (1914-1918)	75
1.7.1. Savaşta Hıristiyan Halkını Koruyan Çauşeviç.....	78
1.7.2. Savaş Sonrası Yıllarda Çauşeviç.....	79
1.7.3. Savaş Sonrası Dönemdeki Faaliyetleri.....	81
1.7.4. Reîsülulemâ Makamından Geri Çekilmesi.....	82
1.8. Çauşeviç'in Çalışmaları ve Faaliyetleri Hakkında Raporu (Belgrad Seyahati)...	86
1.9. Emekliliği ve O Süre Zarfında Yaptığı Faaliyetleri	93
1.9.1. Çauşeviç'in Karakteri ve Görüşleri.....	96
1.9.3. Özel Hayatında Çauşeviç.....	98
1.9.4. Çauşeviç'in Ölümü.....	98

BÖLÜM 2: ESERLERİ 102

2.1. 1903-1913 Arasındaki Çalışmaları.....	109
2.1.1. Tarık Dergisi'nde Yer Alan Kitapları	109
2.1.2 Tarık Dergisi'nde Yer Alan Makaleleri	111
2.1.3. Mekteb Takvimi.....	113
2.2. 1907-1913 Yılları Arasında Çeşitli Dergilerde Yayınlanan Makaleleri.....	114
2.3. Muhtasar İslâm Tarihi ve Dedenin Menakıbleri Eserleri	118
2.3.1. Muhtasar İslâm Tarihi	118
2.3.2. Dedenin Menakıbleri.....	134
2.4. 1913-1930 Arasındaki Çalışmaları.....	138

2.4.1. Esteizu Billah! Ku Enfusekjum ve Ehlikum Nara...	140
2.4.2. Halk Sağlığı (Narodno zdravlje)	141
2.4.3. Bir Vaaz (Jedan vaz)	142
2.4.4. İslâm Eğitim Anketi'nin Üçüncü Oturumunun Açılış Konuşması (Govor na Otvaranju Treće Sjednice Islamske Prosvjetne Ankete)	143
2.4.5. İslâmi Bakış Açısıyla Sarhoş Edici İçecekler (Opojna Pića sa Islamskog Aspekta)	144
2.4.6. Müslüman Kardeşlerim (Braćo Muslimani)	145
2.4.7. Bir Kitabın Özeti (Ocjena Jedne Knjige)	146
2.4.8. Reîsülulemânın Tüm Din Görevlilerine Genelgesi (Okružnica Našeg Presv. Gosp. Reis ul-Uleme)	147
2.5. 1930-1937 Arasındaki Çalışmaları	149
2.5.1. Mutluluk, Dinî Görevlerin Yerine Getirmektedir (Sreća je u vršenju vjerskih dužnosti)	152
2.5.2. İman ve İslâm (İman i İslam)	153
2.5.3. İyi ve Hayırlı İşlerde Yardımlaşın (Međusobno se Potpomažite u Dobrim i Pobožnim Djelima)	154
2.5.4. Kur'ân ve Müslümanlar (Kur'ân i Muslimani)	155
2.5.5. Allah'ın Emirleri (Božije Zapovijedi)	157
2.5.6. Mekke ve İslâm (Mekka i İslâm)	158
2.5.7. Milletler ve Din (Nacije i Vjera)	160
2.5.8. İbadet ve Ahlak Üzerinde Birkaç Söz (Nekoliko Riječi o İbadetu i Ahlaku)	161
2.5.9. Allah'ın Nurunu Kimse Söndüremez (Božije Svetlo Ne Može Nitko Ugasiti)	162
2.6. Cami (Džamija)	164
2.7. Kur'ân-ı Kerim Tercümesi ve Yorumu	165

BÖLÜM 3: ÇAUŞEViÇ’İN ETKİSİ VE FAALİYETİ	170
3.1. Din Eğitimi İlerletmeye Olan Katkısı.....	171
3.2. Dergilerin Başlatılması ve Derneklerin Kurulması	172
3.3. Çauşeviç’in 20. Yüzyılın Başlarında Bosna’daki Dinî Eğitim Kurumlarının Reformundaki Faaliyetleri	177
3.4. Mesnevihan Olarak Çauşeviç.....	181
3.5. Birinci Dünya Savaşı Sırasında ve Sonrasında Müslümanların ve Hristiyan Nüfusunun Korunmasındaki Katkıları	182
3.6. Okullarda Müslüman Gençlerin Asimilasyonuna Olan Mücadelesi	190
3.7. Reformist Düşüncenin Gelişimine Katkısı, Kur’ân Çalışmalarının Gelişimine Katkısı ve Öğrencileri.....	194
3.7.1. Kur’ân-ı Kerim Çalışmalarının Gelişimine Katkıları ve Öğrencileri	196
3.7.2. Talebeleri	200
SONUÇ.....	203
KAYNAKÇA.....	210
EKLER.....	218
ÖZGEÇMİŞ	241

KISALTMALAR

a.mlf.	: Aynı müellif
(a.s.)	: Aleyhisselam
Bkz.	: Bakınız
B.y.	: Basım yeri yok
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
GHBA	: Gazi Hüsrev Bey Kütüphane Arşivi
H.z.	: Hazreti
nşr.	: Neşreden
mlf.	: Müellif
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Trc.	: Tercüme eden
vb.	: Ve benzeri

RESİM LİSTESİ

Resim 1: Muhtasar İslâm Tarihi (Kratak Tarihi İslâm) Adlı Eserin Orijinal Arebica Metni (1).....	122
Resim 2: Muhtasar İslâm Tarihi (Kratak Tarihi İslâm) Adlı Eserin Orijinal Arebica Metni (2).....	123
Resim 3: Çauşeviç Tarafından Sırp Ordusu Generali Stepa Stepanović’e Gönderilen Mektup.....	191
Resim 4: General Stepa Stepanović’in Cevabı.....	192
Resim 5: Çauşeviç Tarafından Milli Eğitim Bakanına (Božidar Ž. Maksimović) Gönderilen Mektup.....	196
Resim 6: İlahiyat Burs Mektubu.....	204

Sakarya Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	X	Doktora	
Tezin Başlığı: Cemâleddin Çauşeviç (1870-1938) – Hayatı ve Eserleri			
Tezin Yazarı: Adnan KAJEVİC		Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Serdar ÖZDEMİR	
Kabul Tarihi: 02.09.2020		Sayfa Sayısı: viii (ön kısım), 210 (tez),23 (ekler)	
Anabilim Dalı: İslâm Tarihi ve Sanatları		Bilim Dalı:	
Bu çalışma, yirminci yüzyılın ilk yarısında Bosna-Hersek'te dinî lider olan Cemâleddin Çauşeviç'in hayatı ve eserleriyle oradaki İslâm Birliği'nin tarihine ışık tutmaya yönelik bir girişimdir. Bosna-Hersekli âlimin hayatı ve eserleri incelenerek, Balkanlarda belli bir tarihsel dönemde Müslümanların durumu da ele alınmıştır. Bosna-Hersek'teki Müslümanlar için on dokuzuncu yüzyılın sonu bir tür medeniyet çöküşünü temsil etmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içinde yaşayan Müslümanları merkezi olan İstanbul'dan koparmak, onların kaybolmaları demektir. Bosnalı Müslümanların tarihsel gelişimi için büyük güçlerin onayıyla 1878'de Avusturya-Macaristan tarafından yapılan işgal, kendi kimliklerini korumak için mücadele ettikleri bir dönemin başlangıcı idi. Bu çalışmanın ana hedefi, Cemâleddin Çauşeviç'in hayatını takiben Bosnalı Müslümanlar için yirminci yüzyılın ilk yarısında meydana gelen tarihsel koşullar ve zorlukları belirtmektir. Boşnakların dinî kimlik kaybı, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlardaki askerî ve siyasî yönden zayıflamasıyla yakından bağlantılıdır. Çalışmanın içeriğine bakıldığında, Bosnalı Müslümanlar tarafından Avusturya-Macaristan hükümetine karşı nasıl bir tutum izlendiği ve 1878'den sonra ortaya çıkan dinî düzenin nasıl olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. Cemâleddin Çauşeviç'in ortaya çıkışı ile Bosnalı Müslümanların tarihi ve kültürel gelişmelerinde bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişikliklerin temelini ne olduğu ve Çauşeviç'in başarısının kilit noktaları bu çalışmada tartışılmaktadır. Tarihte yirminci yüzyılın büyük bir kargaşa yüzyılı olduğunu, büyük imparatorlukların ortadan kalktığını ve çok sayıda bağımsız devletin kurulduğunu hesaba katarsak, Çauşeviç'in bu tarihsel olgulara karşı nasıl bir tavır sergilediği ortaya konmuştur. Çalışma üç bölümden oluşmakla birlikte her bölümde farklı bir yaklaşımla Çauşeviç'in Bosna ve Balkanlardaki Müslümanlar için elde ettiği başarılar belirlenmektedir. Çalışmada çok sayıda farklı kaynaklar kullanılarak Çauşeviç'in hayatı ve eserleri ile ilgili yeni sonuçlar çıkarılmaktadır. Çalışmanın elde edilen sonuçları, Cemâleddin Çauşeviç'in yirminci yüzyılda Bosnalı Müslümanların dinî ve kültürel ilerlemesi için en önemli kişilerden biri olduğu tezini doğrulamaktadır.			
Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Bosna-Hersek, Cemâleddin Çauşeviç, Reîsülulemâ			

Sakarya University

Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	X	Ph.D.	
Title of Thesis: Cemâleddin Çauşeviç (1878-1938) – Life and Achievements			
Author of Thesis: Adnan KAJEVIC		Supervisor: Serdar ÖZDEMİR	
Accepted Date: 02. 09. 2020		Number of Pages: viii (pre text), 210 (main), 22 (app.)	
Department: History of Islam and Islamic Arts Subfield:			
This study is an attempt to shed light on the history of the Islamic Community in Bosnia and Herzegovina through life and work of religious leader Cemâleddin Causevic in the first half of the twentieth century. The life and work of the scholar of Bosnia and Herzegovina are being examined and the situation of Muslims in a certain historical period in the Balkans is also being discussed. For Muslims in Bosnia and Herzegovina, the end of the nineteenth century represents a sort of collapse of civilization. For all Muslims living within the borders of the Ottoman Empire, it meant being separated from spiritual center – Istanbul. The occupation, with the approval of the great powers, by Austria-Hungary in 1878 highlighted the beginning of a period in which Bosnian Muslims struggled to protect their identity. The main goal of this study is to determine the historical conditions and difficulties that occurred in the first half of the twentieth century for Bosnian Muslims following the life of Cemâleddin Causevic. The loss of religious identity of Bosniaks is closely connected to the military and political weakening of the Ottoman Empire in the Balkan. From the content of this study, it will be better understood what the Bosnian Muslims' attitude towards the Austro-Hungarian government and the religious order that emerged after 1878 was. With the advent of Cemâleddin Causevic, few changes have occurred in the historical and cultural developments of Bosnian Muslims. The basis of these changes and key points of Causevic's success are discussed in this study. Considering that the twentieth century has been a great century of chaos, great empires have disappeared, many independent states have been established, and the attitude of Causevic towards these historical phenomena is being examined. In each of the three sections of the study, the achievements of this scholar for Muslims in Bosnia and the Balkan are determined with a different approach. The study draws new conclusions about the life and work of this scholar by using many different sources. The results of the study confirm the thesis that Cemâleddin Causevic was one of the most important people for the religious and cultural advancement of Bosnian Muslims in the twentieth century.			
Keywords: Islamic History, Bosnia and Herzegovina, Cemâleddin Çauşeviç, First World War			

GİRİŞ

Konunun Amacı

Bir ulus olarak Boşnaklar, yakın tarihlerinde defalarca din ve inanç haklarını korumak adına mücadele vermek zorunda kalmışlardır. Berlin Kongresi'nden sonra siyasî güç dengesindeki değişimle beraber, Balkan ülkelerinin çoğunda nüfusun dinî yapısında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişimlerin etkisi, Balkanlarda yaşayan halklar arasından en çok kendilerini Müslüman olarak tanımlayan Boşnaklar üzerinde hissedilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlardan çekilmesi ile Boşnaklar, dinî merkezini kaybetti. İstanbul'daki dinî merkezle olan manevi bağlarının kopmasıyla birlikte Bosna'daki Müslümanlar dinî yaşamlarını idare edecek bağımsız bir İslâm Birliği'nin kurulması için mücadeleye başladı. Fakat Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Bosna'yı işgal ederek bölgenin manevi gücünü de ele geçirmek istedi. Yürüttükleri kademeli ve planlı siyasî mücadele sonucunda Avusturyalılar, kendi kontrolleri altında faaliyet gösterecek bir İslâm Birliği kurmayı başardılar. İslâm Birliği'nin başında Avusturyalı İmparator tarafından görevlendirilen reîsülulemâ ünvanı taşıyan kişi bulunuyordu.

Çalışmanın konusunu, İslâm Birliği'nin dördüncü reîsülulemâsı olarak bilinen Cemâleddin Çauşeviç teşkil edecektir. Bu çalışma çerçevesinde İslâm Birliği ve Bosnalı Müslümanlar için yürüttüğü faaliyetler detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Bu çalışmanın amaçlarından biri de eserleri çerçevesinde yirminci yüzyılın ilk yarısında Çauşeviç'in Boşnaklar için olan önemini ortaya koymaktır.

Konunun Önemi

Özel bir İslâm Birliği'nin kurulmasıyla Boşnaklar görünürde din işlerini idare etme hakkını elde ettiler. İslâm Birliği üzerindeki tüm kontrolün Avusturya-Macaristan devlet yetkililerinin elinde olduğu düşünüldüğünde böyle bir birlik içindeki Bosnalı Müslümanların sadece acımasız bir bürokratik sistemin hizmetkârları olduğu görülmektedir. Bosnalı düşünürler ve ulemâ arasında İslâm Birliği konusunda uzlaşmış bir tutum olmaması, Avusturyalıların İslâm Birliği'nin tüm alanları üzerinde mutlak kontrol sahibi olmalarını sağlamıştır. Dinî liderler, devlet makamlarına sadık kişiler arasından seçilmekte ve tüm vakıf işleri il hükümeti tarafından kontrol

edilmekteydi. Bosnalı Müslümanlar her ne kadar bu durumdan memnun olmasa da dinî temsilcilerinin kararlarına uymak zorunda kalmışlardır. Seçilen ilk iki reîsülulemâ, Avusturya-Macaristan hükümetine tamamen sadıktı. Avusturya-Macaristan makamlarının adaletsiz tutumları sebebiyle Bosna'daki Müslümanlar, dinî ve ilmî bağımsızlık mücadelesine başladılar. Bu mücadele on dokuzuncu yüzyılın sonlarına denk gelen 1899'da başladı ve tam on yıl sürdü. İslâm kurumlarının bağımsızlığını ve vakıf işlerinin kontrolünü sağlamak isteyen bu hareket içerisinde Boşnakların önemli temsilcileri vardı. Özerk statünün yürürlüğe girmesiyle İslâm Birliği'nin örgütlenmesinde bir takım değişiklikler meydana geldi. Çalışmanın amacı, tüm bu değişikliklerle ilgili Cemâleddin Çauşeviç'in nasıl bir tutum sergilediğini tespit etmektir. Diğer yandan bu araştırmada Çauşeviç'in İslâm Birliği başkanlığına atanmasıyla birlikte bu kurumun işleyişinde yaşanan değişimlerin özellikleri üzerinde durulacaktır. Ayrıca Çauşeviç'in İslâm Birliği'nin başına gelmesiyle birlikte Bosna'daki dinî yaşamın büyük bir değişim, bir rönesans yaşadığı gerçeğine dayanarak ortaya çıkan pozitif havanın hazırlayıcı sebepleri de incelenecektir. Çauşeviç'in çevresi üzerinde ne gibi bir etki oluşturduğu, sergilediği davranış ve tutumlara karşı ne denli yaklaşım gösterildiği hususunda tespitler aktarılacaktır. Ayrıca çalışmamızda Çauşeviç'in reîsülulemâ olduğu dönemin neden İslâm Birliği için bir ilerleme dönemi olarak nitelendirildiği tartışılacaktır. Çauşeviç'in hayatı ve eserleri ele alındığı bu çalışmayla İslâm Birliği'nin tarihçesini anlamak için daha net bir tablo oluşturulacaktır. Aynı zamanda bu çalışmada, Çauşeviç'in günümüz Bosna-Hersek âlimlerinin üzerindeki etkisine dair tespitler ele alınacaktır.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışma giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın yazılma amacı ve çalışmayla nasıl bir sonuçlar elde edilmek istendiği belirtilmiştir. Ayrıca bu bölümde, çalışmanın yazımı sırasında kullanılan tüm kaynaklar listelenmiştir. Burada İslâm Birliği'nin kuruluşu ve Avusturya-Macaristan yönetimi içinde işleyişi hakkında temel bilgiler de verilmiştir.

Birinci bölümde, çalışmanın odak noktası olan Bosnalı âlim Çauşeviç'in hayatı hakkında önemli bilgilere değinilerek ilk tahsili, hocaları ve yaptığı hizmetler analiz edilmiştir. Bu bilgiler çerçevesinde reîsülulemâ görevindeki süreçler üzerinde

durulmuştur. Hayatını takip eden tüm olaylar ve faaliyetler, daha sistemli bir tablo elde etmek için kronolojik sırayla sunulmuştur. Çalışmanın özgünlük seviyesini yükseltmek amacıyla Çauşeviç'in bazı konuşmaları çeviri yapılarak sunulmuştur. Ulaşılan kaynak sayısına bağlı olarak bazı konular daha ayrıntılı olarak, bazıları ise ana hatlarıyla ele alınmıştır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde Çauşeviç'in yazdığı eserler incelenmiş ve yayım tarihleri dikkate alınarak kronolojik olarak sunulmuştur. Çalışmanın kapsamına bağlı olarak eserlerinin büyük bir kısmı bu bölümde ele alınmıştır. İslâm tarihi ile alakalı olan eserlerine daha çok yer verilmiştir. Bu bölümde de bir öncekinde olduğu gibi yayınlanan eserlerin kronolojisi dikkate alınmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümü Çauşeviç'in toplumun farklı katmanları üzerinde bıraktığı etki ve faaliyetlerine ayrılmıştır. Ayrıca bu bölümde reîsülulemâ görevindeyken elde ettiği başarılar ele alınmıştır. Yine çok sayıda dernek ve derginin kuruluşundaki rolü, çalışmanın bu bölümünde ele alınmıştır. Çauşeviç, Birinci Dünya Savaşı sırasında Müslüman nüfusun korunmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu konunun önemi göz önünde bulundurularak bu alandaki katılımını teyit eden arşiv belgeleri sunulmuştur.

Çalışma, ayrıca ulaşılan arşiv belgelerinin sunulduğu bir ek bölümü de içermektedir. Bu bölümde Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Arşivlerinde bulunan bazı el yazmalarına da yer verilmiştir.

Kaynaklar

Bosnalı Müslümanlar, yirminci yüzyılı oldukça belirsiz bir sosyal ve dinî atmosferde karşıladılar. Bu belirsizlik, halkın yararına çalışılacak din ve devlet kurumlarının gerektiği şekilde faaliyet gösterememesi sorunuyla yakından ilgiliydi. İnsanlara hizmet etmesi beklenen mevcut İslâm Birliği, kendisine bile yardımı dokunmayan ve bürokratik olarak işlevsizleşmiş bir kurumdur. İslâm Birliği'nin Ulemâ Meclisi gibi diğer tüm kurumları da aynı durumdaydı. Bu durum, dinî ve ilmi özerklik mücadelesini de kapsayan acil değişiklikleri de beraberinde getiriyordu. İslâm Birliği kurumlarındaki ilk ciddi değişiklikler, Çauşeviç'in Ulemâ Meclisi'ne üye olması ve ardından reîsülulemâ olarak seçilmesi ile meydana geldi. Bu dönemde İslâm Birliği'nin kendi içerisindeki değişimleri ele alan çok sayıda eser yazılmıştır.

Çalışmada arşiv belgeleri, genel tarih kitapları, dergiler, makaleler ve özel araştırmalar olmak üzere çeşitli kaynaklardan yararlanılmıştır. Kullanılan kaynaklara ilişkin detaylar şöyledir.

Arşiv Kaynakları

Tez yazımına başlamadan önce Cemâleddin Çauşeviç ile ilgili arşiv kaynakları taranmış, doğru ve orijinal bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Çauşeviç ile ilgili tüm arşiv belgeleri Saraybosna'daki Gazi Hüsrev Bey Kütüphane Arşivi'nde bulunmaktadır. Hayatı ve faaliyetleri hakkındaki arşiv kaynakları iki kategoriye ayrılabilir. Birincisi, kendisiyle yakından ilişkili olan temel arşiv kaynakları-ki Ulemâ Meclisi Arşivi'nde yer almaktadır-Çauşeviç'in Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Bosna'daki ilk ve ortaokullardaki Müslüman çocukların şiddetli asimilasyonu konusunda devlet yetkilileri ile yaptığı yazışmalarını içermektedir. İkinci kategori, yayınlanmamış arşiv kaynakları koleksiyonu dâhilindeki çalışmaları kapsamaktadır. Bu koleksiyondaki belgeler, Cemâleddin Çauseviç'in hayatı ve çalışmalarını araştırmak isteyen kişiler için paha biçilmez hazinelerdir. Bunlar, 2016 yılında koleksiyoner Dejan Spaić (Spaić) tarafından bulunup Gazi Hüsrev Bey Kütüphane Arşivi'ne armağan edilmiştir. Bahsi geçen arşive ilk ziyaretimiz sırasında, söz konusu koleksiyona ilişkin bir inceleme imkânımız olamasa da sonradan yaptığımız ziyaretlerdeki ısrarımız üzerine çalışanlar tarafından koleksiyondaki bazı belgelere ulaşabilme imkânı bulabildik. Ulaştığımız belgelere son bölümde yer verilecektir. Söz konusu belgeleri çalışmamızda kaynak olarak kullandığımız yerlerde Cemâleddin Çauşeviç'in yayınlanmamış belgeleri olarak adlandırdık. Maddi imkânsızlıktan dolayı belgelerin tüm koleksiyonuna erişimimiz mümkün olmadığından sadece çalışmayla alakalı olan en önemli belgelerle sınırlı kalmıştır.

Genel Tarih Kitapları

Bu kitaplar iki kategoriye ayrılabilir. Birinci kategori, Çauşeviç'in hayatı ve eserlerini konu alan kitaplardan oluşmaktadır. Burada değerli hocalarımız Enes Kariç ve Mujo Demiroviç'in kaleme aldıkları *Cemâleddin Çauşeviç – eğitimci ve reformcu* başlıklı kitaptan özellikle bahsetmek gerekir. Çauşeviç'in hayatı ve yaptığı çalışmaları üzerinde çalışma yapmak isteyenlere önemli katkı sağlayan bu kitap, iki ciltten oluşmaktadır.

Kitapta, Çauşeviç'in hayatıyla ilgili metinler ve kısa eserleri bulunmaktadır. Bu kitabın sadeleştirilmiş baskısı 2008 yılında *Mehmed Cemâleddin Çauşeviç* başlığı altında Enes Kariç tarafından yayımlanmıştır.

İkinci kategorinin altında genelde Çauşeviç'in hayatı özelde ise yaşadığı dönemin tarihsel arka planıyla ilgili eserler bulunmaktadır. Bu kategori içerisinde İslâm Birliği tarihinin ele alındığı çalışmalar önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu eserlerden, Omer Nakiceviç'in *Riyaset Kurumunun Tarihsel Gelişimi (Istorijski razvoj institucije Rijaset)* başlıklı kitabı öne çıkmaktadır. Çauşeviç'ten dolayı olarak bahseden fakat yabancı dillerde yazılmış olan bazı eserler de bu kategoriye dâhil edilebilir.

Dergiler

Tezde kullanılan kaynaklar açısından dergiler büyük önem arz etmektedir. Özellikle 1900-1940 yılları arasında Bosna-Hersek'te yayınlanan dergiler bu araştırmanın temelini oluşturmaktadır. Tüm dünyada dergilerin yaygın olduğu bir dönemde, Bosna'da da aynı süreç yaşanmaktaydı. Bosna'da yirminci yüzyılın başlarında din eğitimi almış kişilerin hızla artış göstermesiyle birlikte dinî gelişmeleri takip edecek ve insanlara aktaracak dergilere ihtiyaç duyulmuştur. Bu dönemde birçok derginin başlatıcısı ve editörü olarak Çauşeviç'in kendisi olduğu dikkate alındığında, çalışmanın yapı taşını oluşturan dergilerin önemi daha net anlaşılabilecektir. Çalışmada kaynak olarak kullanılan dergiler içerik bakımından iki kategoriye ayırmak mümkündür. İlk kategori, ağırlıklı olarak dinî içerikli dergileri temsil etmektedir. *Tarik, Misbah, Biser, Novi Behar, İslamski Glas ve İslamski Svijet* gibi dergiler bu kategori içerisinde yer almaktadır. İkinci kategoride ise içerik olarak çoğunlukla kültürel, ulusal ve sosyal konular üzerinde duran dergiler bulunmaktadır. Burada, *Behar, Gajret, Bošnjak ve Narodna Uzdanica* gibi dergiler öne çıkmaktadır. Çauşeviç, din görevlisi olduğu dönemlerde doğrudan tüm bu dergilerle işbirliği yapmıştır.

Bu dergiler arasında günlük, haftalık veya aylık dergiler mevcuttur. Dinî konulara ek olarak Çauşeviç, o dönemde mevcut sosyal hadiseler üzerine yayın yapan dergiler tarafından da yazar olarak davet ediliyordu.

İlgili dergilerin içeriği gözden geçirilerek Çauşeviç ile ilgili kısımlar ayrılıp dikkatlice incelenmiştir. Aşağıda en çok istifade edilen dergiler hakkında daha ayrıntılı bilgi bulunmaktadır.

Bošnjak (Boşnak) dergisi, Mehmed Beg Kapetanović liderliğindeki bir grup Müslüman yazar tarafından 1891 yılında yayına başlatılmıştır. Bu dergi 1910'a kadar kesintisiz yayınlanmaktaydı. Aynı zamanda Bošnjak, Bosna-Hersek Müslümanlarının ilk ulusal dergisidir. Bu derginin özelliği, Latin dilinde yazılmış ilk dergi olmasıdır. Çauşeviç'in bu dergi ile olan münasebeti 1900'de başlamıştır. Henüz bir öğrenciyken Çauşeviç, *Bošnjak* için makaleler yazmıştır. İlerleyen yıllarda bu dergi, Çauşeviç'in çalışmalarını takip ederek faaliyetleri ile ilgili makaleler yayınlamıştır.

Behar 1900'de yayına başlayan, eğitim ve eğlenceyi teşvik eden bir dergiydi. Bu dergi, Edhem Mulabdiç liderliğindeki bir grup Müslüman düşünür tarafından yayın hayatına başlatılmıştır. Dergi, ayda iki kez olmak üzere on yıl boyunca kesintisiz olarak yayına devam etmiştir. Bu derginin içeriği çeşitlidir. Tarih, kültür, edebiyat ve din alanındaki çalışmalar bu dergide yer almıştır. Bu derginin başka bir özelliği ise Arapça, Farsça ve Türkçe ile olan tarihi bağları muhafaza etmesiydi. 1906 yılında Çauşeviç bu derginin genel yayın yönetmenliğini üstlendiğinde içerik bakımından derginin bazı değişikliklere uğradığı görülmüştü.

Tarik dergisi, Çauşeviç'in önemli rol oynadığı ilk dergi olmuştur. 1908-1910 yılları arasında genel yayın yönetmenliğini yaptığı bu dergi daha çok Çauşeviç'in önceliğiyle eğitim alanındaki reformcu fikirlerini yaymak ve gerçekleştirmek amacıyla yayına başlatılmıştır. Arap harfleriyle Boşnakça dilinde çıkarılan derginin asıl amaçlarından biri de Bosnalı Müslümanların Türk ve Arap dünyasıyla olan manevi bağlarını muhafaza etmektir. Öte yandan kadınların Müslüman toplumdaki yeri ve önemi yine dergide üzerinde durulan konulardan biriydi. Çauşeviç'in özel nedenlerinden dolayı, 1910'da *Tarik* dergisinin yayını geçici olarak askıya alınmıştır.

Novi Behar dergisi, Bosnalı Müslümanların tarihini araştırmak için başvurulacak en önemli kaynaklardan biridir. Bu dergi 1927'den 1945'e kadar Saraybosna'da yayınlanmıştır. Diğer Boşnak aydınlarıyla birlikte, bu derginin kurucularından biri de Çauşeviç'ti. Önsözünde derginin amacı; İslâm'ın manevi değerlerini Batı okullarının maddi değerleriyle sentezleyerek her iki dünyada da saadeti elde etmek şeklinde açıklanmıştır. İçerik açısından bu dergi *Behar* dergisinin takipçisi niteliğindedir. Dinî nitelikteki makalelere ek olarak bu dergide önemli sayıda edebi eser yayınlanmıştır.

Araştırmalar

Bu bölümde çalışmanın yazımı sırasında istifade edilen yabancı dilde yazılmış en önemli kaynaklar yer almaktadır. Bu bağlamda, Fransız araştırmacı Xavier Bougarel'in *Le Reis et le voile: Une polémique religieuse dans la Bosnie-Herzégovine de l'entre-deux-guerres* (Reis ve Peçe: Savaşlar Arası Bosna Hersek'te Dinî Bir Tartışma) adlı eseri öne çıkmaktadır. Bu araştırma aslında *L'autorité religieuse et ses limites en terres d'İslâm* (Dinî Otorite ve İslâm Topraklarındaki Sınırları) adlı çok daha kapsamlı bir çalışmanın parçasıdır. Yazar, 2013'te Boston'da yayınlanan bu çalışmada, Müslüman bir kadının tesettürü ile ilgili konularda muhafazakâr ulemâyla tartışmaya giren Çauşeviç'in tutumunu dile getirmektedir. Öte yandan bu çalışma iki dünya savaşı arasında Bosna-Hersek'te cereyan eden muhafazakâr ile modernist ulemâ arasındaki ihtilâfı da özetlemektedir.

Kaynak olarak yararlanılan başka bir eser ise *Bosnian Muslim Reformists between the Habsburg and Ottoman Empires, 1901-1914* (1901-1914 Habsburg ve Osmanlı İmparatorlukları Arasında Bosnalı Müslüman Reformcularıdır). Bu çalışma, 2019 yılında Columbia Üniversitesi'nde yayınlanan bir doktora tezidir. Çalışma, yirminci yüzyılın ilk on yılında Bosna-Hersek'teki reformcu akımları incelemektedir. Cemâleddin Çauşeviç ve bu dönemdeki faaliyetleri bu akımların merkezi figürü olarak alınmaktadır. Öte yandan bu çalışma, Çauşeviç'i merkezi bir figür olarak gören bazı olayları felsefi bir üslupla ele almaktadır.

Çalışmada, iki yüksek lisans tezinden yararlanılmıştır. *1878-1982 Yılları Arası Bosna Hersek'teki Tefsir Çalışmalarında Yenilikçi Düşüncenin Tesirleri* adlı tezinde Çauşeviç, yirminci yüzyılda modernist düşünce okulunun en önemli temsilcisi olarak ele alınmaktadır. Burada, hayatına kısa bir genel bakışın yanı sıra yirminci yüzyılda Boşnaklar arasında reformist düşünceyi şekillendirmesindeki rolü de tartışılmaktadır. *XX. Yüzyılda Bosna Hersek'te Tasavvufî Şahsiyetler ve Etkinlikleri* adlı diğer bir yüksek lisans tezinde ise Çauşeviç'in tasavvuf kişiliği ele alınmaktadır. Değerli eserlerden biri olan Mesnevî'nin şerh edilmesi üzerine olan uzun vadeli çalışması bu tezde öne çıkan konulardan biridir.

İslâm Birliği'nin Tarihçesi

Boşnakların 1878'de yaşamış olduğu değişim dünya üzerinde çok az sayıdaki millette görülmüştür. Siyasî, kültürel ve dinî söylemdeki bu değişiklikler, Bosna-Hersek nüfusunun tüm yaşam alanlarında derin izler bıraktı.¹ Bosna-Hersek'in özerk statüsünü garanti eden ve önceden tertiplenen bazı siyasî gelişmeler, Berlin Kongresi'nde resmen gerçekleşti.² Söz konusu Kongre'nin 25. maddesine göre Avusturya-Macaristan'a diğer ülkeler tarafından Bosna-Hersek topraklarını işgal etme hakkı verildi.³ Avusturya-Macaristan'a verilen bu işgal hakkından sonra Osmanlı İmparatorluğu gibi yüzyıllardır İslâm toplum ve devletinin bir sistemine dâhil edilmiş olan Bosnalı Müslümanlar artık kendilerini savunmaya ve örgütlenmeye mecbur kaldılar. Bununla birlikte Bosna'da yeni gelen hükümet iyi karşılanmadı ve Boşnaklar askerî olarak örgütlenerek işgale karşı çıktılar. İşgalin ilk yıllarında Boşnakların vermiş olduğu direniş mücadeleleri, Osmanlı Devleti ile olan manevi bağların ne kadar güçlü olduğunun açık bir göstergesidir. Osmanlı idari makamlarının Bosna'dan çekilmesiyle birlikte Müslümanların din işlerini yönetecek tek bir İslâm Birliğinin kurulmasına ihtiyaç duyulmuştur.⁴ Ancak Bosna üzerindeki siyasî egemenliği ele geçiren Avusturya-Macaristan o yıllarda krize giren Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflığından yararlanarak Avusturya İmparatorunun kontrolü altında ayrı bir İslâm Birliği kurmaya çalışmıştır.⁵ Avusturya-Macaristan 1878'den sonra siyasî ve dinî hâkimiyeti elde etmek amacıyla Müslümanları İstanbul'daki manevi ve dinî merkezlerden ayırmak için her yolu denedi.⁶ O zamanlar dünyanın üç büyük imparatorluğunun (Rus İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu) ilgisini çeken ve ülkelerdeki bazı ekonomik, kültürel ve sosyal sorunları çözmeye çalışan Berlin Kongresi, büyük medeniyet değişikliklerine yol açtı. Boşnaklar ise kişisel menfaatleri söz konusu olduğunda kendilerini kaçınılmaz bir durumda buldular.⁷ 1882'de büyük bir diplomatik mücadele ve Osmanlı ile Avusturya-Macaristan arasında meydana gelen manevraların

¹ Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka* (Sarajevo: Bošnjačka Zajednica Kulture Sarajevo, 1996), 361.

² Dr. Halid Čaušević, "Pravni položaj Bosne i Hercegovine pod Turskom i Austro-Ugarskom", *Narodna Uzdanica dergisi* 13 (1945), 126.

³ Čaušević, "Pravni položaj Bosne i Hercegovine pod Turskom i Austro-Ugarskom", 129.

⁴ Mustafa Imamović, "Pregled razvitka Islamske Zajednice u Bosni i Hercegovini", *Glasnik Rijasetu Islamske Zajednice u Republici Bosni i Hercegovini* 1-3 (1994), 54.

⁵ Imamović, "Pregled razvitka Islamske Zajednice u Bosni i Hercegovini", 55.

⁶ Fikret Karčić, "Bosna Müslümanları arasında reisü'l-ulema müessesesi", *Divan* 1 (1998), 28.

⁷ Henry F. Munro, *The Berlin Congress* (Washington: Government Printing Office, 1918), 5.

ardından Bosnalı Müslümanlar, Reîsülulemâ ünvanını taşıyan dinî liderlerine kavuştular.⁸ Avusturya-Macaristan himayesinde, Boşnaklar arasında din işlerinin örgütlenmesi ile ilgilenecek bir kurum olan Riyaset kuruldu. Bosna-Hersek'te iç siyasî faktörlerin değişmesine rağmen on dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren Müslümanlar dinî haklarını riyaset kurumunun içerisinde gerçekleştirmeye devam ettiler.

Riyaset Kurumunun Tarihsel Gelişimi

Bosna-Hersek'teki İslâm Birliği kurumlarının daha önceki tarihsel koşulları hakkında ayrıntılı bilgiler şöyledir: Barbara Jelavich, "*Balkanlar Tarihi (18. ve 19. yüzyıllar)*" adlı kitabında on dokuzuncu yüzyılda Bosna'daki siyasî durumun oldukça gergin olduğunu ve bu yüzyılın ikinci yarısında çok sayıda isyanın ortaya çıktığını vurgulamaktadır.⁹ Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasî iktidarsızlığından yararlanan Avusturya-Macaristan ve Rusya, isyancıların yanında yer almışlardır. Avusturya ve Rusya arasındaki bölgelerin bölünmesiyle birlikte Bosna'nın Avusturya-Macaristan'ın bir parçası haline geldiği 1878 Berlin Kongresi'nde resmi hale getirilmiştir.¹⁰ Bu tür sosyal ve politik koşulların gelişmesiyle birlikte Bosnalı Müslümanlar dinî liderliğini de kaybetmişlerdir. Beş yüz seneye yakın bir süre Osmanlı İmparatorluğu'nun altında kalan bu toprakların yeni bir sosyal düzene, dolayısıyla yeni bir dinî örgütlenmeye ihtiyaçları vardı.¹¹ Yeni sosyal koşulların kurucusu olan Avusturya-Macaristan, manevi (dinî) otoriteyi kontrol altına almak için kendisini halka despotlukla kabul ettirdi.¹² Bu konuda sosyal ve diplomatik mücadele veren Avusturya-Macaristan'ın, Müslümanların Şeyhü-l İslâm'la olan dinî bağlarının koparılması isteği, Berlin Kongresi'nden sonraki yıllarda çok sık görülmeye başlamıştır.¹³ Avusturya-Macaristan'ın Müslümanları etkisiz hale getirme çabalarının devam etmesine karşılık, Osmanlı halifesi hala Bosnalı Müslümanlar üzerinde manevi egemenlik hakkına sahipti. Osmanlı halifesi (tüm Müslümanların ruhani lideri olarak) çok sayıda uluslararası antlaşmaya (Çarigrad

⁸ Imamović, "Pregled razvitka Islamske Zajednice u Bosni i Hercegovini", 54.

⁹ Barbara Jelavich, *History of the Balkans* (London: Cambridge University Press, 1999), 1/382.

¹⁰ Jelavich, *History of the Balkans*, 2/61.

¹¹ Omer Nakićević, *Istorijski razvoj institucije Rijaset* (Sarajevo: Rijaset Islamske Zajednice u RBiH, 1996), 9.

¹² Nakićević, *Istorijski razvoj institucije Rijaset*, 10.

¹³ Mustafa Imamović, "Islamska Zajednica u Bosni i Hercegovini i bivšoj Jugoslaviji", *Glasnik Islamske Zajednice* 1/2 (1992), 91.

Konvansiyon) dayanarak imparatorluğa ait olmayan Müslümanlarla bağlarını sürdürdüğü resmi anlaşmalar imzaladı.¹⁴ Avusturya-Macaristan makamları, prensip olarak Osmanlı sultanının Bosna'daki Müslümanlarla olan manevi bağlarını sürdürme isteğine saygı duysa da Bosnalı olmayan dinî yetkililerin önemli makamlara atanmasına karşı çıktı.¹⁵ Böylesi karmaşık bir sosyal durumda, Avusturya-Macaristan yetkilileri Boşnakların safından tek bir İslâm Birliği fikrini savunacak uygun insanlar buldu. Tüm bunlara bakıldığında Bosna-Hersek toprakları içinde tek bir İslâm Birliği'nin kurulmasının Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu arasında gerçekleşen bir siyasî mücadele olduğu söylenebilir. Avusturya, yetkili dinî organların atanması konusunda Boşnak siyasî müttefiklerinin yardımıyla Şeyhü-l İslâm'ın yetkisini sınırlandırarak bu mücadeleden galip olarak çıktı.¹⁶ Yetkililere sadakat gösteren bir kısım Müslümanın tutumu, bu tür kararlara karşı çıkan tüm nüfusun tutumu değildi. Avusturya-Macaristan makamlarının tek amacı, bazı Müslümanları diplomasi yoluyla İstanbul Meşihat kurumundan ayrılma fikrini savunmaya ikna etmektir. Avusturya-Macaristan, Bosnalı Müslümanların çoğunun güçlü muhalefeti ile 1882'de eski Bosna müftüsü olan Hilmi Omerović'i reîsülulemâ makamına atayarak hedefine ulaştı.¹⁷ Bu seçim 17 Ekim 1882'de Avusturya İmparatoru tarafından onaylandı. İmparator, reîsülulemâ atanmasına ek olarak Ulemâ Meclisi'nin yeni kurulan İslâm Birliği içindeki dinî meseleleri çözmede önemli bir rol oynayan dört üyesini atadı.¹⁸

Reîsülulemâ Ünvanı ve Ulemâ Meclisi

1882'de Bosna'da gayri resmi bir şekilde riyaset kurulmuştur. Bu kurumun başında reîsülulemâ ünvanına sahip olan bir kişi bulunuyordu. Riyaset, Osmanlıların Balkanlar'dan çekilmesinin ardından Bosna'daki Müslümanların dinî işlerini organize etmekten sorumlu olan kurum olarak ortaya çıkmıştır. Bu kurum, başkanlığı üstlenen reîsülulemâ ve dört üyeden oluşan Ulemâ Meclisi tarafından yönetiliyordu. Bu kısımda reîsülulemâ ünvanı ve Boşnaklar arasında bu ünvanın kalıcılığı üzerinde konuşulacaktır. 1881'e kadar Boşnaklar arasında reîsülulemâ terimi sadece ünvan olarak biliniyordu. O yıl Boşnaklar Avusturya-Macaristan makamlarına reîsülulemâ şeklinde bir dinî liderin

¹⁴ Muhamed Hadžijahić & Mahmud Traljić, *Islam i muslimani u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo: Muhadžirska biblioteka, 1977), 143.

¹⁵ Nakičević, *Istorijski razvoj institucije Rijasetu*, 15.

¹⁶ Nusret Šehić, *Autonomni pokret Muslimana za vrijeme AustroUgarske uprave u Bosni* (Sarajevo: Svetlost, 1980), 20.

¹⁷ Šehić, *Autonomni pokret Muslimana za vrijeme AustroUgarske uprave u Bosni*, 22.

¹⁸ Šehić, *Autonomni pokret Muslimana za vrijeme AustroUgarske uprave u Bosni*, 23.

atanması yönünde bir talepte bulundular. Ertesi yıl, 1882’de bu talepler karşılandı ve böylece Boşnaklar kendi dinî temsilciliklerini kazandılar.¹⁹ Reîsülulemânın hizmet anlamında bahsedildiği ilk ülkeler arasında Bosna ve Filistin bulunmaktadır. Reîsülulemâ ünvanı 17. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa kısmında askerî hâkimler (*Rumeli kazasker*) için kullanıldı. Bu ünvanın sadece Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa coğrafyasında kullanılan bir ünvan olduğunu hesaba katarsak, Boşnakların 19. yüzyılın sonunda bu terimi din liderleri için benimsemeleri oldukça doğaldır.²⁰ 19. yüzyılın sonunda Boşnaklar, reîsülulemâ adını benimseyerek dinî liderlerini o şekilde adlandırdılar. Bunun yanı sıra Sırbistan, Karadağ, Arnavutluk ve Kosova gibi diğer Balkan ülkelerinde dinî işler müftü ünvanına sahip bir dinî lider tarafından yürütülüyordu. Reîsülulemâ kurumunun kurulmasıyla birlikte Boşnaklar, Avusturya İmparatoru’nun kontrolü altında olan ve yetkileri çok sınırlı olan dinî bir lidere kavuştu.²¹ Osmanlı merkez hükümeti Bosna’da ortaya çıkan yeni dinî organizasyona karşı çıkmadı.²² Bosna’daki İslâm Birliği’nin yeni yapısının oluşturulması ve Osmanlı İmparatorluğu’nun askerî ve siyasî gücünün kademeli olarak zayıflamasıyla birlikte Müslümanlar sosyal alanda giderek Avrupa’ya yöneldiler.²³ Din işlerinin organizasyonunda reîsülulemânın yanında dört üyesinden oluşan Ulemâ Meclisi de yer almaktadır. Reîsülulemâ ve Ulemâ Meclisi’in yetkileri, kadıların atanmasıyla, yani Bosna’daki Müslümanların dinî yaşamlarının denetlenmesiyle ilgiliydi.²⁴ Avusturya İmparatoru, Hilmi Omeroviç’i reîsülulemâlîğe getirdikten sonra, Ulemâ Meclisi’nin dört üyesini de tayin etti. Ulemâ Meclisi üyeliğine seçilenleri ise şu şekilde sıralayabiliriz: Hasan Pozderac, Mehmed Nezir Şkaljiç, Nuri Hafizoviç, Husein Ibrahimoviç.²⁵ Ulemâ Meclisi müessesesi, kuruluşundan 1969 yılında sona ermesine kadar organizasyon yapısında çeşitli değişikliklere uğramıştır. Ulemâ Meclisi’in dört üyesi, ilköğretim düzeyinde gerçekleştirilen din eğitimi denetlemekten sorumluydu. Ulemâ Meclisi din eğitimi üzerinde yapılması gereken değişikliklere dair raporlarını Bosna-Hersek devlet komisyonuna gönderiyor, devlet komisyonu ise yapılması gereken

¹⁹ Fikret Karčić, *Studije o šerijatskom pravu i institucijama* (Sarajevo: El-Kalem, 2011), 312.

²⁰ Karčić, *Studije o šerijatskom pravu i institucijama*, 313.

²¹ Hadžijahić & Traljić, *Islam i muslimani u Bosni i Hercegovini*, 146.

²² Muhammed Aruçi, “Reîsülulemâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/549.

²³ Fikret Karčić, *Društveno-pravni aspekt islamskog reformizma* (Sarajevo: Islamski Teološki Fakultet, 1990), 196.

²⁴ Hadžijahić & Traljić, *Islam i muslimani u Bosni i Hercegovini*, 147.

²⁵ Imamović, “Pregled razvitka Islamske Zajednice u Bosni i Hercegovini”, 54.

değişiklikler için ek adımlar atıyordu.²⁶ Bosna-Hersek için ayrı bir İslâm Birliği, Ulemâ Meclisi'in yanı sıra Reîsülulemâ muessesenin kurulduğu zamandan başlamaktadır. Bu iki muessesenin görevleri ve yetkileri 1883'ten itibaren Avusturya İmparatoru'nun kararnamesi ile tanımlanmaktadır.²⁷

Avusturya-Macaristan İşgali Altında Müslümanların Dinî ve İlmî Muhtariyet Mücadelesi

Bosna'da Avusturya-Macaristan yönetiminin kurulmasıyla, Osmanlı sultanının Bosna'daki Müslümanların dinî faaliyetleri üzerindeki gücü ortadan kalktı. Yeni dinî örgütlenme biçimi, Müslümanlara sadece devlet makamlarının izin verdiği ölçüde haklar kazandırdı. Bosna-Hersek Müslümanlarının dinî liderinin seçimi Avusturya-Macaristan İmparatoru'nun elindeyken diğer dinî yetkililer Saraybosna'daki İl Hükümeti tarafından atanıyordu. Müslümanlar kendi din görevlilerini seçmekte özgür olmamakla birlikte bunun yanı sıra dinî kurumlar üzerindeki kontrolleri de sınırlıydı. Tüm vakıf işleri devlet memurları tarafından kontrol ediliyordu. Dinî kurumların pozisyonu ve genel olarak dinî hakların zarar görmesi Müslümanlar arasında memnuniyetsizliğe yol açtı.²⁸ Müslüman nüfusun belirli bir kısmının vaftizinde aktif olarak çalışan Katolik Kilisesi'nin eylemleri ise Müslümanlar arasında daha çok memnuniyetsizliğe sebep oldu.²⁹ Müslümanların ilk hamlesi, eğitim kurumlarının statüsünü korumayı ve İslâm Birliği'nin konumunu bir bütün olarak düzenlemeyi hedef olarak aldı. Müslümanların talepleri zamanla değişti ve bu nedenle dinî özerklik mücadelesi daha sonra Boşnaklar arasında ilk siyasî partilerin kurulmasına temel oluşturarak siyasî bir örgütlenme halini aldı.³⁰ Avusturya-Macaristan yönetimine duyulan hoşnutsuzluk 1899'da Müslüman bir kızın bazı rahibeler tarafından Mostar'da kaçırılmasıyla zirveye ulaştı. Müslümanlar, Avusturya-Macaristan işgali altında dinî ve ilmî muhtariyet mücadelesinin başlangıcı olarak kabul edilen bu olayla birlikte hemen bir protesto toplantısı düzenlediler. Hersek müftüsü Ali Fehmi Džabić (Cabiç) bu

²⁶ Ayşe Zişan Fırat, "Din Eğitimi Araştırmalarında Önemli Bir Kaynak Olarak Bosna-Hersek Ulema Meclisi Arşivi", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (2011), 154.

²⁷ Mustafa İmamović, "O političkoj aktivnosti Reis-ül uleme Čauševića", *Glasnik Rijaseta İslamske Zajednice u SFRJ* 1 (1991), 27.

²⁸ Mustafa İmamović, "Pregled razvitka İslamske zajednice u Bosni i Hercegovini", *Glasnik Rijaseta İslamske Zajednice u Bosni i Hercegovini* 56 (Ocak-Haziran 1994), 55.

²⁹ İmamović, "Pregled razvitka İslamske zajednice u Bosni i Hercegovini", 55.

³⁰ Šehić, *Autonomni pokret Muslimana za vrijeme AustroUgarske uprave u Bosni*, 20.

hareketin başında yer aldı.³¹ Başlarda bu faaliyetler devlet makamları tarafından anlayışla karşılanmayıp ciddiye alınmadı. Viyana'daki Avusturya hükümeti bu örgütün az sayıda insanın işi olduğunu ve Bosnalı Müslümanların büyük bir kısmının uyuşukluklarından memnun olduğunu düşünüyordu. Yetkili makamlar tarafından Hersekli Müslümanlarca talep edilen özerklik konusu arka plana konuldu. Hareket temsilcileri ise sürgün edilip taciz edildi.³² Daha sonra hareketin güçlenmesi ve Bosna-Hersek'in diğer bölgelerine yayılmasıyla birlikte, İl Hükümeti Müslümanlarla talepleri hakkında anlaşmaya karar verdi.³³

Dinî ve İlmî Muhtariyet Hareketi temsilcileri ve Avusturya makamları arasında yapılan toplantılar önemli sonuçlar vermedi fakat Müslümanlar dinî kurumların durumu ve talepleri hakkında rapor sunma fırsatı buldular. Müslümanların talepleri genellikle Ulemâ Meclisi üyelerinin seçimi, reîsülulemânın seçilmesi, atanması ve menşur (Şeyhül İslâm tarafından verilen dinî görevleri yerine getirme yetkisi) verilmesi ile ilgilidir.³⁴ 1901'de yapılan ilk oturum ve müzakerelerden sonra, bu alandaki diğer faaliyetler farklı sebepler nedeniyle 1906 yılına kadar askıya alındı. Müslümanların dinî ve ilmî muhtariyet mücadelesiyle eşzamanlı olarak Ortodoks Sırplarının Avusturya-Macaristan yönetim sistemi içindeki hakları için mücadeleleri de devam ediyordu. Müslümanların dinî ve ilmî muhtariyet için on yıllık mücadelesi 1908'de sona erdi. Bu 10 yıl içinde, dinî özerklik konusunu savunan Boşnak aydınlar, çok çaba sarf ederek istenen hedeflere ulaşmayı ve İslâm eğitim kuruluşlarını belirli bir derecede olan özerkliğine yükseltmeyi başardılar. 1909'da kabul edilen özerk statüsüyle birlikte Müslümanların vakıf işlerini bağımsız olarak yönetmelerine izin verilmiştir. Ayrıca bu özerk statü ile Müslümanların dinî temsilcilerini bağımsız olarak seçmeleri ve seçilen dinî temsilcilerin Bosna'daki dinî meselelerin yürütülmesi için İstanbul'daki Şeyhül İslâm'dan menşur alma hakkını kazandılar.³⁵ Bosnalı Müslümanlar için bu statünün kabul edilmesi otuz yıllık uyuşukluğun üstesinden gelmek ve eğitim kurumlarını amaçlarına hizmet edecek şekilde düzenlemeleri anlamına geliyordu. Özerk statü ilkelerine göre seçilen ilk Reîsülulemâ Sulejman Šarac (Šarac) oldu. Reîsülulemâ makamında iki yıl geçiren Šarac

³¹ Imamović, "Islamska Zajednica u Bosni i Hercegovini i bivšoj Jugoslaviji", 92.

³² Osman Nuri Hadžić, "Muslimanska versko-prosvetna autonomija u B. i H. i pitanje Carigradskog Halifata", *Gajret* 7 (Nisan 1925), 98.

³³ Hadžić, "Muslimanska versko-prosvetna autonomija u B. i H. i pitanje Carigradskog Halifata", 99.

³⁴ Hadžić, "Muslimanska versko-prosvetna autonomija u B. i H. i pitanje Carigradskog Halifata", 115.

³⁵ Hadžić, "Muslimanska versko-prosvetna autonomija u B. i H. i pitanje Carigradskog Halifata", 149.

(Şarac), İl Hükümeti'nin baskısı yüzünden emekliliğe zorlandı ve onun yerine Cemâleddin Çauşeviç seçildi.³⁶

³⁶ Imamović, “Islamska Zajednica u Bosni i Hercegovini i bivšoj Jugoslaviji”, 93.

BÖLÜM 1: CEMÂLEDDİN ÇAUŞEVİÇ'İN HAYATI

1.1. Çauşeviç'in Çocukluğu ve Tahsili

Çauşeviç'in erken hayatı hakkında herhangi bir açıklama yapmadan önce, doğumu ve erken hayatı ile ilgili verilen tüm bilgilerin örtüştüğü söylenmelidir. Doğum yeri ve ilk hocalarla ilgili bilgilerin benzerliği dışında, ilk eğitimine ilişkin tüm bilgilerin oldukça sınırlı olduğu belirtilmelidir. Çalışmamızda öncelikle Çauşeviç'le uzun zamandır birlikte olan en yakın arkadaşlarından bilgi sağlanacaktır.

Çauşeviç 1870 yılında bugünkü Bosna-Hersek'in Arapuşa adlı köyünde doğmuştur. Bosna-Hersek'in batısında yer alan bu köy tarihsel bakımından çok defa farklı imparatorlukların sınırlarına dâhil olmuştur. Çauşeviç'in çocukluğu hakkında bilinen şeylerden birisi de iki yaşındayken Avusturya-Macarlar tarafından köyünün ele geçirildiği ve bütünüyle yakıldığı için köyünü terk etmek zorunda kaldığı bilgisidir. Yaşanılan bu olayları çocuk yaşta bizzat izleyen Çauşeviç, amcasından evini koruyamadığını ve Avusturya-Macarların eline düşmesine izin vermeyip evin içine barut koyup ateşe verdiğini öğrenmiştir.³⁷

Çauşeviç'in doğum tarihinden bahsedecek olursak Hafız Pandža (Panca) bize bu konuyla ilgili bilgi vermektedir. Pandža (Panca), Çauşeviç'in 28 Aralık 1870 tarihinde doğduğunu dile getirmektedir.³⁸ Çauşeviç'in doğum tarihi ile ilgili bize bilgi aktaranlar arasında Alija Nametak da bulunmaktadır. O da Pandža gibi Çauşeviç'in doğum tarihini 28 Aralık 1870 olarak belirtmektedir.³⁹ Pandža, annesi Çauşeviç'i doğurduktan üç gün sonra vefat ettiğini ileri sürmektedir. Çauşeviç, inançla ilgili ilk bilgileri halk arasında Ali Hoca olarak bilinen babasından öğrendiği bilinmektedir.⁴⁰

Pandža (Panca), hayatının sonraki yıllarında Çauşeviç'in babasını hatırladığını ve ondan büyük şükranla bahsettiğini belirtmektedir.⁴¹ Bu ifadelerden sonra şunu da vurgulamamız gerekir ki tarihi kaynaklarda Çauşeviç'in ailesi hakkında bilgilere çok az rastlanmaktadır.

³⁷ İslamski svijet, "Gradnja škole u Arapuši", *İslamski Svijet* 60 (1933), 6.

³⁸ Hafız Muhammed Pandža, "Merhum Džemaluddin Čaušević", *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 298.

³⁹ Alija Nametak, "Merhum Hadži Mehmed Džemaludin Čaušević", *Narodna Uzdanica* 7 (1939), 101.

⁴⁰ Pandža, "Merhum Džemaluddin Čaušević", 298.

⁴¹ Pandža, "Merhum Džemaluddin Čaušević", 298.

1.1.1. Tahsili

İlk eğitimini babasından aldıktan sonra, Bihać (Bihaç) medresesine giden Çaušević eğitime orada devam etmiştir. Bihać'ta dört sene kalmış ve tahsilini Bihać medresesinde görev yapan müftü ve müderris olan Hacı Ahmet-Sabit Efendi Ribić'in (Ribić) himayesinde tamamlamıştır.⁴² Bu iki isim, yani babası Ali Hoca ve Hacı Ahmet Sabit Efendi Ribić, Çaušević'in ilk hocaları olarak kabul edilmektedir. Bu iki kişi dışında Çaušević'e bu dönemde eğitim veren başka kimse bulunmamaktadır. On seneye yakın bir süre Bosna'da eğitimini gören Çaušević, 1887 yılında ise İstanbul'a gitmeye karar vermiştir. Verilen bu tarih Pandža, Nametak ve Traljić (Traljić) tarafından dile getirilmektedir.⁴³ Ferhat Šeta (Šeta) ve Enes Karić gibi Çaušević'in hayatının modern araştırmacıları erken hayatı hakkında yazarken çağdaşları tarafından verilen bilgilerinden istifade ettikleri vurgulanmalıdır.⁴⁴

1.1.2. İstanbul'daki Tahsili ve Hocaları

Pandža'ya göre Çaušević'in İstanbul'da ilk eğitim talep ettiği kişiler arasında Salih Efendi Tokatlı yer almaktadır. Medrese'de kayıtlı olan Çaušević Salih Efendi Tokatlı'nın ölümünden sonra derslerine Hasan Hüsnü Efendi ile devam etmiştir. Pandža'dan aktarılan bilgilere göre Çaušević, 1901 yılında Hüsnü Efendi'den icâzetnâmesini almıştır.⁴⁵ Çaušević'in hayatı ve eserleri ile ilgili araştırmalarda icâzet alma konusunda iki farklı tarih sunulmaktadır. Uzun bir süre Çaušević'in öğrencisi ve ortağı olan Muhammed Pandža (Panca), icâzetnâmesini 1901'de aldığı bilgisini bize verirken Ferhat Šeta (Šeta) ise Bosna'daki reîsülulemâlar ile ilgili yazdığı çalışmasında Çaušević'in 1903'te icâzetnâmesini aldığını ve ardından Bosna'ya döndüğünü ifade etmektedir.⁴⁶ Bu konuyla ilgili olarak Mahmud Traljić (Traljić) Pandža'nın verdiği tarihi doğrulamıştır.⁴⁷ Bu konudaki Pandža tarafından verilen bilgilerin daha güvenilir

⁴² Pandža, "Merhum Džemaluddin Čaušević", 298.

⁴³ Bu görüş ile ilgili bk. Hafız Muhammed Pandža, "Merhum Džemaluddin Čaušević", *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 297-306; Alija Nametak, "Merhum Hadži Mehmed Džemaludin Čaušević", *Narodna Uzdanica* 7 (1939), 99-105; Mahmud Traljić, "Hadži Mehmed Džemaludin Čaušević", *Takvim* 7 (1971), 92-97.

⁴⁴ Bu konuda bk. Enes Karić, *Mehmed Džemaludin Čaušević* (Sarajevo: Dobra Knjiga, 2008), 7-10; Ferhat Šeta, *Reisul uleme u Bosni i Hercegovini od 1882. do 1991. godine* (Sarajevo: 1991), 33-36.

⁴⁵ Pandža, "Merhum Džemaluddin Čaušević", 298.

⁴⁶ Šeta, *Reisul uleme u Bosni i Hercegovini od 1882. do 1991. godine*, 33.

⁴⁷ Traljić, "Hadži Mehmed Džemaludin Čaušević", 93.

olduğuna inanıyoruz zira yirmi seneye aşkın bir süre Çauşeviç'in yanında bulunup hayatını yakından en iyi tanıyanlardan biridir.

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz bilinen iki hocası dışınca Alija Nametak'ın söylediğine göre hocaları arasında Esad Dede de bulunmaktadır. Esad Dede'den Farsça derslerini alan Çauşeviç tasavvuf ilminden de faydalanmıştır.⁴⁸ Verilen bu bilgi, Çauşeviç'in bu dönemde Mevlevi tarikatının hizmetine girdiğini ekleyen Pandža (Panca) tarafından da doğrulanmıştır.⁴⁹

Mahmud Traljić'e göre Çauşeviç 1898 yılında İsmail Hakkı Efendi'nin tavsiyesiyle Mektebi-Hukuk'a (Hukuk Fakültesine) kaydolmuş ve onun himayesinde hadis ve tefsir dersleri dinlemiştir. Çauşeviç imtihanlardan en yüksek notları alarak bu bölüme girmiştir.⁵⁰ Traljić (Traljić), Çauşeviç'in çok zeki ve anlayışlı biri olduğunu ve görüldüğü her yerde dikkati kendine çektiğini eklemektedir.⁵¹ Manastırlı, Nevşehirli ve Halis gibi hocaları ondan övgüyle bahsederek onu parlak bir geleceğin beklediğini belirtmişlerdir.⁵²

1902 yılında Hukuk Fakültesi (Hukuki Nubuvat) bitiren ve oldukça yüksek notlarla mezun olan Çauşeviç, fakültesini bitirdikten sonra Türkiye'de kalmasını isteyen arkadaşlarının sözünü dinlememiş ve Türkiye'de onu bekleyen parlak bir gelecekten vazgeçip kendi isteği üzerine Bosna'ya dönmeye karar vermiştir.⁵³ Çağdaşlarının çoğu, Türkiye'den mezun olduktan sonra kendisine bir makam ve kalma fırsatı teklif edildiğini, ancak vatanına karşı bir sorumluluk duygusu ile Bosna'da kariyerine devam etmeye karar verdiğini belirtmektedir.⁵⁴

⁴⁸ Nametak, "Merhum Hadži Mehmed Džemaludin Čaušević", 100.

⁴⁹ Pandža, "Merhum Džemaluddin Čaušević", 299.

⁵⁰ Traljić, "Hadži Mehmed Džemaludin Čaušević", 93.

⁵¹ Traljić, "Hadži Mehmed Džemaludin Čaušević", 93.

⁵² Traljić, "Hadži Mehmed Džemaludin Čaušević", 94.

⁵³ Nametak, "Merhum Hadži Mehmed Džemaludin Čaušević", 99.

⁵⁴ Bu konuda bk. Hafız Muhammed Pandža, "Merhum Džemaluddin Čaušević", *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 297-306; Alija Nametak, "Merhum Hadži Mehmed Džemaludin Čaušević", *Narodna Uzdanica* 7 (1939), 99-106; Mahmud Traljić, "Hadži Mehmed Džemaludin Čaušević", *Takvim* 7 (1971), 92-97; Fehim Spaho, "Uspomene na merhum Džemaluddina", *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 293-297; Muhammed Aruçi, "Mehmed Cemâleddin Čaušević", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/447-448.

1.2. Arap Ülkelerini Gezmesi ve Muhammed Abduh ile Tanışması

İstanbul'da kaldığı süre boyunca Çauşeviç, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki diğer yerleri de ziyaret etti. Bu seyahatler imparatorluğun farklı yerlerindeki insanların hayatlarını tanımasına yardımcı oldu. Bu dönemde Mısır'da kalması ve Muhammed Abduh ile tanışması en önemli hadiselerinden biridir. Pandža, Çauşeviç'in İstanbul'daki öğrencilik hayatı ile ilgili bizlere bazı bilgiler aktarmıştır.

Çauşeviç, çok genç yaşta Bosna'dan geldikten üç sene sonra Edirne'ye gidip Ramazan ayında Selimiye Camii'nde vaazlar vermişti. Vaazlarında bazı din meselelere ilginç bir şekilde yaklaştığı için katılanların ilgilerini çekmişti. Edirne Valisi, vaazlarına katılanlar arasında en önde bulunanlardan biridir. Dik duran genç âlim kısa bir süre içinde vaazlarıyla gönülleri kazanmayı başarmıştı.⁵⁵ Çauşeviç bunun yanı sıra sık sık Anadolu ve Makedonya'daki farklı yerleri ziyaret edip oralarda da vaazlar vermişti. Vaazlarını verirken ve seyahatlerini yaparken bir yandan da Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal hayatını araştıran Çauşeviç aynı zamanda İstanbul dergilerinde farklı yazılarla kendini tanıtmıştı. Bu yazılar ona itibar kazandırıp kısa süre içinde onu İstanbul'un önde gelenleri ile buluşturmuştur.⁵⁶

Çauşeviç'in diğer çağdaşlarından farklı olarak onun Türkiye'deki eğitimi hakkında çok detaylı bilgi veren Pandža, onun ünlü tarihçi Ahmet Cevdet Paşa ile olan yakın dostluluğundan da bahsetmektedir.

Öğrenciliği diğer öğrenciler gibi olmayan Çauşeviç, İstanbul'dayken medresede kalmayıp evde kalmıştır. Evde kalması sebebiyle de etrafında toplanan kişilerin sayısı her geçen gün artıyordu. Etrafında bulunanlar çoğunlukla genç ve ilimle meşgul olan kişilerdi. Bosna Hersek'in işgalinden önce görevde bulunan ve Bosnalı Müslümanlar tarafından tanınan Ahmet Cevdet Paşa, Çauşeviç'i çok sevip himayesi altına almış, Pandža ise aralarındaki bu ilişkiyi baba-oğul ilişkisine benzetmiştir.⁵⁷

⁵⁵ Pandža, "Merhum Džemaluddin Čaušević", 298.

⁵⁶ Pandža, "Merhum Džemaluddin Čaušević", 298.

⁵⁷ Pandža, "Merhum Džemaluddin Čaušević", 299.

Çauşeviç'in Ahmet Cevdet Paşayla olan dostluğu, Jön Türklerin⁵⁸ hareketlerini desteklemesi sebebiyle tehlikede olan hayatını bu tehlikelerden korumak demektir. Osmanlı İmparatorluğu'nda o yıllarda siyasî muhalefet olarak ortaya çıkan Jön Türk hareketinin fikirlerini benimseyen Çauşeviç, Arap ülkelerinin bağımsızlığını hatta Osmanlı'dan ayrılmaları gerektiği düşüncesini savunmuştur.⁵⁹

Çauşeviç, Jön Türk hareketine yönlendirilen tehlikeler artınca Ahmet Cevdet Paşa'nın vesilesiyle gazeteci olarak Arap ülkelerine gönderildi. Yemen'de bir müddet kaldıktan sonra Mısır'a geçen Çauşeviç o sırada Muhammed Abduh ile tanıştı ve orada üç aya yakın bir süre kaldı.⁶⁰ Çauşeviç'in çağdaşları ve hayatının araştırmacıları,⁶¹ onun Mısır'da kalması ve Abduh ile karşılaşması söz konusu olduğunda, bu görüşmenin Çauşeviç'in kişiliğini şekillendirmesinde kilit bir nokta olduğu konusunda hemfikirlerdir.⁶²

Pandža'ya göre, Mısır'da üç ay içerisinde Abduh'un derslerini dinleyip faydalanan Çauşeviç o tarihten itibaren kendi vaazlarında Abduh'u "*ustaz-ı muhterem*" olarak adlandırıyor ve dinî görüşlerine oldukça büyük saygı gösteriyordu.⁶³

Mısır'dayken din üzerinde yapılan yeni reformlarla karşı karşıya gelen Çauşeviç sadece reformlardan faydalanmayıp reformları yapan liderlerle görüşerek fikir alışverişinde bulunmuştur. Liderlerin büyük bir bölümü arasında Mısır'da daha sonra meydana gelecek olan devlet sisteminin yöneticileri bulunuyordu. Çauşeviç'in hayatının modern

⁵⁸ Jön Türkler veya Genç Osmanlılar, genellikle Sultan Abdülhamid'in siyasî muhalifleri için kullanılan bir kavramdır. Bu hareket Osmanlı İmparatorluğu'nda on dokuzuncu yüzyılın ortalarında ortaya çıkmasına rağmen, ancak Sultan Abdülhamid döneminde aktif bir şekilde siyasî akımlara ve faaliyetlerine müdahale etmeye başladı. Hareket, çoğunlukla o dönemde Batı Avrupa ülkelerinde okuyan ve Türkiye'de parlamenter bir hükümet sisteminin kurulması gerektiğine inanan genç Türk öğrencilerinden oluşuyordu. Bu konuda bk. M. Şükrü Hanioglu, "Jön Türkler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23: 584-587.

⁵⁹ Pandža, "Merhum Džemaluddin Čaušević", 300.

⁶⁰ Pandža, "Merhum Džemaluddin Čaušević", 300.

⁶¹ Çauşeviç'in çalışmalarını inceleyen çok sayıda araştırmacısı Muhammed Abduh ile tanışması hayatında kilit bir nokta olduğunu belirtmektedir. Dinî eğitim sahasında birçok değişiklik yapan Çauşeviç, Abduh'un Mısır'daki reformist hareketinden ilham almıştır. Bu konu ile ilgili bk. Muhammed Al-Ahari, "The making of secular Islam in Yugoslavia and Reisu Ul-Ulema Džemaluddin Čaušević", *George Fox University* 38/5 (Aralık 2018), 74.

⁶² Bu konuda bk. Enes Karić & Mujo Demirović, *Reis Džemaluddin Čaušević (prosvetitelj i reformator)* (Sarajevo: Ljiljan, 2002), 1/18; Enes Karić, *Mehmed Džemaludin Čaušević* (Sarajevo: Dobra Knjiga, 2008), 8; Enes Karić & Suha Taji-Farouki, "Qur'an Translation and Commentary in Early Twentieth-Century Bosnia and Herzegovina: Mehmed Džemaludin Čaušević (d. 1938)", *The Quran and its Readers Worldwide (Contemporary Commentaries and Translations)*, ed. Suha Taji-Farouki (London: Oxford University Press in association with the Institute of Ismaili Studies, 2015), 109-150.

⁶³ Pandža, "Merhum Džemaluddin Čaušević", 298.

araştırmacılarından olan Enes Karić (Kariç), Mısır’da kalışı ve Abduh ile görüşmesini şöyle anlatmaktadır:

“Türkiye, Mısır, Suriye ve Kudüs’te reform fikirlerini benimseyen Çauşeviç, bu konuda çok kararlıydı. Çauşeviç, pahası ne olursa olsun İslâm âleminde yapılan bu reformları Bosna’da yapmak istemişti. Bu reformlar hiçbir din temelini yıkmayacaktı ve ülkenin bağımsızlığı, insanların özgürlüğü ve kaderini koruyacaktır. Arap ülkelerini ziyaret eden Çauşeviç onların farklı yönetim sistemleri, sosyal yapıları, dinî anlayışları ile tanıştıktan sonra ilerdeki faaliyetleri için bir temel atmış oldu.”⁶⁴

Çauşeviç, Arap dünyasını dolaştıktan ve reformist hareketinin önde gelen liderleriyle görüştüktan sonra 1902’de ilk defa memleketine döndü. Gazi Hüsrev Bey Camii’nde vaazlar vererek yıllar boyunca Türkiye ve Arap ülkelerinde yaşarken kazandığı tecrübeyi halkına aktarmaya çalıştı. Vermiş olduğu bu vaazlarda kendisini reformizmi ve değişimi savunan biri olarak tanıtan Çauşeviç’in dinî konular üzerindeki görüşleri ve yorumları da halk tarafından coşkuyla kabul edildi. Araştırmanın devam eden kısmında bu konu üzerinde daha detaylı bilgiler verilecektir.

1.2.1. Çauşeviç’in Bosna’ya Geri Dönüşü

Edhem Mulabdić’in (Mulabdić) makalesinde Çauşeviç’in Saraybosna’ya dönüşü ele alınmıştır.⁶⁵ 1902 yılında eğitimini tamamlamadan bir yıl önce Ramazan ayında gelen ve Gazi Husrev Bey Camii’nde vaazlar veren Çauşeviç, kendisini halka tanıtmış ve diğer âlimlerden daha farklı olacağını göstermiştir.⁶⁶ O zamanlarda öğrenci olarak gelen ve ilk geldiğinde eski Kurşumlija (Kurşumliya) medresesinde küçük bir odada kalan

⁶⁴ Enes Karić & Mujo Demirović, *Reis Džemaluddin Čaušević (prosvetitelj i reformator)* (Sarajevo: Ljiljan, 2002), 1/44.

⁶⁵ Çauşeviç’in ölümünden sonra, onun hayatı ve çalışmaları ile ilgili çok sayıda makale *Novi behar* dergisinde yayınlanmıştır. Bu eserler çoğunlukla yakın arkadaşları ve Bosna-Hersek’teki tanınmış âlimler tarafından yazılmıştır. Bu yazılardan biri de Edhem Mulabdić’e aittir. Bu konuda bk. *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 293-340.

⁶⁶ Edhem Mulabdić (1862-1954), yirminci yüzyılın ilk yarısının en ünlü Bosnalı yazarlarından biridir. Aynı zamanda dönemin en ünlü Bosna dergilerinden bazılarının kuruluşuna katılan tanınmış bir yazarı idi. *Behar*, *Gajret* ve *Novi Behar* dergilerinin başlatılmasında rolü çok büyüktür. Çauşeviç ile Boşnakça ders kitaplarını basma ve düzenleme alanında çalışmıştır. Bu konuda bk. Edhem Mulabdić, “Merhum reis-ul-ulema H.M.Dž. Čaušević kao vaiz”, *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 306-308.

genç âlim vaazlarıyla dinleyenler üzerinde derin izler bırakıp eğitimini tamamlamak amacıyla İstanbul'a geri dönmüştür.⁶⁷

Çağdaşları, Çauşeviç'in Saraybosna'ya ilk gelişi hakkında yazılar yazdılar. Örneğin Spaho, Çauşeviç'in ilk gelişi hakkında şu bilgileri dile getirmektedir:

“Bu yüzyılın başında, Saraybosna'da Ramazan ayı başlamadan önce, bize gelen ve tüm özellikleriyle diğer âlimlerden farklı olan bir genç âlim ortaya çıktı. Vaazlarını Gazi Hüsrev Bey Camii'nde vermeye başladıktan sonra, yoldaşlarından çok daha yüksek seviyede bir adam olduğunu fark etmiştik. Bahsettiğimiz kişi medrese ve İstanbul Mektebi Hukuk öğrencisi, taşralımız genç Mehmed Cemâleddin Çauşeviç'ti.”⁶⁸

Spaho, Çauşeviç'e adanmış makalesinde, Türkiye'deki eğitiminden döndükten sonra yapmış olduğu ilk faaliyetlerden bahsetmektedir. Çauşeviç'in en yakın arkadaşlarından biri olarak şunları söylemektedir:⁶⁹

“Çauşeviç Saraybosna'da nispeten kısa bir sürede geniş hayran ve arkadaş çevresi kazanmıştır. Ramazan boyunca yaşadığı Gazi Hüsrev Bey'in hanıkahındaki küçük odası, her gece teravih namazından sonra dolmaktaydı. Çauşeviç'in günlük sorunlarımızla ilgili konuşmalarının yanı sıra Hac yaparken gezmiş olduğu Mısır, Hicaz, Yemen ve diğer Arap ülkelerindeki Müslümanların yaşamlarından bahsetmesi dinleyicileri için büyük bir zevkti.”⁷⁰

Pandža (Panca), Çauşeviç'in Bosna'ya ilk geldiğinde tanıdıklarının olmadığını ve bu sebeple Alija Poturović'in (Poturoviç) evinde kaldığını belirtmiş ve daha çok Çauşeviç'in karakteri üzerinde durup vaazlarını ne şekilde işlediğini açıklamıştır. Çauşeviç'i ileri görüşlü bir âlim olarak gören Pandža, milletin durumunu anlayıp hemen bazı girişimlerde bulunduğunu söylemektedir. Ayrıca Pandža'ya göre Çauşeviç ilk

⁶⁷ Edhem Mulabdić, “Merhum reis-ul-ulema H.M.Dž. Čaušević kao vaiz”, *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 306.

⁶⁸ Fehim Spaho, “Uspomene na merhum Džemaluddina”, *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 293.

⁶⁹ Fehim Spaho (1877-1942), Çauşeviç'in çağdaşları arasında önemli bir yer almaktadır. Çeviri çalışmalarında önemli bir yere sahip tanınmış âlimdir. Doğu dillerini çok iyi bilen Spaho'nun çevirilerinin çoğu Türkçe, Arapça ve Farsça idi. Uzun yıllar devlet idaresinde çeşitli görevlerde bulunmuştur. Biyografisi ile ilgili en önemli şey reîsülulemâ görevini üstlenmesidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun geri çekilmesi ve Riyaset kurumunun kurulmasından sonra Bosna'daki altıncı reîsülulemâ idi. Bu makamı 1938-1942 yılları arasında üstlenmiştir. Bu konuda bk. Ferhat Šeta, *Reisul uleme u Bosni i Hercegovini od 1882. do 1991. godine* (Sarajevo: 1991), 41-44.

⁷⁰ Spaho, “Uspomene na merhum Džemaluddina”, 293.

vaazlarında Bosnalı Müslümanların alışık oldukları kötü eylemleri sıralayıp bunlardan nasıl vazgeçeceklerini vurgulamaktadır.⁷¹

Çauşeviç 1902 yılında Bosna'ya gelmesinin ardından 1903 yılında tekrar Bosna'ya geldi. Bir önceki senede olduğu gibi Gazi Husrev Bey Camii'nde vaazlarını vermekteydi. Daha sonra o sene içerisinde babasının ölüm haberini alan Çauşeviç, İstanbul'daki son imtihanlarını bitirip tamamen memleketine döndü.⁷²

1.2.2. Gazi Husrev Bey Camii'ndeki Vaazları

Çauşeviç'in Gazi Hüsrev Bey Camii'ndeki vaazları, Türkiye'den döndükten sonraki ilk faaliyetlerinden birini temsil etmektedir. Vaazlarına katılanlar arasında büyük bir coşku yaratan Çauşeviç'in ismi de bu sayede halk arasında tanınmaya başladı. Çauşeviç'in vaazlarını dinlemeye gelen isimler arasında siyasetçiler, yazarlar ve diğer önemli kişiler vardı. Bundan sonraki kısımda bu konuyla ilgili yerli basından ve Çauşeviç'in bu konuda ayrıntılı bilgi veren çağdaşlarından bazı referanslar paylaşılacaktır.

Çauşeviç'in Gazi Husrev Bey Camii'nde yaptığı vaazlarını ilk aktaran Bošnjak (Boşnak) dergisi⁷³ olmuştur. Bu dergi, 1902 yılında çıkarılan ikinci sayısında hâlihazırda İstanbul'da okuyan genç âlimin özellikleri hakkında önemli bilgiler sunmaktadır:

“Daha önce Bosna'da İslâmi bilimlerde ustalaşmış vaizlerimiz vardı ancak Boşnakça dil bilgisine sahip olmadıkları için İslâmi bilgilerini asla dünyadaki modern düşünce ve değişikliklerle aynı hizaya getiremediler. Aslında muhafazakâr düşünceleriyle yalnızca halkımızın ileri aspirasyonlarını öldürüyorlardı. Bu genç vaizi, muhafazakâr ulemâdan ayıran, halkının dili ve ihtiyaçlarını da anlamasıdır. Vaazlarında İslâmî düşüncüyü modern düşüncelerle birleştirip böylelikle halkının ihtiyaçlarını karşılıyordu. Çauşeviç'in verdiği vaazların halk arasında ne kadar

⁷¹ Pandža, “Merhum Džemaluddin Čaušević”, 300.

⁷² Pandža, “Merhum Džemaluddin Čaušević”, 300.

⁷³ Bošnjak (Boşnak) dergisi, 1891'de bir grup Müslüman yazarlar tarafından başlatılmıştır. Mehmed Bey Kapetanović (Kapetanović) önderliğinde bu dergi 1910'a kadar aralıksız yayınlanmıştır. Dergi aynı zamanda Bosna-Hersek Boşnaklarının ilk ulusal dergisidir. Çauşeviç bu dergi ile çok yakın işbirliği içerisindeydi. Türkiye'den döndükten sonra faaliyetleri hakkında ilk haberleri getiren bu dergi olmuştur. *Bošnjak*, Çauşeviç'in isminin insanlar tarafından bilinmesini sağlamıştır. Bu konuda bk. Bošnjak 1 (Ocak 1902), 1-4.

çoşku uyandırdığı, Cuma günleri Gazi Husrev Bey Camii'nde verdiği vaazlar sırasındaki dolulukla kanıtlanıyor.”⁷⁴

Saćir Sikirić (Sikirić)⁷⁵ Çauşević ilk vaazlarıyla ilgili şu bilgileri paylaşmaktadır:

“Cemâleddin Çauşević, Gazi Hüsrev Bey Camii'nde ilk kez Ramazan ayında bir vaiz olarak ortaya çıktığında ben hala çocuktum. Zaten Saraybosna'da o yıllarda konuşma becerisi yeteneği hakkında konuşuluyordu. O zamandan beri, Bosnalı Müslümanların kamusal ve sosyal hayatı üzerindeki etkisi giderek daha fazla dile getiriliyordu.”⁷⁶

Mezuniyet öncesi Çauşević, Ramazan ayında Saraybosna'ya iki kez gelmiştir. Bu iki gelişinde Gazi Hüsrev Bey Camii'nde her gün devamlı dersler veriyordu. Dersleri diğerlerinden farklıydı, zira derslerinde dünya ve ahiret hakkında eşit düzeyde konuşmuştu.⁷⁷ Çauşević, vaazlarında çalışma konusuna azami derecede özen göstermiştir. Özellikle, her insana itibar ve saygı veren ve bazı temel dinî görevleri yerine getirmesini sağlayan dürüst çalışmanın değerini vurgulamıştır. Bu iki Ramazan ayında Saraybosna'da kaldığı süre boyunca Çauşević, çalışmalarını takdir eden ve saygı duyan çok sayıda arkadaş edinmiştir.⁷⁸

Çauşević, dünyadaki ilerlemeye odaklanmış modern düşüncenin adamıdır. Bu ilerlemeden dersler çıkarır ve bilimin yanı sıra dinî konuları halkına sevdirmeye çalışır. Vaazlarının tamamının ilerleme ve bilim ile ilgili olduğu söylenebilir. Çauşević vaazlarında Müslümanlara, çocuklarına önce İslâm bilimleri öğretmelerini ve sonra onları beşerî bilimlere alıştırmaları için nasihatler verip yalnızca bu şekilde toplumda kendilerine ait bir yer bulacaklarını ifade etmiştir.⁷⁹

Çauşević'in ilk ve daha sonraki vaazlarını dinleyenler arasında Edhem Mulabdić (Mulabdić) de bulunmaktaydı. Edhem Mulabdić Çauşević'in ölümünden sonra vaazları

⁷⁴ Bošnjak dergisi, “Vaazlar”, *Bošnjak* 12 (Ocak 1902), 2.

⁷⁵ Saćir Sikirić (1893-1966), Saraybosna'da doğup, tanınmış bir derviş aileden gelmektedir. Tüm hayatını Saraybosna'da farklı yüksek eğitim kurumlarında öğretmen olarak geçirmiştir. Türkçe ve Arapça biliyordu, her iki dilde kendi eserlerini yazıp tercüme ediyordu. Çauşević'in öğrencilerinden sonra da yakın arkadaşlarından biriydi. Çauşević'in önerisiyle Budapeşte'de okumuştur. Bu konuda bk. Ismet Bušatlić, “Dr. Saćir Sikirić (1893-1966) utemeljitelj moderne bosanskohercegovačke orijentologije”, *Znakovi vremena* 64 (Yaz 2014), 13-24.

⁷⁶ Sikirić, “Fragmenti iz uspomena na rahmetli Čauševića”, 314.

⁷⁷ Traljić, “Džemaluddin Causević”, 220.

⁷⁸ Traljić, “Džemaluddin Causević”, 221.

⁷⁹ Bošnjak dergisi, “Vaazlar”, *Bošnjak* 12 (Ocak 1902), 2.

hakkında önemli bir atıfta bulunmuştur. Çauşević'in anlatımdaki söylemini ve açıklığını vurgulayarak o zamana kadar cami derslerinde görünmeyen bir retorikçiden bahsetmektedir.

Çauşević, din meseleleri ile ilgili konuları herkesin anlayabileceği basit bir dille anlatıyordu. Sergilediği bu tür yaklaşım, vaazlarını dinleyenler tarafından coşkuyla kabul edilmiştir. Çauşević, sıradan dinleyiciler üzerinde anlattıklarına karşı tepki uyandırmaya çalışmış ve daha ilk vaazlarında başarılı da olmuştur.⁸⁰

Çauşević, vaiz olarak verdiği ilk vaazlarıyla insanlar arasında tanınmıştır. Fakat bu da yeterli değildi. İkinci aşamada da unutulmuş olan ve insanlara okuma yazma konusunda katkı sağlayacak olan *Arebica* alfabesinin geri dönüşünü hazırlıyordu.⁸¹ Hemen bu işe başvuran Çauşević, yeni alfabesiyle kitapları basmaya başlamıştır. Bu işte Çauşević'e yardım edecek kişilerin sayısı da hayli çoktu. Onun çalışmalarını takip eden *Tarik* ve *Mekteb* dergileri, çalışmalarını hangi yöne doğru yönlendireceğini belirtmiştir.⁸²

Öncelikle vurgulanması gereken şey, Çauşević'in dünya ve dünya meselelerini yorumlama yaklaşımıdır. Önceki vaizler, vaazlarda çok fazla ahiret konuları üzerine odaklandıkları için bu dünyayı ve insanın bu dünyadaki rolünü ihmal ediyorlardı.⁸³ Önceki vaizlerin aksine Çauşević, bu dünyanın rolünü ve varlığımızı vurgulayarak yepyeni bir yaklaşımla ortaya çıkmıştır.⁸⁴

İlk defa Gazi Hüsrev Bey Camii'nde vaazlarını veren Çauşević nasıl bir din düşüncesi ve görüşlerine sahip olduğunu bildirmiştir. Vaazlarında vurgu yaptığı dinî meseleler, kendisinden önceki âlimlerin tercih ettiklerinden tamamen farklıydı. Çauşević vaazlarında çeşitli konulara değinerek dinleyicilere dinî konular açısından bir zenginlik sunmuş ve aynı zamanda vermiş olduğu vaazlarda Müslüman Maatbasını açılmasını teşvik etmiştir.⁸⁵ Çauşević'i diğer âlimlerden ayıran bir başka şey ise bir problemi tespit etmesi ve tespit ettiği probleme çözümler bulmasıdır. Bunun tam tersi olarak

⁸⁰ Mulabdić, "Merhum reis-ul-ulema H.M.Dž. Čaušević kao vaiz", 307.

⁸¹ Hamdija Mulić, "Prosvjećivanje preko žive riječi i knjige", *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 316.

⁸² Mulić, "Prosvjećivanje preko žive riječi i knjige", 316.

⁸³ Mulabdić, "Merhum reis-ul-ulema H.M.Dž. Čaušević kao vaiz", 308.

⁸⁴ Mulabdić, "Merhum reis-ul-ulema H.M.Dž. Čaušević kao vaiz", 308.

⁸⁵ Mulabdić, "Merhum reis-ul-ulema H.M.Dž. Čaušević kao vaiz", 309.

kendilerine ulemâ sıfatı atfedip başkalarının bir işi başlatmasını bekleyen şayet olumlu bir sonuca varırsa bu işin parçası olmak isteyen kişiler de vardı.⁸⁶

Çauşeviç'in çağdaşlarından bazıları vaazlarının içeriği hakkında faydalı yorumlar yapmışlardır. Ayrıca çağdaşlarının yanı sıra hayatını inceleyen modern araştırmacılar, onun vaazlarının bir şekilde Bosna'daki Müslümanların inancını anlamada bir yenilik getirdiğini kabul etmektedir.⁸⁷ Alija Nametak, vaazlarını aşağıdaki gibi izah etmişti.

Çauşeviç'in vaazları ahiret niteliğinde değildi ve diğer vaizlerde olduğu gibi cennet-cehennem, huri ve zebaninin harika bir tarifine sahip değildi. Vaazları, Müslüman dünyanın geri kalanı için işe yaramaz şeylerden kurtulup ve modern zamanların faydalı şeylerine en kısa sürede odaklanmak için açık bir davetti, aksi takdirde unutulacaklardı.⁸⁸

1902 yılında Bošnjak (Boşnak) dergisinde yayınlanan “*Kamu Teşekkürleri*” başlıklı kısa metinde Çauşeviç'in ilk vaazlardan sonraki kişisel düşüncesinin ne olduğu öğrenilebilir. Çauşeviç oldukça kısa olan bu metinde, on altı yıl boyunca onu Türkiye'den halkına geri döndürmek için sürükleyen arzusunu ifade etmektedir. Diğer şeylerin yanı sıra, Türkiye dönüşünden pişmanlık duymadığını ifade ederken, aynı zamanda gittiği her yerde onunla bir gülümseme ile tanışan tüm Müslümanlara teşekkürlerini sunmaktadır.⁸⁹ Çauşeviç'in iyi bir işbirliği sürdürdüğü *Bošnjak* (Boşnak) dergisi, 1902 ve 1903 tarihli iki Ramazan döneminde Saraybosna'daki vaazlar ve kalışı hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Çauşeviç, bu dergi için her iki ziyaret sırasında teşekkür mesajları yazmış, aynı zamanda vaazlarında onlardan büyük övgüyle bahsetmiştir.⁹⁰

⁸⁶ Ahmed Mahinić, “Lik i djelo velikog merhuma”, *Gajret* 4/5 (Nisan 1938), 69.

⁸⁷ Bu konuda bk. Fehim Spaho, “Uspomene na merhum Džemaluddin”, *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 293-297; Hamdija Mulić, “Prosvjećivanje preko žive riječi i knjige”, *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 316-318; Enes Karić, *Mehmed Džemaluddin Čaušević* (Sarajevo: Dobra Knjiga, 2008), 29-51.

⁸⁸ Nametak, “Merhum Hadži Mehmed Džemaludin Čaušević”, 103.

⁸⁹ Bu konuda bk. Džemaluddin Čaušević “Kamu teşekkürleri”, *Bošnjak* 12 (Ocak 1902), 3.

⁹⁰ Bu konuda bk. *Bošnjak* 2 (Ocak 1902), 2; *Bošnjak* 1 (Ocak 1903), 2-4.

1.2.3. Saraybosna Lisesi'nde Hocalığı

Çauşeviç, eğitimi tamamladıktan sonra memleketine dönerek son yıllarda oluşturduğu geniş bir hayran kitlesiyle buluştu. Bu hocalık görevi uzun süredir devam ettirmemesine rağmen Çauşeviç'in Türkiye'den döndükten sonra yapmış olduğu ilk resmi iştir. Şunu da vurgulamak gerekir ki onun bu görevde bulunmasıyla ilgili kaynaklarda çok az bilgiye rastlanmaktadır. Kaynaklarda genellikle ilk faaliyetlerinden bahsedilirken 1903-1905 yılları arasında öğretmen olarak görev yaptığı da söylenmektedir. Çauşeviç'in bu kurumda kalmasıyla ilgili bilgilerden bazılarını aşağıda sunmaktayız.

Çauşeviç söz verdiği gibi 1903 yılında son imtihanlarını tamamladıktan sonra Saraybosna'ya döndü. Daha sonra o sene içinde Saraybosna'daki *Prva gimnazija* adlı okulda Arapça öğretmeni olarak göreve başladı.⁹¹ Pandža'nın verdiği bilgilerle anlıyoruz ki Çauşeviç daha öğretmenliği sırasında Bosnalı Müslümanları zor duruma sokan sebepleri arayıp din ve kültür alanında bazı ıslahatlar planlamıştı. İki senedir bu görevde kalan Çauşeviç 1905 yılında Ulemâ Meclisi'ne atanmış ve o zamandan sonra da gerçek reform çalışmalarına başlamıştı.⁹²

Çauşeviç'in bu okulda hoca olarak karşılaştığı ilk zorluk, Türkiye'ye gitmesi sebebiyle ilkokulunu ülkesindeki ana dilinde bitirmediği için ana dilinde kendisini ifade etmemesidir.⁹³ Spaho'ya göre, Çauşeviç'in değişmez bir istek ve arzusu vardı ve her şeyden önce üstün zekâyâ sahip olduğu için tüm bu zorlukların üstesinden gelebilmiştir.⁹⁴ O zamanlar, öğretmenlerin öğrencilerini eğitebilmesi için ders kitapları yoktu. Birçoğu kendi ders kitaplarını düzenleyerek eğitim veriyorlardı. Çauşeviç ise kendi derslerini bazen Arapça ders kitaplarına göre çok az bir yardımla, bazen de tamamen kendisi düzenliyordu.⁹⁵ Çauşeviç'in öğretmenlik yaparken elde ettiği başarılarından bahseden Spaho, Çauşeviç'in öğretmen olarak düzenlediği kitaplarının öğretmenlik yapmak isteyenler için ciddi bir öğretim materyali olduğunu dile getirmiştir.⁹⁶

⁹¹ Pandža, "Merhum Džemaluddin Čaušević", 300.

⁹² Pandža, "Merhum Džemaluddin Čaušević", 300.

⁹³ Spaho, "Uspomene na merhum Džemaluddina", 294.

⁹⁴ Spaho, "Uspomene na merhum Džemaluddina", 294.

⁹⁵ Spaho, "Uspomene na merhum Džemaluddina", 294.

⁹⁶ Spaho, "Uspomene na merhum Džemaluddina", 294.

1.3. Ulemâ Meclisi'ndeki Görevi (1905-1910)

Bosna-Hersek'teki en yüksek dinî kurum olan Ulemâ Meclisi, Avusturya-Macaristan'ın işgalinden kısa bir süre sonra kurulmuştur. Bu dinî kurum, reîsülulemâ ile birlikte İslâm Birliği'nin sistemindeki en yüksek idari gücü temsil ediyordu. Bu dinî organ, Bosna'daki Avusturya-Macaristan yönetimi sırasında doğrudan imparator tarafından seçilen dört üyeden oluşuyordu. Bu organların tüm çalışmaları yüksek Avusturya-Macaristan makamları tarafından kontrol ediliyordu.⁹⁷ Ulemâ Meclis'in görevleri öncelikle Bosnalı Müslümanlarının dinî işleri ile ilgiliydi. Bu kurum, yetkisi dâhilinde aşağıdaki görevleri yerine getiriyordu; Bosnalı Müslümanlarının dinî işlerini düzenlemek, denetlemek ve idare etmek, dinî görevlerin makamlarında bulunan kişileri denetlemek, dinî görevlilerinin atamalarını kontrol etmek ve son olarak dinî eğitimdeki durumunu kontrol altında tutmaktır.⁹⁸ Bu dinî kurumunun idari yapısı Avusturya-Macaristan yöntemi tarafından kontrol altında tutuluyordu. Kurum içinde alınan kararlardan bağımsız olarak, eyalet hükümeti, bu kararları yeniden değiştirme yetkisine sahip olan görevlilerini atadı.⁹⁹ Ulemâ Meclisi, 1882'de aldığı idari biçimini koruyup devam eden yıllarda da siyasî şartların izin verdiği ölçüde yetkililerini yerine getirmeye çalışıyordu.¹⁰⁰ Karmaşık idari yapı nedeniyle, kurum zamanla işlevsiz hale gelip yalnızca biçimsel bir role sahip oldu. Kurumun itibarını yükseltilmesinde kilit rol oynayan Çauşeviç kuruma karşı ne gibi bir girişimlerde bulunduğu ilerdeki kısımlardan daha iyi anlaşılacaktır.

Ulemâ Meclisi kurumu aynı zamanda Çauşeviç'in hedeflerine ulaşmaya başladığı ilk resmi kurumdur. Araştırmanın devamında Çauşeviç'in yakın ortaklarının bu konuda verilen açıklamalarına dayanarak onun gelişinden önce Ulemâ Meclisi'ndeki vaziyeti ve kuruma geldikten sonra ne gibi değişiklikler olduğu aktarılacaktır.

Pandža'ya göre, 1905 yılında Ulemâ Meclisi'ne tayin edilen Çauşeviç'in bu meclise gelmesi müessesse için yeni bir başlangıç olmuştur. Ulemâ Meclisi'nde daha önce görev alan kişiler ne kendileri için ne de kendi vatandaşları için önemli bir katkıda

⁹⁷ İmamović, "Pregled razvitka Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini", 54.

⁹⁸ Fırat, "Din Eğitimi Araştırmalarında Önemli Bir Kaynak Olarak Bosna-Hersek Ulemâ Meclisi Arşivi", 156.

⁹⁹ Nakičević, *Istorijski razvoj institucije Rijaseta*, 24.

¹⁰⁰ Fırat, "Din Eğitimi Araştırmalarında Önemli Bir Kaynak Olarak Bosna-Hersek Ulemâ Meclisi Arşivi", 158.

bulunmadıklarından dolayı müessesenin bazı değişikliklere uğraması gerekiyordu. Daha önce yapılması gereken bu değişiklikler Çauşević’le birlikte başlatılmıştır.¹⁰¹ Pandža (Panca) bu konuda Çauşević’in Bosna Hersek’in en uzak yerlerine gidip köylülere çok farklı yardımlarda bulunduğunu vurgulamıştır. Çauşević yalnızca bu eylemlerle sınırlı kalmamış aynı zamanda Ulemâ Meclisi’ndeki arkadaşlarıyla birlikte mektepleri ve medreseleri gezip orada yürütülen eğitimin değiştirilmesi gereken noktaları vurgulayıp bizzat kendisi de bu meseleler üzerinde çalışmıştır.¹⁰²

Çauşević’in ismi bu dönemde halk tarafından zaten iyi biliniyordu. İki Ramazan boyunca Gazi Hüsrev Bey Camii’nde verdiği vaazları halk arasında yankı uyandırdığından dolayı ismi tanınır hale gelmiştir. Ulemâ Meclisi üyesi olarak atanması hakkında bazı dergiler halka duyuru yapmıştır. Aşağıda *Bošnjak* (Boşnak) dergisinin bu vesileyle yayınladığı haber sunulmaktadır:

“Kanıtlanmış kaynaklardan, Hafız Šaćir (Şaçir) Efendi Pandža (Panca) ve tanınmış âlim Cemâleddin Efendi Çauşević’in Ulemâ Meclisi’ndeki boş pozisyonlara atandığını öğrenmekteyiz. Bu haber bizi daha da mutlu ediyor zira bu iki âlimin İslâmî gelişme için önde gelen vatanseverler olduğunu bilmekteyiz. Ayrıca bu iki âlimimiz hem deneyimli hem de çok bilgililer, bu yüzden bu bilgilerinin İslâmî ilerleme için bizi yönlendireceklerini ümit etmekteyiz.”¹⁰³

Çauşević, yukarıda aktardığımız bilgiler ışığında da görülebileceği gibi hemen Ulemâ Meclisi’nin organizasyonundaki eksiklikleri fark edip onları ortadan kaldırmak için çalışmıştı. Ulemâ Meclisini hangi durumda bulduğu aşağıdaki örnekle gösterilebilir.

Kuruluşundan itibaren Bosna-Hersek’in en yüksek dinî kurumu Careva Camii’ne (Hünkâr Camii) bitişik küçük bir binanın en üst katında yer alıyordu. Bu ofisin binaları biri daha büyük, diğeri oldukça küçük iki odadan oluşuyordu. Büyük oda eski moda şeklinde dekore edilmiş ve bir ofis olduğu izlenimini verecek hiçbir mobilya yoktu. Reîsülulemâ o odada oturuyor, üyeler ise oturumlar yapılırken ya da bir kadı veya başka

¹⁰¹ Pandža, “Merhum Džemaluddin Čaušević“, 301.

¹⁰² Bu konuda bk. Hafız Muhammed Pandža, “Merhum Džemaluddin Čaušević“, *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 297-306; Hamdija Mulić, “Vjesnici naprednijeg tumačenja islamske nauke u nas“, *Narodna uzdanica* 11 (1943), 102-107.

¹⁰³ Bošnjak dergisi, “Radostan glas“, *Bošnjak* 15 (Ocak 1905), 4.

biri sınava girilecek olursa geliyorlardı.¹⁰⁴ Söz konusu sınava giren aday odanın ortasında oturuyor ve böylece sözlü sınava giriyordu. Bu kurumun daha küçük odasında idari görevleri yerine getiren bir kâtip vardı. Reîsülulemâ, kâtibin kendisi için hazırlayacağı belgeleri imzalıyordu ve ayrıca Ulemâ Meclisi üyeleri toplantılara katılmak dışında kesinlikle hiçbir şey yapmıyorlardı.¹⁰⁵

Yukarıda Çauşeviç'in gelişinden önce bu kurumun ve genel durumunun en iyi resmi sunulmaktadır. Çauşeviç'in üye olarak göreve başlamasından sonra bu kurumun organizasyonunda hangi değişikliklerin meydana geldiğini en iyi şekilde Spaho'nun bu konuda vermiş olduğu bilgilere dayanarak görülebilir.

Çauşeviç, kuruma geldiğinde çalışmak istediğini ve bunun tüm yetkililerin raporlarını hazırlarken istihdam edileceği daha çok geniş bir alana ihtiyaç duyduğunu belirtmişti. Çauşeviç'in bu müdahalesiyle Ulemâ Meclisi mevcut binadan taşınarak yeni bina inşa edilene kadar özel bir kiralık eve taşınmıştı. Çauşeviç hemen planlarını gerçekleştirmeye başlamış ve ilk fikri ise dinî eğitimini modern bir seviyeye yükseltmek olmuştu.¹⁰⁶ O zamana kadar dinî öğretim Arapça veya Türkçe öğretilirken, Çauşeviç dinî öğretimin yerel dilde de öğretilebileceği görüşünü savunmuştu. Arapça veya Türkçe'den anadiline ani bir geçiş yapmamak için Arap alfabesini Boşnak diline uyarlayarak *Arebica* adlı yeni bir alfabe oluşturmuştu.¹⁰⁷

Ulemâ Meclisi kurumunun organizasyonunda meydana gelen değişiklikler o dönemin dergileri tarafından ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. *Biser* dergisi, Ulemâ Meclisi ile ilgili manşetinde, Çauşeviç'in gelişiyile birlikte bu kuruma olumlu bir değişim umudunun arttığını vurgulamıştır.

“Çauşeviç, Ulemâ Meclisi üyesi olduğunda bu kurum son derece pasifti. Ulemâ Meclisi Ofisi için tamamen terk edilmiş, kimse tarafından bakılmayan ve asla gerçek bir ofis olmadığı söylenebilir. Çauşeviç'in bu kuruma gelmesiyle birlikte durum önemli ölçüde

¹⁰⁴ Spaho, “Uspomene na merhuma Džemaluddina”, 294.

¹⁰⁵ Spaho, “Uspomene na merhuma Džemaluddina”, 294.

¹⁰⁶ Spaho, “Uspomene na merhuma Džemaluddina”, 294.

¹⁰⁷ Spaho, “Uspomene na merhuma Džemaluddina”, 294.

değişmiş ve bu yüzden de Çauşević'in bu ölü vücuda hayat verdiği söyleyenebilir. O zamandan itibaren de bu kurumda işlerin daha da iyiye gittiği görülmektedir.”¹⁰⁸

Ulemâ Meclisi'nin Bosnalı Müslümanların dinî eğitiminin yeniden düzenlenmesi ile ilgilenen bir kurum olduğu düşünüldüğünde Çauşević de bu alanda önemli sonuçlar elde ettiği söylenebilir. Din eğitimi olumlu yönde geliştirmek için gereken tüm adımları attığı aşağıdaki gerçeklerle tasdik edilmektedir.

Çauşević'in yakın arkadaşlarından Sırp asıllı İvan Milićević (Milićević), 1905'te Çauşević'in eğitim durumunu öğrenmek için kuzeybatı Bosna'yı Ulemâ Meclisi üyesi olarak gezdiğini söylemiştir. Ayrıca, Bosanska Krayina'nın yanı sıra Bihać (Bihaç), Cazin ve Bosanska Krupa gibi şehirleri de ziyaret etmiştir. Doğup büyüdüğü Arapuša (Arapuša) köyünü ziyaret ederek ilk olarak Bosanska Krupa'daki ilkokulun çalışmalarıyla ilgilenmiş ve oradaki öğretmenlerden öğretim durumu hakkında bilgiler edinmiştir.¹⁰⁹

Ulemâ Meclisi, Çauşević'in dinî eğitimi alanında uygulamak istediği reformlar için idarî açıdan katılımı sağlanamayan karmaşık bir kurumdu. Çauşević bu durumu değiştirmek için Ulemâ Meclisi'ni kesintisiz bir şekilde işlev görecektir daha iyi bir kurum haline getirmeye çalışmıştır. Pandža (Panca), Çauşević'in bu konuda hedeflerine ulaşmada karşılaştığı sorunlar hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir.

Pandža'nın bu konuda verdiği bilgilere dikkat edilirse, Ulemâ Meclisi'nin bürokrasiyle kendi içine kaplanmış olan bir sistem olduğu görülebilir. Pandža'ya göre, Çauşević'in böylesi bir sistem içerisinde yapabileceği fazla bir şey yoktur.¹¹⁰ Çauşević'in yapmış olduğu verimli çalışmalardan beklediği sonucu alamaması nedeniyle yapmak istediği dinî eğitim alanındaki ıslahatların tamamen gerçekleştirilemediği söylenebilir.¹¹¹

Pandža, Çauşević'in Ulemâ Meclisi'ndeki görevinden bahsederken ıslahatlarına en büyük destek verecek kişiler tarafından kabul görülmemesi sebebiyle beklediği sonucu elde edemediğinin altını çizmektedir.¹¹²

¹⁰⁸ Biser dergisi, “H. Mehmed Džemaluddin ef. Čaušević, reis-ul-ulema”, *Biser* 17/18 (Mart 1914), 258.

¹⁰⁹ İvan A. Milićević, “Velikom prijatelju u spomen”, *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 313.

¹¹⁰ Pandža, “Merhum Džemaluddin Čaušević”, 301.

¹¹¹ Pandža, “Merhum Džemaluddin Čaušević”, 301.

¹¹² Pandža, “Merhum Džemaluddin Čaušević”, 301.

Pandža'nın bu konu üzerinde yapmış olduğu incelemelere dikkatle bakılırsa Çaušević'in eğitim alanında yapmak istediđi adımları ařađıdaki gibi tanımladıđı söylenebilir:

1. Çaušević Bosna'nın en uzak yerlerine gidip oradaki insanlarla yüz yüze gelip eğitim alanında karşılaştıkları sıkıntılarını çözmeye çalışmıştır.
2. Milletin en büyük sıkıntılarından biri olan okuryazarlıkla ilgili sorunu çözmek adına din kitaplarının yerel dilde yazılıp bastırılmasını savunmuştur.
3. Okuma yazma bilmeyenler için yeni bir alfabe üretme çabasında bulunmuştur.
4. Dinî eğitiminin ana dilinde öğretilmesi gerektiği düşüncesi tezinin içerisinde.
5. Müslümanlar tarafından '*gâvur yazısı*' olarak bilinen Latin ve Kiril alfabesinin kolay kabul edilmeyeceğini anlayınca yeni alfabe (daha önce kullanılan) meydana getirmiştir.¹¹³

Çaušević'in Ulemâ Meclisi üyesi olarak faaliyetleri çeşitlidir. Mekteb ve medreselerin durumunu düzenleme konusunu aktif olarak ele almanın yanı sıra diğer alanlarda da önemli sonuçlar elde etmiştir. Ulemâ Meclisi'nin bir üyesi olarak Çaušević, Bosna-Hersek'teki dinî eğitimindeki tüm eksikliklerin farkına varmıştır. Bu kurumun bir üyesi olarak kendisine ülkenin farklı bölgelerinden insanlarla tanışma ve sorunlarını dinleme fırsat verilmiştir. En büyük sorun, halk Avusturya-Macaristan eğitim sistemini inkâr ettiği için yüksek düzeyde olan cehaletti. O zamanki Bosna-Hersek ulemâsının Avusturya-Macaristan yöntemi tarafından propaganda edilen '*kâfir*' okullara gitmesine izin verilmeyen muhafazakâr anlayışı, Çaušević'e değişimin ancak halkın okula karşı olumlu bir tutumu olması durumunda mümkün olabileceği fikrinde güçlendirmiştir.¹¹⁴

Çaušević bu dönemde Müslüman bir yetimhanenin kurulması konusunda önemli faaliyetler göstermiş ve bu konuda 1906 yılında Saraybosna'da düzenlenen oturumda aktif rol almıştır. Gerçekleşen bu oturumda Çaušević, diđer şeylerin yanı sıra Müslüman bir yetimhanenin işleyeceđi ilkeleri ve Müslümanların söz konusu projeye yardımda

¹¹³ Pandža, "Merhum Džemaluddin Čaušević", 302.

¹¹⁴ Bu konuda bk. Bu konuda bk. Hafız Muhammed Pandža, "Merhum Džemaluddin Čaušević", *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 297-306; Fehim Spaho, "Uspomene na merhum Džemaluddina", *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 293-297.

bulunmak için kendilerini nasıl organize etmeleri gerektiğini özetlemiştir.¹¹⁵ Müslüman bir yetimhane kurma fikri, o oturuma başkanlık eden Reîsülulemâ Mehmed Teufik Azabagić'in (Azapagić)¹¹⁶ yanı sıra önde gelen diğer dinî görevliler ve siyasetçiler tarafından da desteklenmiştir. Çauşeviç'in bahsi geçen yetimhaneye ilişkin görüşü maddi durumu kötü olan çocukların diğer mektep veya medreselerdeki çocuklar gibi eğitim alabileceği bir eğitim türüdür.¹¹⁷

Yukarda verilen bilgilerden yola çıkarak, Çauşeviç'in Ulemâ Meclisi gibi özen gösterilmemiş bir kurumdan Müslümanlara hizmet edecek bir kurum haline getirdiği görülmüştür. 1905-1910 yılları arasında bu kurumun bir üyesi olarak Boşnakların dinî eğitiminde karşılaştıkları sorunları tespit etmiş ve aynı zamanda bu sorunlar için öneri ve çözüm yolları bulmaya çalışmıştır. Çauşeviç'in bu kurumun bir üyesi olarak en büyük başarılarından biri ise Boşnakçayı Arap alfabesine uyarlaması ve ardından *Arebica* adlı bu yeni alfabesiyle dinî kitap basmaya başlamasıdır. Bu konu üzerindeki görüşler devam eden bölümlerde daha ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

1.4. Bosna-Hersek'in Dinî Eğitim Durumu ve Çauşeviç'in Bu Konu Üzerindeki Bazı Değerlendirmeleri

Çauşeviç, doğası gereği İslâm bilimleriyle aktif bir şekilde ilgilendiğinden ötürü eğitim alanındaki değişiklikleri savunan ilham verici bir enlektüel ve reformcu idi. Çauşeviç'in fikirlerinin, Abduh'un Mısır'daki fikirlerine benzer şekilde reformist bir tipte olduğu göz önüne alındığında, Bosna'da da eğitim reformları uygulamak istediği anlaşılmaktadır.¹¹⁸ Fikret Karčić (Karcić) gibi araştırmacılar, Çauşeviç'in dinî sahasında yaptığı çalışmalarını 'dinî modernizm' terimiyle nitelendirmişlerdi.¹¹⁹ Öte yandan, Karić

¹¹⁵ Görüleceği üzere, Çauşeviç, eserlerinde bir Müslüman yetimhane kurma fikrini sık sık vurgulamıştır. *Dedini Menakibli* adlı eserinde Müslüman bir yetimhanenin nasıl işlemesi gerektiği ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bu konuda bk. Džemaludin Čaušević, *Dedini Menakibi* (Mostar: Muslimanska Biblioteka, 1914).

¹¹⁶ Mehmed Teufik Azabagić (1838-1918), meşhur bir ulemâ ailesinde doğmuştur. Ailesinin isteği üzerine daha iyi bir dinî eğitim almak için İstanbul'a gönderilmiştir. O zamanlar çoğu genç Bosnalı âlim gibi, Azabagić de okulunu tamamladıktan sonra memleketine dönerek, 1878'den sonra Avusturya-Macaristan himayesinde kurulan İslam Birliği'nde önemli görevlerde bulunmuştur. En önemli görevleri arasında şüphesiz 1883'ten 1908'e kadar yaptığı reîsülulemâ görevidir. Bu konuda bk. Genç Osman Geçer, "Azapzade (Azabagić) Mehmet Tefik'in 'Hicret Hakkında Risale' adlı Türkçe eseri üzerinde bir değerlendirme", *Türkbilgi* 20 (2010), 218.

¹¹⁷ Bu konuda bk. Bošnjak dergisi, "Za islamsko sirotište", *Bošnjak* 9 (Mart 1906), 4.

¹¹⁸ Karić & Demirović, *Reis Džemaluddin Čaušević (prosvetitelj i reformator)*, 1/38.

¹¹⁹ Karić & Demirović, *Reis Džemaluddin Čaušević (prosvetitelj i reformator)*, 1/37.

(Karić) Çauşević'in, Boşnakların modern tarihinde 'ileri' ve 'modern' olarak nitelendirilebilecek çok sayıda işin başlatıcısı olduğunu dile getirmiştir.¹²⁰ 1900'den sonra Çauşević'in dünya görüşünde meydana gelen tüm reformist fikirleri, Mısır'da kalması ve Abduh ile karşılaşmasıyla yakından ilgilidir. Hayatının birçok araştırmacısına göre, Çauşević Mısır'da hem siyasî hem de dinî hayatta çeşitli önemli isimlerle tanışsa da, kimse Abduh kadar onun üzerinde bir izlenim bırakmamıştır.¹²¹

Bosna'daki eğitim durumuna gelirsek o dönemde çok düşük bir seviyede olduğunu söyleyebiliriz. Boşnaklar, Avusturya-Macaristan makamlarının gelmesinin ardından kendilerine uygulanan yeni eğitim yöntemini kabul etmeyerek neredeyse yirmi yıl boyunca cehalet içinde yaşamışlardır.¹²² Oldukça kaotik olan bu durumda, Batı eğitim sistemini kabul edip eğitimlerine devam ettikleri nadir durumlar vardı, ancak nüfusun büyük çoğunluğu eğitimden uzak kalmıştı. Buna ek olarak, halk yeni dili ve alfabeyi reddederek latin ve kiril alfabelerini aşağılayıcı isimler ile adlandırmıştır.¹²³ Böyle bir durumda, sağlam bir temelde din öğretisi oluşturmak çok daha zor hale gelmiştir. 1878-1905 yılları arasında, Avusturya-Macaristan yönetim sistemi içerisinde dinî eğitimi konusunda bağımsızlık için mücadele eden Boşnaklar faaliyetlerinde bireysel kalmışlardır.¹²⁴ Çauşević, Ulemâ Meclisi üyesi oluncaya kadarki sürede Boşnakların ana dillerinde elde etmeye çalıştıkları dinî eğitimi konusundaki girişimleri başarısız olmuştur.¹²⁵ Çauşević, Ulemâ Meclisi'nin üyesiyken yeni bir alfabe oluşturarak ve halkın kendi ana dillerinde eğitim almalarını sağlayarak bu konuda büyük başarılar elde etmiştir.

Bosna-Hersek'teki dinî eğitim sistemi hakkında önemli değerlendirmelerde bulunan kişiler arasında Edhem Mulabdić yer almaktadır. Mulabdić (Mulabdić), Çauşević'in

¹²⁰ Karić & Demirović, *Reis Džemaluddin Čaušević (prosvetitelj i reformator)*, 1/39.

¹²¹ Bu konuda bk. Hafiz Muhammed Pandža, "Merhum Džemaluddin Čaušević", *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 297-306; Harun Buljina, *Empire, Nation and the Islamic World: Bosnian Muslim Reformists between the Habsburg and Ottoman Empires, 1901-1914* (New York: Columbia University, Graduate School of Arts and Sciences, Doktora Tezi, 2019), 93-110.

¹²² Džemaluddin Čaušević, "Vjersko prosvetne prilike muslimana u Bosni i Hercegovini". *Gajret* 12 (1928), 290.

¹²³ Pandža, "Merhum Džemaluddin Čaušević", 301.

¹²⁴ 1905'te Çauşević Ulemâ Meclisi üyeliğine seçildiği sırada, Boşnak temsilcilerinin Avusturya-Macaristan yetkilileriyle dinî ve ilmî muhtariyet konusundaki müzakereleri hala devam ediyordu. 1909'da dinî eğitimi ve vakıf işleri yönetimi açısından bazı özerk haklar elde edildiğinde bu müzakereler sona ermiştir.

¹²⁵ Seid M. Traljić, "Arebica ili hrvatica", *Narodna uzdanica* 9 (1941), 141.

Bosna'ya gelişine kadarki eğitim sistemde geçen tüm gelişmelerinin bir özetini sunmaktadır.

Osmanlı Bosna Hersek'te son dönemde eğitim alanında bir dizi değişiklikler getirmiş, bununla birlikte yeni açılan okullarda din derslerinin yanında dünyevi dersler de yer almıştır.¹²⁶ Yeni açılan okullar ve yapılan reformlar Avusturya-Macaristan işgaliyle son bulmuş, gelen bu yeni yönetimle birlikte Müslümanların alışmış olduklarından çok daha farklı eğitim sistemi meydana gelmiştir. İstanbul'da eğitim alan az sayıdaki insanlar, geri döndüklerinde¹²⁷ Avusturya-Macaristan yönetimiyle birlikte gelen yeni okulların reddedilmesini savunmuşlardır.¹²⁸ Bu nedenle, bazen ulemânın insanlar üzerindeki etkisinden bazen de insanların kendilerinin geri kalmışlığından dolayı yirmi yıl kadar bir süre okulların ve eğitimin olumsuz etkilenmesiyle geçti.¹²⁹

Oldukça düzensiz olan bu süreçte okula ve eğitim sistemine saldıracağı sanılan Çauşeviç ortaya çıktı ancak durum beklenilenin tam aksine gerçekleşti. Çauşeviç yıkmıyor, tam aksine onarıyor, halkının eksikliklerini tanıyor ve onları ortadan kaldırmak için çalışıyordu. Çauşeviç'in Bosna-Hersek'in ulemâ sahnesindeki ilk ortaya çıkışı bu yönde gerçekleşti ve bu yüzden reîsülulemâ makamındayken de aynı faaliyetleri yürüterek devam etti.¹³⁰

Çauşeviç'in kişiliğinde ve okula olan tutumunda, Müslümanların o zamana kadar okul hakkında dinlediklerinden oldukça farklı bir kişi olduğu anlaşılabilir. Bunu da

¹²⁶ Burada yeni okullar, dinî derslere ek olarak dünyevi derslerin okutulduğu modern okullar olan Rüştîye mekteplerinden bahsedilmektedir. Tanzimat döneminde açılan bu tür okullar, Bosna topraklarında Avusturya-Macaristan dönemine kadar faaliyetlerini sürdürmeye devam etmektedir. Rüştîye mektepleri, dinî ve seküler eğitimi eşitlemek amacıyla kurulan bir okuldu. Okullar hem Müslüman hem Hristiyan çocuklara yönelikti, ancak halk tarafından Türk devlet makamlarına karşı duyulan güvensizlik nedeniyle okullar uzun süre reddedilmekteydi. Bu konuda bk. Enes Karić, "Bosnian Muslims and Their Educational Dilemmas in the Austro-Hungarian Period (1878-1918)", *Balkanlarda İslam-Miladî Dolmazan Umut*, Tika Yayınları (İnceleme Araştırma Dizisi), Yayın No: 19, (Ankara 2016), 31-55.

¹²⁷ Boşnaklar geleneksel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun okullarında eğitim görüyorlardı. Bosna Hersek'in 1878'de Avusturya-Macaristan yönetimine girmesinin ardından bu eğilim önemli ölçüde azaldı, böylece Bosnalı aydınlar o dönemden itibaren Avrupa ülkelerinde, öncelikle Avusturya veya Macaristan gibi yerlerde eğitim görüyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim görenlerin çoğunlukla medreselerden mezun olan öğrenciler oldukları için Bosna'ya geldiklerinde yüksek dinî görevlerde bulunuyorlardı. En iyi örnekler İslam Birliği'nin ikincisi (Teufik Azabagiç), yani sıra dördüncüsü (Cemâleddin Çauşeviç) Reisülulemâlarıdır.

¹²⁸ Mulabdić, "Merhum reis-ul-ulema H.M.Dž. Čaušević kao vaiz", 308.

¹²⁹ Mulabdić, "Merhum reis-ul-ulema H.M.Dž. Čaušević kao vaiz", 308.

¹³⁰ Mulabdić, "Merhum reis-ul-ulema H.M.Dž. Čaušević kao vaiz", 308.

Çauşeviç'in okulu olduğu gibi kabul edip Müslümanlara çocuklarını yeni okullara göndermelerini tavsiye etmesinden görülebilir.¹³¹

Çauşeviç, okuyucular arasında dinî tutumlarının oluşumunu etkileyecek dinî ve diğer dergiler aracılığıyla farklı materyalleri tanıtarak eğitimin ilerlemesine yardımcı olacağını düşünüyordu. Bu nedenle Türkiye'den döndükten sonra çok sayıda eğitim dergisinin başlatılmasında önemli rol almıştır.¹³²

Çauşeviç'in eğitime olan bağlılığı, Bosna-Hersek'teki dinî eğitimi durumunun değiştiğini savunan birçok kişi tarafından kabul edilmişti. Birçok dergi ve çok sayıda kültürel ve eğitsel topluluk, yalnızca bilimdeki gelişmelere katkıda bulunmak için çalışmalarına başlamıştır. Bu derneklerden biri Müslümanların kültürel ve ekonomik kalkınmasını teşvik eden *Gajret* topluluğudur.¹³³ 1928'de *Gajret Topluluğu*, 25. yıldönümü vesilesiyle Müslüman Aydınlar Kongresini düzenlemiştir. Çauşeviç bu kongrede başkanlığını devralıp o vesileyle Bosna-Hersek'teki dinî eğitimi durumu hakkında oldukça detaylı bir analiz sunmuştur.

Aşağıda, 1928'de *Gajret Topluluğu'nun* himayesinde düzenlenen Müslüman Aydınlar oturumunda Çauşeviç'in konuşmasının tamamı verilecektir. Çauşeviç'in bu oturumdaki konuşması, eğitim alanında yapmış olduğu faaliyetlerle ilgili olup öte yandan bir bütün olarak tüm dinî okulların eğitim programını geliştirecek değişiklikleri de içermektedir. Diğer bir yandan bu konuşma, Çauşeviç'in eğitim alanındaki genel katılımının bir analizini temsil ettiği için de önemlidir.

Gajret Topluluğu'nun yirmi beşinci yıldönümünde konuşan Çauşeviç konuşmasına şöyle başlamıştır:

¹³¹ Mulabdić, "Merhum reis-ul-ulema H.M.Dž. Čaušević kao vaiz", 308.

¹³² Bougarel, *Le Reis et le voile-Une polémique religieuse dans la Bosnie-Herzégovine De l'entre-deux-guerres: L'autorité religieuse et ses limites en terres d'islam*, 115.

¹³³ Yirminci yüzyıl başında Boşnakların millileştirilmesi için aynı nitelikleri taşıyan diğer hareketlerle beraber *Gajret* (Gayret) adıyla kurulan bu topluluk, Boşnak aydınlarının çabalarıyla ortaya çıkmıştır. Avrupa ruhunda yetişen ilk Boşnak neslini temsil eden bu aydınlar arasında Edhem Mulabdić, Osman Nuri Hacıç ve Safvetbeg Başıagiç yer almaktadırlar. Topluluğun kırk yıllık faaliyetleri, kültürden eğitim alanlarına kadar uzanmaktadır. Bu konuda daha detaylı bilgi için. Dr. İbrahim Kemura, *O ulozi Gajreta u društvenom životu muslimana Bosne i Hercegovine (1903-1941)* (Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu, 1984), 63-83.

“Bana verdiğiniz güven için teşekkürlerimi sunarak, şerefimle şunları söylemek isterim:

Bizim kültürel ve devamlı bir şekilde ilerleyen Gayret Topluluğumuz bana bu fırsatı sundu. Ben de İslâm Birliği’nde olan bazı sıkıntılarımızı göz önünde bulundurdum ve bu fırsatı değerlendirerek İslâm Birliğimizin ilerlemesi karşısında duran bazı engellerden bahsetmek isterim. Halkımızın Müslüman kısmının gelişmesinde ne gibi katkılar sağlayabiliriz diye de düşünmüştüm. Gayret Topluluğumuz benim bazı düşüncelerimi bildiği için entelektüel kişilerden oluşan bunun gibi bir toplantıyı düzenlenme fikrinde bulunmuştu. Gayret Topluluğumuz toplantıya ihtiyaçlarımızı en iyi bilen âlimleri davet edip, İslâm Birliği’nin gelişmesinde yapılması gerekenler için bazı komisyonlar da oluşturmuştu.

Bu toplantı için üzerinde değerlendirme yapacağımız bazı raporlar da hazırlamıştım. Bilindiği üzere, çok fazla göz daha iyi görür, çok fazla kulak daha iyi duyar ve çok fazla insan daha iyi bilir. Umarım ki, kalbinizde İslâm halkının geri kalan kısmına sahip çıkma niyetiniz olur, aynı zamanda her verimli düşüncenin bize güzel bir katkı sağlayacağına da inanmaktayım. İlminize sıkıca inanıp yardım edeceğinize de güveniyorum. Şimdi size raporumu sunacağım.”

1.4.1. Bosna-Hersek Müslümanlarının Dinî Eğitim Durumu

“Bosna-Hersek’in var olan din eğitiminden bahsetmeden önce, İslâm’ın ilk kaynağı olan Kur’ân-ı-Kerim’in ilim ve eğitim hakkında ne buyurduğunu belirtmek istiyorum. Büyük tefsirciler, Kur’ân’da eğitim ve ilimle ilgili yedi yüz elli ayeti kerime bulunduğunu buyurmuştur. Bu âlimlere göre, Allah’ın evrensel dinî İslâm ilminin dini olup, aynı zamanda Kur’ân’ın kurallarına itaat eden her ferдин bilimle ve sanatla ilgilenmesi gerekmektedir. Eğer İslâm Birliği’nin mensupları her bilim ile uğraşamıyorsa, bilim ve sanatla uğraşacak kişileri bulmak İslâm Birliği’nin vazifesidir. Ku’rân’ın düzenlemelerine göre İslâm Birliği, bazı mensuplarına iş bulma ve zanaat öğrenme gibi konularda yardım ederek böylece İslâm Birliği için hayati bir katkıda bulunmuş olur. Bunun gibi vazifeleri yerine getirmeyen insanlar iki taraftan günaha düşmüş olurlar. Allah’ın emirlerini yerine getirmeyenler Allah’a karşı günah işlemiş olup, diğer taraftan da İslâm Birliği’ne karşı günah işlemiş olur. Zira hayatta kalabilmek için hiçbir şey yapmamış olurlar. Allah (c.c.) Kur’ân-ı-Kerim’de şöyle buyurmuştu:

‘Kör ile gören bir olmaz. Karanlıklar ile aydınlık bir olmaz. Gölge ile sıcaklık bir olmaz. Diriler ile ölüler de bir olmaz. Allah dilediğine işittirir. Sen kabirde bulunanlara işittirecek değilsin.’”¹³⁴

“Yukarıda görüldüğü gibi İslâm’ın ana kaynağı olan Kur’ân-ı Kerim insanları etraflarında ne varsa araştırmaya davet etmektedir. İnsanların bazı vazifeleri arasında dünyayı araştırmak, dünya rahmini incelemek, hayvanların, özellikle arılara, karıncalara ve örümceklere dikkat etmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Gece ve gündüz hareketlerinin incelemesini, aynı zamanda tüm evreni de incelemek gerektiği belirtilmektedir. Allah’ın kurduğu kanunlara uymak ve o kanunlara göre her şeyin doğru bir yöne hareket etmesine de inanmak gerektiği zikredilmektedir. Bir Pers şairi şöyle buyurmuştur: ‘Bulut, rüzgâr, güneş, kamer ve her şey bir düzene göre hareket eder, bunların hepsi sen ekmeğini ne şekilde elde ettiğini düşün diyerdir.’ Kur’ân’ın birçok yerinde insanlar dünyayı gezmeye ve onlardan önce var olan kavimleri araştırmaya davet ediliyor. Allah (c.c.) birçok yerde evreni kastederek büyük harfle yazılı kitabından bahsetmektedir. Kur’ân insanları düşünmeye, araştırmaya ve okumaya teşvik ederken diğer taraftan bunu yapmayan insanları da kınamaktadır.”

Allah (c.c.) şöyle buyurmuştur: “O, yeryüzünü sizin ayaklarınızın altına serendir. Haydi, onun üzerinde yürüyün ve Allah’ın rızkından yiyin. Dönüş ancak onadır.”¹³⁵

“Müslümanların ilk asırlarda Allah’ın kanunlarına uyarak her alanda gelişmesi söz konusu olmuştur. O zamana kadar insan zekâsının keşfettiği buluşları değerlendirmeye çalışıyorlardı. Müslümanlar yeni bir şeyler bulmak adına çaba sarf ederek yeni nesiller için öncülük eden kişiler olmaya çalışıyorlardı. Örneğin, hicretin üçüncü yüzyılında Müslümanların bilim alanında elde ettikleri başarıları görülmeye başlanmıştı. Farklı bilimler için yazılan farklı eserler ortaya çıkıp, yeni bilim buluşları da Doğudan Batıya geçip, Bağdat’tan Kurtuba’ya ulaşabilmiştir. Hukukçular, felsefeciler, coğrafyacılar, astronomi bilimcileri ve diğer bilim adamları çok farklı eserler yazıp, Müslüman dünyasını aydınlatmaya çalışıyorlardı. Asrın tüm bilimleri öğretim kurumların müfredatlarında yerini bulmuştur. Müslümanlar arasında âlimler çoğalıyordu ve bugünlerde Avrupa’da olduğu gibi her bilimi öğretecek birkaç kişi bulunuyordu. Maalesef Müslümanlar bu refâhını

¹³⁴ *Kur’ân Yolu* (Erişim 5 Mayıs 2020), Fâtır 35/19-21.

¹³⁵ *Kur’ân Yolu* (Erişim 5 Mayıs 2020), Mülk 67/15.

fazla sürdürmeyerek, hicretin beşinci asrında ünlü âlim ve felsefeci İbn Rüşd'ün kovalanıp, eserlerinin yakılmasını da gördük. Müslüman öğretim kurumlarının müfredatlarından doğa bilimi, genel tarih, felsefe ve yabancı dil gibi dersler çıkarılmıştır. Yeni müfredatlarla birlikte eğitim daha çok şeriat hukukun üzerinde gitmiş ve dinî konularda hayatta hiç denk gelmeyecek sorunlara vurgu yapılmıştır. İbn Rüşd'e göre, Allah'ın birliğini anlamak için esas kaynak olarak doğa bilimleri, gök cisimlerinin hareketi, evrenin düzeni ile ilginen bilimleri bilmek gerekir. Bazı âlimler bu dünyaya değil, öte dünyaya bakmak gerektiğini söyleyip, yaşadığımız dünyayı ölü bir cesede benzetiyordu. Allah (c.c.), Kur'ân'da şöyle buyurmuştu: 'Allah'ın sana verdiği şeylerde ahiret yurdunu ara. Dünyadan da nasibini unutma. Allah'ın sana iyilik yaptığı gibi sen de iyilik yap ve yeryüzünde bozgunculuk isteme. Çünkü Allah bozguncuları sevmez.'¹³⁶

“Müslüman âlemi hukukçu düşüncesini izleyen âlimler yüzünden basın tanıtımıyla iki yüz yıl sonra tanışmıştı. İbn Rüşd'ün düşüncelerine karşı çıkan İmam Gazali de bu âlimler için eleştirilerde bulunmuştu. Onun dediğine göre bu âlimler, müfredatlardan en önemli ilimleri çıkartarak 'farzi kifaye' olarak bilinen emri yerine getirmemişlerdir. İbn Rüşd'ün eserleri Avrupa'ya geçip, oranın gelişmesinde temel olarak kullanılmıştır. Müslümanlar da bundan sonraki asırlarda uzun bir rüyaya dalmış, diğer taraftan ise Avrupa ilim ve yeni buluşlar ile silahlanıp müslüman evinin kapısına kadar dayanmıştı. Bizler böylece evimize (müslüman âleminin) karşı silahlandırılmış olan düşman dayandığında, bilenlerin, bilmeyenler ile asla eşit olmadığını ve bilenlerin bilmeyenlerin hep üstünde olduğunu anlamıştık.”

1.4.2. Dinî Eğitimin Durumuna Kısa Bir Bakış

“Osmanlı İmparatorluğu zamanında bizim en önemli öğretim kurumlarımız arasında medreseler ve mektepler bulunmaktaydı. Bu iki tür okul gönüllü yapılan gelirler ve vakıflar tarafından finanse ediliyordu. Mekteplerimizde hiçbir düzen olmaksızın eğitim süresi birkaç yıldır sürerken, ders kitapları da çok dağınık olup, Türkçeyle yazılmıştır. Bunun için bu mektepler çoğunlukla ezber şeklinde okunup herhangi bir okuma veya yazma söz konusu değildi. Medreselerde de aynı şekilde olmak üzere eğitim sürecinde hiçbir sebep olmadan yıllardır sürüyordu. Medreselerde okutulan dersler arasında; Arapça, Belagat, Biçimbilimi, Ölçüm

¹³⁶ *Kur'ân Yolu* (Erişim 5 Mayıs 2020), Kasas 28/77.

bilimi, Mantık, Fıkıh ve diğer dersleri bulunmaktaydı. Tüm bunlar Arapça yazılan eserlerden okutuluyordu. Medreselerde de hiçbir düzenleme olmadan dersler yürütülüp, eğitim gören kişi de istediği kadar okuyabiliyordu. Ayrıca bu okullarda yürütülen eğitim sistemi de hiçbir kamu kuruluşunun gözetimi altında olmamıştır.”

“Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun işgalinden kırk sene evvel, hala iktidarda olan Türk hükümeti tarafından Rüştîye mektepleri olarak bilinen okullar açılmaya başlamıştı. Yeni müfredat planı ve düzene sahip olan bu okullar, buna alışık olmayan halk tarafından reddedilerek bu okullardan nefret edilmeye başlanmıştır. Böylece, yeni açılan okullardaki eğitimden çok az kişi yararlanabilmişti. Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde lise ve zanaat okulları da açılmaya başlanmıştır. Fakat halkımız bunu da reddedip şöyle buyurmuştu: ‘Ben çocuğumu oraya veremem, çocuğumun ‘gâvur’ olmasını istemiyorum.’ Avusturya-Macaristan işgaline kadar eğitim sistemimiz bu şekilde yürütüyordu. İşgalden sonra da ne yapacağımızı düşünmemişiz. Halkımızdan bazıları şöyle diyordu: ‘Almanlar¹³⁷ birkaç yıl sonra gider ve biz eğitimimizi nasıl yürüttüysek onlar gidince de aynı şekilde devam ederiz’. Diğerleri ise yapılan her ıslahatlardan nefret ederek göç etmeye başlamıştı. Alman okullarına giden Boşnak çocukların sayısı da çok azdı. Mektepler ve medreseler de aynı durumda olup, okuma-yazmaya hiç kimse dikkat etmemişti.”

“Avusturya-Macaristan yönetimi eğitim sistemimize hiçbir katkı sağlamayan medreseleri görünce, 1884 yılında şeriat hâkimleri yetiştirmek amacıyla Mekteb-i Nüvvâb¹³⁸ olarak bilinen okulları açmıştır. Daha sonra da Vakıf yönetimi tarafından üç senelik eğitim süresiyle yürütülen Mekteb-i İbtidâiyye açılmıştır.¹³⁹ Bunun yanında da Mekteb-i İbtidâiyye okullarında öğretmenlik yapacak kişiler için

¹³⁷ Boşnaklar, uluslarına bakılmaksızın Bosna’daki Avusturya-Macaristan makamlarının temsilcilerini Alman olarak adlandırmaktaydı.

¹³⁸ Bu okullar Osmanlı İmparatorluğu’nda tanzimat dönemi denilen bir dönemde gelişen özel okulları temsil etmektedir. Orijinal rolleri, kamu hizmetinde görev yapacak olan şeriat hâkimleri eğitmekti. Bu dönemde İmparatorluk’taki şeriat mahkemelerin yeniden düzenlenmesi nedeniyle tüm hâkimlere nâib adı verilmiştir. Bu yüzden bu okullar Mekteb-i Nüvvâb adı almıştır. Bosna-Hersek o dönemde Osmanlı İmparatorluğu’nun ayrılmaz bir parçası olduğu için Bosna’nın her yerinde bu tür okullar açılmıştır. Bu konuda bk. İlhami Yurdakul, “Mekteb-i Nüvvâb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2016), EK-2: 242-243.

¹³⁹ Bu tür okullar, Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluşundan itibaren hep var olmuştur, ancak zamanla işleyiş sisteminde çeşitli değişiklikler geçirmiştir. Tanzimat döneminden sonra bu okulların süresi üç yıl ile sınırlandırmıştır. Bu okullarda temel dinî bilimleri ve Türk dili öğretilmiştir. Okullar, yüzyıllar boyunca Osmanlı İmparatorluğu’nda temel din eğitiminin alındığı ilkökul olan sıbyan mekteplerinden büyümüştü. Böyle bir reformlu mektep türü, o zamanki İmparatorluğun ayrılmaz bir parçası olarak Bosna-Hersek’i de içermiştir. Bu konuda bk. Cahit Baltacı, “Mektep”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 6-7.

Dârümuallimîn¹⁴⁰ adlı okul açılmıştır. Bu okulların en büyük arzusu, çocukların din bilim bilgilerini en kısa sürede geliştirmekti. Bu eğitim müesseseleri en baştan itibaren halk tarafından karşılanıyordu. Medreseler eskisi gibi okuma-yazma bilmeyen kişileri yetiştirmeye devam etmişti. Bu duruma Birinci Dünya Savaşı da denk gelmişti. Birinci Dünya Savaşı esnasında vakıf mearif idaresi “Okružna Medresa“ (Bölgesel Medresesi) adlı bir okulu açmış, açılan bu okulla da daha kaliteli din görevlileri yetiştirmek hedeflenmişti. Okružna Medresa açılışıyla birlikte Dârümuallimîn okulları kapatılmış, akbinde yedi sene sonra da maddi sıkıntılar nedeniyle Okružna medresa da devre dışı bırakılmıştı. Savaş esnasında birçok kaliteli muallimimizin hayatını kaybetmesi nedeniyle mekteb-i ibtidâiyyelerin büyük bir kısmı kapatılmak zorunda kalmış, birçoğu da ilkokullara dönüştürülmüştü.”

1.4.3. Günümüzdeki Eğitim Durumu

“Bundan otuz sene evvel mekteb-i ibtidâiyye (reform müslüman okulları) denilen okullar kurduk, bu tip okullardan önce eğitim süresi belirlenmeyen ve müfredat planı olmayan sıbyan mektepleri mevcuttu. Sıbyan mekteplerinde¹⁴¹ öğretmenler ne isterse onu öğretirdi, öğrenciler ise bu mekteplerde istediği kadar kalabiliyordu. Reform okulları ilk olarak kentlerde açılırken daha sonra bu okullardan yararlanan kişi sayısı artınca küçük köylerde de açılmaya başlamıştı. Böylece yirmi sene evvel reform okullarının sayısı doksan olup, Saraybosna bölgesinde yirmi iki, Travnik bölgesinde yedi, Banyaluka bölgesinde on, Bihaç bölgesinde yirmi bir, Mostar bölgesinde on üç ve Tuzla bölgesinde on yedi okul yer almaktaydı. Bu reform okullarına giden çocukların sayısı 7 bin 534 olup, bu okulların masrafları vakıf mearif idaresi tarafından 122 bin 547 krona ile karşılanıyordu.”

¹⁴⁰ Osmanlı İmparatorluğu’ndaki tanzimat döneminde ortaya çıkan bir okul türüdür. Bu okulları kurmanın temel amaçlarından biri, profesyonel öğretim kadrosu yetiştirmektir. Okullarda genellikle mekteb-i ibtidâiyyelerde gibi okullarda çalışacak olan öğretim elemanları genellikle eğitilmiştir. Okullar on dokuzuncu yüzyılın ortalarında faaliyete geçerek imparatorluğun her tarafına yayılmıştır. Bu konuda bk. Cemil Öztürk, “Dârümuallimîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8: 551-552.

¹⁴¹ Sıbyan mektebi, Osmanlı İmparatorluğu’nda temel din eğitimi almak için kurulan ilk müesseselerden biridir. Bu mektepler Selçuk ve Karahanlı gibi ilk Türk hanedanlarında da mevcuttu. Osmanlı hanedanının egemenliği ile bu mektebi faaliyetlerini sürdürmüştü, ancak yüzyıllar boyunca bazı değişikliklere uğramıştır. Bu okullardaki müfredat, sultanın eğitim sistemine bağlı olarak değişiyordu. Bu okullar, yani içlerindeki eğitim, okulların süresinin üç yıla indirildiği Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Tanzimat dönemine kadar dört yıl sürmüştür. Böylece mekteb-i ibtidâiyye adı verilen okullar 19. yüzyılın ortalarında Bosna’da açılmaya başlamıştır. Bu konuda bk. Cahit Baltacı, “Mektep”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 6-7.

“Yeni otonom yönetimi olarak bilinen sistem gelince bu mekteplerin sayısı 260’a çıktı fakat daha sonra yukarıda da belirtildiği gibi 120’ye düştü. Dârülmuallimîn kapatılmasıyla birlikte bu okullardaki öğretim sistemini yürütecek yeterli kabiliyete sahip olmayan kişiler gelmeye başlayınca reform okullarında da eğitim sistemi gittikçe düşerek Sıbyan mektepler gibi olmuştu.

Sıbyan mekteplerinin sayısı 1 bin 200’ken yedi yüz’e düşerken, bunun yanı sıra Müslüman olan köylerin çoğunda ilkokulların yerine Sıbyan mektepleri mevcuttu. Bu mekteplerde herhangi alfabe kullanımı söz konusu değildir. Sıbyan mektepleri olmayan yerlerde ise insanlar kış esnasında evden eve gidip çocuklarına din esasları öğretecek kişiyi bulup, kendi masraflarını ödüyorlardı. Böyle yerlerin sayısı da 100’ü aşkındır.

Buradan yine yirmi sene evvel medreselerimizin sayısı 43’tü ve bu medreselere giden çocukların sayısı 1 bin 766 idi. Saraybosna bölgesinde 12, Banyaluka bölgesinde 6, Bihaç bölgesinde 2, Tuzla bölgesinde 12, Travnik bölgesinde 5, Mostar bölgesinde 6 tane medrese bulunuyordu. Şimdi bu medreselerin sayısı on sekize düşmüş olup sayıları da; Saraybosna bölgesinde 6, Banyaluka bölgesinde 2, Bihaç bölgesinde 1, Tuzla bölgesinde 5, Travnik bölgesinde 2 ve Mostar bölgesinde 2 medrese olmak üzere azalmıştır. Saraybosna’daki Gazi Hüsrev Bey medresesi, Tuzla’da Behram Bey medresesi, Travnik’te Feyziye medresesi ve Bihaç’taki medresesi hariç, diğer medreseler eski sisteme göre işlev görmektedir. Gazi Hüsrev Bey medreselerinde ise dünyevi derslerin müfredat planı lisedekine göre yapılmıştır. Yukarıda belirttiğimiz Tuzla, Bihaç ve Travnik medreselerindeki müfredat planı tamamen Gazi Hüsrev Bey medresesinin müfredat planına göre yapılmamıştı. İslâm Birliği’ne verilen otonom statüsüne (dinî ve ilmî muhtariyet) göre din eğitimi yürütebileceğimiz ilkokulları açma hakkımız olmasına rağmen bu durumu halen değerlendirememişiz.

Birçok ebeveyn, çocuklarını liseye geç kalmamaları için devletin kamu hizmetinde olan okullarına göndermeye başlamışlardı. Böylece eğitim sistemimiz karmaşık bir hale dönüşmüştü. İlkokullardaki din eğitimi görevlileri hiçbir zaman öğretmenliği yeterli bir ölçüde şereflendirmeyip bunun neticesinde öncelikle köy okullarına gönderilen öğretmenler ilkokullara girecek çocuklara yetersiz bir eğitim sunuyordu. Din eğitiminin yürütülmesi için yukarıda sıralanan bu sebeplerden dolayı benzersiz bir plan yapmak da mümkün olmamıştı.”

“Bu zaman içerisinde din görevlilerinin aylık maaşları iki yüz, dört yüz veya çok nadiren altı yüz kron¹⁴² olmuştu. İki yıl önce Eğitim Bakanlığı Bosna Hersek’te din görevlilerine verilen bu maaşları kaldırmış, şimdi ise bu görevliler için vakıflardan ayrılan paralara maaş bile diyemeyiz. Liseye yetersiz din bilgileri ile gelen çocuk kendini yeteri kadar geliştirememektedir. Tüm bu sebeplerden dolayı Bosna-Hersek’teki din eğitiminin oldukça kötü bir durumda olduğunu anlamaktayız. Sadece genel eğitim sistemini değerlendirmeye alırsak, orada da komşumuzun (Hristiyanlar) eğitim sisteminin bizimkinden daha iyi olduğunu fark edebiliriz. Bunun için de şu sebepleri dile getirmek gerekir:

Yukarıda vurgulandığına göre Müslüman köylerin çoğu ilkokulsuz olmakla birlikte köylüler de okulları istemiyor, ilkokul sunulduğunda da bile reddediyorlar.

Okul politikası da bir yandan Müslüman çocukları okuldan uzaklaştırırken diğer yandan ders kitaplarında yanlış olan tarih bilgileri ile de Müslümanların şerefini zedeliyordu. Bunun yanı sıra Müslüman çocuklarından zorla Sırlara ait olan bazı törenlere katılmaları istenmektedir. Okullarda kutlanan ve Ortodoks Sırların’a ait bazı dinî törenler arasında Aziz Sava, Kiril ve Metod ve Vidovdan¹⁴³ kutlamaları bulunmaktadır.

Müslüman din görevlilerinin çoğu cemaatlerinde bulunanalara birşeyler öğretebilecek bir seviyede olmadığından dolayı Müslümanların çoğu bilgisiz kalmaktadır.”

¹⁴² Kron, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’ndaki resmi para birimiydi. Bu ülkenin mali politikası tüm toprakları için eşsiz olduğundan dolayı, kron Bosna-Hersek’te resmi ödeme ve ticarî para birimi olarak kullanılmıştır. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun dağılmasından sonra, yeni kurulan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı bu para birimini dinar biçiminde yerli para birimine dönüştürme sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Bu hadise, yeni devlete mevcut para birimini yerli para birimi ile değiştirmek için on iki aylık bir süre vererek Saint Germain’deki barış anlaşması temelinde çözülmüştür. Bu konuda bk. Vladimir Geiger & Branko Ostajmer, “Nostrifikacija i zamjena novčanica u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca (1918. – 1921.): primjer trgovišta i kotara Đakovo”, *Zbornik muzeja Đakovštine*, (2019), 109.

¹⁴³ Bosna topraklarındaki tüm Yugoslav halklarını birleştirmek olan Sırp-Hırvat- Sloven Krallığı’nın yeni bir devletin kurulmasıyla Boşnakları, kimliklerini, dillerini ve kültürlerini ortadan kaldırmayı amaçlayan yeni bir devlet organı kurulmuştur. Yeni devletin oluşmasıyla birlikte eğitim sisteminde bir tür değişiklikler olmuştur. Bu değişiklikler, resmi planlardaki birçok okulun Ortodoks azizlerinin kutlamalarını zorunlu bir etkinlik olarak tanıtmasıydı. Müslüman çocuklar, okullardaki devlet yetkilileri tarafından gerçekleştirilen bir asimilasyon biçimi olan bu merasimlere katılmak zorunda kalmıştır. Reisülulemâ olarak Çauşeviç, yıllarca bu tür asimilasyonu engellemek için mücadele etmiştir. Bu sorunu, tüm devlet yetkililerine ve o zamanki Yugoslav Kralı Aleksandar’a çok sayıda mektup ve telgraf göndererek çözmeye çalışmıştı. Bu konuda bk. Gazi Hüsrev Bey Kütüphane Arşivi (GHBA), *Cemâleddin Çauşeviç yayınlanmamış belgeleri*, No. DZC-4-510/1930.

“Bu sebepler nedeniyle iptidâiyye okullarımızın ilkokullar ile eşit olmasının istenmesi gerekmektedir. Eğitim Bakanlığı’ndan ders kitaplarının, diğer din mensuplarını tahkir etmeyecek şekilde yazılmasının istenmesi gerekmektedir. Devamında İslâm dinine mensup olan okul çağındaki çocukların Sırlara ait herhangi bir kutlamaya zorla götürülmemeleri gerektiği vurgulanmaktadır. Yirminci yüzyılda dini kullanarak milliyetçiliğin yayılmasına hiç gerek olmadığına kanaatindeyim. Evrensel bir dine mensup olan Müslüman çocukları dedelerinin inançlarına geri dönmeye davet etmek de gereksizdir¹⁴⁴ zira İslâm hem dedelerinin hem de dedelerinin dedesinin inancını kapsamaktadır.

Müslüman din görevlilerinin kaliteli bir eğitim almalarını sağlayarak maaşlarının arttırılmasında çaba göstermek gerekir. Yalnız bu şekilde Bosna-Hersek’teki Müslümanlar arasında din eğitiminin yayılmasını sağlayabiliriz. Bu işte bana yardım edenlerin ellerinden öpeceğim.”

Rapora ek

- I. “Müstakbel Müslüman din görevlilerinin yetiştirilmesi için orta ve yükseköğretim müessesleri kurulmalıdır. Bu müesseselerde uygulanacak olan müfredat planında hem dünyevi hem de İlahiyat fakültelerinde okutulan bazı dersler yer almalıdır. Eğitim Bakanlığı tarafından Müslüman gençleri yükseköğretime hazırlamak amacıyla kurulan Şeriat Lisesi’nden kaldırılan müfredat planının yenilenmesi istenmelidir. Yeni eğitim sistemine göre Gazi Hüsrev Bey medreseleri liseye dönüştürülmüştür. Hem şimdiki nesil hem de gelecekteki Müslüman nesiller için yüksek bir öğretim kurumuna ihtiyaç duyulduğunu belirtmek gerekir. Lise statüsüne sahip olan *Şeriat Kadılık Okulu*’nu yüksekokula derecesine çıkarmak için Krallık Başbakanlık’tan talepte bulunmamız gerekmektedir.¹⁴⁵

¹⁴⁴ Bu döneme ait arşiv çalışmalar incelendiğinde, okula giden Müslüman çocuklarına olan asimilasyon akımları çok yaygın olduğu sonucuna varılmıştır. Başta Çauşeviç olmak üzere, İslâm Birliği’nin din görevlileri tarafından devlet yetkililerine sayısız telgraf ve mektup göndererek bu olumsuz akımlarının engellenmesi istenmiştir. Çoğu durumlarda, devlet yönetimi Müslüman dinî liderlerinin taleplerinin sekteye uğramasından dolayı bu olumsuz eğilimler devam etmiştir. Sırp-Hırvat-Sloven devletinin ulusal politikası, Balkanlardaki Müslümanların, Osmanlı yönetiminin gelişile dedelerinin inancıyla dinî bağlarını kaybeden başta Sırp olmak üzere diğer Güney Slav halklarının torunları olduğu tezinde yatıyordu. Asimilasyon politikası en çok Müslüman çocukların Ortodokslara ait törenlere katılmaya zorlandığı devlet okullarında yaygındı. Bu dönemden bugüne kadar tam yüz yıl geçmesine rağmen, Balkanlarda Müslümanların azınlık olarak yaşadığı bazı yerlerde bu tür asimilasyonlar halen mevcuttur.

¹⁴⁵ 1937’de ölümünden bir yıl önce, Çauşeviç bu eğitim kurumunu fakülte rütbesine yükseltme çabalarında başarılı olmuştur. Bu konuda bk. Sanela Meşinoviç, *1878-1982 Yıllar Arası Bosna Hersek’teki Tefsir Çalışmalarında Yenilikçilik Düşüncesinin Tesirleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 18.

- II. Din görevlilerinin daha kaliteli öğrenimi ile birlikte din eğitimimiz de daha düzenli bir hale gelebilecek. Aynı zamanda bununla birlikte Sıbyan mektepleri tanzim edilerek, ibtidâiyyelerdeki müfredat planlarının alınıp Sıbyan mekteplerinde uygulanması gerekmektedir.
- III. İlkokul olmayan yerlerde, ibtidâiyyelerin ilkokulun yerini alması gerekmektedir.
- IV. Tüm ilkokullarda yeterli bir biçimde din eğitiminin sağlanmasını esaslandırmak gerekmektedir.
- V. Müslümanların dinî duygularını alan tüm gereksiz bilgilerin kitaplardan kaldırılması gerekmektedir. Hristiyan aziz din adamlarına ve Hristiyanlığa ait bazı törenlere isteyen katılsın, fakat oraya zorla götürülen Müslüman çocukların katılımının kesinlikle durdurulması gerekmektedir.¹⁴⁶
- VI. Her reform çok daha fazla masraf isterken bu reformlar için de masrafları esaslandırmak gerekir. Aynı anda din görevlileri için memnun olacakları bir maaş sağlamak lazımdır. Vakıf gelirlerinin de artması gerekirken giderlerden daha çok para biriktirilmesi gerekir. Mevcut olan otonom statüsünün (dinî ve ilmî muhtariyet) de bu yöne doğru ilerlemesi gerekmektedir:
- Vakıf Mearif kuruluşların tüm temsilcileri kanun önünde şeriat hâkimleri olacaktır.
 - Vakıf Mearif Cemiyeti (Vakufsko Mearifski Sabor)¹⁴⁷ seçilmiş on iki kişiden oluşacak ve aynı zamanda bu on iki kişi Ulema Meclisi'nde daimî üyeliğe sahip olacaktır.

¹⁴⁶ Okullardaki Müslüman çocuklara uygulanan zecri asimilasyona karşı çıkan Çauşeviç, sıklıkla devlet temsilcileri'ne başvuruyordu. Emekli olduktan sonra 1930'da Yugoslavya Kralı'na gönderilen telgrafta, böyle bir asimilasyona son verme arzusunu en iyi şekilde göstermiştir. Bahsi geçen telegrafta Çauşeviç, Yugoslav Kralı'ndan, Müslüman çocukların okullarda istismar edilmesi sorununun bizzat çözmesini istemişti. Söz konusu sorunu çözme arzusuna ek olarak, Çauşeviç devlet okullarının munhasıran "eğitim mabedini" temsil edilmesi gerektiğini vurgulamıştı. Bu konuda bk. Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Arşivi (GHBA), *Cemâleddin Çauşeviç yayınlanmamış belgeleri*, DZC-4-510/1930.

¹⁴⁷ İslam Birliği'nin bu organı, 1909 yılında, dinî ve ilmî muhtariyet statüsünün yürürlüğe girmesiyle birlikte kurulmuştur. Organın yetkinlikleri çok kapsamlıydı. Vakıf Mearif Cemiyeti'nin temel yetkinliği, Bosna-Hersek'teki tüm vakıf kuruluşlarının üzerinde kontrol sağlamaktı. Cemiyet üyeleri; cami, mektep veya tekke inşaatı, mekteplerde müfredat değişikliği, vakıf kurumlarında görevlilerin atanması ve maaşlarının belirlenmesi gibi yetkilere sahipti. Cemiyet, sekiz yüksek eğitimli ve halk tarafından seçilen yirmi dört üyeden oluşmaktaydı. Bu organ üzerindeki başkanlık reîsülulemâyâ aitti. Bu konuda bk. Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Arşivi (GHBA), *Cemâleddin Çauşeviç'in yayınlanmamış belgeleri*, DZC-4-527/8; Dr. Nusret Šehić, *Pokret Muslimana za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju u svijetlu pregovora sa zemaljskom vladom za Bosnu i Hercegovinu 1901. Godine* (Sarajevo: Svetlost, 1980), 20-40.

- Üyelerin okul seviyelerine göre hangi kurumda yer alması gerektiğini ve buna göre de hangi görevde bulunabileceğini belirtmek gerekir. Cemiyete girmek isteyen kişilerin en az ortaokulu bitirmesi gerekirken, Ulemâ Meclisi, müftü veya reîsülulemâ görevinde bulunmak isteyen kişiler en az fakülte, şeriat okulu veya yüksekokul mezunu olmaları gerekmektedir.
- Seçme komisyon, Vakıf Mearif Cemiyet'te bulunan seçilmiş on iki kişiden ve Divanı Şeriat Mahkemesi'ndeki üç hâkimden oluşacaktır.
- Müslüman din görevlilerinin atamaları ve sevk edilmeleri de müftülük üzerinden gerçekleşip, müftü de bu çalışmalardan haberdar olacaktır.
- İslâm Birliği'nin çapına giren tüm kuruluş üyelerinin seçilmesi için bir gün belirtilmesi gerekmektedir. Bir bölgenin seçme hakkına sahip olan tüm Müslümanlar hem Cemiyete hem de diğer kuruluşlara girecek olan kişileri seçeceklerdir. Bölge Seçme Kurulu, Cemiyete veya diğer kuruluşa girecek en çok oy alan iki kişiyi ve o iki kişinin yardımcılarını da belirleyecektir. Bu seçimler ise her beş senede bir gerçekleştirilecektir.
- Vakıf mallarının yönetilmesinde Müslüman halkının din eğitimi konusundaki ihtiyaçlarına bakılıp, gereksiz işler için fazla para harcanmayacaktır.
- Bölgenin tüm vakıf kuruluşları aynı çatı altında toplanacak ve böylece mütevellilerin sayısı azaltılacaktır.
- İslâm Birliği'nin her üyesi vakıflara 10 dinar ayıracak olup, böylelikle vakıf gelirleri on iki kat arttırılmış olacaktır.
- Müslüman din görevlilerine maaş veren Krallık Başbakanlık'tan bu konuda talepte bulunup, bundan sonra bu işlerin Vakıf Mearif Cemiyetinin yürütülmesini istemek gerekmektedir. Din eğitiminin düzenli ve verimli çalışmaları için bu çok önemlidir. Krallık Başbakanlığı'nın Müslüman din görevlileri için ayırdığı maaşların, diğer din mensuplarının maaşlarıyla eşit olup olmadığını kontrol etmek gerekmektedir.”¹⁴⁸

¹⁴⁸ Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Arşivi (GHBA), *Cemâleddin Çauşeviç'in yayınlanmamış belgeleri*, DZC-4-525/NG.

1.5. Arebica Alfabeti ve Alfabe Değişikliği

Alfabe değişikliği ile ilgili herhangi bir şeye işaret etmeden önce, ilk olarak Arebica alfabesinin tanımının yapılması gerekir. Hamdija Mulić (Mulić) Arebica alfabesinin tanımlanmasında oldukça önemli bir katkıda bulunup, şunları söylemektedir:

“Arebica bizim cümlelerimizi yazılabilecek şekilde uygulayan Arapça alfabesidir. Alfabemizde olan fakat Arapça alfabesinde olmayan bazı harfler için yeni harfler bulmamız gerekiyordu. Bu işe kalkışan âlimlerimiz tarafından yeni alfabede yer alacak harfler bulunup Arebica denilen alfabe oluşturulmuştur.”¹⁴⁹

Burada Arap alfabesinin Bosna Hersek topraklarındaki gelişiminin tarihsel devamlılığı da vurgulanmalıdır. Bosna’da Arap alfabesinin kullanımının tarihsel sürekliliği ise aşağıda vereceğimiz şekilde tartışılmaktadır.

Bosna-Hersek’te Arap alfabesinin kullanılması konusu, dünyanın dört bir yanındaki araştırmacıları bu konuda yazmaya çeken bir konudur. Böyle bir medeniyet olgusuyla en çok ilgilenen edebiyatçılar olmuştur. Bazı araştırmacılar, Boşnakların Endelüs Müslümanlarının örneğini takiben Arap dili ile olan bağlantılarını korumak istediklerini ve *Alhamiyado* denilen edebiyat türü oluşturduklarını iddia etmişlerdir.¹⁵⁰ Öte yandan, diğer bazı araştırmacılar, Bosna-Hersek’te Arap alfabesinin kullanılmasının aslında bu topraklarda Osmanlı İmparatorluğu’nun uzun vadeli varlığının bir sonucu olduğuna düşünmeye meyillidir. Aynı zamanda, Bosna-Hersek halkının İslâm inancına olan bağlılığının hasebiyle Arap alfabesinin Kiril ve Latin alfabelerine göre daha önemli bir yer tutması için kilit nokta olduğu görüşündedir.¹⁵¹ Slav dilleri ve Arap alfabesi arasındaki farklar göz önünde alınarak, Boşnaklar Arap dilinde olmayan sesler için yeni harfler oluşturarak kendilerine has bir alfabe üretmeye başarmışlardır.¹⁵² Bahsi geçen alfabe değişiklikler yüzyıllar boyunca nasıl geliştiğini ve nihayetinde 20. yy Çauşević’in

¹⁴⁹ Mulić, “Prosvjećivanje preko žive riječi i knjige”, 316.

¹⁵⁰ Ömer Aksoy, “Türk kültürü etkisinde teşekkül eden bir edebi gelenek: Boşnak Alhamiyado Edebiyatı”, *Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi* 14 (Eylül 2018), 186.

¹⁵¹ Zuzana Gažakova, “Some Remarks on Aljamiado Literature and the usage of Arebica in Bosnia and Herzegovina”, *Scripts Beyond Borders; A Survey of Allographic Traditions in the Euro-Mediterranean World*, ed. Johannes Den Heijer, Andrea Schmidt and Tamara Pataridze (Louvain: Universite Catholique de Louvain, 2014), 1/456.

¹⁵² Gažakova, “Some Remarks on Aljamiado Literature and the usage of Arebica in Bosnia and Herzegovina”, 1/458.

bu konuda yapılan değişiklikler üzerindeki etkisi ne kadar olduğu ilerdeki kısmından daha iyi anlaşılabacaktır.

Osmanlıların Bosna Hersek'e gelmesiyle beraber bazı kültürel değişimler da meydana gelmiştir. Bahsi geçen değişimler alfabenin kullanımını da etkileyerek, daha önce kullanılan Bosančica (Bosančitsa) alfabetesinin yerini Türk-Osmanlı (Arap) alfabesi almıştır. Arap alfabetesinin Bosna-Hersek'te yayılması hızlı bir şekilde gerçekleşmiş, zira Müslüman çocuklar ilkokullarda (mekteplerde) Arap alfabesine, aynı zamanda Ku'rân-ı Kerim'in dili olan Arapça'ya hâkim oluyorlardı. Diğer Balkanlardaki halklarına kıyaslandığında, Bosna-Hersek halkı İslâmî ve onunla ilişkili özelliklerle bağlılıkları aracılığıyla etnik karakterlerini korumaya çalışmıştır.¹⁵³ Anlaşılabacağı üzere, Bosnalı Müslümanların ile İslâm inancı arasındaki en kuvvetli bağlantılarından biri Arap alfabesi idi.

Bosnalı yazarlar, on dokuzuncu yüzyılın sonuna kadar Arap alfabesiyle yazarken, aynı zamanda resmi olarak *Bosančica* (Bosanciça)¹⁵⁴ adlı alfabe kullanılıyordu. Yazarların çoęu, Boşnak dilini Arap alfabesine uyarlamak için bazı ses modifikasyonları kullanmıştır. Bunlardan çoęu bu değişikliklerin pratikte de uygulanabilmesi için bazı ünlülerin telaffuzlarını sırasıyla Farsça ve Türkçe'den almıştır.¹⁵⁵

Bu alfabeyle ilahiler ve kasideler yazan eski dervişler, yazdıklarını kutsallık karakterinden mahrum etmemek ve Yüce Allah'a duydukları sevgiyi ifade etmek için kullanmışlardır. Bu alfabenin hiçbir zaman kullanımı bırakılmamış ancak geniş halk kitleleri tarafından da kabul edilmemiştir. Bu alfabeyle yazılan en eski ilahilerin üç yüz yıl önce ortaya çıktığı tahmin edilmektedir. İbrahim Edhem Berbić (Berbić) bu alfabeyle *Türkçe-Boşnakça* sözlüğü bile yazmış ancak bu sözlük alfabe anlamında zorluk çekip hayatta kalamamıştır.¹⁵⁶

¹⁵³ Giustina Selvelli, "Caratteri arabi per la lingua bosniaca; Esempi di scrittura fra influssi otomani e riappropriazioni locali", *Contatti di lingue-Contatti di scritture sy. (yy.)*, 200.

¹⁵⁴ Bosančica (Bosančitsa), Bosna-Hersek'te kullanılan Kiril alfabetesinin uyarlanmış biçimidir. Bu yazı biçimi sıklıkla, sırasıyla 12. ve 13. yüzyıllardan kalma eski Bosnalı yazılardan görülen glagolitik formları da içermektedir. Karakteristik olarak, bu alfabe Kilise Slav dilinin standartlaştırılmış formundan çok sapmaktaydı. Bu konuda bk. Giustina Selvelli, "Caratteri arabi per la lingua bosniaca; Esempi di scrittura fra influssi otomani e riappropriazioni locali", *Contatti di lingue-Contatti di scritture Sy. (Yy.)*, 199.

¹⁵⁵ Seid M. Traljić, "Arebica ili hrvatica", *Narodna uzdanica* 9 (1941), 138.

¹⁵⁶ Mulić, "Prosvjećivanje preko žive riječi i knjige", 317.

Çauşeviç, yirminci yüzyılda Avusturya-Macaristan yönetiminin Bosna'ya gelişiyle birlikte Arap diliyle bağlantısını kaybetmeye başlayan Boşnaklardaki Arap alfabesinin kutsal karakterini korumaya çalışan ilk âlimdir. Arap alfabesini Boşnakçaya uyarlamaya yönelik kademeli yaklaşımı, en başarılı reformlarından biri olarak kabul edilmektedir.¹⁵⁷ Arabica alfabesinin kademeli olarak tanıtılmasıyla insanlara Kiril ve Latin alfabesini, Avusturya-Macaristan döneminde resmen kullanılan alfabeyi kabul ettirmeyi başarmıştır. Aşağıda verilenler Çauşeviç'in bu reformu uygularken karşılaştığı sorunları en iyi hangi şekilde belirleyebileceğine dayanan bazı sonuçlar olmakla birlikte öte yandan, Çauşeviç'in bu soruna yaklaşmak için hangi yöntemleri kullandığı sonucuna da varılabilir.

Nitekim Çauşeviç'in Bosna'ya gelişinden önce, tamamen Boşnak diline ait hiç kitap yoktu, bütün dinî kitaplar Türkçe veya Arapça yazılmıştı. Pek çok insanın bu kitaplarda ne yazdığını anlamamasından ötürü bu durumu değiştirmek isteyen Çauşeviç alfabeyi düzeltmeye ve kitapları Boşnakça'ya (Arapça harflerle yazılmış) uyarlamaya karar vermişti.¹⁵⁸ Çauşeviç'ten önce hiç kimsenin neden bu işe kalkışmadığı sorusunun cevabını Hadžimulić (Hacimulić), ulemânın bu girişimden korktuğunu, zira Arapça dışındaki bir dilde din kitapları basmakla halk kitlelerinin büyük bir direnişiyle karşı karşıya kalınacağını dile getirmişti.¹⁵⁹

Çauşeviç, alfabe reformu çalışmalarına başladığında kendisini bu işe daha önce kalkışanlarla aynı durumda buldu ancak diğerlerinden farklı olarak ne çevreye ne de gerici ulemâya direnmekten korkmamıştı, üstelik bütün çabalarıyla harekete geçmişti. Yapılan değişikliğe olumsuz tepkiler verilmemesi için ilk olarak kitaplar *Latin* veya *Kiril* alfabesiyle değilde insanların anlayabileceği şekilde uyarlanan *Arabica* ile yazılmıştır.¹⁶⁰ Nametak'a göre, Çauşeviç'in çabasının sonucu, o dönemden itibaren

¹⁵⁷ Bu konuda bk. Hamdija Mulić, "Vjesnici naprednijeg tumačenja islamske nauke u nas", *Narodna uzdanica* 11 (1943), 102-108; Seid M. Traljić, "Arabica ili hrvatica", *Narodna uzdanica* 9 (1941), 138-144; Hafiz Muhammed Pandža, "Merhum Džemaluddin Čaušević", *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 297-306;

¹⁵⁸ Mustafa Hadžimulić, "Šta je merhum H. M. Džemaluddin ef. Čaušević učinio za našu vjersku nastavu?", *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 318.

¹⁵⁹ Hadžimulić, "Šta je merhum H. M. Džemaluddin ef. Čaušević učinio za našu vjersku nastavu?", 319.

¹⁶⁰ Hadžimulić, "Šta je merhum H. M. Džemaluddin ef. Čaušević učinio za našu vjersku nastavu?", 318.

1930'lara kadar, mektepler, ilkokullar ve liseler için tüm ders kitaplarının *Arebica* ile basılmış olması idi.¹⁶¹

Fehim Spaho, din yetkilileri arasında Çauşeviç'in reformlarına yönelik ruh halinin en iyi tanımını vermektedir. Çauşeviç tarafından yürütülen reformlar genellikle gereksiz görülüyor, Ulemâ Meclisi'nin üyeleri bile alfabe reformuna olumlu bakmıyordu. Spaho'nun Ulemâ Meclisi'ni sık sık ziyaret eden ve güncel konularla ilgili tartışmalara katılanlardan biri olduğu düşünüldüğünde, bir keresinde Çauşeviç'in alfabe reformunun Ulemâ Meclisi üyelerine getireceği faydalar üzerine bir tartışma başlattığını söylemiş ancak üyelerinden biri kalkıp şunları dile getirmiştir:

“Tüm kitaplar dilimize çevrilirse ve herkes okuma-yazmayı öğrenirse biz ne yapacağız?”¹⁶²

Eleştirilere önem vermeyen Çauşeviç, Arapça alfabesini Boşnakça diline uyarlamak için yorulmadan çalıştı. Çauşeviç yalnızca alfabe değişimi alanındaki ilkelere bağlı kalmayıp, aynı zamanda bu işin uygulanması üzerinde de durdu. Reîsülulemâ görevindeyken, yeni alfabenin kullanımının halk arasında yaygınlaşmasını mümkün kıldı. Onun için yeni alfabe (*Arebica*), Avusturya-Macaristan yönetimi sırasında temel alfabe olarak uygulanan Latin alfabesinin kültürel bir antiteziydi.¹⁶³

1908'de *Arebica* harfiyle sekiz dinî içerikli kitap basıldıktan sonra, bu tür kitapları basmayı durdurma çabaları daha sık görülmeye başlamıştır. Bu saldırılar genellikle herkesin kendi ana dilinde kitap okumayı bildiği takdirde işlevlerinin sorgulanacağından korkan yaşlı hocalar tarafından gerçekleşiyordu. Riyaset şeklindeki resmi makamlara Çauşeviç ve ortaklarının *Arebica* ile kitap basmalarını yasaklamaları bile talep edilmişti. Bununla birlikte bu çalkantılı durumun Çauşeviç'i daha fazla teşvik ettiği ve bu yüzden de eğitimci görevini sorunsuz yerine getirdiği görülmüştür. Çauşeviç, yeni oluşturulmuş bir alfabeyle kitap basma fikrini hayata geçirme konusunun yanı sıra bu çalışmada

¹⁶¹ Nametak, “Merhum Hadži Mehmed Džemaludin Čaušević”, 105.

¹⁶² Spaho, “Uspomene na merhuma Džemaluddina”, 296.

¹⁶³ Gažakova, “Some Remarks on Aljamiado Literature and the usage of Arebica in Bosnia and Herzegovina”, 1/462.

kendisine yardımcı olacak ve fikrin ciddiyetini anlayacak gençleri bir araya getirmiştir.¹⁶⁴

Reisülulemâ makamında kaldığı süre boyunca Cemâleddin Çauşević, arkadaşları ve iş ortaklarıyla temaslarını sürdürüyordu. Karadağ'ın başkentinde öğretmen olarak çalışan Alija Nametak ile sık sık temas halindeydi. Çauşević'in 1933'te Alija'ya gönderdiği mektuplardan alfabe reformu için olan fikirlerini hayata geçirmesinde nasıl bir direnişle karşı karşıya kaldığı görülebilir. Çauşević, Nametak'a hitaben şunları vurgulamıştır:

“Medreselerimizde insanlara Latin alfabesi kullanmanın ihtiyacını açıkladığım için ne kadar zorluk yaşadığımı biliyorsun. Ayrıca, halkımıza kadın nüfusumuzun eğitilmesi gerektiğini açıklamakta da büyük zorluk çektim. Halkı, üyelerine yaşam için savaşacak şekilde donatmasaydım İslâm dünyasının çökeceğini açıklamak durumundaydım.”¹⁶⁵

Çauşević'in *Arebica* ile bazı din kitapları basma kararı büyük bir direnişle karşılanmıştı, bu nedenle yetkililer bu çabayı durdurmak için bir araya gelerek bazı kararlar almıştır.

Çauşević, *Arebica* mektubunu okullarımız ve mekteplerimize tanıtmış, ancak alfabe reformu dönemin gerici ulemâsından gelen şiddetli direnişle karşılaşmıştı. Bu direniş o kadar büyüktü ki Boşnakların siyasî temsilcisi olarak *Egzekutivni Odbor*, Çauşević'ten bu alandaki çalışmalarını askıya almasını ve kitapları dilimize çevirmeyi durdurmasını isteyen özel bir komisyon kurmuştur.¹⁶⁶

Çauşević'in alfabe reformuna karşı yapılan direniş sadece bu reformu kabul etmemeleriyle değil, aynı zamanda Çauşević'in çabalarıyla çeşitli şekillerde alay edilmesinden de anlaşılmaktadır.

Alfabe reformu konusundaki çalışmaları, onaya ek olarak özellikle daha yaşlı ve daha muhafazakâr bir ulemâ tarafından büyük bir direnişle karşılanmıştı. Çauşević'in

¹⁶⁴ Bu konuda bk. Seid M. Traljić, “Arebica ili hrvatica”, *Narodna uzdanica* 9 (1941), 138-144; Hafiz Muhammed Pandža, “Merhum Džemaluddin Čaušević“, *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 297-306; Mahmud Traljić, *İstaknuti Bošnjaci*, 1. Baskı (Sarajevo: El-Kalem, 1998), 50-57.

¹⁶⁵ Nametak, “Merhum Hadži Mehmed Džemaludin Čaušević“, 105.

¹⁶⁶ Mahinić, “Lik i djelo velikog merhuma“, 69.

oluşturduğu yeni alfabesine, bu reformdaki çalışmalarının önemini azaltmak için *Matufovica*¹⁶⁷ adı verilmiştir.¹⁶⁸

Din eğitimi üzerinde yapılan reformların en önemli adımı olarak alfabe değişikliği ve yeni alfabe ile kitap yazmasıdır. Yeni alfabe ile yazılan kitapların sayısı bilinmemekle birlikte, kitapların Bosna-Hersek'in her köyüne ulaştırıldığı bilinmektedir.¹⁶⁹ Mahinić'e göre, Çauşević'in din eğitimi üzerinde yaptığı ıslahatların önemi o kadar büyük ki bütün diğer yaptıklarını bir kenara bırakılırsa ismi Bosna-Hersek tarih tablosundaki en önemli isimler arasında yer alması için yeterli olacaktır.¹⁷⁰

Çauşević'in reformlarını desteklemeyen herkes kadar açıkça destekleyen insanlar da vardı. O dönemde, eğitim kalitesini yükseltmek için dinî-eğitim anketleri (uzman forumu)¹⁷¹ organize ediliyordu. Yapılan bu anketlerden birinde, Hamdija Karamehmedović (Karamehmedović), Çauşević'in çalışmalarını övmüştü. O da bunu aşağıdaki şu gerçeklerle belirtmiştir:

“Cemâleddin Çauşević ile birlikte gelişmiş kültürel unsurlar da halkımıza girmiştir. Çauşević, halkın anadilinde verilen bir din eğitimi olmadan Müslümanların ortak bir başarısı olmayacağını anlamıştı ve halk tarafından gelecek tepkilerden korkmuyordu, bu yüzden tüm dikkatini insanların anlayacağı bir dilde kitap basmaya adanmıştı. Muhafazakâr ulemâya dayanacak kadar cesaret ve vatanseverliği vardı, bu yüzden tüm kitapları kendi pahasına bastırmıştı.”¹⁷²

Alfabe değişikliği Bosna-Hersek ulemâsı arasında farklı tepkilere sebep olmuştur. Örneğin, Mehmed Hančić (Hancić), Çauşević'in din ve diğer konular üzerinde yazılan

¹⁶⁷ Çauşević'in çalışmalarına, eğitim reformundaki tüm olumlu değişikliklerin önünde duran muhafazakâr unsurlar en çok itiraz etmişti. Muhafazakâr ulemâlardan bazıları, Çauşević'in *Arebica* alfabesini çalışmalarının değerini düşürmek amacıyla *Matufovica* olarak adlandırmışlardı. *Matufovica* adının özel bir anlamı olmasa da, bu hareketle çalışmalarının değerini küçümsemeye çalışmışlardır. Bu konuda bk. Mahmud Traljić, “Hadži Mehmed Džemaludin Čaušević”, *Takvim* 7 (1971), 92-97.

¹⁶⁸ Mahmut Traljić, “Hadži Mehmed Džemaluddin Čausević”, *Glasnik Vrhovnog Islamskog Starješinstva u SFR Jugoslaviji* 1/39 (Ocak-Şubat 1976), 223.

¹⁶⁹ Mahinić, “Lik i djelo velikog merhuma”, 68.

¹⁷⁰ Mahinić, “Lik i djelo velikog merhuma”, 68.

¹⁷¹ Bosna'daki ilköğretim dinî eğitiminde, özellikle mektepler ve medreselerde oldukça zayıf durumu nedeniyle, tanınmış Boşnak aydınları tarafından bu durumu değiştirmek için çeşitli profesyonel forumlar düzenlemeye karar verilmiştir. Bu türün ilk forumu 1910'da, ikincisi ise 1911'de, türünün son forumu 1921'de yapılmıştır ve başkanlığı Çauşević tarafından üstlenmiştir. Bu konuda bk. Bilal Hasanović, *Islamske obrazovne ustanove u Bosni i Hercegovini od 1850. Do 1941. Godine* (Zenica: Islamski pedagoški fakultet u Zenici, 2010), 153-160.

¹⁷² Hadžimulić, “Šta je merhum H. M. Džemaluddin ef. Čaušević učinio za našu versku nastavu”, 319.

kitaplarına odaklanarak o açıdan kişiliğinin önemini ön plana çıkarmaktadır. Hančić'in ifadeleri şu şekildedir:

“İstanbul'dan döndükten sonra din eğitim alanında çalışmaya başladı ve dilimizi derhal Arapça yazıya uyarlayarak ilk eserleri *Arebica* denilen yeni alfabesiyle yazdı. Çaušević bu çabayı gösteren ilk kişi olmayıp ondan önce de çalışmalarını bu tür uyarlanmış alfabeye yazan kişiler de vardı ancak onun rolü bu alfabenin insanlar arasındaki sürekliliğini sağlamasıdır.”¹⁷³

Çaušević, üç yıl boyunca hem küçük hem de büyük içerikli yirmiye yakın kitap bastırarak ve bu kitapların tümünün yaklaşık 50 bin kopyasını halk arasında kısa sürede dağıtmayı başarmıştı.¹⁷⁴ *Arebica* alfabesiyle yaklaşık kırk kitap basılmış, bunlardan bazıları birkaç baskıyı bulmuştur. Bütün bu kitaplar çoğunlukla Çaušević'in bağlılığıyla basılmıştır.¹⁷⁵ Kitaplara ek olarak, *Tarik*, *Muallim*, *Misbah* gibi dergiler ve *Mektep* adlı bir takvim de bu alfabeye basılmıştır.¹⁷⁶ Çaušević'in bazı kaynaklara dayanarak çeşitli içeriklerden yaklaşık beş yüz yirmi bin kopya kitap basıp yayınladığı söylenebilir.¹⁷⁷ Çaušević'in özellikle yaşadığı ve çalıştığı fırsatları göz önünde bulundurursak bu alanda oldukça kısa sürede dikkate değer bir başarı elde etmiştir.¹⁷⁸

1911'de, Latin, Kiril ve *Arebica* alfabelerinin harfleriyle yazılan tabelaların Bosna-Hersek'teki tüm yollara yerleştirilmesi gerektiği sorusu Meclis'in önüne konmuştur. Meclis'teki Sırp ve Hırvatlar bu fikre karşı değillerdi fakat bu teklif Başbakanlık tarafından reddedilmiştir.¹⁷⁹ Aynı zamanda, bu sorun *Arebica* kullanımına ilişkin görüşlerini ifade etmek için Müslüman dergilere de yol açmıştır. O zamanın tüm Müslüman dergileri, Arap harfleriyle yazılan bu alfabenin dünyadaki tüm Müslümanlar tarafından kullanılan benzersiz bir alfabe olduğunu ve resmi bir alfabe olarak ilan edilmesi gerektiği fikrine katılmıştır.¹⁸⁰

¹⁷³ H. Mehmed Handžić, “Pabirci o naučnom i književnom radu rahmetli H. Džemaludin ef. Čauševića”, *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 309.

¹⁷⁴ Handžić, “Pabirci o naučnom i književnom radu rahmetli H. Džemaludin ef. Čauševića”, 310.

¹⁷⁵ Handžić, “Pabirci o naučnom i književnom radu rahmetli H. Džemaludin ef. Čauševića”, 310.

¹⁷⁶ Handžić, “Pabirci o naučnom i književnom radu rahmetli H. Džemaludin ef. Čauševića”, 310.

¹⁷⁷ Pandža, “Merhum Džemaluddin Čaušević”, 302.

¹⁷⁸ Mulić, “Vjesnici naprednijeg tumačenja islamske nauke u nas”, 106.

¹⁷⁹ Mulić, “Vjesnici naprednijeg tumačenja islamske nauke u nas”, 107.

¹⁸⁰ Mulić, “Vjesnici naprednijeg tumačenja islamske nauke u nas”, 107.

Çauşeviç'in Arebica'ya resmi alfabe statüsü kazandırmak için ne kadar çalıştığı aşağıdakilerden daha iyi anlaşılmaktadır:

“Çauşeviç resmi çalışmalarında *Arebica* 'yı da kullanıyordu. Çauşeviç'in başbakanlık ile yazdığı resmi yazışmalarında kullanılan *Arebica* alfabesi, mekteplerde de resmi bir alfabe olarak kullanılıyordu. Çauşeviç'in *Arebicası* halk tarafından ilgi görmeyen bir yolunu bulmuş ancak zaman geçtikçe *Arebica* 'nın kullanımı azalmıştır. Günümüzde, örneğin mekteplerin içindeki bütün ders kitapları Latin alfabesi ile yazılmakta ve *Arebica* alfabesi daha önce kullanıldığı biçimde kullanılmamaktadır.”¹⁸¹

Çauşeviç'in çağdaşlarına göre, İstanbul'dan döndükten sonra asıl arzusu, halkına kendi dillerinde din kitapları sunmaktır.¹⁸² Bu yolda tüm eksiklikleri gören ve ilk Müslüman eğitim-öğretim kurumlarını zor bir durumda bulan Çauşeviç, alfabeyle düzeltmeye kalkıştığında üzerine oldukça zorlu bir iş almıştır. Çauşeviç'in hayatının modern bir araştırmacısı olan Karić (Karić), eğitim sistemindeki tüm sorunları gören Çauşeviç'in çok büyük hayal kırıklığına uğradığını belirtmektedir. Karić, Çauşeviç'in eğitim kurumlarımızı muhafazakâr değil, tahdit edilmiş bir durumda bulduğunu vurgulamaktadır.¹⁸³

Anlaşılabileceği üzere, Çauşeviç çok kısa bir sürede reformlarının uygulanmasını engelleyen tüm muhafazakâr unsurlara direnmeyi başarmış olup yeni alfabeyle ilgili tüm reformların sonuçları da açık şekilde görülmektedir. On beş yıllık bir süre içinde, Kiril ve Latin gibi yerli alfabelerin kullanımının önünü açması gereken *Arebica* denilen yeni alfabe oluşturmayı başarmıştır. Bu alfabe, Çauşeviç'in çabalarıyla Müslüman ilköğretim okullarında resmi bir alfabe olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bununla birlikte yerini Latin veya Kiril ile değiştirdiği İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar on yıldan az bir süre boyunca resmi olarak kullanılmıştır. Çauşeviç'in bu alfabesinin önemi, Bosna Müslümanlarının Arap dili ve alfabesiyle tarihsel bağlantısını ve o zamanlar Bosna'daki dinî yaşamın önemli bir bileşeni olarak korumasıydı.

¹⁸¹ Mulić, “Vjesnici naprednijeg tumačenja islamske nauke u nas”, 107.

¹⁸² Bu konuda bk. Hafız Muhammed Pandža, “Merhum Džemaluddin Čaušević”, *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 297-306; H. Mehmed Handžić, “Pabirci o naučnom i književnom radu rahmetli H. Džemaludin ef. Čauševića”, *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 309-312.

¹⁸³ Bu görüş ile ilgili bk. Enes Karić, *Mehmed Džemaludin Čaušević* (Sarajevo: Dobra Knjiga, 2008).

1.5.1. Dergi Faaliyetleri

Çauşeviç'in hayatının yarısından fazlasını, dinî öğretimin teşviki ve halkın okuryazarlığı için harcadığını vurgulamak gerekir. Çauşeviç'in daha öğrenciyken, İstanbul'daki dergiler için yazı yazdığını ve yayınladığını görmekteyiz.¹⁸⁴ Türkiye'den döndükten sonra yerli dergilerle olan ilişkilerinin ve işbirliğinin, insanları İslâm dünyasının farklı yerlerindeki olaylarla tanıştırma ve yazma arzusunun bir devamı olduğu söylenebilir.

1.5.2. Tarik Dergisi

1 Haziran 1908 yılında Çauşeviç'in editörlüğünü yaptığı *Tarik* dergisinin ilk sayısı basılmıştır. *Tarik* dergisi ayda bir kere Arap alfabesiyle Sırpça-Hırvatça dilinde yayınlanıyordu. Derginin sahibi Brčko (Brčko) şehrinden Hacı Fehim Aga Kuçukalić (Kucukalić) bir tüccar olup, derginin editör ve başyazarı makamında Çauşeviç bulunuyordu.¹⁸⁵ *Tarik* dergisi iki yıldır aralıksız olarak çıkıp, son sayısı 11 Nisan 1910'da yayınlanmıştır. Çauşeviç, bu son sayıda “*Saygın okuyucular ve arkadaşlarıma*” adlı kısımda derginin geçici olarak yayını durduracağını duyurmuş, zira kendisi diğer işler ile çok meşgul olduğunu açıklamıştır. Ayrıca derginin iki yıl gecikmeden yayınlandığını ve okur kitlesinden sevgi ile alındığını not etmiştir.¹⁸⁶ *Tarik*'in giriş sözünde şunu da vurgulamıştır:

“*Tarik* dergisinin tek fikri, dilimizi Arap harflerle yazılabilecek bir örnek olarak bizi ikna etmektir.”¹⁸⁷

Belirtildiği gibi, *Tarik*'in ana rolü, insanları yeni alfabe çalışmalarına dâhil etmek ve inancının yerel dilde de öğretilebileceğini halka duyurmaktır. *Tarik*'in içeriği ve amacı aşağıdaki ifade ile oldukça yerinde görünmektedir.

¹⁸⁴ Hafız Pandža, öğrenciliği sırasında Çauşeviç'in gazeteci olarak çalışması hakkında ilk bilgi veren kişi idi. Çauşeviç'in muhabir olarak çalıştığı ilk dergilerin isimlerini de vermektedir. Bunlar İstanbul dergileri Tasvîr-i Efkâr ve Tercümân-ı Hakikat'tır. Pandža, Çauşeviç'in bu dergilerde yayınlanan Arap yarımadasından mektuplar gönderdiğini belirtmektedir. Mahmud Traljić da aynı bilgileri aktarmaktadır. Bu konuda bk. Hafız Muhammed Pandža, “Merhum Džemaluddin Čaušević”, *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 298; Mahmud Traljić, “Hadži Mehmed Džemaludin Čaušević”, *Takvim* 7 (1971), 96.

¹⁸⁵ Bu konuda bk. Sibel Bayram, “Bosna-Hersek'te Türkçe Basın: *Tarik*”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/45 (Ağustos 2016), 58-65; Avdija Hasanović, “Uloga časopisa *Tarik* u vjersko-prosvjetnom i kulturnom životu Bošnjaka/Muslimana”, *Znakovi Vremena* 13/48 (Yaz/Güz 2010), 208-227.

¹⁸⁶ Mehmed Džemaluddin, “Poštovanim čitaocima i prijateljima”, *Tarik* 21 (1910), 202.

¹⁸⁷ Preporod dergisi, “Desilo se na današnji dan”, *Preporod* 20 (Temmuz 1971), 124.

Tarik dinî ve eğitsel ilerlemeyi hedefleyerek oldukça öğretici materyaller getirmiştir. Özellikle, tüm Müslümanlar arasındaki kardeşliğin ve uyumun korunmasının yanı sıra ekonomik ilerleme ve Müslümanlar arasında ekonomik iş birliğini savunmuştur. *Tarik*'te, mekteplerin durumuna büyük önem verilmiş ve sık sık muallimlerin maddi durumunu iyileştirmekten bahsedilmiştir.¹⁸⁸

Avdija Hasanović (Hasanović), derginin konusunun kapsamlı olduğunu dile getirmiştir. Müslüman eğitim kurumlarının oluşumu, Türkiye'ye göç, Bosna'daki Avusturya-Macaristan'ın devlet politikası, Boşnakların siyasî örgütlenmesi ve dil hakkındaki tartışmalar iki yıl boyunca bu dergide ele alınan konular arasındaydı.¹⁸⁹

Çauşević'in bu dergiye katılımı çok önemli olmakla birlikte önde gelen genç Müslüman aydınlardan bazıları da bu dergide çalışmıştır. Dergide iş birliği yapan en önemli isimlerden bazıları Mehmed Seid Serdarević (Serdarević) ve Ahmet Mahinić (Mahinić) idi.¹⁹⁰

Arapça, Türkçe ve Boşnak dilinde metinleri içeren ilk bülten, Çauşević'in edebi eserinin hangi yöne gideceğini açıklayan *Tarik* dergisi olmuştur. Bu derginin editoryal kadrosu, bizzat Çauşević'e ait olup, kendi özel yükümlülüklerinden dolayı iki senedir yayınlanan bu dergi 1910 yılında durdurulmuştur.¹⁹¹ Çauşević, *Tarik* içerisinde birçok yerde Arap dilini Boşnak halkının İslâm dünyasının geri kalan kısmıyla bir bağlantısı olarak göstermiştir. Bu dönemde *Tarik*'te çok sayıda eser basılmış, basılan eserlerinden bazıları Çauşević'in parçaları olarak bilinmekle birlikte, bazıları ise kendisine ait olduğu algılanabiliyor.¹⁹²

Tarik'te yayınlanan eserler genellikle Türkçe'den çevrilmiş olan dinî veya eğitimsel kitaplardır. Dergide basılan ilk eserlerden biri de Muhammed Pir Ali'nin *Bergivisi* olmuştur. Bosna-Hersek'te oldukça iyi bilinen bu eserin şahsen Çauşević tarafından çevrildiği biliniyor olmasına rağmen *Tarik* yayın kurulunun tarafından çevrildiği dile

¹⁸⁸ Pandža, "Merhum Džemaluddin Čaušević", 301.

¹⁸⁹ Avdija Hasanović, "Uloga časopisa "Tarik" u vjersko-prosvjetnom i kulturnom životu Bošnjaka/Muslimana", *Znakovi Vremena* 13/48 (Yaz/Güz 2010), 209.

¹⁹⁰ Sibel Bayram, "Bosna-Hersek'te Türkçe Basın: *Tarik*", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/45 (Ağustos 2016), 58-65; Mahmud Traljić, "Hadži Mehmed Džemaludin Čaušević", *Takvim* 7 (1971), 94-96.

¹⁹¹ Handžić, "Pabirci o naučnom i književnom radu rahmetli H. Džemaludin ef. Čauševića", 310.

¹⁹² Handžić, "Pabirci o naučnom i književnom radu rahmetli H. Džemaludin ef. Čauševića", 310.

getirilmiştir.¹⁹³ Bu eser ilk sırada öğretici bir içeriğe sahip olup, okurlara din hakkında öğretim vermenin yanı sıra Türkçe bilgisini öğretmeyi de hedeflemiştir. Ayrıca, *Tarik'te* şu eserler de yayınlandı; *Dedenin Menakıbleri*, *İslâm Büyükleri*, *Vaazlar ve Muhtasar İslâm Tarihi*.¹⁹⁴

Tarik büyük bir sevgi ile okuyucular tarafından kabul edilmiş, sonlandırılması ise halk arasında üzüntü yaratmıştır. *Tarik* dergisinin yayınlanması durduktan sonra 1912'de Çauşeviç'in ortak olarak çalıştığı *Misbah* dergisi başlatılmıştır.¹⁹⁵ Çalışmanın üçüncü bölümünde *Tarik'in* içeriği yanı sıra Çauşeviç'in matbaacılık alanındaki faaliyetlerinden daha ayrıntılı bir şekilde bahsedilecektir.

1.5.3. Diğer Dergiler

Mehmed Handžić (Hanciç), Çauşeviç'in bilimsel ve edebiyat çalışmalarından zikrederken, onun Bosna-Hersek'teki o zamanda mevcut olan diğer dergiler ile yaptığı iş birliğinden de bahsetmiştir. Hanciç'e göre, Çauşeviç'in birlikte çalıştığı dergiler ağırlıklı olarak İslâmi içeriği işleyen ve yayınlayan dergilerdir.¹⁹⁶ Aşağıda, Çauşeviç'in dinî lideri olarak zengin kariyeri boyunca çok yakın bir iş birliği yaptığı en önemli dergilerden bazılarının isimleri zikredilmiştir.

Çauşeviç istisnasız olarak Bosna'da faaliyetlerini gösteren hemen hemen tüm dergilerle iş birliği yapma anlamında genel bir karaktere sahipti, bu nedenle ilk yılında *Gajret* dergisinde makaleleriyle ortaya çıkmış, ilerleyen dönemde de bu dergi ile iş birliğine devam etmiştir.¹⁹⁷ Aynı zamanda üzerinde durulması gereken bir başka husus ise hala İstanbul'dayken eğitim sırasında *Vatan* dergisinde bazı makaleleri ile ortaya çıkmasıdır.¹⁹⁸ Belirtildiği üzere, *Novi Behar*,¹⁹⁹ *Gajret*,²⁰⁰ *Kalendar Narodne*

¹⁹³ Handžić, "Pabirci o naučnom i književnom radu rahmetli H. Džemaludin ef. Čauševića", 310.

¹⁹⁴ Handžić, "Pabirci o naučnom i književnom radu rahmetli H. Džemaludin ef. Čauševića", 310.

¹⁹⁵ Handžić, "Pabirci o naučnom i književnom radu rahmetli H. Džemaludin ef. Čauševića", 310.

¹⁹⁶ Handžić, "Pabirci o naučnom i književnom radu rahmetli H. Džemaludin ef. Čauševića", 310.

¹⁹⁷ Handžić, "Pabirci o naučnom i književnom radu rahmetli H. Džemaludin ef. Čauševića", 311.

¹⁹⁸ Handžić, "Pabirci o naučnom i književnom radu rahmetli H. Džemaludin ef. Čauševića", 311.

¹⁹⁹ *Novi Behar*, Safvet Beg Bašagić ve Edhem Mulabdić önderliğinde önde gelen Bosnalı âlimler tarafından başlatılan bir eğitim ve eğlencesel dergidir. *Novi Behar* 1927'de yayınlanmaya başladı ve yirminci yüzyılın başında yayınlanan *Behar* dergisinin bir devamıydı. 1945'e kadar yayın hayatını sürdüren bu derginin asıl amacı, Bosna-Hersek'teki Müslümanların edebi, kültürel ve eğitimsel gelişmeleri idi. Dergi büyük bir popülerlik yaşamıştır ve derginin içeriği aracılığıyla kültürel ve eğitim alanında okuyucular üzerinde derin izler bırakmıştır. Derginin editörleri ile çok yakın bir iş birliği sürdüren Çauşeviç, *Novi Behar'ın* ilk sayılarında çok sayıda makale yayınlanmıştır. Bu konuda bk. Edina

Uzdanice,²⁰¹ *İslamski svijet* i *İslamski glas* gibi birçok dergiyle iş birliği yapmıştır. Čaušević'in en yakın iş birliği ölümünden sonra bir sayıyı kendisine tahsis eden *Novi Behar* dergisiyle olmuştur. Bu dergiyle olan yakın iş birliğinden ötürü çalışmalarının çoğunu buraya getirmesi mantıklıdır.²⁰²

Hayatı boyunca birçok gazete ve dergilerle iş birliği içerisinde olan Čaušević Bosna'daki İslâm basınına oldukça büyük bir katkı sağlamıştır. 1930'larda başlatılan *İslamski Svijet* (İslâm Dünyası) adlı derginin yayın hayatına girmesi vesilesiyle Čaušević, Müslüman halk için basının ve gazeteciliğinin önemini kısaca izah etmiştir:

“Hepimiz biliyoruz ki, son elli yılda Bosna-Hersek'te çok sayıda dergi, çeşitli editörler ve yayıncılar tarafından başlatılmıştır. Söz konusu dergiler ise, Müslümanların kültürel olarak canlandırılması nedeniyle başlatılmıştır. Bu dergileri başlatan herkes insanlarımızı uyandırmaya ve bilinçlendirmeye, aynı zamanda da İslâm adanmışlığı ve yurtseverliğini uyandırmaya çalışmıştır. Bu alanda kültürel çalışanlarımızın da kayda değer başarıları vurgulanmalıdır. Bütün bu çalışmalar boyunca başarı tohumları ekilmiş, bu da mütevazı bazı meyveler vermiştir. Basın tarihi boyunca, kısa da olsa Müslümanlara yardım ve hizmet etmek için yayınlanan dergiler de vardı. Dergilerimizin tümü, çoğu zaman okur kitlesinin ihmali nedeniyle yayınlanmayı bırakmış, diğer yandan bu alandaki kültürel çalışanlarımız ağır çabalar sarfetmiştir. Bugün gerçekten dergilerimizden hiçbirine sahip değiliz, bu yüzden sosyal yaşamımızda büyük bir eksiklik hissetmekteyiz. Yeni dergi, *İslamski Svijet*'in başlama vesilesiyle, her yeni dergi İslâm eğitiminin yolunu açarken Müslümanlar olarak dergilerimizin her birine yardımcı olma yükümlülüğümüz olduğunu söylemek isterim. Başlattığımız *İslamski Svijet*'in kalıcılığını sağlamanın tek yolu, her birimizin küçük bir yıllık

Nikšić-Rehibić, “Odgojno-obrazovni prilozi u časopisu *Novi Behar* 1939-1945.godine”, *Context* 1 (2016), 67-88.

²⁰⁰ *Gajret* dergisi, 1903'te aynı ismi olan *Gajret* topluluğu tarafından başlatılmıştır. Bu topluluğun ve dolayısıyla derginin kurulma hedefi, modern değişikliklerle yüzleşmenin bir ifadesi olarak ortaya çıkmasıdır. *Gajret* gibi dergi ve toplulukların kurulmasına, Müslümanların kültürel ve eğitim alanındaki modern Avrupa eğilimlerine uyum sağlamaları gerektiği fikrini savunan Müslüman aydınlar öncülük etmiştir. Bu derginin özelliği, faaliyetlerini sürdürdüğü bir dönemde Sırp makamlarının Bosnalı Müslümanları millileştirmeye çalıştığı bir araç haline gelmesidir. Bu konuda bk. Edina Nikšić-Rehibić, “Prilozi o školstvu u časopisu *Gajret* od 1939. do 1941. Godine”, *Context* 2 (2017), 29-52.

²⁰¹ *Narodna Uzdanica* dergisi, 1933-1945 yılları arasında Saraybosna'da yılda bir kez yayınlanan *Hrvatski Musliman Kultür Derneği Narodna Uzdanica*'nın bir yayınıdır. Diğer dergilerde olduğu gibi, Čaušević'in bu dergiyle çok yakın bir iş birliği vardı. Bu derginin ilk sayıları için makaleleri yazıp yayınlamıştı. Bu konuda bk. Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi. “Digitalna biblioteka”. Erişim: 9 Mayıs 2020. <https://ghb.ba/>.

²⁰² Handžić, “Pabirci o naučnom i književnom radu rahmetli H. Džemaludin ef. Čauševića”, 311.

abonelik ödeyecek olmasıdır. Şahsen, bu derginin bizim için ne kadar önemli olduğunu vurgulamaya gerek yok, sadece bu dergi değil, kitleler arasında yayılmayı ve eğitim alanındaki ilerlemelerine katkıda bulunmayı hedefleyen her dergi önemlidir. Basının her alanda genişlemesine ve ilerlemesine katkıda bulunanlar ödülü hak ediyor, çünkü bu kişiler dinî ve kültürel yaşamımızın yükselmesine katkıda bulunmaktadır.”²⁰³

1.5.4. Şeriat Kadılık Okulu’ndaki Hocalığı

Çauşeviç için, 1905’ten 1910’a kadar olan dönem, çalışmalarında en önemli sonuçları elde ettiği dönemdir. Ulemâ Meclisi üyeliğine ek olarak bu dönemde bir dizi dergi ve alfabe reformunu başlatmayı başarmıştır. Çauşeviç, alfabe reform çalışmalarının ortasında, *Şeriat Kadılık Okulu’na* öğretmen olarak atanmıştır. Çauşeviç’in öğrencilerinden onun pedagojik kişiliğini anlamamıza yardımcı olacak bazı bilgiler aşağıda sunulmuştur.

“*Şeriat Kadılık Okulu’na* kabul edildikten sonra okulun Arapça hocası Çauşeviç olmuştur. Aynı zamanda içinde bulunduğum sınıfın sınıf hocasıydı. Önceki müfredata göre birinci sınıfta Arapça derslerinde *Banet Suad* adlı kasideyi öğrenmek bir kuraldı. Hocamızla birlikte bizim için gereksiz bir malzeme olan yukarıda belirtilen kaside metnini gözden geçirdikten sonra, yıl boyunca bize modern Arapça ve özellikle Mısır edebiyatından faydalanabileceğimiz çok kitap sunmuştur.”²⁰⁴

Çauşeviç, 1912’de bazı nedenlerle bu okuldaki öğretmenliğinden ayrılmış, ancak ilerdeki yıllarda öğrencileriyle olan samimi ilişkisini sürdürmüştü. Çauşeviç’in bu görevinden çekilmesinin nedenleri aşağıdaki paragrafta belirtilmiştir.

Çauşeviç muallim tabakasının itibarını mümkün olduğunca artırmaya çalışıyordu fakat okul idaresi bazı kararlarına karşı çıkmış ve kısa bir süre sonra kendi isteği üzerine bu görevden uzaklaştırılmış. Çauşeviç’in iyi ve dostça ilişkiler içinde olduğu Osman Nuri Hadžić (Haciç) okul müdürü olarak göreve atandığında entellektüel Müslüman tabakasına büyük bir haksızlık yapıldığını düşünerek görevden çekilmiştir. Çauşeviç, muallim tabakasının hafife alınmasına kişisel olarak izin vermedi, bu yüzden işini de

²⁰³ Džemaludin Čaušević, “Širimo i pomažimo muslimansku štampu”, *Islamski glas* 1 (Ekim 1935), 5.

²⁰⁴ Sikirić, “Fragmenti iz uspomena na Čauševića”, 314.

kaybetmeye hazırды.²⁰⁵ Čaušević, ulemâ sınıfının menfaatleri kendi menfaatlerinin önüne koyup, okul müdürü makamının ulemâ sınıfından kimseye laik olduğunu düşünerek, Hacıç'ın bu göreve müdür olarak atanması onun istifasına yol açmıştır.²⁰⁶

Čaušević öğretmenlikten emekli olduktan sonra medreselerde, özellikle de mekteplerde uygulanan okul sistemini yeniden düzenlemeye devam etmiştir. *Rijaseti-İlmijje*'nin bir üyesi olarak eğitim kurumları ziyaret edip, eğitim sistemdeki bazı eksiklikleri tespit edebilmişti. Eğitim kurumlarına yapılan bu ziyaretlerde Čaušević'in yanında Muhamed Seid Serdarević (Serdarević)²⁰⁷de bulunuyordu. Bu ziyaretler, özellikle bu iki âlimin gittikleri her yerde vermiş oldukları yararlı vaazlar, Müslümanları çalışmaya, kültürel ve sosyal ilerlemeye teşvik ettikleri için Bosna-Hersek'in tüm bölgelerinde olumlu sonuçlar vermiştir.²⁰⁸

Čaušević, eğitim kurumlarını *Rijaseti-İlmijje* üyesi olarak ziyaret edip durumu değerlendirmiştir. *Rijaseti-İlmijje*, Čaušević'in kendisinin taahhüdüyle yaratılan kurumlardan biridir. Čaušević, tüm muallimlerin birleştirme fikrini savunmuştur, zira birleştirlirse onların konumunu güçlendireceğine inanmıştır. Onun önerisi üzerine, 1909'da, üç yıl sonra tüm ulemâ sınıfının *Rijaseti-İlmijje* gibi bir örgüt içinde birleşmesi için temeli teşkil edecek muallimlerden oluşan bir birlik kurulmuştur.²⁰⁹ İslâm ilkelerini korumak için çalışacak tüm entelektüel güçleri birleştirecek ve aynı zamanda halk arasında İslâm ilkelerinin gözetilmesine özen gösterecek bu tür bir kurumu kurma fikri, 1912'de bölgenin en önemli İslâm âlimlerini bir araya getiren bir etik anketinde ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda, bu vesileyle yeni kurulan derneğin ana kurulunu seçmek için geçici bir komisyon seçilmiştir. Bu komisyon daha sonra derneğin başkanını ve yönetim kurulu üyelerini bir araya gelerek seçmişti. Čaušević, dernek başkanlığına seçilmiş olup

²⁰⁵ Pandža, "Merhum Džemaluddin Čaušević", 302.

²⁰⁶ Pandža, "Merhum Džemaluddin Čaušević", 302.

²⁰⁷ Muhamed Seid Serdarević (1882-1918), yirminci yüzyılın başlarında Bosna-Hersek entelektüel sahnesinin en önemli isimlerinden biriydi. Serdarević yaşamının otuz yılı aşkın bir süresinde Bosnalı Müslümanlar arasındaki eğitim düzeyini yükseltmeye yönelik çalışmalar ortaya koymuştur. Serdarević tüm hayatını eserlerini yazmaya ve yayınlamaya adanmıştır. Eserleri genellikle ya dinsel içerikliydi ya da belirli sosyal olayların veya kurumların mevcut durumunun eleştirisiydi. Çağdaşlarından farklı olarak yüksek makamlarda gözü hiç olmamıştır. Tüm hayatını, halkın kültürel ve dinî kurtuluşu üzerine çalışarak bir köy camisinin imamı olarak geçirmiştir. Aktif çalışmasının 14 yılda 18 farklı kitap yazmış ve yerli basında yüzlerce makale yayınlamış olması nasıl bir kişiliğe sahip olduğunu doğrulayacaktır. Bu konuda bk. Mevludin Dizdarević, "Muhammed Seid Serdarević-briljantan âlim i veliki čovjek", *Novi Muallim* 12 (Aralık 2002), 76-80.

²⁰⁸ Bošnjak dergisi, "Podsticanje medresa i mekteba", *Bošnjak* 2 (1913/1914), 15.

²⁰⁹ Pandža, "Merhum Džemaluddin Čaušević", 302.

onunla birlikte bu kurumda Muhamed Seid Serdarević (Serdareviç) ve diğerleri gibi birçok âlim de yer bulmuştur.²¹⁰ Din görevlilerinin konumunu iyileştirmeye yönelik faaliyetleri, bu çalışmanın üçüncü bölümünde daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

1.5.5. Çauşeviç'in Yaşadığı Ortam ve Koşulları

Çauşeviç'in içinde bulunduğu ortamı ve koşulları analiz etmek isteyen kişi onun Balkanlarda yaşamış olduğu karmaşık yıllarda ve çok zor bir görevde olduğunu göz önünde bulundurması gerekmektedir. Ayrıca Çauşeviç'in karakteri ve onun ne kadar hoşgörülü ve açık fikirli biri olduğunu bilinmeden, biyografisini yazabilmek de mümkün değildir.²¹¹ Şu ifadelerden yola çıkarak, hayatının karmaşık bir bütün olduğu sonucuna varılabilir. Çauşeviç'in çalıştığı tarihsel koşullarla elde ettiği sonuçlar karşılaştırılırken çalışmaları çok daha önem kazanmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nın zor yıllarında yanında bulunanlarının ifadelerine dayanarak o yıllarda Bosna nüfusunun tek koruyucusu olduğu görülmektedir.²¹² Savaş yıllarında, reformlarına geniş çapta meydan okunmasına ve değerlerinin hafife alınmasına rağmen çeşitli eğitim kurumları kurmayı başarmıştır. Aşağıda, Çauşeviç'in çevresi ve içinde bulunduğu tarihsel koşullar hakkında bazı gerçekler sunulmuştur.

En başından beri Çauşeviç, nüfusun bütün kesiminin dinî anlamda temel reform eğitiminden yanaydı. İslâm Birliği'nin sistemindeki çeşitli ve önemli din makamlarında bulunup din eğitimini nüfusun tüm kesimlerine yaymaya çalıştıysa da bu isteği tam yerine getiremediği, aşağıdaki örnekten anlaşılabacaktır.

“Seçkin bir komisyondan Müslüman askerlerimizin askerlik hizmetine muayenesi ve kabulü için çoğu zaman çok hoş olmayan şeyler duyma fırsatım olmuştur. Bu komisyonun üyeleri bana, bedenlerinden kirleri bıçakla çıkarılabilecek, sanki hayatlarında hiç banyo yapmamış gibi muayeneye gelen askerler olduğunu bildirmiştir. Şahsen ben de Müslümanların çamurda yürüdüğünü gördüm zira gitmelerini, hatta düşüncelerini alıkoyan bir tür zehirden sarhoşlardı. Bu

²¹⁰ Daha fazla bilgi için bakınız. Biser, “Udruženje bosansko-hercegovačke İlmije”, *Biser* 4 (1912), 70.

²¹¹ Sikirić, “Fragmenti iz uspomena na Čauševića”, 313.

²¹² Mahinić, “Lik i djelo velikog merhuma”, 70.

Müslümanlar kendilerine karşı öfkeyi kışkırtıyorlar ve aynı zamanda manevi ve fiziksel saflık, İslâm için bir utanç kaynağıdır.”²¹³

Bu döneme ait çok sayıda arşiv kaynak, öncelikle Ulemâ Meclisi arşivinde mevcut olan belgelerde Balkanlar’daki Müslümanlarının zor sosyal durumlarından bahsetmektedir. Ulemâ Meclisi’ne gönderilen çok sayıda mektup, Balkanların farklı bölgelerinde yaşayan Müslümanların bir taraftan savaş sıkıntıları nedeniyle maddi olarak yoksullaşırken, diğer bir taraftan Sırp askerî güçlerinin devamlı olan saldırılarına maruz kaldıkları için manevi olarak da hayatta kalmalarının büyük bir tehlike altında olduğu sonuca varılmaktadır. Bahsi geçen arşiv belgelerinde Çauşeviç’in Bosna-Hersek’e ait olmayan topraklarda yaşayan Müslümanların haklarını savunduğunu öne sürse de, onun dinî lideri olarak yetkilileri tüm bu meselelerini ele alıp çözecek kadar kapsamlı olmadığı anlaşılmaktadır.²¹⁴

Bosna-Hersek’teki eğitim durumu, Çauşeviç’in çağdaşı olan Hamdija Mulić tarafından iyi bir şekilde açıklanmaktadır. Mulić (Mulić), Bosna’daki nüfusun neredeyse yüzde doksanın Çauşeviç’in gelişinden önce cahil olduğunu, ancak onun derin reformist fikirleriyle bunu değiştirmeye çalıştığını dile getirmektedir.²¹⁵

Çauşeviç, Mulić’in dediği gibi insanlara çocuklarını okutmaları ve okula alışmaları konusunda teşvik etmiştir. O zamanlar, kız çocuklarının eğitim alması yasaktı. Mulić, bu durumun Çauşeviç’in gelişiyi birlikte önemli ölçüde değiştiğini söylemektedir.²¹⁶

Hamdija Mulić’in değerlendirmelerinden Çauşeviç’in nerede olursa olsun değişimin ve modernitenin destekçisi olduğu öğrenilebilir. Mulić’in bir keresinde Türkiye’den döndükten sonra Çauşeviç’i ziyaret etmeye gitmesi durumu açıklamıştır. Çauşeviç, bu vesileyle Türkiye’nin yeni sosyal sistemine duyduğu hevesini ifade eden tecrübesini aktarmıştır.²¹⁷ 1927’de Türkiye’yi ziyaret eden Çauşeviç, cumhuriyetçi rejimle birlikte gelen değişikliklerden çok memnun kalarak ziyaretinin ardından yaptığı açıklamalarda Türkiye’deki iktidar değişikliğinin kültürel ve ekonomik alan başta olmak üzere her

²¹³ Džemaluddin Čaušević, “Okružnica našeg presv. gosp. Reis ul-uleme”, *Novi Behar* 15 (Aralık 1928), 225.

²¹⁴ Bu konuda bk. Gazi Hüsrev Bey Kütüphane Arşivi (GHBA), *Ulemâ Meclisi Arşivi*, No. V-737.

²¹⁵ Mulić, “Vjesnici naprednijeg tumačenja islamske nauke u nas”, 106.

²¹⁶ Mulić, “Vjesnici naprednijeg tumačenja islamske nauke u nas”, 106.

²¹⁷ Mulić, “Vjesnici naprednijeg tumačenja islamske nauke u nas”, 108.

yaşam sahasında yansıtıldığını vurgulamıştır. Mehmed Hanciç önderliğindeki dönemin ulemâsı, Türkiye'de iktidara gelen yeni hükümet tarafından kaldırılan halife makamı tüm İslâm âlemi için büyük bir kayıp olarak gördükleri için bu tür görüşlerini sert bir şekilde eleştirmişlerdi.²¹⁸

Çauşeviç'in çalıştığı ve yaşadığı yıllarda kadını konu edinen meselelere dair çok fazla dikkat edilmemiş, bu nedenle de o, kadınların sorununu çözme konusunda büyük çabalar sarf etmiştir. Bu konu bağlamında, Çauşeviç'e bir konferansta Müslüman kadınlarının okula açık olarak gitmeleri ile ilgili soru sorulmuş, o da bunun üzerinde kişisel olarak Müslüman kadınlarının dürüst olmaları ve dürüst iş yapmaları, diğer yandan dürüst olmayan işlerle uğraşmamalarını ve böylece itibarlarını tahrip etmemelerini istediğini söylemiştir.²¹⁹ Mulić'e göre bu cevabından sonra, kız çocukları için okula gitmenin yolu tamamen açıldığı ve öncelikle büyük yerlerde çok sayıda ebeveynin kız çocuklarını okula göndermeye karar verdiği görülmüştür.²²⁰

Çauşeviç, en çok alfabe reformu yapmaya çalışırken sorun yaşamıştır. Bu reformu hayata geçirmeye çalışırken kıstaslarına uymayan ve her değişikliğe karşı çıkan muhafazakâr ulemâ takımıyla karşılaşmıştır. Bu durumda, Çauşeviç'in iki seçeneği vardı. Bunlardan biri, reformlarına sık sık yapılan saldırılar nedeniyle reformlarından tamamen vazgeçmek, ikinci seçenek ise ne pahasına olursa olsun tüm hakaretlere ve saldırılara sessiz kalmak ve reformlarına devam etmektir. Çauşeviç ikinci seçeneği seçmeye karar vermiştir ve bu seçimin sonuçlarının ne olduğu bir sonraki paragraftan görülebilir:

“Çauşeviç, reformlarına karşı çıkanlar ile uzun süre mücadele etmedi. Birkaç yıl içinde fikri zafere ulaştı ve sıradan insanlar bile çocuklarının okullarda kendi dillerinde din eğitimi almalarına hiçbir engel olmadığını anladılar. Öte yandan, çocuklar şimdi sevgiyle mekteplere gidiyor ve söz konusu alfabe reformuna kadar olan altı yıl yerine iki yıl içinde planlanan müfredata hâkim oluyorlar. Böylece, bundan sonra ilk, orta veya

²¹⁸ Politika, “Značajna izjava Reis-ul-ulema”, *Politika* 4 (1927), 4-7.

²¹⁹ Mulić, “Vjesnici naprednijeg tumačenja islamske nauke u nas”, 108.

²²⁰ Mulić, “Vjesnici naprednijeg tumačenja islamske nauke u nas”, 108.

yüksekokullara kaydolabilen Müslüman çocukların eğitimi üzerindeki büyük engel ortadan kaldırıldı.”²²¹

Reform ve çabalarının muhalifleri, dinî içeriğe sahip olan *El-Hidaje* adlı derginin etrafında topluyorlardı. Kariç gibi modern araştırmacılara göre muhafazakâr tabakasının lideri Mehmed Hanciç'ti. Çauşeviç'e yönelik saldırılar, en çok Kur'ân-ı Kerim'in tercümesi ve yorumunun ortaya çıktığı 1937'de görülmüştür.²²² Kur'ân-ı Kerim'in bu tercümesinin ardından ulemâ arasında meydana gelen fikir ayrılığı (çatışmalar) ilerleyen bölümlerde daha detaylı olarak ele alınacaktır.

1.5.6. Kişiliğine Yöneltilen Eleştiriler

Çauşeviç, eylemleri nedeniyle karşısındaki hükümet yetkilileriyle hiçbir zaman iyi ilişkiler içinde olmamıştır.²²³ Kamusal sahnede ortaya çıktığından beri, reîsululemâ görevine seçilmesiyle birlikte, yetkililer Çauşeviç'ten farklı şekillerde kurtulmaya veya eylemlerinin etkisini azaltmaya çalışmışlardır. Yetkililer tarafından Çauşeviç hakkında yapılan bu eleştiriler en çok Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda olduğu kadar takip eden yıllarda da görülmüştür. Çauşeviç'in hükümet yetkilileri ile olan ilişkileri en iyi Yugoslav Kralı Aleksandar'a (İskender) yazdığı mektuptan anlaşılabilir. Çauşeviç, Müslüman çocukların Ortodoks Sırlara ait törenleri kutlamak zorunda kalmamaları gerektiğini savunmuştur.²²⁴ Bu bağlamda, yetkinliklerinin izin verdiği ölçüde, bu tür şeylerin olmamasını önlemek için devlet temsilcilerinden farklı taleplerde bulunmuştur. Çauşeviç, mevcut durumu değiştirme çabalarında başarısız olduğunda Yugoslav Kralı Aleksandar'dan talepte bulunmuştur. Yugoslav Kralı'na yazdığı mektubun giriş bölümünde Çauşeviç şunları vurgulamıştır:

“Hükümet yetkililerinden okullarımızdaki Müslüman çocukların İslâmi inançlarına ait olmayan kutlamalara katılmaya zorlamamasını istememizin üzerinden on bir yıl

²²¹ Hadžimulić, “Šta je merhum H. M. Džemaluddin ef. Čaušević učinio za našu versku nastavu”, 319.

²²² Karić & Demirović, *Reis Džemaluddin Čaušević (prosvetitelj i reformator)*, 1/104.

²²³ Çauşeviç'in faaliyetlerine 1918'e kadar Bosna-Hersek'i işgali altında tutan Avusturya-Macaristan devletinde başladığını vurgulamak gerekir. Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra, Bosna-Hersek Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı adı verilen yeni kurulan devletin bir parçası olmuştur. Bosna-Hersek toprakları Sırp Silahlı Kuvvetlerinin yargı yetkisine girmiştir. Böylece Çauşeviç, Boşnaklar tarihinde büsbütün farklı iki devlet sisteminde işlevini yerine getiren tek dinî liderdir.

²²⁴ Bu konuda bk. Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Arşivi (GHBA), *Cemâleddin Çauşeviç'in yayınlanmamış belgeleri*, No. DZC-4-510/1930; Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Arşivi, *Ulemâ Meclisi Arşivi*, No. V-737.

geçti.”²²⁵ Verilen alıntıdan devlet yetkililerinin Çauşeviç'in eylemlerini ne kadar ciddiye aldığı açıktır. Çauşeviç'in okullardaki Müslüman çocukların durumuyla ilgili olarak Yugoslav Kralı'na şikâyetinde bulunduğu mektup 1930'da yazılırken, 1918'de ise Güney Slavlar'ın (Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı) devleti kurulmuştur. Yeni devletin kurulmasıyla birlikte Müslümanlara karşı uygulanan ve rejimin himayesinde gerçekleşen asimilasyon başlatılmıştır. Bahsi geçen mektepten görülebileceği gibi, Çauşeviç'in okullardaki olumsuz olaylara son verme çabaları bazı devlet erkânları tarafından ciddiye alınmamış, bu da Müslüman çocukların devlet okullarında devam eden asimilasyonunun sebebi idi.²²⁶ Müslüman nüfusun malları ve hayatlarını korumaya çalışan Çauşeviç devlet erkânlarının gözünde güvensiz bir adamdı, bu nedenle bu dönemde devlete sadık olan basın araçlarında kendisine ve yanındakilerine yönelik saldırılar daha sık hale gelmiştir.

Yirminci yüzyılın ilk yarısında Müslümanlar millileştirilmeye direnmişler ve Sırp basınının tamamı başta Çauşeviç olmak üzere Müslümanlar'ın siyasî ve din liderlerine saldırmaya başlamıştır. Bunlardan birçoğu saldırılarıyla Müslümanların millileştirilmesini hızlandırmak için Çauşeviç'e emekli maaşı verilmesi gerektiği konusunda anlaşmışlardır. Sırp *Politika* (Siyaset) gazetesi, Çauşeviç'e emekli maaşı ve kalbinin istediği yere İstanbul ya da Ankara'ya gitmesine izin vererek yapmak istediğinin engellemesi gerektiğini vurgulamıştır.²²⁷

Yetkili kişilerden gelen saldırılara ek olarak, Çauşeviç, dönemin geleneksel ulemâsı tarafından sıklıkla eleştirilmiştir. Özellikle, 1927'nin sonlarına doğru Türkiye'den döndüğünde ve yeni Türk hükümeti hakkında bir dizi ilginç açıklamalarda bulunduğu bir sürü saldırıya uğramıştır.

Belirtildiği üzere, Türkiye'den döndükten ve Mustafa Kemal Atatürk'ün sosyal hayatta uyguladığı yeni reformlara tanıklık ettikten sonra Bosna'daki yerli dergiler için bir dizi açıklama yapmıştır. Çauşeviç yaptığı açıklamalarda, Bosna Müslümanlarının Türk milletinin izninden gitmesi gerektiğini ve Müslüman kadınlarının feracelerini çıkarmaları ve toplumun özel kamusal yaşamına katılmaları gerektiğini söylemiştir.²²⁸

²²⁵ GHBA, *Cemâleddin Çauşeviç'in yayınlanmamış belgeleri*, No. DZC-4-510/1930.

²²⁶ GHBA, *Ulemâ Meclisi Arşivi*, No. V-737.

²²⁷ İmamović, “Pregled razvitka İslamske zajednice u Bosni i Hercegovini”, 28.

²²⁸ İmamović, “Pregled razvitka İslamske zajednice u Bosni i Hercegovini”, 28.

Çauşeviç'in ifadelerine Tuzla müftüsü İbrahim Efendi Maglajlić (Maglaylić) ve bazı üst düzey dinî yetkililer şiddetle karşı çıkmıştır.²²⁹

Gajret topluluğunun yirmi beşinci yıldönümü düzenlendikten birkaç gün sonra Çauşeviç gazetecilere bir Müslüman erkeğin şapka giyerek İslâm'dan uzak kalmadığını veya ailesini beslemek için ekmek kazanan bir Müslüman kadının yüzünü açık bıraktığı zaman dinî bir suç işlemediği açıklamalarında bulunmuştur.²³⁰ Muhabirler bu ifadesini çok abartılı ve Çauşeviç'in gerçek söylemek istediklerinin çok ötesinde dalgacı bir şekilde aktarmışlardır. Bu şekilde aktarılan açıklaması, büyük tepkilere neden olmuş ve bu yüzden *Vakıf Cemaat Meclisi* Çauşeviç'ten reîsülulemâ makamından istifa etmesini istemiştir.²³¹ Çauşeviç, kendi görüşlerini savunmakta sağlam ve kararlıydı. Kendisine yönelik saldırılara verdiği yanıt şu şekildeydi:

“Bana, beni anlamadığınız sonucuna varılabilecek karışıklık zamanını dikkate almadığımı söylüyorsunuz. Beni son yirmi dört yıldır anlamadınız, bu yüzden şimdi de beni anlayacağınızı sanmıyorum. Şimdi sunduğum görüşleri ben her zaman savunuyordum. Saraybosna'da askerî kıyafetlerin giyilmesi için bir fabrika açıldığı o savaş yıllarında, birçok Müslüman kadına orada çalışıp ticaret yapmasını tavsiye etmişim. Ne zaman bu fabrikaya gitsem de hep Müslüman kadınlarımıza her zaman güzel ve kibar davranmalarını ve İslâm'a iftira atmak için hiçbir şey yapmamalarını söylüyordum. Bu ziyaretler sırasında, onların soru üzerinde çalışırken elleri ve yüzleri açık olabileceğini söylemişim. Bir vesileyle bir kez de bana bir heyet gelip ve Müslüman kadınları o fabrikadan çıkarmamı istemiştir. Ben durum hakkında rapor sunarak şunları söylemişim: ‘Fabrikada çalışan her kadının altı kronu maaşı var, bazılarının ise on iki veya on sekiz krondur. Her birine yüz kron verin ve ben onları hemen fabrikadan çıkaracağım, fakat bundan sonra onların koltuklarını başka birileri dolduracaktır.’”

“Evet, şapka takanlara da itiraz etmişim. Dinî görevlerini yerine getirmedikleri için onları kınamışım. Ayrıca ibadet etmek ve derslerimi dinlemek için camiye gelmediklerinden şikâyetçiyim. Diğer Müslümanlar ile temasa geçmedikleri ve

²²⁹ İmamović, “Pregled razvitka Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini”, 28.

²³⁰ Bu konuda bk. Enes Karić, *Mehmed Džemaludin Čaušević* (Sarajevo: Dobra Knjiga, 2008), 70-90; Xavier Bougarel, *Le Reis et le voile-Une polémique religieuse dans la Bosnie-Herzégovine De l'entre-deux-guerres: L'autorité religieuse et ses limites en terres d'islam*, (Boston: Brill, 2013), 100-120.

²³¹ İmamović, “Pregled razvitka Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini”, 29.

bilgilerini paylaşmadıkları için onlara itiraz etmişim. Alanlarındaki herkese ders vermelerini ve diğer inançlara sahip olan vatandaşlarımıza saygılı olmalarını isteyerek İslâm Birliğinin yararına istekli olmaları gerektiğini vurgulamışım.

Vakıf Cemaat Meclisi cevabımı istediği gibi anlayabilir, fakat bizden sonra Cemâleddin'in ne söylediğini ve ne istediğini çok daha iyi anlayacağımız bir zaman gelecektir.”²³²

1.6. Bosna'daki Eğitim Kalitesinin Yükseltilmesindeki Rolü

Bosna eğitimindeki rolü şimdiye kadar defalarca tartışılmıştır ancak geniş kitleleri eğitmede başardığı yol bu yazıda ele alınmamıştır. Bu yüzden Çauşeviç'in bu konu üzerinde çalışmaları hakkında bazı detaylar verilecektir.

Türkiye'de eğitim aldıktan sonra Saraybosna'ya dönen Çauşeviç, büyük bir idealist ve vatansever olarak ileri görüşlerini uygulamaya başladıktan sonra insanlar arasında tanınmaya başlamıştır. O dönemde Bosna'daki eğitimde büyük bir aksama olmuştur. Nüfusun yüzde doksanı okuma yazma bilmiyordu. Gençleri eğitime ihtiyacı o zamanlarda ciddiye alınmamıştı. Halkı, özellikle köylerde çocuklarını eğitmeleri için teşvik eden âlimler çok nadirdi. Kız çocuklarının eğitimi ise bir tabuydu. Eğitim aldığı İstanbul'dan dönen Çauşeviç hemen mevcut durumu analiz ederek onunla başa çıkmanın yollarını bulmaya çalışmıştır.²³³

Belirtildiği gibi, Çauşeviç din eğitimindeki duruma zaten aşinaydı, ancak yine detaylı durumu tanımak için bu konuda ciddi adımlar atmıştır. 1905 tarihi bu açıdan çok önemlidir. Çauşeviç bu yılda Ulemâ Meclisi üyeliğine seçilmiştir.

Çauşeviç, Ulemâ Meclisi üyesi seçildikten sonra mektep ve medreselerdeki durumu tanımak için tüm Bosna-Hersek'i dolaşmış ve bu vesileyle genel olarak dinî yaşama tanık olmuştur. Bu geziler Çauşeviç'i toplumda, özellikle din konusunda, dinî eğitimi yenilemeden ve dinî eğitimi teşvik etmeden ilerleme olmayacağına ikna etmiştir.²³⁴ Bu reformu gerçekleştirmek için Çauşeviç'in görüşü, mevcut Arapça ve Türkçe ders

²³² Glasnik Vrhovnog Islamskog Starješinstva u SFRJ redakyonu, “Hadži Mehmed Džemaluddin Čaušević”, *Glasnik VIS SFRJ* 27 (1964), 473.

²³³ Mulić, “Vjesnici naprednijeg tumačenja islamske nauke u nas”, 106.

²³⁴ Traljić, “Džemaluddin Čaušević”, 94.

kitaplarının yerini yerel dilde basılacak dinî ders kitaplarının alması gerektiği idi.²³⁵ Çauşević, ana dilde (Boşnakça) yazılmış kitaplardan din dersleri öğrenmenin mümkün olduğu konusunda farkındalık yaratmak için 1908'de *Tarik* dergisini başlatmıştır. Dergide, bir yandan eğitimdeki durum analiz edilirken, diğer bir yandan ana dilde eğitim konusu ele alınan “*Mekteplerimiz*” adlı manşetler mevcuttur. Bu manşetler altında, muallimlerin konumu, mektep ve medreselerde Türkçe kullanımı hakkında sayısız görüşler öne sürülmüştür.²³⁶

Gazi Hüsrev Bey Camii’nde yaptığı verimli vaazlarına ek olarak Çauşević farklı dinî içerikli kitapları basarak halkına yardım etme fikrinde bulunmuştur. Önünde ise o dönemde insanlar arasında yaygın olan ümmilik sıkıntısı vardı. Bosna-Hersek’teki tüm Müslümanların üst düzey başkanlığına atandığı an (reîsülulemâ makamına), fikirlerini hızlandırılmış bir şekilde yaymaya başlamıştır. O andan itibaren de yeni bir alfabe ile basılmış kitapları yayınlamaya çalışmıştır. Çauşević, insanlarla okuma-yazma konusunda çok uğraşmış ve kitap basımı yapan çalışanlara yardımcı olmak için sık sık *Müslüman Matbaası’na* gitmiştir. Birkaç yıl sonra *Arebica’nın* yerini latin alfabesi almış ve böylece kitaplar da Boşnakça dilinde latin alfabesiyle basılmaya başlamıştır. Çauşević genel olarak din öğretimine çok önem vermenin yanı sıra, nadiren mektepleri gezen ve mekteplerde yürütülen dersleri izleyen kişilerden biriydi.²³⁷

Çauşević’in reîsülulemâlık makamındaki hayatı ve kişiliği oldukça önemlidir. Çauşević’in bir Bosnalı Müslüman lideri olarak başarısının sırrı, diğer görevleri ve çalışmalarıyla yakından ilgilidir. Aşağıdaki ifadeler, bu durumu detaylandırmaktadır.

1909’da dinsel ve eğitimsel yasası (Müslümanların dinî ve ilmî muhtariyeti garanti edilen yasası) yürürlüğe girmiştir. Yeni yasa uyarınca da tüm din görevlilerinin kullanımına sunulmuştur. Çauşević, *Şeriat Kadılık Okulu’nda* hoca olarak atanmış ve çalışmalarına adanmış olan bir hocaydı ve bu yüzden sadece hali hazırdaki müfredattan

²³⁵ Traljić, “Džemaluddin Čaušević”, 94.

²³⁶ Bu konuda bk. *Tarik* dergisi, “Naši Mektebi”, *Tarik* 1 (Haziran 1908), 6-8.

²³⁷ Bu konuda bk. Hafız Muhammed Pandža, “Merhum Džemaluddin Čaušević”, *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 297-307; Fehim Spaho, “Uspomene na merhum Džemaluddina”, *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 292-297; Hamdija Mulić, “Prosvjećivanje preko žive riječi i knjige”, *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 316-319; Edhem Mulabdić, “Merhum reis-ul-ulema H.M.Dž. Čaušević kao vaiz”, *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 307-309.

istifade etmiyordu.²³⁸ Aynı zamanda öğrencilerinin bilgilerini genişletmek için ek kaynaklar da sağlıyordu. Çauşeviç'in öğrencileri derste işlenen konularını özellikle sevmiş ve bu yüzden onu ikinci bir ebeveyn olarak görmüşlerdir.²³⁹

Çauşeviç'in çağdaşları, yapılan reformlar hakkında genellikle olumlu görüşler ortaya koymuşlardır. Hamdija Mulić (Mulić), pedagojik yaklaşımını ve öğrencilerine karşı olan duruşunu şu şekilde övmüştür:

“Ben, o sırada hoca olarak öğrencilere yeni bir didaktik teorisinin nasıl uygulandığını açıklamak için mekteplere gidiyordum. Örneğin, Çauşeviç bu alıştırmalara çocuklarıyla birlikte katılarak neşeli bir sesle ‘ben şimdi öğrenciyim’ şeklinde konuştu.”²⁴⁰ “Muallimlerden bazıları eylemlerine olumlu bakmadı, ancak Çauşeviç onlarla nasıl baş edeceğini iyi biliyordu ve onlara hep hikmet dolu cevaplar veriyordu.”²⁴¹

Alfabe reformunun başarılı bir şekilde uygulanmasının yanı sıra eğitim ve basın alanındaki faaliyetleri sayesinde Çauşeviç Bosnalı Müslümanlarının en yüksek din rütbeli makamına seçilmiştir. Çauşeviç'in enerjisi ve kabiliyeti hükümetin karına gidilen bir şey değildi, fakat reîsülulemâ seçiminde halk tarafından verilen büyük desteği nedeniyle bu onurlu makamı için layık görülen tek kişi o olmuştur.

1.6.1. Reîsülulemâ Adaylığı ve Seçimleri²⁴²

Çauşeviç'in bu üstün göreve seçilmesi hiç de kolay olmamıştır. Reîsülulemâ makamına dair seçimlerini açıklayan bilgilerle, seçimden hemen önce ve seçimden hemen sonra bir dizi meseleler ortaya çıkmıştır. Aşağıdaki kısımda bu meselelerle ilgili bütün durumu en iyi şekilde yansıtan bazı bilgiler sunulmuştur.

Bosnalı aydınlar ve geniş halk kitlesi, Çauşeviç'in reîsülulemâ makamı için en çok davet edilen aday olduğunu düşünmüş ancak *Egzekutivni Odbor'un* (Boşnak siyasi temsilcilerinin kurumu) bazı üyeleri bu seçimlerine karşı çıkmıştır.²⁴³ Reîsülulemâ seçiminden sorumlu olan *Hodžinska komisija* (Hocalardan oluşan komisyon), bazı

²³⁸ Traljić, “Džemaluddin Čaušević”, 222.

²³⁹ Traljić, “Džemaluddin Čaušević”, 223.

²⁴⁰ Mulić, “Vjesnici naprednijeg tumačenja islamske nauke u nas”, 106.

²⁴¹ Mulić, “Vjesnici naprednijeg tumačenja islamske nauke u nas”, 106.

²⁴² Reîsülulemâ ünvanı ve Boşnaklar arasında bu ünvanın tarihsel devamlılığı hakkında çalışmanın ilk bölümünde detaylı bilgi verilmiştir.

²⁴³ Mahinić, “Merhum Džemaluddin Čaušević”, 101.

yetkililerin güçlü muhalefeti olmasına rağmen Çauşeviç'i aday olanlardan biri olarak seçmiştir. Reîsülulemâ makamı için yapılan ilk seçimler hükümet tarafından iptal edilmiştir. *Egzekutivni Odbor'un* üyelerinin İstanbul'dan gelen ama aslen Boşnak olan Cafer Ilhami Beg Kulenović (Kulenoviç) adayı vardı.²⁴⁴ *Hodžinska komisija*, özellikle devlet memurlar ve kadılara yapılan baskılara rağmen reîsülulemâ makamında Çauşeviç'i seçmiştir. İkinci seçimden sonra hükümet Çauşeviç'i yeni reîsülulemâ olarak kabul etmek zorunda kalmıştır. Çauşeviç, daha sonra 7 Mart 1914'te Avusturya-Macaristan İmparator Birinci Francis Joseph'in önünde yeminini yerine getirmiştir.²⁴⁵

Çauşeviç'in Viyana yolculuğu ve yemini hakkında birçok dergi farklı makaleler dile getirmiştir. Bu olay en ayrıntılı şekilde *Biser* dergisi haberlerinde açıklanmıştır:

“Bugünlerde, başsavcısı Ali Riza Efendi Prohić (Prohić) ve Hükümet temsilcisi Fehim Spaho'nun eşliğinde yeni reîsülulemâ, vatanımızdaki en büyük Müslüman dinî lideri olarak yemin etmek için Viyana'ya gitti. Yeni reîsülulemâ, yemininden sonra Saraybosna'ya dönerek resmi olarak tahta geçecektir. Bu vesileyle, Bosna'nın her tarafından birçok Müslüman bu eylemde bulunmaya hazırlanmaktadır. Bosnalı Müslümanlar, Avusturya-Macaristan işgalinden bu yana bunun gibi neşeyi yaşamadı.”²⁴⁶

Spaho'nun Çauşeviç'in hayatı ile ilgili kaleme aldığı kısa makalesinde yer alan bilgiler arasında Çauşeviç'in reîsülulemâ makamına nasıl adaylığını gösterdiği sorusunun cevabı bulunabilmektedir.

1910-1912 yılları arasında Çauşeviç'in *Şeriat Kadılık Okulu'nda* çalıştığına dair bilgiler veren Spaho, ona verilen gruptan memnun olmayıp, kısa bir süreden sonra bu okuldan ayrıldığını belirtmektedir.²⁴⁷ Okuldan ayrılan ve o olaydan sonra önemli bir mevkide bulunmayan Çauşeviç, Türkiye'ye geri dönme fikrinde bulunup geçinmek için yazdığı tüm kitapları satmaya karar vermiştir.²⁴⁸ Bu dönemde Çauşeviç'in kararsızlığı

²⁴⁴ Mahinić, “Merhum Džemaluddin Čaušević”, 101.

²⁴⁵ Mahinić, “Merhum Džemaluddin Čaušević”, 101.

²⁴⁶ *Biser* dergisi, “Instalacija novog Reis-ul-uleme”, *Biser* 15/16 (1913-1914), 256.

²⁴⁷ Spaho, “Uspomene na merhum Džemaluddina”, 294.

²⁴⁸ Spaho, “Uspomene na merhum Džemaluddina”, 294.

Hodžinska Komisija'nın (Reîsülulemâ seçimleriyle görevlendirilen komisyon) kararları ile sonlandıracaktır.²⁴⁹

Çauşeviç'ten önce reîsülulemâ makamında bulunan Sulejman Šarac (Šarac) çekileceğini duyurduktan sonra herkes bu makamında Çauşeviç'in gelmesini sabırsızlıkla bekliyordu. Diğer bir yandan siyasî hasımları ve Boşnakların bazı liderleri aynı şekilde düşünmemiştir.²⁵⁰ Siyasî liderler ve halk arasında reîsülulemâ seçme konusunda farklı düşünceler ortaya çıkmıştır. Tekrarlayan seçimlerde en çok oy alarak reîsülulemâ makamına seçildikten sonra bütün bu tedirginlik son bulmuş ve halk arasında büyük bir mutluluk yaşanmıştır.²⁵¹

Spaho, seçimlerden önceki durumu anlatırken siyasî faktörlerin bu işte büyük bir payı olduğunu dile getirmiştir. Seçimlerin büyük bir tedirginlik içinde gerçekleştirildiğini ve oy verecek kişilerin tehdit edildiğine dair bilgiler sunmuştur. Spaho'ya göre, on sene içinde yaptığı reformlar sayesinde insanlar tarafında itibar gören Çauşeviç, kendisi istediği için değil, millet istediği için reîsülulemâ makamına ilgisini göstermiştir.²⁵² Seçimler sırasında kendi tecrübelerini aktaran Spaho, seçimler sırasında ondan Saraybosna'da kalmamasını ve tatile gitmesinin istendiğini belirtmiştir. Spaho ne istendiyse onu yapmıştır ve tatile çıkmak zorunda kalmıştır.²⁵³

Reîsülulemâ seçimlerini çevreleyen olayları yakından gözlemleyen Spaho, zorla tatile çıktıktan sonra geri geldiğinde nasıl bir durumla karşılaştığını şu şekilde anlatmaktadır.

“Seçim sırasında gerçekleşen bir dizi olaylardan sonra hükümet reîsülulemâ için Çauşeviç'in seçimini kabul etmek zorunda kalmıştır. Çauşeviç ile birlikte Viyana'daki yemini yerine getirmek için ben ve Ali Efendi Prohić (Prohić) vardık. O yolculuk benim için kalıcı bir anı olarak kalmıştır.”²⁵⁴

Çauşeviç'in reîsülulemâ makamında yemin ettiği Viyana'dan döndükten sonra tahta geçme merasimi, 26 Mart 1914'te Saraybosna'da gerçekleştirilmiştir. Bu vesileyle hem

²⁴⁹ Spaho, “Uspomene na merhum Džemaluddin”, 294.

²⁵⁰ Aruçi, “Mehmed Cemaledin Çauşeviç”, 447.

²⁵¹ Bu konuda bk. Muhammed Aruçi, “Mehmed Cemaledin Çauşeviç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/447-448; Šaćir Sikirić, “Fragmenti iz uspomena na rahmetli Čauševića”, *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 314-316.

²⁵² Spaho, “Uspomene na merhum Džemaluddin”, 295.

²⁵³ Spaho, “Uspomene na merhum Džemaluddin”, 295.

²⁵⁴ Spaho, “Uspomene na merhum Džemaluddin”, 295.

Saraybosna'dan hem de Bosna-Hersek'in diğer bölgelerinden bu resmi merasime çok sayıda insanlar katılmıştır. Reîsülulemâ seçilmesinden sonra Çauşeviç'in itibarını daha da artıran durum, halife tarafından nişan verilmesidir. Bu haberi *Biser* dergisi şu şekilde dile getirmiştir:

“İstanbul Meşîhatı tarafından bugünlerde yeni reîsülulemâ Hacı Mehmed Cemâleddin Efendi Çauşeviç'e menşur (yetki) verilmiştir. Aynı zamanda Osmanlı hükümdarı ve tüm Müslümanların halifesi, Çauşeviç'i ulemâya verilen en büyük nişanlardan biri olan '*haremeyni muhteremeyn pay*' ünvanı ile şereflendirmiştir. Bu ünvan, Şeyhü-l İslâm'ın arkasındaki üçüncü derecesidir ve bugün bu ünvanın sahipleri sadece Mekke, Medine, Mısır, Edirne ve İzmir müftüleridir. Çauşeviç'in bu yüksek ünvanla ödüllendirildiği haberi, Boşnak milletinin tüm katmanlarına büyük bir sevinç getirmiştir. Bu, özellikle Çauşeviç'i dinsel hayatımızı yönetmeye layık ve yetenekli bir adam olarak gören entelektüel boyumuzun üyeleri tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.”²⁵⁵

Belirtildiği gibi, Çauşeviç'in tahta geçme merasimi 26 Mart 1914'te Saraybosna Careva Camii'nde (Hünkâr Camii) gerçekleştirilmiştir. Çauşeviç'in reîsülulemâ olarak seçilmesi tüm yerel gazetelerde yer bulmuştur. *Biser* ve *Misbah* dergilerinde, diğerlerden farklı olarak bu olay daha ayrıntılı bir şekilde öne sürülmüştür. *Misbah* dergisi bu haberi şu şekilde dile getirmiştir:

“Çauşeviç'e Careva Camii'nde taç giydirilmiştir. Çauşeviç bir önceki reîsülulemâ gibi taç giydirmek için vali konağına gitmemiştir. Careva Cami'nin içi, bu festival vesilesiyle her tarafta pahalı kilimlerle ve diğer dekoratif unsurlarla süslenmiştir. Sabahın başından itibaren, her taraftan çok sayıda insan bu büyük etkinliğe gelmeye başladı ve organizatörler herkesi doğru bir şekilde tatmin etmeye çalışıyordu. Camii, farklı mesleklere mensup olan çok sayıda insanlarla doluydu. İlk sırada ulemâımızın temsilcileri vardı, öte yandan bu etkinliğe Çauşeviç'in bu yüksek makama seçimini tebrik etmek için çok sayıda öğrenci katılmıştır. Pek çok ilimizden, Çauşeviç'i tebrik etmek için çok sayıda insan gelip hatta bazı şehirlerden bu etkinliğe katılmak için trenlerle gelen insanlar vardı. Abartı olmadan törene yaklaşık üç bin kişinin katıldığı söylenebilir. Törende, bazı vakıflarımızın

²⁵⁵ Biser dergisi, “Visoko odlikovanje našeg novog reis-ul-uleme”, *Biser* 11 (1913/1914), 174.

görevlileri, çok sayıda kadı, belediye başkanı ve elçisi de vardı. Tören boyunca tam bir barış ve düzen vardı ve aksi bir durum olmamıştır.²⁵⁶

1.6.2. Reîsülulemâ Makamına Seçilmesine Tepkiler

Çauşeviç'in reîsülulemâ görevine atanması haberi, ülke çapında olumlu tepkiler yaratmış ve her kesimde bir memnuniyet hissi oluşturmuştur. Halkın çoğunun yanı sıra birçok ulemâ tarafından da resmi olarak seçilmeden önce bile Çauşeviç'in bu yüksek makamda bulunmaya layık en değerli kişi olduğu görüşü öne sürülmüştür. Bu düşünce, resmi olarak seçilmesinden sonra çok daha fazla ilgi görmüş ve birçok yaygın dergi, Çauşeviç'in seçilmesiyle ilgili coşkuyu dile getirmiştir. *Misbah* dergisi Çauşeviç'in yüksek makama atanma haberini şu şekilde sunmuştur:

“Çauşeviç'in reîsülulemâ olarak atanması haberi, tüm insanları olduğu gibi tüm Müslüman entelektüel yapısını da sevindirmişti. Bu onur pozisyona seçilmesi, bu coğrafyadaki tüm Müslüman milletin arzusu, bu yüzden seçimi bizim için büyük bir zaferdir. Zira reîsülulemâ ünvanı yalnızca Çauşeviç'te bulunan büyük yetenek ve enerjiye sahip bir adam tarafından üstlenilebilir. Bu nedenle, bu makama girişini tüm insanlarımız yürekten selamlamaktadır.”²⁵⁷

Misbah dergisi, yeni seçilen reîsülulemânın bazı özelliklerinden bahsederken, halkını da bu seçimden dolayı tebriklerini sunup yeni dinî liderin halkının beklentilerini karşılayacağını dile getirmektedir. Aşağıda yeni reîsülulemânın bazı özelliklerinden bahsedilmektedir:

“Çauşeviç, kendi milletimizden bir adamdır ve kendi dilimizle halkımız arasında üstün İslâm dininin bilimini tanıtmayı başarmıştır. Kişiliğinde bunun dışında hiçbir özellik olmasa bile bu özelliği Müslümanlar arasında ilk sırada yer almak için yeterli olacaktı. Birkaç dil bilmenin yanı sıra bölgemizdeki Müslümanların yeni lideri zaten zengin kişiliğini tamamlayan diğer bilimlerden de haberdardır. Kişiliğinde, gurur ve alçakgönüllüğü, adalet ve dürüstlüğü diğer İslâm unsurlarıyla

²⁵⁶ *Misbah* dergisi, “Svečanost reisova ustoličenja”, *Misbah* 1 (1913), 3.

²⁵⁷ *Misbah* dergisi, “H. Mehmed Džemaluddin Čaušević– reis-ul-ulema”, *Misbah* 22 (1913), 11.

karşılanmaktadır. Mesleği ve yüksek konumu açısından gururumuzun bir ifadesidir ve gençlere karşı dürüst bir danışmandır.”²⁵⁸

1.6.3. Reîsülulemâ Olarak İlk Faaliyetleri

Çauşević, Reîsülulemâ görevine atanmasının ardından *Bosnishe Post* adlı dergiye verdiği röportajında çalışma planlarını açıklamış ve gelecekteki çalışmaları ile ilgili bazı sorulara cevap vermiştir. Bu röportajın soru ve cevapları devam eden kısımda bulunmaktadır.

Gazeteci: Bilindiği üzere, eski reîsülulemânın makamından çekilme sebeplerinden biri çalışmaları sonucunda insanların beklentilerine cevap vermemesidir. Bu nedenle bu beklentilere karşı sizin tutumunuzu öğrenmek istiyoruz?

Çauşević: Sizin sorunuz oldukça geniştir. Ancak önceki reîsülulemânın görevinden çekilmesini yaratan sebepleri ele almayacağım. Sorunuzun ikinci kısmını cevaplamakla yetineceğim. Önümde yatan sıkıntıların hiç de basit ya da kolay olmadığını biliyorum. Ama her şeyden önce, ben seçimlerde aldığım halkımın yüksek desteğinin yanı sıra Yüce Allah’ın yardımına dayanıyorum. Çok fazla detaylı sorulara açıklık getirmeden, iş birliği ve iyi anlaşmanın şu ana kadar karşılaştığımız sorunları çözmenin bir yolunu bulacağına dair güçlü bir umudum var.

Gazeteci: Medrese ve mekteplerdeki durumu yönetmek konusunda ne düşünüyorsunuz? Geçen yıllarda bu konuda, iki anket (dinî eğitimin yükseltilmesini amaçlayan forumlar) yapıldı, ancak önemli bir sonuç elde edilmedi?

Çauşević: Medrese yanı sıra mektep meselesi her zaman kalbimde yatan bir konudur. Ben hala Ulemâ Meclisi üyesi iken bu meselelerle uğraştım. Bu kurumları geliştirmek her zaman benim isteğim olmuştur. Kurumların çalışmalarını geliştirmeden, bu veya öbür dünyadaki ilerlememiz mümkün değildir. Çalışmamdaki temel ilkelerden biri, bu kurumları mümkün olabilecek kadar en iyi gelişim seviyesine yükseltmek olacaktır. Bu konuda mevcut olan bütün şartlarımızı göz önünde bulunduracağım. Bu alanda ciddi sonuçlara ulaşmak için, şu anda sahip olmadığımız ders kitaplarını basmaya ve yayınlamaya başlamak gerekir. Dikkat

²⁵⁸ Misbah dergisi, “H. Mehmed Džemaluddin Čaušević– reis-ul-ulema”, 12.

edeceğim bir diğer husus ise öğrencilere edindikleri bilgileri aktarabilecek öğretmenleri yetiştirmektir. Ayrıca öğretim elemanlarımızın maddi durumunu iyileştirmek için çalışacağım. Çalışmamın önemli bir omurgası, ilk ve ortaokullardaki öğretimin düzenlenmesi olacaktır.

Gazeteci: Duyduğum kadarıyla eski reîsülulemâ, boş olan müftülerin yerlerini doldurmasını önerdi ancak bu yerlere henüz kimse gelmemiş, bunun hakkında ne düşünüyorsunuz?

Çauşeviç: Bu sorunuza net bir cevap veremem. Ancak bu kesinlikle benim kararında önemli bir soru ve bu sorunun çözülmesinde dileklerimin ve programlarımın gerçekleşmesini görüyorum. İyi ve hazır müftüler olmadan müftünün asli görevi olan eğitim kurumlarının kontrolünün yerine getirilmeyeceğini düşünüyorum. Bu da aynı zamanda halkla olan bağlantımı ve daha geniş kitlelerin okuryazarlığı konusundaki görüşümü yitiriyor.

Gazeteci: *Vakıf Mearif Cemiyet*'in bir üyesi olduğunuz için Başbakanlığa ve Müslüman siyasî partilere karşı hangi pozisyonda olacağınızla ilgileniyoruz? Siyasî bir partiye katılacak mısınız?

Çauşeviç: Şu ana kadar herhangi bir siyasî partiye üye olmadığım için, bundan sonra da herhangi bir siyasî partiye katılmayı da düşünmüyorum. Bu bölgedeki tüm Müslümanların lideri olarak Müslümanlara ait her iki siyaset partiye gitmek zorunda kalmazsam çok sevinirim. Cemiyetteki işlevime gelince, halkımızın ihtiyaçlarını Başbakanlığın niyetleriyle bağdaştırırsam ne mutlu bize.

Gazeteci: Sayın Reis Efendi, Reîsülulemâ Seçim Komisyonu'nda ve Bosnalı Aydınlar Birliği'ndeki başkanlığınızı sürdürmeye devam edecek misiniz? Sizin bu ikinci işleviniz başka bir yandan da önemli ki *Misbah*, bu derneğin resmi dergisi olarak yazılarını Başpiskopos Ştadler'e karşı yönlendirdi. Diğer bir yandan da derginin politik bir karaktere büründüğünü ve derginin editörlük kadrosu Katolikler'le olan herhangi bir iş birliğine karşı durduğunu duymuştum. Bunlar doğru mu?

Çauşeviç: İlk olarak yaptığım bu iki işlev söz konusu olduğunda, size detaylı bir şey söyleyemem, zira bunlar gelecek ile ilgili sorulardır. Fakat her durumda, gelecekte ne olursa olsun ilişkimizi koparmayacağımızı da biliyorum. *Misbah* yazılarına gelince bu konudaki düşüncelerinizi yanlış buluyorum. Başlangıçta,

Misbah, Müslüman ihtiyaçlarını ile karşılamak, görüşlerini temsil etmek ve Müslümanların menfaatlerini savunmak için kurulmuş bir dernek organıdır. *Misbah*, aynı zamanda hiçbir şekilde katoliklerle yapılacak olan iş birliğine karşı durmaz, sadece ve sadece Müslümanlara zarar verecek görüngülerden koruyordur. Diğer yandan, *Misbah* ya da herhangi bir dergi çalışmamı eleştirirse alınmayacağım. Ben bana gelen her objektif yargıya açığım. Öyleyse başkaları da bu mesajımı anlamalıdır.²⁵⁹

Reîsülulemâ makamına seçilmesinin hemen ardından Birinci Dünya Savaşı başlamıştır. Savaşın trajedileri, Çauşeviç'in gerçekleştirmek istediği reformlarını engellemesine rağmen diğer alanlarda, özellikle de o yıllarda yardıma en çok ihtiyaç duyanların korunmasında büyük başarılar elde etmiştir.

Çauşeviç'in değeri, korunmasız bırakılan, çocuklarıyla birlikte evde kalan ve kaderine bırakılan kadın meselesi ile ilgilidir. Kadınlar fabrikalarda çalışmaya alışık değildi ve bunun üzerine sonuç olarak birçok kadın savaş yıllarında kıtlık sorunuyla mücadele ediyordu. Çauşeviç, savaş yıllarında korunmasız kadınların sorunlarıyla ilgilenen, onları farklı mesleklerle tanıştıran ve aynı zamanda bu görevleri yerine getirirken dürüst olma konusunda talimatlar veren ilk kişilerden biriydi.²⁶⁰

1.7. Birinci Dünya Savaşı Esnasında Çauşeviç (1914-1918)

Devam eden bölümde, Çauşeviç'in Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki eylemlerini açıklayan farklı hikâyeler ve durumlar sunulmaktadır. Çauşeviç'in en yakın arkadaşları, onun savaş yıllarında savunmasız halka karşı duyduğu endişelerini ve gerçekten yardıma ihtiyacı olanlara destek olma taahhüdünü özetlemektedir.

Birinci Dünya Savaşı'nda yaşanan olaylardan derinden etkilenen Çauşeviç, Müslümanların lideri olarak milletin bütün zorluklarını izleyip yardımlarını karşılayamadığı için büyük bir üzüntü içerisindeydi.²⁶¹ Yaşanan bu olaylar Birinci Dünya Savaşı bittikten sonra zorlukların üstünden bir türlü gelemeyen Çauşeviç'in

²⁵⁹ *Misbah* dergisi, "Reis-ul Ulema o svom budućem radu", *Misbah* 2 (Ekim 1913), 4.

²⁶⁰ Spaho, "Uspomene na merhum Džemaluddina", 295.

²⁶¹ Sikirić, "Fragmenti iz uspomena na Čauševića", 316.

zihinsel huzursuzluğunun nedenini oluştıruyordu. Tüm bunların nedeni, topluluğun maddi hali ve planlanan reformlar için yetenekli ortakların olmamasıdır.²⁶²

Bosnalı Müslümanların bir lideri olarak Çauşeviç'in rolü savaş yıllarında oldukça büyüktü. Bu zor yıllarda halkının önde gelen ve seçilmiş temsilcisi olarak Müslümanlar ve Ortodokslar olmak üzere iki karşıt unsuru bir araya getirmeye çalışmıştır. Devam eden bölümde Çauşeviç'in Müslüman halkın korunmasındaki rolü ne olduğu görölmektedir.

Birinci Dünya Savaşı'na kadar Müslüman kadınlar çalışmaya ve çalıştırılmaya alışkın değillerdi. Bu da birçok kadının çocuklarıyla birlikte ekmek kabuğu için bile mücadele ettiğı sıkıntılı durumlara sebebiyet vermiştir.²⁶³ Bunun gibi yüzlerce kadının yardım için Çauşeviç dışında başvuracak kimsesi yoktur. Çauşeviç, yüzlerce kadına el uzatarak iş bulmasında yardımcı olurken diğerleri ise bulunduğu iş ortamı nedeniyle Müslüman bir kadının yüzünü göstermesine izin verilip verilmeyeceğini tartışmıştır.²⁶⁴ Bu yan konuları tartışanlar açıkça toplumun durumunu, nüfusun savunmasız kesimlerini dikkate almamıştır.²⁶⁵

On altı yıl Çauşeviç'in yanında duran Ahmet Mahinić (Mahinić), onun kapısından hiç kimseyi döndürmediğini ve ona gelen herkesin ihtiyaçlarını karşıladığına şahitlik etmektedir.²⁶⁶ Savaş zorluklarından kaçan kimseler, savaş yıllarda fakirlerin koruyucusu olarak bilinen Çauşeviç'in yanında güvende hissediyorlardı zira o yıllarda başka sığınabilecek yerleri yoktur.²⁶⁷ Tam o yıllarda insanların ihtiyaçlarını karşılayan yegâne bir müessese olan Çauşeviç, istikrar ve her zaman açık bir yardım kapısı olarak duruyordu.²⁶⁸ O yılları Çauşeviç ile birlikte geçiren Mahinić şunu da vurgulamaktadır:

“Savaş yıllarında bazen gündüz bazen de geceleri savaş trajedisinden kaçan insanları arıyorduk fakat sonsuz sabır karakterine sahip olan Çauşeviç hiçbir zaman vazgeçmemiştir. Devlet varken Çauşeviç'in o işlere karışmasını layık görmeyenler ile

²⁶² Sikirić, “Fragmenti iz uspomena na Čauševića”, 316.

²⁶³ Pandža, “Merhum Džemaludin Čaušević”, 303.

²⁶⁴ Pandža, “Merhum Džemaludin Čaušević”, 303.

²⁶⁵ Pandža, “Merhum Džemaludin Čaušević”, 303.

²⁶⁶ Mahinić, “Lik i djelo velikog merhuma”, 70.

²⁶⁷ Mahinić, “Lik i djelo velikog merhuma”, 70.

²⁶⁸ Mahinić, “Lik i djelo velikog merhuma”, 70.

sürekli sözlü tartışma içerisindeydi ama o mazlumların ihtiyaçlarına sahip çıkma arzusuna karşı hiçbir bürokratik organizasyonu duymamıştır.”²⁶⁹

Bu dönemde kendi faaliyetlerini analiz eden Çauşeviç, Birinci Dünya Savaşı'nın planladığı faaliyetlerinin çoğunu sekteye uğrattığını dile getirmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği değişiklikler bazı kişisel kararlarını etkilediğini vurgulamıştır. Şöyle ki, reîsülulemâ makamına gelerek, din görevlilerinin sayısını azaltmayı planlamış, fakat devlet liderliğinin savaşa çoğunlukla Müslümanları gönderdiğini fark ettikten sonra genç insanların hayatlarını kurtarmak için din görevlilerinin sayısını ikiye katlamaya karar vermiştir.²⁷⁰

Belirtildiği gibi Çauşeviç, savaş yıllarında Müslüman halkını korumak için birçok eylemde bulunarak milletin önde gelen koruyucusu statüsüne sahip olma hakkını kazanmıştır. Çauşeviç'in çalışmalarını ve eserlerini analize eden çağdaşları bu yıllardaki faaliyetlerini şöyle dile getirmişlerdir.

Çauşeviç'in savaş sırasındaki sosyal bağlantısı çok büyüktür. Diğer şeylerin yanı sıra, savaş yılları sırasında fakirlerle ilgilenen Saraybosna *Merhamet Derneği'nin* başkanıydı.²⁷¹ Bu yıllar boyunca adaletsizlik ve çeşitli tacizlere maruz kalan Müslüman askerlerin hakları için de büyük çabalar sarf etmiştir.²⁷² Savaş yıllarındaki bütün bu durumlara bakılırsa Çauşeviç'in Müslüman yoksulların, benzersiz ve gerçek bir koruyucusu olduğu söylenebilir.²⁷³ Bu dönemde Çauşeviç'in yararları hakkında özellikle kayda değer olan şey ise savaş yılları boyunca Müslüman kadınların istihdamı hakkında çok şey yapmış olmasıdır.²⁷⁴

Merhamet Derneği, savaşın ilk yıllarında yaşamın temel gerekliliklerinin yetersizliği eşiğinde olan Müslüman nüfusunun savunmasız bir kısmına yardım etmek amacıyla kurulmuştur. Bununla birlikte muhafazakâr ulemânın bazı üyeleri bu derneğin nasıl kurulduğuna bakılmaksızın çok sayıda eleştiri yaparak derneğin çalışmasına meydan okumuştur. Bu bağlamda *Merhamet Derneği'nin* bazı üyeleri reîsülulemâ makamına

²⁶⁹ Mahinić, “Lik i djelo velikog merhuma”, 70.

²⁷⁰ Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Arşivi (GHBA), *Cemâleddin Çauşeviç'in yayınlanmamış belgeleri*, No. DZC-4-527/NG.

²⁷¹ Traljić, “Džemaluddin Čaušević”, 45.

²⁷² Traljić, “Džemaluddin Čaušević”, 45.

²⁷³ Traljić, “Džemaluddin Čaušević”, 45.

²⁷⁴ Traljić, “Džemaluddin Čaušević”, 45.

seçilen Çauşeviç’ten bu yanlış eleştirlerini reddetmesini ve *Merhamet Derneği’ni* Müslümanlara tavsiye etmesini istemiştir. auevi’in bu vesileyle yaptığı açıklamanın bir parçası da şu şekildedir:

“Saraybosna’daki bilinçli Müslümanlar, toplumumuzun fakir sınıfı meselesinin daha fazla kenara itilmesine izin vermeyip dinî görevlerini ve konumlarını fark ettiler ve *Merhamet Derneği’ni* kurdular ayrıca bu kibar girişimi diğer Müslüman kardeşlere tavsiye etmemi istediler. Bu vesileyle ben de isteklerini dile getirip şunu söylüyorum: ‘Müslüman kardeşlerim, yüreklerinizde ve dillerinizde merhamet olsun, ceplerinize dokunduğunuzda da halkımızda olan yoksulluğu ortadan kaldıracamız *Merhamet* derneğimizi hatırlayın!’”²⁷⁵

1.7.1. Savaşta Hristiyan Halkını Koruyan auevi

Savař yıllarında Müslüman liderlerinden Hristiyan halkının yağmalarına karşı çıkan ilk kiři Çauşeviç olmuş hatta Saraybosna’nın her tarafına Hristiyan halkının mallarını soymak isteyen Müslüman ahalisine, bu olaya hiçbir şekilde katılmamaları gerektiğini anlatacak kişileri göndermiştir. Ahmet Mahinić (Mahiniç) bu dönemde yaşadığı kişisel bir deneyimi şöyle aktarmaktadır:

“Bir keresinde 1915 yılında beni yanına çağırarak bir mesele üzerinde konuşmamızı istemiştir. Yanına gelir gelmez ona yüksek rütbeli bir memur geldiğini ve ondan Saraybosna’nın Carnisongericht adlı semtinde Müslüman bir ocuğun Ortodoks bir adamın asker telefon hattını kesildiğine dair şahitlik yapmak istediğini söylemiştir. Bana dönerek şöyle demiştir: ‘Sen git ve ne olduğunu öğren. O adamın hayatını kurtarmaya alış. Çocuğa da bak. Yaşına göre şahitlik yapıp yapamayacağını tespit et.’ Ben de bunun üzerine söylediği yere gitmiştim. ocuğu getirdiler. Çocuğun yaşi on iki veya ön dörttü. Çocuğun yaşını tespit ettikten sonra şariat kanunlara göre bir çocuğun şahitliğinin kabul edilmediğini ve çocuğu yemin ettirmeyeceğime dair söz vermiştim. Böylece ocuğun şahitliği reddedilerek o adam serbest bırakılmıştır.”²⁷⁶

Savaş yıllarında gerçekleşen bir başka olay ise, Çauşeviç’in savaştaki rolünü çok çarpıcı bir şekilde açıklamaktadır.

²⁷⁵ Biser dergisi, “Reis-ul-ulema i Merhamet”, *Biser* 14 (1913/1914), 223.

²⁷⁶ Mahinić, “Lik i djelo velikog merhuma”, 70.

1914'te meydana gelen birçok can sıkıcı olay ve Franz Ferdinand'ın suikastından sonra Çauşeviç, durumun ciddiyetini fark ederek Sırp vatandaşlarına yönelik kışkırtmayı sona erdirmenin yanı sıra Hristiyan nüfusunun malına zarar verilmemesi gerektiğini belirten bir mesajla Müslümanlara başvurmuştur. Çauşeviç, Müslüman halkına verdiği bu mesajdan yirmi gün sonra *Yeni Misbah* dergisinde Müslümanlara hitap ederek dikkatli olmalarını ve yanlış bir şey yapmamalarını, daha sonra yaptıkları için tövbe edebileceklerini açıklamıştır. Ayrıca Çauşeviç, Müslümanlara gayrimüslimlerle aynı toprakları paylaştıklarını ve bu sebeple de onlara karşı yapılan yanlış bir hareketin kötü sonuçlara yol açabileceği konusunda uyarmıştır.²⁷⁷

1.7.2. Savaş Sonrası Yıllarda Çauşeviç

Balkanlardaki Müslümanlar için Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllar, tarihsel gelişimlerinin en zor dönemlerinden birini temsil etmektedir. Mustafa İmamović (İmamović), Müslümanların o dönemdeki durumu ve Çauşeviç'in konumunu şu şekilde ifade etmektedir.

Farklı bölgelerden Müslümanlar, bu dönemde farklı taraflardan zulme maruz kalmışlardır. Bu yüzden genellikle kişisel korunmaları için Çauşeviç'ten yardım istemişlerdir. Çauşeviç, ikinci Sırp ordusunun komutanı Stepa Stepanović (Stepanović) ve Bosna-Hersek başbakanı Atanasije Šola'ya (Şola) durumun tamamı hakkında bilgilendiriyordu. Bu mektuplaşmalar Müslüman yaşamına karşı işlenen birçok haksız duruma tanıklık etmiştir.²⁷⁸ Bazı bölgelerde Müslümanlara karşı haksız tutuklamalar uygulanmış, diğer bölgelerde ise Müslüman evleri ve mülkleri soyulup insanlar dövülerek öldürülmüştür. Çauşeviç, yetkililere gönderdiği mektuplarda onlara yeterli koruma sunulmazsa Müslümanların kendilerini savunacağını ya da hayatları ve malları için başkalarından korunma talebinde bulunacağını vurgulamıştır.²⁷⁹

²⁷⁷ Mustafa İmamović, "O političkoj aktivnosti Reis-ül üleme Čauševića", *Glasnik Rijaseta Islamske Zajednice u SFRJ* 1 (1991), 27.

²⁷⁸ Ulemâ Meclisi arşivi, bu dönemde Bosna-Hersek'in çeşitli yerlerinde Müslümanların karşılaştıkları zorlukları doğrulayan sayısız belge içermektedir. Söz konusu belgeler incelendiğinde, Müslüman nüfusuna yönelik baskı, talihsizlik ve suçlarla ilgili şikâyetlerin çoğunun, ülkenin Bosna'daki reisülulemânın dinî yönetimine girmeyen bölgeleri olan Sancak, Karadağ ve Doğu Bosna'dan geldiği tespit edilmektedir. Bu konuda bk. GHBA, *Ulemâ Meclisi Arşivi*, No. V-737.

²⁷⁹ İmamović, "O političkoj aktivnosti Reis-ül üleme Čauševića", 27.

Çauşeviç'in duruşu netti. Fransa *Le Temps* gazetesi için verdiği röportajda Bosna-Hersek halkının geleneksel koruyucusu olarak Fransa'nın bu bölgedeki insanların haklarını savunmasını istediği görülmektedir.²⁸⁰ Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sırp askerlerinin Müslüman nüfusuna karşı yürüttüğü adaletsizlik ve baskı konusunda Çauşeviç bu tür adaletsizliklere son vermek için dünya basınına başvurmuştur. Fransız gazetesine yaptığı açıklamada Çauşeviç, Müslümanların Sırp makamları tarafından eşi görülmemiş bir baskıya maruz kaldıklarını vurgulayarak Bosnalı Müslümanların dostane bir ülkesi olan Fransa'yı Sırp yetkililer tarafından yapılan bu tür eylemlerinin önlemesini davet etmiştir. Bu ifadeler nedeniyle hükümet Çauşeviç aleyhinde, yabancı devletleri Krallığın işlerine karışmaya davet etmek istemediğini vurgulayan ek bir açıklama yapmasıyla sonuçlanan davayı başlatmıştır.²⁸¹

Müslümanların Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kendilerini buldukları durum, yeni bir siyasî ve sosyal sistem içinde tamamen yeni bir organizasyon ve yaşam gerektiriyordu. İslâm Birliği'nin bu dönemdeki konumu ilerdeki bölümde ele alınmaktadır.

Savaşın sona ermesi ve 1918'de Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı adı verilen yeni bir devletin kurulmasıyla Bosna'daki İslâm Birliği ve Müslümanların tarihinde yeni bir dönem meydana gelmiştir. Bu koşullarda kişi, yeni devlet gibi çok uluslu bir toplumda iş yerleri için inancını ve kimliğini korumak ve savaşmak zorundaydı.²⁸² Bu da hiç kolay bir iş değildi, aksine Müslüman lideri reîsülulemâ için çok zor ve sorunluydu. Müslümanlar için ortaya atılan işgalci bir ideolojiye sahip oldukları iddiaları, Müslümanlara karşı cinayetler ve Müslümanların haklarından mahrum bırakılmasının yanı sıra Müslümanlara karşı yapılan gerçek soykırımlar da vardı.²⁸³

²⁸⁰ İmamović, "O političkoj aktivnosti Reis-ül üleme Čauševića", 27.

²⁸¹ Bu konuda bk. Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Arşivi (GHBA), *Cemâleddin Çauşeviç'in yayınlanmamış belgeleri*, No. DZC-4-527/8.

²⁸² Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle, Güney Slav halkları arasında birleşme fikri ortaya çıktı. Sırp ile Hırvat önde gelenler arasında yapılan müzakerelerden sonra Sırp-Hırvat-Sloven adıyla yeni bir devlet kuruldu. Çauşeviç liderliğindeki Müslümanların çoğunluğu yeni bir devlet kurulmasını desteklese de, hemen sonrasında karşılaşılabilecek koşullar Balkanlardaki tüm Müslümanlar için hayal kırıklıklarına sebep olacaktır. Yeni hükümet, Bosnalı Müslümanlara ve yeni devletin tüm bölgelerinde ikamet eden diğer müslümanlara karşı şiddetli bir asimilasyon ve baskı politikası izlemeye başladı. Böyle bir durumda kendisini aldatılmış ve ihanete uğramış gibi hisseden Çauşeviç halkına karşı yapılan bu olumsuz eylemleri durdurmak amacıyla devlet yetkililerde farklı taleplerde bulundu. Bu konuda bk. Enes Durmišević, "Džemaludin Čaušević i pravni položaj Reis-ul-Uleme od 1918. do 1930", *Reis Džemaludin Čaušević – prosvetitelj i reformator*, ed. Enes Karić & Mujo Demirović (Sarajevo: Ljiljan, 2002), 129.

²⁸³ Šeta, *Reis-ul-uleme u Bosni od 1882. do 1991. Godine*, 35.

Savaştan sonraki yıllarda, toprak meselesi tüm Yugoslavya bölgelerinde çözülmüş²⁸⁴ ve bu sorun çözüldükten sonra Müslüman nüfus yoksulluğa maruz kalmıştır. Öte yandan, Müslüman nüfus modern el sanatları konusunda yeterince eğitilmiş ve yetenekli değildi. Bu dönem aynı zamanda okulların bir ihtiyaç olduğuna inanmayan ve kadınların iş dünyasına aktif katılımına karşı çıkan ulemânın dönemidir.²⁸⁵ Çauşević, ciddi bir sorun olan bu yaklaşıma karşı çıkarak Müslüman kadının özgürleşmesi gerektiğini, aynı zamanda yeniçağda mümkün olan saf ve kutsal İslâm yaşamı için her türlü okula ve ticarete katılmaları gerektiğini savunmuştur.²⁸⁶

1.7.3. Savaş Sonrası Dönemdeki Faaliyetleri

Çauşević'in Müslümanların çeşitli alanlarda ilerlemesini isteyen tüm dergi ve derneklerle ortaklığı koruduğu daha önce de belirtilmiştir. Dergilerle yaptığı tüm bu iş birlikleri arasında belki de en önemlisi, 1920-1930 arasında en yaygın olan *Gajret* derneği ile olan iş birliğidir. *Gajret*'in editör kadrosu, Çauşević'in Müslüman halkın lideri olarak sağladığı desteğin önemini her zaman vurguluyordu. Çauşević için yapılan bu övgüleri aşağıdaki pasajda görülebilir.

Çauşević, 1904/1905 *Gajret* ana kurulu üyeliğine seçilmiş ve o tarihten ölümüne kadar olan sürede büyük Müslüman topluluğu için büyük bir ilgi göstermiştir. *Gajret* kurumlarına sadakatini ve bağlılığını asla ihmal etmemiştir. *Gajret* yatılı okullarını sık sık ziyaret ediyor ve yıllık *Gajret* toplumu toplantılarına sık sık misafir oluyordu.²⁸⁷ Çauşević, diğer şeylerin yanı sıra 1928'de toplumun 25. yıldönümü kutlamasında büyük rol oynamıştır. Çauşević, yıldönümü oturumun ilk konferansta, Müslüman kadının konumu ve kadının ekonomik ve ticarî hayata girmesi için harekete geçme ihtiyacı hakkında önemli açıklamalarda bulunmuştur.²⁸⁸ Müslüman bir kadının toplumdaki konumu hakkında yaptığı bu açıklama toplumun çeşitli kademelerinin sayısız tepkisini

²⁸⁴ Çoğu Avrupa ülkelerinde, Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra, büyük toprak varlıklarını küçültmeyi ve kullanım için halkına dağıtmayı amaçlayan sözde tarım reformları uygulanmıştır. Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'ndaki bu süreç, diğer Avrupa ülkelerine kıyasla çok daha radikal bir şekilde gerçekleşmiştir. Devlet, toprakların adil bir şekilde paylaşılması bahanesiyle, söz konusu reformdan önce kendilerine ait olanı bile çiftçilerin elinden almış, bu da her tarafta büyük protestolara ve hoşnutsuzluğa neden olmuştur. Bu konuda bk. Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Arşivi (GHBA), *Cemâleddin Çauşević'in yayınlanmamış belgeleri*, No. DZC-4-527/NG.

²⁸⁵ Glasnik Vrhovnog İslamskog Starješinstva u SFRJ, "Hadži Mehmed Džemaluddin Čaušević", *Glasnik Vrhovnog İslamskog Starješinstva u SFRJ* 27 (1964), 472.

²⁸⁶ Glasnik Vrhovnog İslamskog Starješinstva u SFRJ, "Hadži Mehmed Džemaluddin Čaušević", 473.

²⁸⁷ *Gajret* dergisi, "Merhum Hadži M. Džemaludin Čaušević", *Gajret* 4/5 (Nisan 1938), 68.

²⁸⁸ *Gajret* dergisi, "Merhum Hadži M. Džemaludin Čaušević", 68.

çekmiştir. Daha sonra kongreye üç gün başkanlık etmiş ve çeşitli sosyal konularda önemli açıklamalar yapmıştır.²⁸⁹ Çauşeviç'in bu dönemdeki yerli dergilerle iyi bir iş birliği yapmanın yanı sıra başka faaliyetleri de mevcuttur. Onu önemli yapan bir diğer mesele ise Müslüman çocukların okullarda Ortodoks azizlerini kutlamak zorunda kalmamaları için devletin yetkilileri ile on bir yıl boyunca mücadele etmesidir.²⁹⁰ Çauşeviç'in dönemin en büyük devlet organlarıyla olan yazışmalarından, okulların diğer mezhepleri millileştirmesine veya özümsemesine izin vermeyen adalet ve hukukun üstünlüğünü savunduğu görülebilir.²⁹¹ Bu konu, çalışmanın üçüncü bölümünde daha geniş bir şekilde ele alınacaktır.

1.7.4. Reîsülulemâ Makamından Geri Çekilmesi

1878'den bu yana Bosna-Hersek'teki Müslümanların hakları için savaşan tek örgüt olan İslâm Birliği, faaliyetlerini ülkedeki politik durumla aynı hizaya getirmek için birkaç kez değişime zorlanmıştır.²⁹² 1929'da görevdeki Yugoslavya Kralı altıncı Ocak diktatörlüğünü başlatarak İslâm Birliğini tüm organlarıyla birlikte tamamen kontrol altına almayı hedeflemiştir.²⁹³ Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın toprakları için İslâm Birliği biricik bir karaktere sahip değildi. Şöyle ki, İslâm Birliği yalnızca Bosna-Hersek topraklarından sorumluyken, devlet ise Karadağ, Sırbistan ve Kosova gibi diğer bölgelerdeki Müslümanların konumu ve statüsünden doğrudan tüm sorumlulukları üstleniyordu.²⁹⁴ Durmişević'e (Durmişeviç) göre, altıncı Ocak 1929'daki diktatörlüğü başlatma amaçlarından biri, mevcut olan İslâm Birliğini kaldırmak ve devlete sadık olup onun çıkarları doğrultusunda çalışacak yeni bir İslâm Birliği kurmaktır.²⁹⁵ Devletin 1930'da çıkardığı yasaya göre Müslümanlar, din görevlilerinin atanmasına bağımsız olarak karar verme hakkından mahrum olmuşlar, bu görevleri bundan sonra İslâm Birliği'nin yönetim yetkisine girdiği Adalet Bakanlığı tarafından yerine getirilmiştir.²⁹⁶

²⁸⁹ Gajret dergisi, "Merhum Hadži M. Džemaludin Čaušević", *Gajret* 4/5 (Nisan 1938), 68.

²⁹⁰ GHBA, *Ulemâ Meclisi Arşivi*, No. V-737.

²⁹¹ GHBA, *Ulemâ Meclisi Arşivi*, No. V-737.

²⁹² Mustafa İmamović, "Pregled razvitka Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini", *Glasnik Rijasetu Islamske Zajednice u Bosni i Hercegovini* 56 (Ocak-Haziran 1994), 53.

²⁹³ İmamović, "Pregled razvitka Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini", 53.

²⁹⁴ İmamović, "Pregled razvitka Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini", 57.

²⁹⁵ Enes Durmišević, "Džemaludin Čaušević i pravni položaj Reis-ul-Uleme od 1918. do 1930", *Reis Džemaludin Čaušević – prosvetitelj i reformator*, ed. Enes Karić & Mujo Demirović (Sarajevo: Ljiljan, 2002), 143.

²⁹⁶ İmamović, "Pregled razvitka Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini", 57.

Yeni yasa uyarınca Bosnalı Müslümanlar, 1909'daki yürürlüğe giren din eğitimi özgürlüğünü ve vakıf kurumlarının bağımsız işleyişini garanti edilen dinî ve ilmî muhtariyetten de mahrum bırakılmıştır.²⁹⁷

1929'daki olayları ve yetkili makamların İslâm Birliği'nin statüsünü değiştirme istekleri ve Çauşeviç'in bu konudaki tutumuyla ilgili o zamandaki yerli dergilerde çok sayıda açıklama yapılmıştır. Büyük kargaşanın yaşandığı yıllardaki durumun nasıl olduğu aşağıdakilerden daha iyi anlaşılmaktadır.

Altıncı ocak diktatörlüğü yıllarında Çauşeviç'in görüşü, o zamanın rejimiyle dürüstçe iş birliği yapmaktı ve aynı zamanda sadık bir vatandaş ve sadık bir Müslüman dinî temsilcisi olmaktı fakat rejimin temsilcileri bunu hedeflerine ulaşmak için kullanmak istemiştir.²⁹⁸ Yeni anayasa ve Yugoslavya Krallığı'ndaki İslâm Birliği ile ilgili yönetmenlik, toplumun ve yetkililerinin çalışmasını imkânsız hale getirmiş ve Belgrad'daki Adalet Bakanlığı İslâm Birliği'ni kontrol eden yürütme organı olmuştur.²⁹⁹ Çauşeviç, elbette yasa çıkar çıkmaz durumun düzeltilmesini istemiş, bu yüzden bir keresinde Adalet Bakanı Milan Srškić (Srškić) ile görüşme yaparak yasanın değiştirilmesi gerektiğini belirtmiştir.³⁰⁰ Srškić (Srškić), Çauşeviç'in ısrarı üzerine bunun mümkün olmayacağını söylediğinde, yani daha önce kabul edilen yasayı değiştirmek istemediğini söyleyince, Çauşeviç ahmediyayı kafasından çıkarıp Srškić'in kafasına koyarak, şöyle demiştir: "Eğer öyleyse, sen reîsülulemâ ol, çünkü ben istemiyorum."³⁰¹

Çauşeviç'in İslâm Birliği'nin statüsü konusundaki tutumu her zaman onurlu ve değişmezdi, Bosna'daki İslâm Birliği'nin özerklik durumunu korumak için her yolu denemiştir. Aşağıda reîsülulemâ makamından çekildikten kısa bir süre önce takip edilen olaylar görülmektedir.

²⁹⁷ Bu konuda bk. Mustafa İmamović, "Pregled razvitka Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini", *Glasnik Rijaset Islamske Zajednice u Bosni i Hercegovini* 56 (Ocak-Haziran 1994), 53-63; Mustafa İmamović, "O političkoj aktivnosti Reis-ül uleme Čauševića", *Glasnik Rijaset Islamske Zajednice u SFRJ* 1 (1991), 26-33; Mustafa İmamović, "Islamska Zajednica u Bosni i Hercegovini i bivšoj Jugoslaviji", *Glasnik Rijaset Islamske Zajednice u SFRJ* 1/2 (1992), 90-101; Enes Durmišević, "Džemaludin Čaušević i pravni položaj Reis-ul-Uleme od 1918. do 1930", *Reis Džemaludin Čaušević – prosvetitelj i reformator*, ed. Enes Karić & Mujo Demirović (Sarajevo: Ljiljan, 2002), 1/124-145.

²⁹⁸ İmamović, "Pregled razvitka Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini", 54.

²⁹⁹ İmamović, "Pregled razvitka Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini", 54.

³⁰⁰ İmamović, "Pregled razvitka Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini", 54.

³⁰¹ Glasnik Vrhovnog Islamskog Starješinstva u SFRJ redakcyonu, "Hadži Mehmed Džemaluddin Čaušević", *Glasnik Vrhovnog Islamskog Starješinstva u SFRJ* 27 (1964), 474.

Çauşeviç, İslâm Birliği'nin itibarını, bu kurumun dinî temsilcisi ve Müslüman temsilcisi olarak hak ettiği seviyeye yükseltmiştir. Bu tavırla herkese ayak uydurarak İslâm Birliği'nin haklarına saygı gösterilmesini istemiştir.³⁰² 1929'da Adalet Bakanı Milan Srškić (Srşkiç) yeni bir siyasî rejim ayarlayarak dinî özerkliği devirmeye ve Bosna-Hersek'teki siyasî gücünü korumaya çalışmıştır.³⁰³ İslâm Birliği'nin statüsünü tüm Müslümanlar tarafından paylaşılan ve tüm siyasî unsurlarından saf olan bir kurum olarak korumaya çalışan Çauşeviç'in şiddetli direnişiyle karşılaşmıştır.³⁰⁴ Onun asıl amacı, milletten ve siyasî bağlantından bağımsız olarak tüm Müslümanları dinî özerkliğe getirmek ve tüm Müslümanların dinî, kültürel ve ekonomik yaşamını ilerletmek için böylesine depolitize bir ortamda birlikte çalışmaktır.³⁰⁵

Fakat Çauşeviç'in İslâm Birliği'nin statüsüne ilişkin kararlı tutumuna rağmen yetkili makamlar her şekilde niyetlerini yürürlüğe koymaya çalışmışlardır. Tüm durumun nasıl ortaya çıktığı Panca tarafından verilen bilgilerden anlaşılmaktadır.

O dönemde Yugoslavya Krallığı yetkilileri Sırp-Ortodoks Kilisesi ile ilgili yeni bir yasa çıkarmış ve bu bağlamda Adalet Bakanı Srškić (Srşkiç), Çauşeviç'e yetkili makamların Yugoslavya bölgesindeki İslâm Birliği konusunu düzenleme isteğini tekrarladığını bildirmiştir. Bu konuyu görüşmek için 1929'da özel bir forum düzenlenmiş fakat Çauşeviç bu forumun hemen başında, İslâm Birliği'nin özerk statüsünü kaybetme kararına karşı çıkmıştır. Çauşeviç ne kendisinin ne de halkının Bakan Srškić tarafından sunulan İslâm Birliği yasa tasarısını kabul etmeyeceği gerekçesiyle forumdan ayrılmıştır.³⁰⁶ Bakan Srškić birkaç kez söz konusu yasayı kabul etmek için Çauşeviç üzerine harekete geçmeye çalışmış ancak önemli sonuçlar elde edememiştir. Nihayetinde ise, yeni yasa Çauşeviç'in rızası olmadan kabul edilmiştir.³⁰⁷

Çauşeviç'in direnişini kırmayı ümit eden Bakan Srškić, ona yeni İslâm Birliği yapısında reîsülulemâ pozisyonunu sunmuştur. Bakan Srškić hiçbir durumda yukarıda belirtilen

³⁰² Pandža, "Merhum Džemaluddin Čaušević", 304.

³⁰³ Pandža, "Merhum Džemaluddin Čaušević", 304.

³⁰⁴ Pandža, "Merhum Džemaluddin Čaušević", 304.

³⁰⁵ Pandža, "Merhum Džemaluddin Čaušević", 304.

³⁰⁶ 1930'daki altıncı sayısında *Gajret* dergisi "Yugoslavya Krallığı'nda İlk Reîsülulemâ" başlıklı bir makale yayınlamıştır. Bu metinde, Çauşeviç'in İslâm Birliği'nin yeni anayasasını hazırlaması gereken komisyonun başkanı olduğu belirtilmiştir. Çauşeviç dışında bu komisyonda Ulemâ Meclisi üyeleri, kadılar ve çok sayıda müftü de yer almıştır. Bu konuda bk. *Gajret* dergisi, "Prvi Reis-ul-ulema Kraljevine Jugoslavije", *Gajret* 6 (1930), 85-86.

³⁰⁷ Pandža, "Merhum Džemaluddin Čaušević", 305.

yasa tasarısından vazgeçmemiş ve bu yüzden Çauşeviç, zorunlu yasada çalışamayacağı gerekçesiyle kendisine verilen pozisyonun üç kez istifasını talep etmiş, sonunda ise reîsülulemâ görevinden büyük bir mücadeleyle ayrılmıştır.³⁰⁸

Çauşeviç'in reîsülulemâ görevinden ayrılmasını çevreleyen durumlar, o yıllarda meydana gelen bir dizi farklı olaylarla doludur. Šaćir Sikirić (Sikirić), o yıllarda Çauşeviç ile sık sık temas halinde olan bir isim olup istifa durumu ile bağlantılı olarak şunları belirtmektedir:

“1930'da İslâm Birliği'nin statüsünü değiştirmeye başladığı günlerde resmi işimle Ulemâ Meclisi'ne gelmiştim. Reîsülulemâ'nın odasına girdikten sonra onu Bay Bušatlić (Bušatlić) ile sohbet ederken buldum. Karşılıklı konuşmalarından Bakan Milan Srđkić'in o gün Riyaset'te olduğunu ve Vakıf-Mearif statüsündeki değişikliğin tartışıldığını öğrendim. Birkaç ay sonra kendimi tekrar bir iş için Riyaset'te buldum. O sırada reîsülulemâ (Çauşeviç) kendi ofisinde istifasını yazıyordu. Mevcut personel ile yapılan görüşmelere dayanarak kararından emin ve sarsılmaz olduğunu görebiliyordum. Yetkili bakanlığa yönelttiği talebinde, emekli maaşı hakkı olmasa bile görevden alınmaya hazır olduğunu belirtmiştir.”³⁰⁹

Çauşeviç bütün İslâm Birliği'ndeki iç sıkıntılardan haberdar olup Bosna-Hersek'teki Müslüman liderliğinden artık geri çekilme kararı almıştır. Müslümanlara daha önce verilen otonom statüsünün kaldırılacağı haberi, Çauşeviç'in bu kararını daha da kesinleştirmiştir. Çauşeviç aynı zamanda Yugoslavya Krallık Başkanlığı'nın İslâm Birliği'nin merkezi Saraybosna'dan Belgrad'a taşınması kararına da karşı çıkmıştır.³¹⁰

Çauşeviç, reîsülulemâ makamından çekilmeden önceki nedenleri açıklamıştır ancak bu açıklama emekli olduktan beş yıl sonra gelmiştir. *Obzor* dergisi ile yaptığı röportajda, Bosna'daki genel sosyal ve politik durum hakkında açıklamalar yapmış ve o sırada gazeteci, reîsülulemâ merkezini Saraybosna'dan Belgrad'a taşımak hakkında ne düşündüğünü sormuştur. Bunun üzerine, Çauşeviç aşağıdaki açıklamayı yapmıştır:

“Bu meselenin gerçekleşmemesi için eskiden çok mücadele etmiştim çünkü haklı ve tek doğru görüşüm Saraybosna'nın kültürel ve sosyal bir merkez olması ve bu

³⁰⁸ Pandža, “Merhum Džemaluddin Čaušević”, 305.

³⁰⁹ Sikirić, “Fragmenti iz uspomena na Džemaluddina Čauševića”, 316.

³¹⁰ Sikirić, “Fragmenti iz uspomena na Džemaluddina Čauševića”, 316.

nedenle Müslümanların ana dinî merkezi olması gerektiğidir. Bu konudaki düşüncem ve konumum dikkate alınmaması, reîsülulemâ makamından çekilmemin ana nedenlerinden biriydi. Bu nedenle ülkedeki en büyük dinî konumun bozulmasına ve yabancı emirlerin sıradan bir yürütücü seviyesine indirilmesine izin vermemiştim. Ayrıca İslâm Birliği'ne dışarıdan insanların girmesine izin vermemiş, bu yüzden bilinmeyen insanların müftülüğe ve Ulemâ Meclisi üyelerine dayatılmasına da izin vermeyerek makamımdan çekilmeyi uygun buldum. Şimdi bu konu hakkında sorumlu pozisyonlardaki kişilerin yakın geçmişte yapılan hataları düzeltme kapasitesinde olup olmayacağını da göreceğiz.”³¹¹

1.8. Çauşeviç'in Çalışmaları ve Faaliyetleri Hakkında Raporu (Belgrad Seyahati)

Bu rapor aslında Çauşeviç'in en saygın dinî onurlarının önünde bir konferanstan yaptığı konuşmadır. Çauşeviç, bu konferansı Belgrad'dan döndükten sonra, Bosna-Hersek'teki Müslümanların dinî ve eğitimsel durumu hakkında görüştüğü Yugoslavya Kralı ile bir araya gelmesinden sonra düzenlemiştir. Bunun bir arşiv belgesi olduğu düşünüldüğünde bu konuşma hangi yılda yapıldığını vurgulanmamıştır, fakat içeriğine göre konuşmanın muhtemelen 1930 yılda yapıldığı söylenebilir. İşte o zaman İslâm Birliği'nin konumu ve yeni devlet yönetim sistemindeki yeri kararlaştırılmıştır. Ayrıca bu konferans Çauşeviç'in reîsülulemâ işlevini yerine getirirken yaşadığı birçok olayların özetini sunduğu için de önemlidir. Bizzat Çauşeviç tarafından yazıldığı tahmin edilen bir arşiv belgesi olduğu için, bu konuşmanın tamamı buraya getirmeye uygun görülmüştür:

“Sevgili Beyler,

Sizden bu konferansa gelmenizi istedim, ancak mevcut siyasî durum nedeniyle, bu konferansta hangi konuların tartışılacağını vurgulamadım. Mevcut siyasî durum öyle ki yaptığımız her şeyin en yüksek gizlilik içinde yapılması gerektiği tavsiye ediliyor. Şimdiye kadar söylediğimden, bugünkü oturumun gizli olduğunu ve resmi bir beyanda bulunmayacağını anlayacaksınız. Bu durum nedeniyle, tartıştığımız noktaları ve alınan kararları kesinlikle gizli ve halktan uzak tutmanızı istiyorum çünkü bu konferanstaki önemli sonuçlar kesinlikle halka sunulacaktır. Gündem aşağıdaki gibidir.

³¹¹ İslamski Svijet, “Važne izjave biv. Reis-ul-uleme M.Džemaluddina”, *İslamski Svijet* 155 (1935), 2.

- Belgrad seyahati hakkındaki rapor, Kralın önündeki müdahalelerim ve Kralımızla eğitimel ve vakıf meselelerimiz hakkında görüşmemiz.
- Kral tarafından kaldırılmayı bekleyen taslak bir ilköğretim okulu kanunu üzerine görüşmeler.”

“Bunlar bugünkü konferansın iki temel noktasıdır. Gündemdeki bu hususlar kesinleştiginde, Riyaset’in kuruluşundan bu yana çözülmemiş olan ve daha havada olduğu söylenebilecek güncel konulara değinilecektir. Gündeme başlamadan önce, işimi ve bugüne kadar çabalarımı sürdürmem karşısındaki tüm engelleri ve sıkıntıları kısaca özetlemek istiyorum.

Zaten farkında olduğunuz gibi halkımızın iradesiyle bu pozisyona seçilmiştim. Bu pozisyon çok fazla görev ve çok az hak ve otorite gerektiriyordu. Bu işleve belki de insanlık tarihi için en zor anlarda, tüm devletlerin ve halkların bağımsızlığının sorgulandığı anlarda seçilmiştim. Bu pozisyona geldiğimde, tamamlanamayacak hiçbir iş olmadığını düşünüyordum. Yapmak istediğim her şey çok basit ve aynı zamanda İslâm Birliğimiz için yararlı görünüyordu, bu yüzden bu bağlamda nüfusumuzdan büyük takdir duyacağımı düşünmüştüm.

Ancak hayal ettiğim şeyin tam tersi bir şey oldu. Her zaman çalışmamı engelleyen bir şey vardı. Önümde duran politik sorunlar ve oyunlar benim için en büyük sorundu. Vakfın mülkünü boşa harcamak yerine, belirli amaçlar için harcamak İslâm ve İslâm Birliği’nin yararınadır ancak bu yalnızca kendi refahlarını düşünerek maddi çıkarlar için her şeyi yapan Müslüman siyasî temsilcilerin diğer yarısının işine gelmiyordu. Bir sonraki yerde bunun hakkında konuşacağım ve şimdi kaldığım yerden devam etmek istiyorum. Türkiye’den geldiğimde ortaya koyduğum ilk konu Ulemâ Meclisi ofisinin düzenlenmesi olmuştur. Tüm Bosna-Hersek’in en büyük otoritesi olan Ulemâ Meclisi’nin merkezi bir iradeye sahip olması gereken bir organ olduğunu düşünmüştüm.

Ben Ulemâ Meclisi’nin tüm dinî alanların, tüm dinî yetkililerin, tüm dinî enstitülerin, Müslüman gençlerin katıldığı tüm devlet eğitim kurumlarının kaydını tutması gerektiğine inanıyordum. Ulemâ Meclisi’nin din eğitimimizle ve bir bütün olarak dinî yetiştirmemizle ilgili her şeyi kontrol etmesi gerektiğine inanıyordum. Ayrıca Ulemâ Meclisi temsilcilerinin her zaman eğitim bölümlerinden sorumlu devlet makamlarının temsilcileriyle yakından bağlantılı olması gerektiği fikrini

savundum, çünkü bu şekilde eğitimle ilgili çıkan yeni yasalara tanık olmuş olacağız.

Buna ek olarak, Ulemâ Meclisi'nin devlet kurumlarından dinî öğretimi ve din eğitiminin teşviki hakkındaki raporlarını daha fazla dikkate alması gerektiğini hissetmiştim. Müslümanların kurumsal olarak sorumlu temsilcisi olan Ulemâ Meclisi'nin İslâm Birliği'nin denetim organları olan müftülerin raporlarına büyük özen göstermesi gerektiğini düşünmüştüm. Ayrıca Ulemâ Meclis'inin müftüler ile yakın temasta olması ve çalışmalarını izlemesi gerektiğini düşünmüş ve Müslümanların evlilik yaşamını kavramak için şariat hâkimleriyle yakın ilişki sürdürmenin de gerekli olduğunu düşünmüştüm. O zaman, Müslümanların yerel basını takip etmelerinin çok önemli olduğunu, İslâm hakkındaki yanlış kavramları düzeltmenin, dinî ders kitaplarını sansürlemenin ve devlet veya din eğitim kurumlarına giden tüm öğrencilerimizin benzersiz istatistiklerini oluşturmanın da önemli olduğunu düşünmüştüm. Ulemâ Meclisi'nin yurtdışında öğrenim gören öğrencilerle ilgilenmesi de önemliydi. Ayrıca hem erkek hem de kız çocuklarının okullara gönderilmesini, yeterli sayıda din görevlisinin yetiştirilmesini ve mevcut din görevlilerinin ilerlemesini sağlamak gerektiğini savunmuştum. Vakıf meclis üyesi olan müftülerle işbirliği yapılması gerektiğini savunmuştum ve müftülerin tam da Ulemâ Meclisi'nin bazı eylemleriyle tanışması gerekirdi. Benim görüşüm şuydu, müftüler bu eylemlerden haberdar olmalıydı ve belirli durumlarda nasıl hareket edileceğine dair bazı direktifler onlara yayınlanmalıydı.

Bosna-Hersek'in en büyük dinî organı olan Ulemâ Meclisi, müfredatın özel anketler yoluyla uygulanmasını savunmalıydı ve bu mümkün değilse Vakıf meclisinin bu tür sorunları çözmesi gerekiyordu. Ayrıca Ulemâ Meclis'i şariat hâkimlerine bu ünvan için sınavlara girmesine izin verecek bir program başlatmasını savunmuştum. Tüm bunlar, göreve başladığımda başarmak istediğim ve Ulemâ Meclisi'nin yapması gerektiğini düşündüğüm ıssız arzularımın kısa özeti, sonuç olarak bunlardan çok az şey yapılmıştır.

Çeşitli kayıtlar için basılan kitaplar oldukça ayrıntılı kalmıştır. En önemli soru, Dârümuallimîn yeniden düzenlenmesi başarılı olmamıştı ancak kurum kapatılmıştı ve yerine milyonlarca yatırım yapılan ve faydası olmayan bir bölge medresesi açılmıştı ve sonunda o da kapatılmıştı. Aynı durum medresenin yeniden şekillenmesiyle de olmuştur. Bu başarısızlıklar için başkaları suçlanıyor fakat bu konu üzerinde daha sonra konuşmak istiyorum.

Bildiğiniz gibi göreve başladıktan hemen sonra dünya tarihinin daha önce hiç görmediği bir savaş meydana gelmiştir. Bütün halklar, tüm Avrupa ve diğer kıtalardaki ülkeler birbirleriyle savaş halindeydi. Bu korkunç savaş yıllarında tüm bağımsızlıklar tehdit altında kaldı, her şey bozulmuştu ve temel ahlakî normlar yanlış yola sapmıştı. Örneğin şunu sunuyorum: Savaş başlamadan önce din görevlilerinin sayısını azaltmaya karar vermiştim ancak mevcut hükümetin çeşitli cephelere çok sayıda Müslüman gönderdiğini gördüğümde yeteneklerine bakılmaksızın din görevlilerinin sayısını ikiye katlamaya karar vermiştim, bu yüzden din görevlilerinin sayısı iki katına çıkmıştı. Bu dönemde benim ve devlet hükümeti arasındaki ilişkiler çok zarar görmüştü ama ben şahsen aldırmamıştım, yoluma devam etmiştim.

Diğer inanç mensuplarının sahip olduğu askerî ayrıcalıkları incelerken Macaristan Paralamentosu'nda beş yıllık bir süre için askerlik hizmetini hafifleten rahipliğe itiraz etmenin yasal olduğunu bulmuştum. Bu soru Bosna-Hersek Müslümanları için çözülmemiş gibi görünüyordu, bu yüzden olumsuz bir cevap aldığım devlet hükümetine müdahale ederek soruyu gündeme getirmeye karar vermiştim. Bu konuda devlet hükümetinden olumsuz cevap aldıktan sonra Viyana'daki Savunma Bakanlığı ile temasa geçerek olumlu cevap almayı başarmıştım. Bu şekilde yaklaşık iki bin medrese, Şeriat Kadılık Okulu ve İstanbul Medresesi mezunlarımız askerî görevlerinden kurtulmuştur. Hepsinin askerlik hizmetinden muaf tutulduğuna dair düzenli olarak senet verilmeleri gerekiyordu ve bu senetler üç ayda bir ve bazen altı ayda bir yenileniyordu.

Hükümet, Müslümanlar ile ilgili çeşitli konular söz konusu olunca farklı engeller ortaya koymaya çalışıyordu. Bana şikâyetle gelen herkesi kabul ediyordum ve oldukça kötü durumu düzeltmeye çalışıyordum. Bu dönemde Müslüman kadınlara karşı çok sayıda zulüm yapılmıştı, bu suçlar hem askerî hem de sivil yetkililer tarafından işleniyordu. Bu dönemden itibaren, özellikle askerî yetkililer ve devlet hükümeti çalışmalarımın rahatsız olmuştu ve çalışmalarım ile ilgili şikâyet etmeye başlamışlardı. Bu güvensiz durum o kadar ileri gitti ki Saraybosna bölge müdürü memurlarımdan birini aramıştı ve ona hükümetten askerî ve sivil makamların benimle iletişim kurarken dikkatli olmaları gerektiğini söylemişti.

Kısacası, devlet otoritelerinde ben güvensiz bir adamdım. Bazı yetkililer tarafından beden ve ruhsal olarak Bosna-Hersek'te kalmam ve bu ülkenin yürürlüğe girdiği yasalara uymam talimatı verilmişti; aksi takdirde Bosna'dan Türkiye'ye geçmem

tavsiye ediliyordu. Doğrudan bana yöneltilen bu durum, çalışmalarımın devam etmesini engellememişti. Bosna'daki Müslümanların durumu söz konusu olduğunda devlet yetkililerini daha sık eleştirmeye devam etmiştim. Tüm bu çabalarda kimseden fazla bir desteğim yoktu. Siyasetçilerimize gelince genellikle dinî otoritelerin çıkarlarına değil, kendi çıkarlarına bakıyorlardı. Bahsedilen siyasetçiler beni yerel yönetimlerle çatışmaya sokmayı büyük başarı olarak görüyorlardı. Bu zor zamanlarda benim için tek destek, görevlerini yerine getirirken çok çevik olduğunu kanıtlayan bazı müftülerdi. Nüfusumuzda hâkim olan genel durum hakkında her zaman kesin bir şekilde beni bilgilendiriyorlardı.

Niyetim bu savaş yıllarında yaptığım her şeyi listelemek değil, kimseyi övmek ya da incitmek istemiyorum, sadece karşılaştığım ve her girişimimde mücadele ettiğim tüm zorlukları gündeme getirmek istiyorum. Bugün hiçbir şeyin neden hala gerçekleştirilmediğini anlamayı kolaylaştırmak için dinî eğitimimizin tarihi hakkında birkaç şey söyleyeyim. Bu temelde, burada kimseye karşı konuşmadığımı, sadece durumu özetlediğimi anlayabilirsiniz. Dinî özerklik mücadelesinin nedenleri şöyleydi.

Avusturya, Avrupalı bir ülke statüsünün yardımıyla Bosna-Hersek'i önemli ölçüde yönetti, ancak manevi liderlik İstanbul'daydı, Müslümanların en yüksek manevi lideri olan halife, din görevlilerinin konuşlandırılmasını yönetiyordu. Avusturya-Macaristan, işgalinin ilk yıllarını ve Türk devletinin güçsüzlüğünü Bosna-Hersek'in Müslüman nüfusunu ustalaşmak ve ruhsallaştırmak için kullanarak Ulemâ Meclisi kurmuştu. Asıl mesele, halife yerine dinî meselelerin sorumluluğunun Avusturya-Macaristan İmparatoru tarafından üstlenilmesiydi. Bu başarılı olmuştu, böylece imparator halifeyi bastırarak dinî kararnamele emperyal lisansla verilmeye başlanmıştır.

Sadece bu nedenlerden ötürü, Avusturya-Macaristan hükümeti Ulemâ Meclisi'ne fon sağlamayı ve Avusturya-Macaristan'a hizmet vermek için yeterli sayıda kadro hazırlamayı kabul etmişti. Burada savunduğum ve bahsettiğim tüm diğer noktalar kimsenin umurunda bile değildi. İslâm Birliği ile ilgili olaylar bazı insanlara ve özellikle merhum Džabić'e (Cabiç) Bosna'daki İslâm Birliği'nin özerk statüsü konusunu gündeme getirmesine neden olmuştur. Avusturya-Macaristan yönetim sırasında Müslümanlar için dinî özerklik isteyen hareket, hareket liderinin sürgüne gönderilmesiyle ve devletin kısa süre sonra ilhak edilmesiyle kötü bir şekilde sona ermiştir.

Bu durum, Avusturya-Macaristan döneminde meydana geldi, bundan sonra kurtuluş olarak adlandırılan yeni bir döneme girmiştik. Avusturya-Macaristan'ın çöküşünden sonra yaşadığım karamsarlığı geçici olarak terk etmiştim ancak kısa süre sonra karamsarlık bir hayal kırıklığına dönüşmüştü. Savaşın bitiminden hemen sonra Müslümanlar sadece Müslüman oldukları için öldürülüyordu. Devlet yetkilileri bu durumu açıklamaya çalıştı, ancak Sırpların Müslümanlar tarafından öldürüldüğüne dair hiçbir vaka bildirilmemişti. Bosnalı Müslümanlar olarak devlet makamlarında hiçbir temsilcimiz yoktu. Halk konseylerinde Müslüman temsilcisi olarak adlandırılan az sayıdaki korkak Müslümanlara diğerlerinden daha fazla zulmetmişti. Bunlar yetkili makamların hiçbirisiyle temasa geçmemişti. Bu sözde Müslüman temsilcilerin hepsi sağırdı ve gözleri kördü. Hiçbir şey görmemiş, duymamışlardı.

Milletimiz çok vazgeçilmez bir durumdaydı zira dönecek kimse yoktu. Bu vesileyle, insanların çeşitli şikâyetlerle geldikleri ve tüm şikâyetlerinin kaydedildiği bir ofis açmıştım. Aynı zamanda, Müslümanların bana yönelttiği tüm bu şikâyetler vesilesiyle Müslümanlara karşı işlenen suçlarla ilgili bir şey üstlenecekleri umuduyla devlet yetkililerine çeşitli mektuplar göndermiştim. Yetkili makamlara gönderdiğim tüm mektuplara bir cevap alamadıktan sonra, sorunlarımızı duyan ve Müslümanlara yönelik şiddete karşı sesini güçlü yükselten dünya basınına başvurmuştum.

Yabancı basına yaptığım açıklama Belgrad'da hemen yankılanmıştı, bu yüzden yetkililer benden hemen pozisyonumu terk etmemi ya da gazetenin yanlış haber yayımlandığına dair açıklama yapmamı istemişlerdi. Bu olaydan sonra, üzerimde çok fazla baskı vardı, beni gece gündüz sorguluyorlardı. Sonunda onlara tamamen doğru olan ifademi geri çekmek istemediğimi ve söz konusu raporda yaptığım tüm iddialarımı kontrol etmelerini söyledim, söylediklerimin herhangi biri yanlışsa ifademi iptal edeceğimi de vurgulamıştım. Bunu takiben, Hükümet, iddialarımın doğruluğunu ispatlayan elçiler göndermişti ve nihayetinde yalnızca yabancı devletleri Bosna'ya davet etmek istemediğimi belirten bir açıklama yapmama karar vermişlerdi. Sırbistan, Bosna'yı ele geçirdikten sonra çözülmemiş olan toprak meselesini buldu ve sorunu çözerek Müslümanların çoğunluğunu yoksul hale getirmişti.

Bosna'daki Müslümanların o zamandaki durumu şu şekilde izah edilebilir: Dinî meselelere uygulanan özerk statüsü, vakıf ve tarımsal mülkiyetimizi yok etmişti ve

biz fakir olmuştuk. Yüzyıllardır bu ülkeyi yöneten bizler, vatanımız, kişisel sorumsuzluğumuz nedeniyle geçimimizi kaybetmiştik.

O dönemde, Müslümanlar için durum çok zordu. Köleleştirildikten ve soyulduktan, evsiz bırakıldıktan ve savaşlarda çok sayıda masum kurban verildikten sonra, inancımız büyük saldırı altında kalmıştı. İnancımıza yapılan ilk darbe, Sırp Kilise Azizlerinin tüm din mensuplardan oluşan okullarda kutlanmasıydı. Müslüman gençlerin okullardaki asimilasyonu, her sayfada Müslüman çocukların dinî duyguları alınan ders kitapları yazdırarak devam etmişti. Bütün bu durum bizim için bir toplum olarak isyan etmemiz ve çocuklarımıza yapılan adaletsizliğe karşı sesimizi yükseltmemizin bir nedeniydi.

Müslümanlardan her taraftan çocuklarımızı korumamız ve onların asimile edilmesine izin vermememiz gerektiğine dair protesto mesajları geliyordu. Bu konudaki mücadelemiz kısa sürmüştü, yani eyalet hükümetindeki taleplerimiz yerini bulana kadar sürmüştü. Hükümet, istek ve şikâyetlerimizi değerlendirdikten sonra, okullarda daha kötüye giden durum devam ediyordu. Öte yandan Hükümetin, Müslüman gençlere atalarının Sırpların yani Hristiyanların torunları olduğunu ve atalarının dinlerine dönmelerinin en iyisi olduğunu öğretmek için sahte ders kitapları aracılığıyla belirli hedefleri vardı. Bahsedilen ders kitaplarında Müslüman çocuklara Ortodoks inancına dönmeleri halinde, İslâm'ı bir din olarak kabul ederek kurtulup, atalarının tozlu yanaklarını temizleyebilecekleri öğretiliyordu.

Müslüman çocuklara uygulanan asimilasyon politikası ilkokullarda başladıktan sonra orta ve lise okullarında da yerini bulmuştur. Hükümet, ilk önce Şeriat Kadılık Okulunu sonra da Şeriat Lisesini hedef altına almıştır. Bu sorunlardan sonra Hükümet ile tekrar şiddetli bir tartışmaya girmiştım. Muhalefet eden bazı Müslüman politikacılarda da bu konuda bir dayanak bulmuştım. Bana ve eylemlerime karşı soruşturma başlatılmıştı. Bazı Müslümanlar, yani hırsızlar ve hainler, yetkililere faaliyetlerim ve camideki vaazlarım hakkında bilgi vermeye başlamışlardı. Sorumlu bakanlar da bana o kadar arsız davrandılar ki ortaya çıktıkları her yerde beni taciz ve işimi boykot edip maaşımın ödemesinde sıkıntı yapıyorlardı.

Yetkililer tarafından saldırılan tek ben değildim, üzerimdeki saldırıları yumuşattıktan sonra hizmetkârlarıma sözlü olarak saldırmaya devam etmişlerdir.

Müftü olan ve ortaklarımdan biri Şefket Kurt (Şefket Kurt) soruşturulmuştu ve müftülerin çoğu yetkililer tarafından izlenmeye başlamıştı. Devletin usulsüzlükleriyle ilgili şikâyetlerimi yazmayı bırakmamıştım. Halka şikâyetlerimi gazetelerde, vaazlarımda ve açık toplantılarda kamuoyuna duyuruyordum. Bu çabalarda, o zaman siyasî muhalefet halindeki Müslüman politikacılar tarafından desteklenmişim fakat yetkililerin kavramaya geldiği andan itibaren bana verdikleri her türlü destek sona ermişti. Aşağıdaki kısımda, iktidara gelmeden önce onların farklı siyasî partiler için belirledikleri koşullar ele alınmıştır

Siyasî partilerimizin Hükümet'e katılırken genellikle bir takım kişisel talepleri vardı, bu talepler genel olarak bakanlıktaki yerlere yönelikti, ayrıca onlar önemli pozisyonlarda kendilerinden birkaç temsilcilerinin bulunmasını da istiyorlardı. Yerli Müslüman partilerin hiçbiri, Müslüman çocukların gittiği okullarda Sırp zaferini kutlamak veya Müslüman inancına hakaret eden ders kitaplarının basılmasını yasaklamak gibi veya Müslümanların tehlike altındaki haklarıyla ilgili koşullar belirlememiştir. Diğer taraftan, bu partiler, Hükümet'e katılırken Hükümetin vakıf işlerine, bu işler de mahvolmuş olsa bile müdahale etmemesi gerektiğini belirtmişlerdir. Hükümetteki siyasî partilerin temsilcileri, Müslümanların çeşitli ilgili alanlarına, bu alanın kendi ilgi alanı olmadığı ve dinî meselelerin reîsülulemâ ve Ulemâ Meclisi temsilcileri tarafından ele alınması gereken konularmış gibi cevap veriyorlardı. Sonunda kalbimi acıttılar, hislerime zarar verilmişti, yüzlerce kez pozisyonumda tökezlemiştim ve her taraftan o kadar çok hakaret gördüm ki olanlar hakkında ciltler yazabilirim. Tüm bu olayların sonunda pes etmedim ve devlet idaresinin değişmesi nedeniyle tekrar halkım için bir şeyler yapmaya çalışıp Belgrad'a gitmişim.”

Belgrad seyahatimden raporum.³¹²

1.9. Emekliliği ve O Süre Zarfında Yaptığı Faaliyetleri

Çauşeviç, 1930 yılında resmi olarak emekli olmuştur. Uzun süren kavgalardan ve devlet yetkilileriyle yapılan görüşmelerden sonra Çauşeviç, altmış yaşındayken hak ettiği emekliliğe ulaşmıştır.³¹³ Onu anlamayan insanlarla büyük bir mücadele veren Çauşeviç, emekli olduktan sonra hastalanarak ölümüne kadar her geçen gün daha da

³¹² Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Arşivi (GHBA), *Cemâleddin Çauşeviç'in yayınlanmamış belgeleri*, No. DZC-4-527/8.

³¹³ Bu konuda bk. Mustafa Imamović, “Pregled razvitka Islamske Zajednice u Bosni i Hercegovini”, *Glasnik Rijasetu Islamske Zajednice u Bosni i Hercegovini* 54 (Ocak/Haziran 1994), 53-63.

kötüleşiyordu. Çauşeviç'in bu döneme ait en iyi resmi, Kur'ân-ı Kerim'i çevirmek için birlikte çalıştığı dönemden bazı ilginç detayları aktaran Pandža (Panca) tarafından güvenle edinilebilir:

“Emekli olduktan sonra, Çauşeviç herkes tarafından saygı duyularak kamu yaşamından çekilmişti. Halk onu hala reîsülulemâ olarak görüyor ve onu azami özen ve saygıyla karşılıyordu. Yıllarca süren kavgalarla boğulmuş olan Çauşeviç, 1930 sonbaharında hastalanmıştı ve o zamandan beri giderek daha da kötüye gidiyordu. En büyük hastalığı sırasında bile yazıya olan bağlılığını ve sosyal etkinliklere olan ilgisini bırakmamıştı. Üst düzey samimiyeti olan, en iyi arkadaşlarıyla her zaman temas halindeydi. Çauşeviç, o yıllarda sağlıksız olmasına rağmen yerli dergiler için hala çeşitli makaleler yazıyordu. Kur'ân-ı Kerim'in çevirisini birlikte düzelttiğimizde fiziksel olarak çok zayıftı ki onun yerinde olan kim varsa vazgeçerdi, fakat manevi gücü ona günde birkaç saat bile çalışabileceği kadar fiziksel güç verdi.”³¹⁴

Çauşeviç, emekli olduktan sonra çalışmayı bırakmamıştır. Cuma günleri düzenli olarak Gazi Hüsrev Bey Camii'nde vaazlarını veriyor ve Müslüman gazetelerde, dergilerde ve takvimlerde halkın karşılaştığı sorunlar hakkında yazılar yazıyordu. Dersleri ve vaazlarını farklı sınıflardan gelen insanlara açıklamak için kullandığı stil basitti, diğer taraftan ise konuştuğu ve yazdığı dil çok az okul eğitimi almış olanlar için bile anlaşılabilirdi.³¹⁵

Çauşeviç, reîsülulemâ makamından yeni İslâm Birliği hakkındaki yasaya karşı çıkarak kızgınlıktan ve o zaman Adalet Bakanı ile çok sayıda anlaşmazlıktan dolayı istifa etmiştir. Adalet Bakanı Milan Srškić (Milan Srškiç) Çauşeviç'i küçümsemek istemiş ve yeni hükümete ve yetkililerin kararlarına boyun eğmezse emekli maaşını kaybetme olasılığıyla tehdit etmiştir. Aşağıda, Çauşeviç'in Adalet Bakanı'na gönderdiği ve yasal olarak devlet emekli aylığı almaya hak kazandığını belirten bir mektuptan alıntı bulunmaktadır:

“Emeklilik hakkım olduğuna kesin olarak inanıyorum, çünkü herhangi bir atanmanın 27 yıllık hizmetimi ve emekli olma hakkımı mahvedebileceğini aklım almıyor. Fakat Sayın

³¹⁴ Pandža, “Merhum Džemaluddin Čaušević”, 305.

³¹⁵ Glasnik Vrhovnog Islamskog Starješinstva u SFRJ, “Hadži Mehmed Džemaluddin Čaušević”, 474.

Bakanım eğer emeklilik hakkına sahip olmadığımı düşünüyorsanız, lütfen bana emekli maaşı olmadan bile işten çıkarılmamın bir kararını verin, çünkü adalet dışı bir yükümlülük üstlenmek istemiyorum.”³¹⁶

Birçok yerde Çauşeviç’in kamu hayatından emekli olduktan sonra çalışmasını durdurmadığı vurgulanmıştır. Bu yıllarda Bosna’daki sosyal hayatıyla ilgilenmeye devam ediyor ve bu yüzden sık sık yerli dergiler için sayısız röportaj verdiği görülmektedir.

“Çauşeviç, emekli olduğu zamandan ölümüne kadar olan süreçte sağlıklı olmaktan çok hastaydı. Hastalığım bana izin verirken sık sık onu ziyaret etmişim ve merhum en zor zamanlarda Müslümanların ihtiyaçları ile ilgilendiği için mevcut sosyal sorunlarımızdan bahsediyorduk. Hastalığı ona izin verdiği ölçüde zamanının çoğunu ailesine, yanı sıra bilime adamıştı, öte yandan kendi halkına mümkün olduğu kadar anadillerde daha çok dinî eser bırakmaya çalışmıştı.”³¹⁷

Çauşeviç’in reîsülulemâ işlevi üzerindeki çalışması genişlediğinden ötürü 1930 yılında emekli olduktan sonra da aynı hızıyla devam etmiştir. Çalışmalarının bu döneminde, Panca ile birlikte çalıştığı Kur’ân-ı Kerim’in tercümesi göze çarpmaktadır. Bu ikilinin çeviri üzerinde çalıştığı göz önünde alındığında, Çauşeviç’in bu eserdeki payının ne boyutta olduğunu ifade etmek gerekmektedir.

Glasnik Islamske Vjerske Zajednice’deki verilenlere göre Hafız Pandža’nın yirmi dokuz fasıl, Çauşeviç ise yalnızca son *Amme-cüzü* fasılı çevirdiği söylenmektedir.³¹⁸

Çauşeviç’in yaptığı diğer çalışmalar gibi bu çeviri de eleştirilmiştir. Aşağıdaki paragrafta ise Fehim Spaho'nun bu çeviriye yapılan eleştiriler hakkındaki görüşü sunulmaktadır.

“Çauşeviç’in son büyük eseri yakın arkadaşı ve seçkin vaiz Hafız Muhammed Pandža (Panca) ile yayınladığı Kur’ân-ı Kerim tercümesidir. Fakat bu zamana kadar yaptığı çalışmalar gibi, bu çalışma da halktan sert bir eleştiri almadan edemezdi. Her şey eleştirilebilir ama eleştirinin de bazı sınırları vardır. Tercümesine eleştiri, bu büyük

³¹⁶ Glasnik Vrhovnog Islamskog Starješinstva u SFRJ, “Hadži Mehmed Džemaluddin Čaušević”, 474.

³¹⁷ Spaho, “Uspomene na merhum Džemaluddina”, 296.

³¹⁸ Glasnik Islamske Vjerske Zajednice Kraljevine Jugoslavije, “Merhum Hadži Mehmed Džemaluddin Ef. Čaušević”, 147.

adama göre daha dikkatli ve saygılı bir şekilde yazılmış olabilirdi, böylece yaşamının son günlerinde üzülmeyecekti.”³¹⁹ Çauşeviç'in Ku'rân-ı Kerim tercümesine yönelik eleştirilere rağmen bu çeviri tüm hayatı boyunca en belirleyici eseridir. Çalışmamızın ikinci bölümünde bu eser daha ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

1.9.1. Çauşeviç'in Karakteri ve Görüşleri

Çauşeviç, fiziksel açıdan nadir bir kişiydi. Fiziksel olarak Çauşeviç'i yakından tanıyanlardan onun nasıl kişiliğe sahip olduğuna dair çeşitli detaylar paylaşılmıştır. Devam eden bölümde bu detaylar ele alınmaktadır.

Çauşeviç'in kişiliğini süsleyen yönlerden biri de yüce gönüllülüğüdür. Çauşeviç'in bu yönü sadece dostları için geçerli olmayıp, düşmanlarını da hoş bir şekilde karşılıyordu. Kendisiyle aynı fikirde olmayan kişiler için asla ağır sözler kullanmamış, aynı zamanda düşmanları hakkında söylenen kötü sözlerden de nefret etmiştir. Kendisine yakın olanlara cemaat içerisinde siyaset meseleleri konuşmamalarını, cemaattekiler arasında topluluğu bir arada tutacak güç birliğini teşvik etmeleri gibi nasihatlerde bulunmuştur.³²⁰

Çauşeviç, yanındaki iştirakçilere onunla aynı fikirde olmayan kişiler tarafından iftiralar atıldığında bu iftiralara her seferinde İslâm bilginlerinin sözleriyle veya İslâm'ın zengin geleneğinde bulunan hikâyelerle cevap vermiştir. Çoğu kez Çauşeviç'in kulağına bazı Müslümanların İslâm dini yerine başka bir davayı kabul ettikleri ve hakikati İslâm davasından uzaklaştırdıkları gibi haberler gelmiş, o da hepsini dinleyip o Müslümanların doğru yola geri geleceklerini ifade eden cevaplarda bulunmuştur.³²¹

Çauşeviç öyle bir adamdı ki karakterinden en çok açık sözlülüğü öne çıkmaktaydı. Savaş yıllarında, Çauşeviç'in bu özelliğinin ön plana çıktığı çok sayıda durum vardır. Bu durumlardan biri aşağıda sunulmuştur.

Çauşeviç ile ilgili en çok konuşulan savaş hikâyelerinden biri de Gazi Hüsrev Bey Camii'nde vuku bulmuştur. Bosna Hersek'te Avusturya-Macaristan ordusunun galibiyetleri için bütün camilerde dualar okunuyordu. Bir keresinde, Gazi Hüsrev Bey

³¹⁹ Spaho, “Uspomene na merhum Džemaluddina”, 296.

³²⁰ Mahinić, “Lik i djelo velikog merhuma”, 71.

³²¹ Mahinić, “Lik i djelo velikog merhuma”, 71.

Camii’nde yüksek rütbeli memurların katılımlarıyla böyle bir dua okunduğunda Çauşeviç kalkıp memurlara doğru bakarak şunları demiştir: “Memur efendiler, söyleyin bakalım? Kimin Tanrısına dua edeceğiz şimdi? Boşnak askerlerine küfrettiğiniz o Tanrıya mı yoksa?”³²²

Çauşeviç’in eylemlerinden sürekli övgüyle bahseden kişiler arasında Edhem Mulabdić (Mulabdić) yer almaktadır. Mulabdić, her ne kadar Çauşeviç’in entelektüel seçkinlerle çalışma ve yaşama fırsatı olsa da toplumunun köylülüğünü asla unutmadığını dile getirmiştir.³²³

Gajret dergisinin redaksiyonu, Çauşeviç’in kişiliğini değerlendirmek isteyen kimsenin imkânsızlıkla karşılaşacağını vurgulayarak zira kişiliğinin derinliği ve karmaşıklığı ölçülemiyor, ifadesini kullanmıştır.³²⁴ Ayrıca, Çauşeviç’i İslâmî düzenlemelerin en doğru şekilde uygulanmasında gayret gösteren bir kişi olarak görmüşlerdir. Aynı zamanda Çauşeviç’in çabaları, Müslümanların kültürel olarak gelişmeleri ve kendilerini modern eğilimlerle kanıtlamaları için verimli olduğunu dile getirmişlerdir.³²⁵

Çauşeviç’in bazı özelliklerini mümkün olduğunca ayrıntılı bir şekilde tanımlama çabasında olan *Gajret* dergisi şunları söylemektedir.

Çauşeviç’in insani anlamda çok nadir özellikleri vardır. Kendisinden manevi anlamda zayıf olanlara karşı çok nazık, hatta babası gibi davranıyordu. Öte yandan, gerektiğinde çok ciddi, ölçülü ve sağlamdır.³²⁶ Ayrıca Çauşeviç iyi konuşma becerisiyle de bezenmiş olup bu nitelikte Müslümanlar arasında eşi benzeri bulunamaz. Yugoslavya Krallığı’nın reisülulemâ seçimlerinde aldığı sayısız tebrikler de bunu destekliyor zira insanlar değerlerini ve yeteneklerini açıkça tanıyorlardı.³²⁷

Çauşeviç, ılımlı bir doğaya sahip olmakla birlikte ilke ve prensiplerini savunmakta kararlıydı. Genellikle düşmanlarını affedip, kendisine edilen hakaretleri unutuyordu. Bunun yanında, kişisel inancına veya bütün olarak Müslümanların onuruna karşı yapılan bir hakarete oldukça kararlıydı. Bu özelliği de özellikle İslâm Birliğine yapılan

³²² Mahinić, “Lik i djelo velikog merhuma”, 71.

³²³ Mulabdić, “Merhum reis-ul-ulema H.M.DŽ. Čaušević kao vaiz”, 309.

³²⁴ *Gajret* dergisi, “Merhum Hadži M. Džemaluddin Čaušević”, 68.

³²⁵ *Gajret* dergisi, “Merhum Hadži M. Džemaluddin Čaušević”, 68.

³²⁶ *Gajret* dergisi, “Prvi Reis-ul-ulema Kraljevine Jugoslavije”, *Gajret* 6 (1930), 85.

³²⁷ *Gajret* dergisi, “Prvi Reis-ul-ulema Kraljevine Jugoslavije”, 86.

haksızlığa dayanamadığı için reîsülulemâ makamından çekilme konusundaki kararlığında görülebilir.³²⁸

1.9.3. Özel Hayatında Çauşeviç

Çauşeviç ile uzun zaman geçirme fırsatı bulanlar özel hayatının bazı özelliklerine tanıklık etmektedir. Çauşeviç ile muhakkak çok zaman geçirenlerden biri Alija Nametak'tı. Alija Nametak'ın Çauşeviç ile hatırı sayılır bir zaman geçirdiği dönem, Çauşeviç'in kamusal yaşamdan çekildiği zamanı ifade etmektedir. O zamanlar daha ciddi bir iş yapmasına izin vermeyen bir dizi hastalığı ile karşı karşıya kalmıştır. Alija Nametak, Çauşeviç'in kişiliği hakkında şunlara tanıklık etmektedir.

Çauşeviç ciddi konuşmaları sevmesine rağmen şakalardan da hoşlanıyordu. Onunla bir araya gelen birçok kişiyle şakalaşabiliyordu ancak bunu kimsenin rahatsız olmayacağı şekilde yapıyordu.³²⁹ Özel hayatında biçimci değildi. Aynı şekilde, saygın bir adamı ve sıradan bir tüccarı memnuniyetle karşılıyordu. Farklı dinlerin mensuplarıyla her türlü konuşmaya açıktı. Saraybosna doğumlu eski bir Sırp tüccarın kendisine gelip Hint felsefesi üzerine bir kitap okumak için saatler harcadığı görülmüş, Çauşeviç onu dikkatlice dinleyip o kitaptan belirsiz pasajlar açıklıyordu.³³⁰ Öte yandan, Çauşeviç sekreteri Ahmed Mahinić (Mahiniç) onun fiziksel olarak heybetli bir adam olduğunu iddia etmekle birlikte, son derece yetenekli olduğunu ve İslâm düzenlemelerine ayrı bir şekilde meyli olup, onlara göre yaşadığını da ifade etmiştir.³³¹

1.9.4. Çauşeviç'in Ölümü

Çauşeviç'in ölümü Bosna Hersek ve Balkanlar'daki olayların akışını değiştirmiştir. Bu coğrafyada yaşayan Müslümanlar sahip oldukları gerçek ve tek dinî lideri kaybetmiştir. Onun ölümü, zamanının tüm dergilerinde yazılmıştır. Birçok önemli isim, bu âlimin ölümü vesilesiyle, Müslümanlar için yaptığı yararları tartışan makaleler yazmıştır. Aşağıda, cenaze töreninin ayrıntılarının yanı sıra yaşamın son anlarının en önemli analizlerinden bazılarını sunmaktayız:

³²⁸ Traljić, "Džemaluddin Čaušević", 224.

³²⁹ Alija Nametak, "Efkarul-muvehhidin Mehmed Džemaluddin", *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 321.

³³⁰ Nametak, "Efkarul-muvehhidin Mehmed Džemaluddin", 321.

³³¹ Bu konuda bk. Ahmed Mahinić, "Lik i djelo velikog merhuma", *Gajret* 4/5 (Nisan 1938), 69-71.

“Çauşeviç’in sağlık durumu Eylül 1937’de çok kötüleşmiş, öyle ki doktorun sürekli gözetimi altında olması gerekmiştir. Kötüleştiği zaman hemen hastaneye gider, sağlığı iyileşirdi fakat bu durum uzun sürmemiştir. Aynı yıl Ramazan ayında şiddetli bir kalp hastalığına yakalanmasına rağmen hala oruç tutmaya devam eden Çauşeviç’in bayramdan sonra hastalığı tekrar kötüleşmiş ve 1 Ocak 1938’de doktorun çağırılması üzerine tekrar hastaneye gidip burada tedavi için beş haftadan fazla kalmıştır. Bu son hastanede kalışından sonra iyileşiyor gibi olmasına rağmen Allah’ın bu konudaki iradesi farklı olmuştur. Çauşeviç’in hastalığı tekrar kötüleşmiş, 16 Mart’ta Devlet Hastanesi’ne geri dönmüş ve 28 Mart’ta Hakkın rahmetine kavuşmuştur.”³³²

Pandža’nın, Çauşeviç’in hayatının son anlarına dair ifadesi, onun tüm hayatı boyunca sadece tek amaca adanmış olduğunu doğrulamaktadır.

“Son nefesini vermesinden üç dakika sonra gördüğüm manzara sonsuz anlarımda kalacaktır. Bedenini Kible’ye doğru çevirdikten sonra, aniden gözlerini açtı ve yüzünde güzel bir gülümseme belirdi, hayatta iken nadiren gördüğüm bu gülümsemesinin hemen ardından gözlerini hafifçe sonsuza dek kapadı.”³³³

Çarşamba günü, 28 Mart 1938 yılında Balkanlar ve Bosna-Hersek’teki Müslümanların gönülleri üzerinde çok büyük yaralar açılmıştır. Mahinić’e göre Çauşeviç’in ölümü, bu coğrafyada yaşayan Müslümanları derinden etkileyerek, büyük kayıplara sebep olmuştur. Bu coğrafya Müslümanlar için ölümü sadece bir kayıp olarak tasa etmemiş ancak onun yerine hiç kimsenin gelmeyecek olması daha da tedirgin etmiştir.³³⁴

Mahinić’e (Mahinić) göre Çauşeviç, cenazesi esnasında yürütülen bütün ihtiramları fazlasıyla hak etmiştir. Cenazesine katılan kişilerin sayısı da Çauşeviç’in ne kadar heybetli bir kişi olduğuna dair ispat niteliğinde kalmıştır.³³⁵ Ayrıca Mahinić Boşnaklardan bir kişi ilmiyle, ahlakıyla ve etkisiyle heykel dikme hakkını kazanmışsa o mutlaka Çauşeviç’tir diye bir atıfta bulunmuştur.³³⁶

³³² Pandža, “Merhum Džemaluddin Čaušević”, 306.

³³³ Pandža, “Merhum Džemaluddin Čaušević”, 306.

³³⁴ Mahinić, “Lik i djelo velikog merhuma”, 71.

³³⁵ Mahinić, “Lik i djelo velikog merhuma”, 71.

³³⁶ Mahinić, “Lik i djelo velikog merhuma”, 71.

Hayattayken birçok gazete ve dergi ile işbirliği yapan Çauşeviç'in ölümü yalnızca ulemâ arasında ses getirmemiştir, Aşağıda *Gajret* dergisinin Çauşeviç'in ölümü üzerine yaptığı haberi dile getirilmiştir.

Çauşeviç'in ölüm haberi çok çabuk bir şekilde yayılan bir haber olup, sadece Saraybosna'da değil kısa bir süre içerisinde Bosna-Hersek'in her tarafına hızlıca ulaşmış, ulaşan yerlerdeki tüm insanlarda aynı üzüntüyü uyandırmıştır. Bosna-Hersek halkının tümünü sarsan bu haber, bilhassa halkın Müslüman kesiminde derin izler bırakmıştır. Bosna-Hersek'teki Müslümanlar Çauşeviç'in ölümüyle cesur bir reformcu, bir savaşçı ve Müslümanlara doğru yolunu açıkça belirten bir adamı kaybetmiştir.³³⁷

Çauşeviç'in ölüm haberi büyük bir hızla yankılanmıştır. *Gajret dergisi* dışında bu haberi oldukça mütevazı bir şekilde *Glasnik İslamske Zajednice* de getirmiştir. Çauşeviç'in biyografisine ek olarak yayınlanan metin, cenazesinin Alibey Firduvs'un ölümünden o yana Saraybosna'da yaşanan en büyük olaylardan biri olduğunu, metnin devamında ise aynı zamanda Çauşeviç'in cenazesi kılındıktan sonra Mehmedbeg Mutevelić'in (Mutevelić) hemen yanındaki Gazi Husrev Beg Camii'nin şeref yerine gömüldüğünü de belirtmektedir.³³⁸

Çauşeviç'in hayatı boyunca en yakın iş birliğine sahip olduğu *Novi Behar* dergisi, ölüm haberini cenaze töreninin yeri ve zamanıyla ilgili tüm detaylarıyla birlikte aktarmıştır:

“Yugoslavya Krallığının eski reisülulemâsı Cemâleddin Efendi Çauşeviç, 28 Mart Pazartesi günü Saraybosna Devlet Hastanesi'nde saat 12.42'de vefat etmiştir. Ölüm haberi çok kısa sürede şehrin içerisindeki eyaletlerin her yerine ulaştırılmıştır. Cenazesi çarşamba günü saat 10.00'da Devlet Hastanesi'nden kalkıp Gazi Hüsrev Bey Camii'ne doğru gidecektir.”³³⁹

Bu bilgilere ek olarak Çauşeviç'in ölüm haberine ayrıntılı bir şekilde aktaran *Novi Behar*, cenazenin akışını da aktarmaktadır. Ayrıca bu haber katılımcıların isimleri ve

³³⁷ *Gajret dergisi*, “Merhum Hadži M. Džemaluddin Čaušević”, 68.

³³⁸ *Glasnik İslamske Vjerske Zajednice Kraljevine Jugoslavije*, “Merhum Hadži Mehmed Džemaluddin”, 145.

³³⁹ *Novi Behar*, “Pregled”, *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 322.

sayıları hakkında bilgi içermekle birlikte cenaze törenine yaklaşık 20 bin kişinin katıldığını da eklemektedir.³⁴⁰

Çauşeviç'in ölümü ile Bosnalı Müslümanların tarihinde önemli bir bölüm sona ermiştir. Çauşeviç'in yaşadığı ve faaliyetlerini hayata geçirmeye çalıştığı dönem, dünya sahnesinde büyük değişikliklerin ve çeşitli olayların olduğu bir dönemdir. Tarihsel bakımdan karmaşık bir dönemde, hem de Balkanlar gibi çalkantılı bir tarihsel iklimde dinî ve kültürel sahnede bir dizi olumlu değişiklik başlatmayı başarmış ve böylece tarihteki en itibarlı Boşnaklar arasında yer almayı hak etmiştir. Çauşeviç'in çalışmaları ve hayatı geniş bir şekilde eleştirilmiş olsa da Bosna-Hersek'teki Müslüman kimliğinin uyanışına pek çok katkıda bulunduğu hiçbir şüphe yoktur. Çalışmamızın bir sonraki bölümünde, Çauşeviç'in bazı çalışmaları ve Bosna'daki eğitimin gelişimine yönelik genel katkısı tartışılacaktır.

³⁴⁰ Novi Behar, "Pregled", 322.

BÖLÜM 2: ESERLERİ

Çauşeviç'in edebi eserleri sosyal alandaki çalışmaları kadar önemlidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun en önde gelen âlimleriyle karşılaşma fırsatı bulan bu Boşnak âlim, Türkiye'den dönüşünden 1938 tarihindeki ölümüne kadar olan sürede değişik içerikli eserler yazmıştır.³⁴¹ Ölümünden sonra yakın arkadaşları ve ünlü Bosnalı aydınlar tarafından Çauşeviç'in anısına yazılan yazılardan öğrenciliği sırasında çeşitli İstanbul dergileri için makaleler yazdığı anlaşılmaktadır.³⁴² Çauşeviç, öğrencilik hayatını tamamlamadan bir yıl önce 1902 yılında Saraybosna'yı ziyaret ederek Ramazan ayı boyunca Gazi Hüsrev Bey Camii'nde vaazlar veriyordu. Bu ilk vaazları dinleyiciler tarafından büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır. Çauşeviç, bu ilk faaliyetleri sonrasında 1903'te Bosna'ya tamamen dönüp Arapça öğretmen olarak çalışmaya başlamıştır. 1905'te Ulemâ Meclisi üyeliğine atanana kadar bu görevde kalan Çauşeviç, Ulemâ Meclisi'ne katılımıyla birlikte, ciddi eğitim çalışmaları başlatmıştır. Çauşeviç için bu dönemin edebi çalışmaları açısından, en verimli dönemi olduğu söylenebilir. İslâm Birliği'nin en büyük organının bir üyesi olarak Çauşeviç, yerel dilde eğitim ve edebiyat söz konusu olduğunda Bosnalıların genel durumu hakkında bilgi edinme fırsatı bulmuştur.³⁴³

Eğitim sisteminin bu analizi onu her yaştan okuyucu için erişilebilir ve anlaşılabilir yeni bir alfabe yaratma fikrine götürmüştü zira Bosna'da dinî eğitim Türkçe veya Arapça ders kitapları kullanılarak yapıyordu. Yeni bir alfabe oluşturma fikri, bazı siyasî aktörler ve ulemâ temsilcilerinden büyük bir tepkiyle karşılansa da bu durum Çauşeviç'i cesaretsizleştirmemiş aksine fikrini kısa sürede hayata geçirmiş ve hem kendi kitaplarını hem de diğer yazarların kitaplarını *Arabica* denilen yeni alfabeye basmayı başarmıştır. Çauşeviç, bu fikrin uygulanması ile ilgili olarak bu dönemin dinî içeriklerinin çoğunu basan *Tarik* dergisini başlatılmıştır. *Tarik*, 1908-1910 yılları arasında yayın hayatını sürdüren bir dergidir. Bu dergiye ek olarak Çauşeviç, bu dönemde *Biser*, *Bošnjak* (*Boşnak*), *Behar* ve *Gajret* (*Gayret*) dergileriyle verimli işbirlikleri yapmıştır.

³⁴¹ Bu konuda bk. Mahmud Traljić, *Istaknuti Bošnjaci* (Sarajevo: El-Kalem, 1998), 48-50.

³⁴² Bu görüş ile ilgili bk. Enes Karić & Mujo Demirović, *Reis Džemaluddin Čaušević (prosvetitelj i reformator)* (Sarajevo: Ljiljan, 2002), 20-45; Hafız Muhammed Pandža, "Merhum Džemaluddin Čaušević", *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 297-306; Mahmud Traljić, "Hadži Mehmed Džemaludin Čaušević", *Takvim* 7 (1971), 92-97.

³⁴³ Bu konuda bk. Fehim Spaho, "Uspomene na merhum Džemaluddina", *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 293-297.

Kuşkusuz bu dönemin Ulemâ Meclisi'nin çalışma süresinin ve aynı zamanda dinî içerikli kitap yazma ve yayınlama alanındaki en başarılı dönemi olduğu söylenebilir.³⁴⁴

Çauşeviç'in yazma ve yayıncılık alanındaki çalışmaları reîsülulemâ makamına getirilene kadar devam etmiştir. Bosnalı Müslümanların lideri olarak seçildiğinde yazmayı bırakmak zorunda kalmış çünkü Birinci Dünya Savaşı başlamıştır. Bu yıllar boyunca yerine getirdiği vazifelerle birlikte Müslümanları rahatsız eden sorunları çözmeye daha fazla adanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra, sadece Bosna-Hersek topraklarında değil, Balkanlarda da tüm Müslüman halkın sıkıntıları ve acılarıyla uğraşmaya devam etmiştir.³⁴⁵

Yerli yayındaki çalışmaları ile ara sıra görünmesinin ve eğitim reformu hakkındaki görüşlerini sunmanın yanı sıra, Çauşeviç'in 1920-1930 yılları arasındaki çalışmaları *Novi Behar* ve *Gajret*³⁴⁶ dergilerinde yayınlanan kısa makalelere indirgenmiştir. Siyasî rejim ve İslâm Birliği'nin aleyhine olan kararlar baskı altına alındıktan sonra, 1930'da emekli olmak zorunda kalmış ve o zamandan beri Çauşeviç'in çalışmaları söz konusu olduğundan yeni dönem başlamıştır.³⁴⁷

Çauşeviç, 1930'dan 1937'ye kadar yakın arkadaşı Pandža (Panca) ile birlikte Kur'ân-ı Kerim'in tercümesi üzerinde çalışmıştır. Bu tercüme üzerinde ne kadar eleştiri yapılsa da Çauşeviç'in yaklaşık kırk yıllık zengin kariyerindeki en büyük eserlerinden biri olmuştur.³⁴⁸ Ayrıca, büyük sağlık sorunlarına rağmen, Çauşeviç'in yazdığı eserleri sıklıkla yayınlayan yerel dergilerle iş birliği yapmaya her zaman hazır olduğu vurgulanmalıdır.

³⁴⁴ Bu konuda bk. H. Mehmed Handžić, "Pabirci o naučnom i književnom radu rahmetli H. Džemaludin ef. Čauševića", *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 309-312; Alija Nametak, "Efkarul-muvehhidin Mehmed Džemaluddin", *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 321; Muhammed Aruçi, "Mehmed Cemâleddin Çauşeviç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/447-448.

³⁴⁵ Bu görüş ile ilgili bk. Enes Karić, "Bosnian Muslims and Their Educational Dilemmas in the Austro-Hungarian Period (1878-1918)", *Balkanlarda İslam Dolmayan Umut: İslam in the Balkans Unexpired Hope*, ed. Dr. Muhammet Savaş Kafkasyalı (Ankara: Tika Yayınları, 2016), 31-55.

³⁴⁶ Bu konuda bk. Džemaluddin Čaušević, "Govor na sednici Muslimanskih intelektualaca", *Gajret* 12 (Eylül 1928), 289-350.

³⁴⁷ Imamović, "Pregled razvitka Islamske Zajednice u Bosni i Hercegovini", 57.

³⁴⁸ Bu konuda bk. Enes Karić & Suha Taji-Farouki, "Qur'an Translation and Commentary in Early Twentieth-Century Bosnia and Herzegovina: Mehmed Džemaludin Čaušević (d. 1938)", *The Quran and its Readers Worldwide (Contemporary Commentaries and Translations)*, ed. Suha Taji-Farouki (London: Oxford University Press in association with the Institute of Ismaili Studies, 2015), 109-150.

Çauşeviç'in kırk yıl boyunca yazdığı ve yayınladığı eserlerin içerikleri çeşitlidir. Kamusal alanda ilk defa ortaya çıktığında ve halk tarafından tanınmaya başladığında, çalışmalarıyla geniş halk kitlelerini mümkün olduğunca aydınlatmaya ve eğitmeye odaklanmıştır.³⁴⁹ Yukarıda da belirtildiği gibi verilen din eğitiminde büyük bir sorun vardı zira tüm ders kitapları Türkçe veya Arapça idi. Bu nedenle mektep ve medreselerdeki çocuklar için ana dilde ders kitaplarının oluşturulmasına ihtiyaç duyulmuştu.³⁵⁰ Çauşeviç, en yakın ortaklarıyla birlikte Boşnak dilinde fakat Arap harflerle kitap basmaya başlama fikrini ortaya atarak başarılı olmuş ve böylece önümüzdeki dönemde okullardaki çocuklar kendilerine sunulan müfredata hâkim olma konusunda çok daha iyi ve daha başarılı olmuşlardır.³⁵¹

Çauşeviç'in bu dönemde yazdığı eserler doğası gereği bilimsel açıdan çok değerli olmasa da anlamsal açıdan önemlidir. Dinî eğitim sisteminin bulunduğu kargaşa içerisinde Çauşeviç, öğretimi bütünselleştirmek için ana dilde gerekli olan temel dinî ders kitapları basmayı başarmıştır. Bu alandaki reformları da takip eden dönemlerde önemli rol oynamış ve Kiril alfabesinin yanı sıra Latin alfabesi gibi uzun yıllar boyunca insanların reddettiği alfabelere yol açmıştır.³⁵²

İnsanlar, toplumunun her türlü ilerleme ve refaha karşı duran muhafazakâr unsurlarıyla büyük bir mücadeleden sonra Çauşeviç'in gerçekleştirdiği reformların önemini fark etmiş ve 1913'te Bosnalı Müslümanlar arasında halkını en zor zamanlarında yönlendirecek bir dinî lider olarak sorumlu makama seçmiştir. Çauşeviç, o zamandan itibaren sadece Bosna'nın değil, tüm Balkanlardaki Müslümanların dinî lideri olarak insanları aklıktan kurtarmak, Sırp merhametine bırakılan Müslümanların yaşamlarını ve mülklerini korumak gibi bir dizi sorunla karşı karşıya olduğu için edebiyat alanındaki çalışmaları arka planda kalmıştır.³⁵³ Savaş yıllarında Çauşeviç, geri kalmış Müslüman

³⁴⁹ Mulić, "Vjesnici naprednijeg tumačenja islamske nauke u nas", 106.

³⁵⁰ Mulić, "Islamska vjerska nastava", 85.

³⁵¹ Bu konuda bk. Seid. M. Traljić, "Arebica ili Hrvatica", *Narodna Uzdanica* 11 (1941), 138-144; Hamdija Mulić, "Islamska vjerska nastava", *Gajret* 6 (1925), 84-86.

³⁵² Biser dergisi, "H. Mehmed Džemaluddin Čaušević, reis-ul-ulema", *Biser* 17/18 (Mart 1914), 257-259.

³⁵³ Bu görüş ile ilgili bk. GHBA, *Ulemâ Meclisi Arşivi*, No. V-737; H. Mehmed Handžić, "Pabirci o naučnom i književnom radu rahmetli H. Džemaludin ef. Čauševića", *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 309-312.

nüfusun eğitim seviyesine katkıda bulunacak kurumlarının açılması ve niteliğinin iyileştirilmesi için mümkün olduğunca zaman harcıyordu.³⁵⁴

Çauşević'in eserleri standart bir edebi çerçeveye taşımamakla birlikte, geri kalan Müslümanları İslâm'a ve büyük ölçüde uzak durdukları İslâmî dünya görüşüne geri getirmeyi amaçlayan yönlendirici ve uyarıcı çalışmalardır. Çauşević, çalışmalarında halkın tembelliğini ve geri kalmışlığını vurgulamaktadır. Bunların hepsi de halkın içindeki İslâm bilincini uyandırmak ve kendi eksiklikleriyle mücadele etmek için teşvik amacıyla.³⁵⁵ Çauşević'in ilk olarak vaazlarıyla Gazi Hüsrev Bey Camii'nde ortaya çıkışından itibaren karakteristik özelliği, Müslümanları genellikle kültürel ve ekonomik alanda, gelişmiş diğer dinlerin mensuplarından ders almaya motive etmesidir.³⁵⁶

Öte yandan, Çauşević'in eserlerinden onun geniş bir toplumsal mutabakata sahip olduğu görülebilir. Aynı zamanda hayırsever faaliyetleri desteklemesiyle birlikte Müslümanların ve bir bütün olarak Müslüman toplumun yararına çalışan çok sayıda dernek kurmuştur.³⁵⁷ Çauşević faaliyetlerini hayata geçirdiği zaman, yani 20. yy. başı Bosna-Hersek'te çok sayıda İslâmî derginin başlatıldığı bir dönemdir. Makalelerinden bu dergilerin çalışmalarını heyecanla desteklediği, hatta bazılarında editör olarak çalıştığı anlaşılmaktadır.³⁵⁸

Birinci Dünya Savaşı'ndaki korkunç acı ve politik olarak çalkantılı bir dönemde, Bosna-Hersek'teki hükümet, neredeyse her on yılda bir değiştiği için siyasetten kaçınmak imkânsızdı. Bununla birlikte en şiddetli siyasî akımlar ve o yıllar mevcut olan herhangi bir siyasî parti Çauşević'i etkileyememiştir.³⁵⁹ Hayatının sonuna kadar herhangi bir politik bağlantının dışında kalmıştır. Siyasette bulunmaması ve siyasete katılmaması çalışmalarında, ülkedeki siyasî durum hakkında yazmasını ve sosyal

³⁵⁴ Traljić, "Hadži Mehmed Džemaludin Čaušević", 95.

³⁵⁵ Bu görüş ile ilgili bk. Džemaludin Čaušević, *Dedini Menakibi* (Mostar: Muslimanska Biblioteka, 1914), 12-17; Džemaludin Čaušević, "Hilali Ahmer", *Biser* 9 (Haziran 1912), 187-188; Džemaludin Čaušević, "Bajram", *Islamski Svijet* 70 (Ocak 1934), 1.

³⁵⁶ Bu konuda bk. Bošnjak dergisi, "Tekst Uredništva", *Bošnjak* 1 (Ocak 1902), 2; Edhem Mulabdić, "Merhum reis-ul-ulema H.M.Dž. Čaušević kao vaiz", *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 306-309.

³⁵⁷ Bu konuda bk. Mahmud Traljić, *İstaknuti Bošnjaci* (Sarajevo: El-Kalem, 1998), 48-50.

³⁵⁸ Bu görüş ile ilgili bk. Džemaluddin Čaušević, "Molba na vjerske službenike", *Novi Behar* 24 (Haziran 1933), 335; Džemaluddin Čaušević, "Čitateljima na početku sedme godine", *Behar* 1 (Mayıs 1906), 1-2; Džemaluddin Čaušević, "Braćo Muslimani", *Novi Behar* 1 (Mayıs 1927), 1-2.

³⁵⁹ Bk. Misbah dergisi, "Reis-ul Ulema o svom budućem radu", *Misbah* 2 (Ekim 1913): 4-6; Mustafa Imamović, "O političkoj aktivnosti Reis-ul-uleme Čauševića", *Glasnik Rijaseta Islamske Zajednice u SFRJ* 1 (1991), 26-33.

yaşamdaki kötü görüngülerine işaret etmesini engellememiştir.³⁶⁰ Çalışmalarında Müslümanlara her zaman adalet ve doğruluk peşinde koşmalarını tavsiye etmiş, zira bunun bir İslâm kaidesi olduğunu ve her Müslümanın bu ve öbür dünyada bu şekilde mutluluk bulacağını vurgulamıştır.³⁶¹ Aşağıdaki kısımda, Çauşević'in başarılı ve güçlü kariyerinin başlangıcında öncelikli hedeflerinden biri olan, edebi eserler yazma ve kitap basma çabaları hakkında bazı açıklamalar bulunmaktadır.

Ulemâ Meclisi üyesi olarak Çauşević'in fikirleri bu kurumda desteklenmemiş olmasına rağmen tüm sorumluluğu üstlenip din kitapları ve dergileri özel olarak yayınlamış, başkalarının kitaplarını da oluşturmuş olduğu yeni *Arebica* alfabesiyle yayınlamalarına yardımcı olmuştur.³⁶²

Bosna-Hersek'te 20. yüzyılın başında okuryazarlık oldukça zayıftı ve Kiril veya Latin alfabesinin kullanılmasının sakıncalı olduğunu düşünenler vardı. Bu düşünce, çoğunlukla bu alfabelerin halkın arasında yayılmasıyla kendi itibarlarının tehdit edileceğini düşünen bazı hocalar taşıyordu. Bazı kesimler arasında yaygın olan bu hatalı düşünce ortadan kaldırılmalıydı ve bunu yapmak için cesaret, irade ve yetenek gerekiyordu. Tüm bu özellikler Çauşević'in kişiliğinde mevcuttu. Ulemâ Meclisi üyesi olarak göreve başladıktan sonra İslâm, din öğretiminin ancak ana dilde öğretildiği takdirde korunabileceği fikrini geliştirmiştir. Çauşević, Arap alfabesini Boşnak diline uyarlayabilmiş ve böylece gelecekteki çalışmaları için sağlam bir temel oluşturmuştur.³⁶³

Çauşević'in en önemli çalışma alanı dinî dergilerin yayınlanmasıydı. Buna ek olarak yoğun bir şekilde Boşnak dilinde kitaplar yayınlanmak için de çalışmıştır. Bu fikri gerçekleştirmek için çeşitli eserleri tercüme etmeye ve yazmaya teşvik ettiği gençleri bir araya getirmiştir.³⁶⁴

³⁶⁰ Bu konuda bk. Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Arşivi (GHBA), *Ulemâ Meclisi Arşivi*, No. V-737; Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Arşivi (GHBA), *Cemaleddin Çauşević'in yayınlanmamış belgeleri*, No. DZC-4-527/NG.

³⁶¹ Bu konuda bk. Džemaluddin Čaušević, “Zajedničko poučavanje”, *Novi Behar* 1/2 (1928/1929), 2-3; Džemaluddin Čaušević, “Objava”, *Narodna Uzdanica* 5 (1937), 113-119; Džemaluddin Čaušević, “Medjusobno se potpomazite u dobrim i pobožnim delima”, *Novi Behar* 1/2 (Temmuz 1933), 1-2.

³⁶² Spaho, “Uspomene na merhum Čauševića”, 294.

³⁶³ Pandža, “Merhum Džemaluddin Čaušević”, 301.

³⁶⁴ Pandža, “Merhum Džemaluddin Čaušević”, 302.

Çauşeviç'in önemini ortaya koyan iki öne çıkan yön vardır. İlki uzun süredir reîsülulemâ olarak ortaya koyduğu başarılar, ikincisi ise bilim ve edebiyat alanındaki çalışmalarıdır. Kitap yazma ve yayıncılık alanındaki çalışmaları ise kesinlikle ikinci sıradadır çünkü savaşın en zor zamanlarında Müslüman bir lider olarak kendisini bilimsel çalışmalara çok fazla adayamamıştır.³⁶⁵ Eserleri söz konusu olunca şunlar da vurgulanmalıdır; Hükümetin eylemlerini fazla eleştirmemiş, zira kendisine karşı herhangi bir siyasî kovalamaca başlatmak için kimseye bir sebep vermek istemiyordu. Öte yandan, toplumsal olguları eleştiriyordu ve eserlerinde bunlar dikkat çekiyordu. Yaşadığı dönemde, millet ve din terimleri birbirine çok karışmıştır, bu nedenle Çauşeviç bu konuda çok sayıda makale yazarak din ve millet ne olursa olsun tüm insanların kardeş olduğu görüşünü savunmuştur.

Çauşeviç, Bosna-Hersek topraklarında Kur'ân-ı Kerim'i halka açık bir şekilde yorumlamaya başlayan ilk kişidir. Kur'ân-ı Kerim'i yorumlamak sadece çok yönlü müttefiklerin başa çıkabileceği oldukça zor ve talepkar bir iştir.³⁶⁶ Çauşeviç ana dilde din öğretimini başlatan ve aynı zamanda aynı dilde kitap basan ilk kişidir. Her şeyden önce, Çauşeviç halkının kendi anadillerine olan inançları hakkında bilgi edinmesini sağlamış ve insanlar daha sonra o inançla her anlamda iyi ve daha ileri bir yaşam sürdürmeyi başarmışlardır.³⁶⁷

Çauşeviç, Türkiye'de aldığı on yedi yıllık eğitimden döndükten hemen sonra Bosna-Hersek'te dinî eğitiminde ilk adımı attı. Atmış olduğu ilk adım, din eğitim için kitapları Türkçe veya Arapçadan Boşnakça'ya çevirmesiydi. Bu alanda ciddi reformlara başlamadan önce, halk içinde buna benzer reformları yapmak isteyen hiç kimse yoktu zira böyle bir hareketi günah olarak gören fanatik ulemânın direncinden korkuyorlardı.³⁶⁸

Çauşeviç, Türkiye dönüşünden hemen sonra bölgedeki Müslümanların karşılaştığı eksiklikleri fark etmiştir. Bu eksiklik, ana dilde din kitapların olmamasıyla ilgiliydi. Bu nedenle önerisi, tüm öğrenciler için anlaşılabilir yeni alfabede yeni kitaplar basmaktır.

³⁶⁵ Bu görüş ile ilgili bk. Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Arşivi (GHBA), *Cemâleddin Çauşeviç'in yayınlanmamış belgeleri*, No. DZC-4-529/1928; H.Mehmed Handžić, "Pabirci o naučnom i književnom radu rahmetli H.Džemaludina ef. Čauševića", *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 306-309.

³⁶⁶ Mulić, "Prosvećivanje preko žive reči i knjige", 317.

³⁶⁷ Mulić, "Prosvećivanje preko žive reči i knjige", 317.

³⁶⁸ Hadžimulić, "Šta je merhum H. M. Džemaluddin ef. Čaušević učinio za našu versku nastavu", 317.

Müslümanların çoğu Kiril veya Latin alfabesini bilmiyorlardı ve çocukları, özellikle de kız çocukları okula göndermenin günah olduğunu düşünüyorlardı. Bu da Çauşeviç için daha büyük bir sorundu. Ancak Çauşeviç Arap alfabesini Boşnak diline uyarlayarak bu soruna da yeterli bir çözüm bulmuştur.³⁶⁹

Çauşeviç'in eserlerinin dili ve üslubu hakkında şunlar da vurgulanmalıdır; Çauşeviç'in eserleri çoğunlukla anlaşılabilir ve daha geniş toplum tarafından erişilebilir olacak şekilde yazılmıştır. Eserlerinde kullandığı üslubun sadeliği iki nedenden dolayı olabilir; Birinci neden, Boşnak dilinin karmaşıklığına geç hâkim olması, bu nedenle çalışmalarını istenen düzeyde yazamamış olmasıdır. Bir diğer neden ve aynı zamanda doğru olduğunu düşünmemizin nedeni de, Çauşeviç'in eserlerinde sadeliği kullanarak, başta Bosna halkının köylüsü olmak üzere daha geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmak istemesidir.

Yukarıdaki ifadelerden Çauşeviç'in, fikirlerini uygulamak zorunda kaldığı sosyal ortam anlaşılabilir. Çauşeviç'in reformları sürdürmesini engelleyen en büyük şey, halkın eğitimde geri kalmışlığıydı. Faaliyetlerinin hemen başında bu problemle karşılaşmıştır. Bununla birlikte çalışmalarında iyi sonuçları elde etmeyi de başarmıştır. Çauşeviç'in çalışmaları kırk yıldan fazla sürdüğü için çalışmalarını üç döneme ayırmaya karar verdik. Çalışma alanındaki ilk ve en verimli dönem kesinlikle 1903-1913 dönemine aittir. İkinci dönem, 1903'te reisülulemâ görevine atandığı andan itibaren resmen emekli olduğu 1930'a kadar sürmüştür. Bu dönem, Çauşeviç'in Birinci Dünya Savaşı koşullarının yanı sıra takip eden olaylar nedeniyle çalışmalarını yazmaya ve yayınlamaya tam olarak adayamadığı bir dönemdir. Çauşeviç'in çalışmasındaki üçüncü ve son dönemi 1930'da başlayıp ve 1938'de ölümüne kadar sürmüştür. Elbette Çauşeviç'in bu dönemdeki Kur'ân-ı Kerim tercümesi ve yorumu kesinlikle edebi hayatının en başarılı noktasıdır.

Bu nedenle, bu üç farklı zaman diliminde, Çauşeviç'in geride bıraktığı en önemli eserlerine bakılmaya çalışacaktır. Bu dönemlerin her biri kendi içerisinde çok özeldir zira bir yandan toplumun ihtiyaçlarını ve problemlerini yansıtırken diğer bir yandan Çauşeviç'in bu ihtiyaçlara cevap verme ve mümkünse halkının problemlerini azaltma çabalarını yansıtmaktadır. Bir sonraki bölümde, eserlerinin sunumu ve analizi ile bu

³⁶⁹ Traljić, "Hadži Mehmed Džemaluddin Čaušević", 222.

eserlerin değerini günümüz açısından ele almaya çalışılacaktır. Aynı zamanda bu eserlerin halk arasında oluşturduğu etkiye ve eserlerinin İslâm ilkelerinin genel anlayışında ne kadar yardımcı olduğu değinilecektir.

2.1. 1903-1913 Arasındaki  alışmaları

Bu bölümün giriş kısmında vurgulandığı gibi bu dönem Çauşeviç'in edebi eserler alanındaki çalışmalarının en başarılı dönemidir. Bu bölümde, Çauşeviç'in kitap yazma ve yayınlamaya ilişkin ilk çalışmaları ve faaliyetleri ele alınacaktır.

 auşevi 'in ilk eserlerini 1908-1910 döneminde düzenlediği *Tarik* dergisinde yayınladığı birkaç kez vurgulanmıştır. Bu açıdan *Tarik*, yaratıcı kariyerinin başındaki en başarılı eserlerinden biridir. Bu dergi, Çauşeviç'in kişisel çalışmalarına ek olarak Bosna-Hersek'in diğer tanınmış  ilimlerinin eserlerine de yer vermiştir. Aşağıda ilk olarak *Tarik* dergisinde 1908-1910 yılları arasında, derginin editörü olan Çauşeviç'in kitaplarına değinilecektir.  alışmalarının bu döneminde *Tarik*'e ek olarak *Mekteb* ve *Behar* dergileri ile yapmış olduğu iş birliği  onemlidir. Çalışmanın bir sonraki kısmında ise Çauşeviç'in bu dergilerde yayınladığı makaleleri ele alınacaktır.

2.1.1. *Tarik* Dergisi'nde Yer Alan Kitapları

Bu dönemde yayımlanan en  onemli kitaplardan bazıları aşağıda verilmiştir.³⁷⁰

Muhtasar İslâm Tarihi (Kratak Tarihi İslâm). Bu eser ilk olarak *Tarik* dergisinde yayımlanmış olup sonrasında ayrı bir çalışma olarak basılmıştır.³⁷¹ Eser 1909'da *Tarik* dergisinin ikinci yılında yayımlanmıştır. Eserin ilk kısmı derginin ikinci sayısının on üçüncü sayfasında yer almıştır. Bundan sonra ise bu eser, *Tarik* dergisinin çeşitli sayılarında yayımlanmıştır.³⁷² *Tarik* dergisi Çauşeviç'in oluşturmuş olduğu *Arebica* adı verilen bir alfabeyle yazılmış ve basılmıştır. Bu bağlamda burada yayımlanan tüm eserler de aynı alfabeyle basılmıştır. Çalışmanın devamında, bu eserin asıl metni sunulacaktır. Bu eser ve Çauşeviç tarafından *Tarik* dergisinde yayımlanan eserlerin çoğu anonim olarak imzalanmıştır.³⁷³

³⁷⁰ Burada Türkçe'ye çevirdiğimiz olan eserlerin isimlerini ve Boşnakça orijinal isimlerini sunmaktayız.

³⁷¹ Handzi , "Pabirci o nau nom i knjiğevnom radu rahmetli H. Dęemaluddin ef.  auşevi a", 309.

³⁷² *Tarik* dergisi, "Kratak Tarihi İslâm", *Tarik* 3 (1909), 31.

³⁷³ Handzi , "Pabirci o nau nom i knjiğevnom radu rahmetli H. Dęemaluddin ef.  auşevi a", 309.

Dedenin Menakıbleri. 1908’de *Tarik* dergisinin ilk yılında yayınlanmaya başlayan ve *Arebica* alfabesiyle yazılan eserlerinden biridir. Eserin ilk bölümü *Tarik* dergisinin 1908’deki üçüncü sayısında yayınlanmıştır. Giriş bölümünden sonra 1908 yılı boyunca diğer bölümler kademeli olarak yayınlanmıştır.³⁷⁴ Daha sonra bu çalışma 1914’te Mostar’da ayrı bir çalışma olarak basılmıştır.³⁷⁵ Bu kitabın basımı ve yayınlanması *Prva Muslimanska Nakladna Knjižara* (İlk Müslüman Kitabevi) tarafından yapılmıştır.³⁷⁶

Bergivi Eserinin Çevirisi (Bergivija). Bu eser Muhammed Pir Ali’ye aittir. Çauşeviç bu eseri Türkçe’den tercüme edip oğluna *Vasiyyetname* olarak adayarak yayınlanmıştır. Bu kitabın amacı okuyuculara din dersleri ve Türk dilinin temelleri hakkında bilgi vermektir. Mehmed Handžić’in (Hanciç) verdiği ifadeye dayanarak bu çalışmanın Çauşeviç’e ait olduğunun kesin olarak söylenemeyeceği sonucuna varılabilir zira bu çalışmanın künyesi Boşnakça çevirinin *Tarik Yayın Kurulu* tarafından yapıldığını belirtmiştir. Öte yandan, Hanciç’in kişisel görüşü, *Tarik*’te yayınlanan imzasız eserlerin çoğu Çauşeviç’e ait olduğu için bu çalışmanın da Çauşeviç’e ait olmasıdır.³⁷⁷

Vaazlar (Vazovi). Bu eser de *Tarik*’te yayınlanan eserlerden biridir. Mehmed Handžić’in sözlerine göre Çauşeviç, ünlü bilgin İsmail Hakkı Manastırlı’ya ait “*Sırat-ul Müstekim*” kitabından çeviri yaparak bu çalışmanın içeriğini zenginleştirmiştir. Handžić (Hanciç) bu parçanın kapağında da belirttiği gibi yazarın ilk cildi ile bu eseri yazmaya devam etmeyi planladığı sonucuna varılabilir ancak ilk cildin ardından artık hiçbir parça basılmamıştır.³⁷⁸

Yukarıda Çauşeviç’e ait olduğu bilinen eserler listelenmiştir. Bu eserlere ek olarak *Tarik*’te yayınlanan ve Çauşeviç’e ait olduğundan şüphelenilen bir dizi eser bulunmaktadır. Mehmed Handžić (Hanciç), belirli eserlerde Çauşeviç’in yazarlığını belirleme konusunda, aşağıdaki gerçekleri açıklamaktadır.

“Çauşeviç’in bazı eserlerinin tanımlanmamasının nedeni, eserlerini yazdığı ve yayınladığı sırada, bu tür kitapların basılmamasına ve dağıtımlarının kısıtlanmasına büyük bir direnç göstermesidir. Bazen siyasî elçi grupları da dinî liderlerden, özellikle

³⁷⁴ *Tarik* dergisi, “Dedini menakibi”, *Tarik* 3 (1908), 63-65.

³⁷⁵ Handžić, “Pabirci o naučnom i književnom radu rahmetli H. Džemaluddin ef. Čauševića”, 309.

³⁷⁶ Handžić, “Pabirci o naučnom i književnom radu rahmetli H. Džemaluddin ef. Čauševića”, 309.

³⁷⁷ Handžić, “Pabirci o naučnom i književnom radu rahmetli H. Džemaluddin ef. Čauševića”, 310.

³⁷⁸ Handžić, “Pabirci o naučnom i književnom radu rahmetli H. Džemaluddin ef. Čauševića”, 310.

Arapça yazılmış olanlar olmak üzere tüm din kitaplarının basımının yasaklanmasını istemek için Riyaset'e gitmişlerdir. Siyasî gruplar, din kitaplarının yerel dilde basılmasına bile müdahale etmiş ve aynı zamanda yalnızca İslâm Birliği'ne ait olan çalışmaları kontrol altına almayı hedeflemişlerdir.³⁷⁹

Tarik'te yayınlanan ve Çauşeviç'e ait olduğu kesin olarak tespit edilmeyen eserlerden biri de *İslâm Büyükləri* eseridir.³⁸⁰ Handžić (Hanciç), bu eserin *Tarik* dergisinde yayınlanırken Çauşeviç'in yakın arkadaşlarından Muhammed Seid Serdarević (Serdareviç) tarafından imzalandığını ancak eser özel bir baskıya girdiğinde kapak sayfasında Cemâleddin Çauşeviç tarafından "*toplandı ve yayınlandı*" yazdığını söylemiştir.³⁸¹ Çauşeviç'in eserlerinin bibliyografyasını yazan Osman Lavić (Laviç) ve eserlerinin çağdaş araştırmacılarından Enes Karić (Kariç) gibi isimler, Çauşeviç'in *Tarik* dergisinin editörü olduğu için bu eserin yayınlanmasına aracılık ettiği ve eserin asıl yazarının Muhammed Seid Serdarević (Serdareviç) olduğu konusunda hemfikirlerdir.³⁸² Muhammed Aruçi, *İslâm Ansiklopedisi*'nde Cemâleddin Çauşeviç hakkındaki maddesinde bu çalışmanın Çauşeviç'e ait olduğunu belirtmiştir,³⁸³ fakat yukarıdaki bilgilerden bunun doğru olmadığı anlaşılmıştır.

Yukarıda Çauşeviç'in yazdığı ve *Tarik* dergisinde yayınladığı kitaplar sunulmuştur. Şimdi ise *Tarik* dergisinde yayınlanmış olup ve aynı zamanda Çauşeviç'e ait olan makalelere kısaca değinilecektir.

2.1.2 *Tarik* Dergisi'nde Yer Alan Makaleleri

Çauşeviç'e ait herhangi bir makaleye atıfta bulunmadan önce bazı gerçekleri vurgulanmalıdır. Bakıldığında *Tarik* dergisinde imzalanmamış bir dizi makale olduğunu görebiliriz ancak bu makalelerin içeriği göz önünde alındığında sadece bazılarının Çauşeviç'e ait olduğu kesin olarak söylenebilir. Çauşeviç'in modern araştırmacılarından

³⁷⁹ Handžić, "Pabirci o naučno književnom radu rahmetli H. Džemaluddin ef. Čauševića", 310.

³⁸⁰ Bu çalışmamızın araştırmasını yaparken bu kitabın orijinal baskısı elimize ulaşmıştır. Bu eserin orijinal kapak sayfasında şunlar yazılıdır: "*İslam Büyükləri – Müslüman gençleri için yazılan bir kitap*", metnin devamında da "*Derleyen ve Yayınlayan: Hacı Mehmed Cemaledin Reîsülulemâ*" yazmaktadır.

³⁸¹ Handžić, "Pabirci o naučnom i književnom radu rahmetli H. Džemaluddin ef. Čauševića", 310.

³⁸² Bu konuda bk. Enes Karić & Mujo Demirović, *Reis Džemaluddin Čaušević (prosvetitelj i reformator)* (Sarajevo: Ljiljan, 2002); Enes Karić, *Mehmed Džemaludin Čaušević* (Sarajevo: Dobra Knjiga, 2008); Enes Karić & Mujo Demirović, "Reis Džemaluddin Čaušević (prosvetitelj i reformator)", *Bibliografija radova Mehmeda Džemaluddina Čauševića*, mlf. Osman Lavić (Sarajevo: Dobra Knjiga, 2008), 1/601-607.

³⁸³ Bu görüş ile ilgili bk. Muhammed Aruçi, "Mehmed Cemaledin Çauşeviç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/447-448.

biri olan Karić (Karić) Çaušević'in okuyucuya dergide çok sayıda insanla iş birliği yaptığı izlenimini vermek için *Tarik'te* yayınlanan birçok makaleyi farklı isimlerle imzaladığını ortaya koymuştur.³⁸⁴

Aşağıda, bazı araştırmacıların³⁸⁵ Çaušević'in *Tarik'te* yayınlanan çalışmaların kendisine ait olduğunu düşündükleri iki tane makale sunulmaktadır.

Tarik Gereği Hakkında (O potrebi Tarika).

Sevgili Kardeşlerim (Draga braćo).

Yukarıda verilen her iki makale imzasızdır. Çaušević'in bazı kitaplarının yazarlığını belirlemede olduğu gibi burada da hayatının araştırmacılarına yöneldik. Osman Lavić (Lavić), bu makalelerin her ikisinin de yazı işleri bakımından Çaušević'in eseri olduğunu ve Çaušević'in iki yıldır *Tarik'in* editörlüğünü üstlendiği için ona ait olduğunu dile getirmiştir.³⁸⁶

Çaušević, *Tarik'in* editörü olarak derginin ilk yılında bu iki açılış metnine ek olarak “*Sevgili Okuyucularımıza ve Arkadaşlarımıza*” başlıklı veda metniyle ortaya çıkmıştır. Bu metin 1910'da *Tarik'in* 22. sayısında basılmıştır.³⁸⁷ Çaušević bu metinde okuyuculara hitap etmiş ve *Tarik'i* yayınlamayı bıraktığı için mutlu olmadığını vurgulamıştır. Öte yandan, *Tarik'in* yayınlanmasını, bazı özel işleri nedeniyle durdurduğunu fakat daha sonra devam edeceğini belirtmiştir.³⁸⁸ Bu metnin devamında Çaušević, *Tarik'in* iki yıllık yayın döneminde elde ettiği sonuçları özetlemiştir.³⁸⁹

Çalışmanın devamında Çaušević'in 1905-1910 yılları arasında diğer dergilerde yayınlanan eserleri ele alınacaktır. İlk olarak Çaušević'in bazı eserlerini de içeren *Mekteb* takvimi sunulacaktır.

³⁸⁴ Karić & Demirović, *Reis Džemaluddin Čaušević (prosvetitelj i reformator)*, 431.

³⁸⁵ Bu konuda bk. Enes Karić & Mujo Demirović, “Reis Džemaluddin Čaušević (prosvetitelj i reformator)”, *Bibliografija radova Mehmeda Džemaluddina Čauševića*, mlf. Osman Lavić (Sarajevo: Dobra Knjiga, 2008), 1/601-607.

³⁸⁶ Osman Lavić, *Bibliografija radova Mehmeda Džemaluddina Čauševića*, 1/602.

³⁸⁷ Bu makale aynı zamanda *Tarik* dergisinin editörlerinin özel yükümlülükleri nedeniyle çalışmaları askıya alınacağını açıklayan bir haberdur. Çaušević burada okuyuculara veda etmiştir, zira *Tarik* dergisi hiçbir sayı daha görmemiştir. Bu konuda bk. Mehmed Džemaluddin, “Poštovanim čitaocima i prijateljima”, *Tarik* 21 (1909), 202-204.

³⁸⁸ Džemaluddin, “Poštovanim čitaocima i prijateljima”, 202.

³⁸⁹ Džemaluddin, “Poštovanim čitaocima i prijateljima”, 202.

2.1.3. Mekteb Takvimi

Mekteb (Salnama), hicretin 1325. yılı takvimi. Söz konusu takvimi yayınlayıp düzenleyen Çauşeviç'tir. Bu takvim 1907 yılında Saraybosna'daki *İslamska Dioničarska Štamparija* (Müslüman Maatbası) tarafından basılmıştır.

Mekteb (Salnama), hicretin 1326. yılı takvimi. Çauşeviç yukardaki takvimde olduğu gibi burada da editör kadrosunda yer almıştır. Bu takvimin basımı da yine *İslamska Dioničarska Štamparija* (Müslüman Maatbası) devralınmış ve 1908'de Saraybosna'da yayınlanmıştır.³⁹⁰

Çauşeviç'in eğitimi göz önüne alındığında yapıtlarını üç farklı dilde yazıp yayınladığı görülebilir. Kariyerinin başında bazı yapıtlarını, Türk dilinde yazdığı ve yayınladığı görülebilir. Türkçe yazılmış ve yayınlanmış çalışmalarından biri de *“İbadetlerden Bir Parçası”* dir.³⁹¹ Eserlerini analize eden araştırmacıları, çalışmanın nerede ve ne zaman yayınlandığını belirleyememişlerdir.³⁹² Bu isim altındaki çalışma, Osman Lavić'in (Laviç) yazdığı Çauşeviç'in bibliyografisinde en başta yer almıştır. Çauşeviç'e ait Türkçe yazılmış eserler arasında 1907 yılında *Mekteb* dergisinde yayınlanan *“Bir İki Söz”* makalesi de bulunmaktadır.³⁹³

Tüm bu metinler aslında Çauşeviç tarafından yerli dergilerde yazılan ve yayınlanan dergi şeklindeki makaleleridir. Çauşeviç'in 1906-1908 yılları arasında editörlük çalışmaları ile ilgilendiği düşünüldüğünde, bu makalelerin bazılarıyla halkını teşvik ederken, aynı zamanda dergilerin kalitesini artırmaya katkıda bulunarak genç araştırmacıları ve âlimleri etkilemeye çalışmaktadır. 1906 ve 1907 yılları için *Mekteb* takviminde editör görevini üstlenen Çauşeviç'in birçok genci Boşnak dilinde ancak Arap alfabesiyle eserler yazmaya ve yayınlamaya teşvik ettiği görülebilir. Handžić (Hanciç), *Mekteb*'in ilk yılında Ahmed Mahinić'in (Mahiniç) *“İlmihal”* adlı eserinin ve

³⁹⁰ Enes Karić & Mujo Demirović, “Reis Džemaluddin Čaušević (prosvetitelj i reformator)“, *Bibliografija radova Mehmeda Džemaluddina Čauševića*, mlf. Osman Lavić (Sarajevo: Dobra Knjiga, 2008), 1/603.

³⁹¹ Bu eser *Gajret* dergisinin ilk yılında 1906'da yayınlanmıştır. Türkçe olarak yazdığı nadir eserlerinden biri de budur. Bu konuda bk. H. Mehmed Handžić, “Pabirci o naučnom i književnom radu rahmetli H. Džemaludin ef. Čauševića”, *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 309-312.

³⁹² Bu konuda bk. Enes Karić, *Mehmed Džemaludin Čaušević* (Sarajevo: Dobra Knjiga, 2008), 31-36.

³⁹³ Karić & Demirović, “Reis Džemaluddin Čaušević (prosvetitelj i reformator)“, *Bibliografija radova Mehmeda Džemaluddina Čauševića*, mlf. Osman Lavić (Sarajevo: Dobra Knjiga, 2008), 1/602.

mekteb-i ibtidâiyyenin birinci sınıfı için “*Sufarayı*”³⁹⁴ (Arap alfabesinin giriş kitabı) yayımlandığını öne sürmektedir.³⁹⁵ Handžić'in analizinden, bu eserlerin çoğunun Čaušević'in büyük teşvikiyle yayımlandığı sonucuna varılmaktadır.³⁹⁶

2.2. 1907-1913 Yılları Arasında Çeşitli Dergilerde Yayımlanan Makaleleri

Aşağıdaki kısımda Čaušević'in yıllar boyunca çeşitli yerel dergilerde yayınlamış olduğu kısa makaleleri listelenecektir. Bu makalelerin bazıları editöryal nitelikte, bazıları dinî konuları kapsamakta, bazıları ise bu dönemde yayımlanan kitapların ön sözleridir.

“*Mevlid Hakkında İki Üç Söz*” (Dvie-Tri o Mevludu), İslamska Dioničarska Štamparija (Müslüman Matbaası), Sarajevo, 1907.

Čaušević bu Mevlid için orijinal metnini değiştirmeyecek şekilde kısa bir önsöz yazmıştır. Hanciç'e göre bu Mevlid'in, Čaušević tarafından yapılan değişikliklerle *Arabica* alfabesiyle yeniden basıldıktan sonra on adet baskı daha yapılmıştır.³⁹⁷

“Merhum Salih Gašević (Gašević)³⁹⁸ kaymakam makamını üstlendiği Kolaşin (Kolaşin) şehrinde doğdu. Kendisi bu Mevlid-i-şerifi 1292 hicret yılı civarında Kosova Basınında Yüksek Ma'arif Nazaretin izniyle bastırdı. Hafızı'nın bu eser için yazdığı önsözde, bu eseri kendi dilimize yazmaya ve yazdırmaya iten sebepler mevcuttur, ben ise burada bu çalışmayı yeniden yazdırmamı sağlayan nedenlerimi listeleyeceğim. Bu çalışmanın ilk kez basılmasından bu yana kırk bir yıl geçti ve bu süre zarfında çalışmanın tüm basılı kopyaları tüketildi, insanlar ise bu işi elle

³⁹⁴ Hanciç, bu eserin Murad Hulusi Hajrović'e ait olduğunu dile getirmiş ve 1906'da *Mekteb* takviminin ilk yılında bu iki eserin yanı sıra çok sayıda diğer kısa içerikli eserlerin de yayımlandığını eklemiştir. Bu konuda bk. Mehmed Handžić, “Pabirci o naučnom i književnom radu rahmetli H.Džemaludina ef. Čauševića”, *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 309.

³⁹⁵ Handžić, “Pabirci o naučnom i književnom radu rahmetli H. Džemaludin ef. Čauševića”, 309.

³⁹⁶ Bu görüş ile ilgili bk. Mehmed Handžić, “Pabirci o naučnom i književnom radu rahmetli H.Džemaludina ef. Čauševića”, *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 309-312.

³⁹⁷ Handžić, “Pabirci o naučnom i književnom radu rahmetli H. Džemaludin ef. Čauševića”, 311.

³⁹⁸ Hafız Salih Gašević (Gašević), 1855 civarında Nikšić'te (bugünkü Karadağ) doğmuştur, ancak bu veriler güvenilir değildir, zira hayatı hakkında çok fazla şey bilinmemektedir. Meslek itibarıyla kaza kaymakamı idi. Nikšić (Nikşiç) Karadağ ordusu tarafından işgal edildikten sonra Kolaşin'e, daha doğrusu bir kaymakam olarak hizmet ettiği Şahović'e (Şahoviçe) adlı kasabaya taşınmıştır. Salih Gašević, Boşnaklar arasında Süleyman Çelebi'nin Mevlidi'nin ilk çevirmeni olarak bilinmektedir. Gašević tarafından yapılan bu çeviri düzinelerce baskıda yayınlanmış ve Balkanlardaki Boşnaklar arasında bu türün en çok okunan eseridir. Mevlid'in tercümesi okuyucular tarafından büyük bir sevgi ile karşılanmış, bu nedenle sonraki her nesilde bu çeviri diğerlerinden çok daha takdir edilen bir eser olarak algılanmıştır. Bu konuda bk. M. Tayyip Okiç, “Çeşitli Dillerde Mevlidler ve Süleyman Çelebi Mevlidinin Tercemeleri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (Haziran 1975), 17-78; İbrahim Kemura, “Hafız Salih Gašević u svjetlosti literarnog djela jednog crnogorskog pisca”, *Glasnik VIS* 5/6 (1969), 120-123.

yazmaya zorlandı. Bu el yazısının kopyalarını bulmak zordur ve eserin orijinal ile aynı olamazlar. Bu çalışmayı yeniden yazdırmamın nedenlerimden biri de budur, ayrıca dilimizde basılan eski eserlerin de korunmasını istiyorum. Bu eski parçalara orijinalinde olduğu gibi tamamen dokunulmuyor, bu yüzden çok fazla değişiklik yapmadım. İslâm ilkelerine göre kutsallık sadece her şeyden tamamen saf olan Allah’a ait olduğundan, bu yazının dokuzuncu sayfasında “aziz” kelimesini “peygamber” kelimesiyle değiştirdim.

Tarik’in editörü olarak bu Mevlidi (1 Ramazan 1325.) yılında ilk defa bastırdım.

Saraybosna’da, Şevvalin sonlarında 1356.”³⁹⁹

Vurgulandığı gibi bu kısımda Çauşeviç’in bazı editöryal çalışmaları sunulacaktır. Bu nitelikteki en önemli yazılarından bazıları, *Behar*’ın yanı sıra *Tarik*’in editörü iken yayınladığı metinleridir. Çauşeviç’in bu türden olan tüm metinleri neredeyse aynı içeriğe sahiptir. Bu metinlerin çoğunda Çauşeviç, yayınlama niyetlerini ve belirli bir derginin çalışmalarında takip edeceği yönü açıklamaktadır.

Behar’ın *Yedinci Yılın Sonunda* (Na kraju Beharove sedme godine), *Behar*, VII, 1907.

Tarik Dergisi İhtiyacı Hakkında (O potrebi časopisa Tarik), *Tarik*, I, 1908.⁴⁰⁰

Sevgili Kardeşlerim (Draga braćo), *Tarik*, I, 1908.⁴⁰¹

Behar dergisinin yedinci yılında yayınlanan “*Yedinci Yılın Sonunda*” makalesinde Çauşeviç’in açıkladığı kısa bir metinden bu metinlerin nasıl bir karaktere sahip

³⁹⁹ Džemaluddin Čaušević, *Dvie-tri o Mevludu*, (Sarajevo: Islamska Dioničarska Štamparija, h.1356), 1-15.

⁴⁰⁰ *Tarik* dergisinin tanıtımı olan bu metinde Çauşeviç, Bosna’daki sosyal durumu ve Boşnakların eğitim seviyesini analiz etmektedir. Avusturya-Macaristan’ın Bosna’ya gelmesinden sonra Boşnakların eğitim seviyesinin önemli ölçüde azaldığını, çünkü işgalcilerin dilini ve alfabesini kabul etmeyi sürekli olarak reddettiklerini vurgulamaktadır. Çauşeviç, Avusturya-Macaristan yönetimi tarafından resmi olarak kullanılan Latin ve Kiril alfabesinin reddedilmesinde Boşnakların otuz yıl kaybettiklerini ve tüm bu süre boyunca Boşnak dilinde fakat ruhsal olarak bağlı kaldıkları Arap alfabesiyle yayınlanacak olan bir dergiye ihtiyaç duyduklarını dile getirmektedir. Metnin devamında Çauşeviç, Boşnakların arzusu, tüm nesillere yönelik olacak ve Bosnalı Müslümanlarının sadece yararlı dinî bilgilerin yayınlanacağı *Tarik* dergisi ile gerçekleştiğini belirtmektedir. Bu konuda bk. Džemaluddin Čaušević, “O potrebi Tarika”, *Tarik* 3 (1908), 34.

⁴⁰¹ *Tarik*’in ilk yayın yılında ortaya çıkan metinlerinden biridir. Burada Çauşeviç, bu derginin yayın kurulu çalışmalarında hangi yolu izleyeceğini açıklamaktadır. Diğer şeylerin yanı sıra, mektep ve medreselerdeki durumu *Tarik*’te tartışılacağını ve *Tarik*’in İslâm ahlakıyla ilgili makaleler yayınlayacağını, son olarak da dünyadaki Müslümanların durumu hakkında çeşitli yazıların da *Tarik*’te yer bulacağını vurgulamaktadır. Bu metinde Çauşeviç iki önemli husustan bahsetmektedir: Birinci husus, Müslümanların dikkatini toplumun savunmasız kısmına, yoksullara ve eğitimsiz kitleye çekmeye çalışmaktadır. İkinci husus ise bu metinde özellikle ulemâ sınıfının üyeleri olmak üzere tüm eğitilmiş Müslümanları ellerine kalemlerini almayı ve tüm Müslümanlara fayda sağlayacak makaleleri yazmaya açıkça davet etmektedir. Bu görüş ile ilgili bk. Džemaluddin Čaušević, “Draga Braćo”, *Tarik* 1 (1908), 2.

oldukları gösterilmektedir. Čaušević, bu metinde diğer şeylerin yanı sıra şunları ifade etmektedir:

“Beharın bu sayısıyla İslâm geleneğini korumaya çalıştım. Ayrıca, mektep ve medreselerin düzenlenmesi, yetimhanelerin açılması gibi tüm sosyal sorunlarımız hakkında yazmaya ihtiyaç vardı ve bu konular hakkında sosyal etkinliklerimizin ciddi gözlemcileri için çok şey yazılmıştır. Editörlük yaptığım bu yılki çalışmalarında iyi niyetim üzerinden hareket ediyordum, fakat çalışmalarımın sonucunun ne olacağı Allah’ın elindedir.”⁴⁰²

Aşağıdaki bölümde Čaušević’in bu dönemde yayınladığı ve içerik bakımından çeşitli çalışmaların listesi bulunmaktadır.

- *İbrahim Puška’nın (Puška’nın) Tecvidine Savunması* (Odbrana tedžvida od İbrahima Puške), *Bošnjak*, 1907.⁴⁰³ Bu eser, ilk yayınlanan baskısında yer alan hatalar nedeniyle eleştirilmiştir. Bu eserin yazarını muhafazakâr ulemanın eleştirilerinden korumak için Čaušević, 1907’de *Bošnjak* (Boşnak) dergisine ek olarak yayınlanan bir makale yazmıştır. Makalede diğer şeylerin yanı sıra İbrahim Puška’nın eserinden övgüyle bahsedip değerini vurguladıktan sonra İslamî bilimler alanında eserler yazacak ve yayınlayacak daha çok insanın olması için Allah’a dua etmiştir.⁴⁰⁴
- *Tebşir* (Proho Seyfullah tarafından yazılmış “*Bidayet-ul Nas*” kitabının önsözüdür). Belirtildiği üzere, Čaušević diğer âlimleri kendi anadillerinde Arap alfabesiyle eserlerini yazmaya teşvik etmiştir. Seyfullah Proho “*Bidayet-ul Nas*” adlı kitabını Arap harfleriyle Boşnak dilinde yazıp yayınlamıştır. Čaušević bu eserin giriş sözünde Bosnalı Müslümanların Arap alfabesiyle yazdıkları için bu konuda diğer Doğu halklarını takip ettiklerini dile getirip Allah’a (c.c.) şükretmiştir. Ayrıca, Arapça alfabesi kullanımının Bosnalı Müslümanlar arasında yayılmasını ve özel hayatlarında kullanılmasını umduğunu da bildirmiştir. Türkçe olarak yazdığı bu önsözünde, Čaušević’in Bosnalı Müslümanlarının eserlerini Arap alfabesiyle yazdıkları için ne kadar

⁴⁰² Džemaluddin Čaušević, “Na koncu sedme godine”, *Behar* 1 (1907), 288.

⁴⁰³ Bu makale Posavinalı Softa adıyla imzalanmıştır.

⁴⁰⁴ Handžić, “Pabirci o naučnom i književnom radu rahmetli H. Džemaludin ef. Čauševića”, 311.

memnuniyet duyduğu açıktır.⁴⁰⁵ *İslamska Dioničarska Štamparija* (Müslüman Maatbası), Sarajevo, 1908.

- *Karınca Kaderınca* (Karınca da yapabildiği kadar yapıyor), *İslamska dioničarska štamparija* (Müslüman Maatbası), Sarajevo, 1908.⁴⁰⁶
- *Mevtul Âlimi Mevtu Âlemi* (Smrt učenjaka je smrt svijeta), *Misbah*, I ve V, 1912.⁴⁰⁷ Öğrencisi olduğu ve büyük âlim olarak adlandırdığı İsmail Hakkı Manastırlı'nın ölümü vesilesiyle kaleme aldığı bu makalesinden bu ölüm İslâm dünyası üzerinde ne kadar üzüntü yarattığı daha iyi anlaşılmıştır. Manastırlı'nın büyük bir belagatçı ve konuşmacı, öte yandan dil bilimlerinde usta ve keskin bir kaleme sahip olduğunu vurgulayan Çauşeviç, hocasının vesilesiyle binlerce insanın hem vaazlarından hem de arkasında bıraktığı çok sayıda yazılı eserlerinden istifade ettiğini de dile getirmiştir. *Tarik* dergisinin editörü olarak Manastırlı'ya ait çok sayıda eser çevirdiğini ve böylece Bosnalı Müslümanlarının da bu büyük âliminin eserlerinden faydalandığını da belirtmiştir.⁴⁰⁸
- *Hilali Ahmer Eanesi* (Pripomoć za Hilali Ahmer), *Misbah*, III/IV, 1912. Bu makale ilk olarak *Misbah* dergisinde yer almıştır. Söz konusu makale, 1912'de *Misbah*'ta Türkçe olarak yayımlandıktan sonra, aynı yıl içerisinde *Biser* dergisinin dokuzuncu sayısında Boşnakça olarak yer almıştır. Bu kısa makalede Çauşeviç, İslâm dünyasının uyuşukluğu ile Hristiyan dünyasının ilerlemesi arasındaki farkı vurgulamıştır. Çauşeviç ayrıca, zor bir süreç yaşayan Osmanlı İmparatorluğu'nun durumuna da işaret etmiştir. Makalede, Hilâl-i Ahmer (Türk Kızılayı) için yardımda bulunan Bosna-Hersek'in halkının yaptığı maddi bağışlardan söz etmiştir.⁴⁰⁹ Bosna-Hersek'te Çauşeviç'in himayesinde her yıl din ve millet fark etmeksizin tüm sakinler tarafından toplanan maddi bağışlar Hilâl-i Ahmer adresine gönderiyordu.⁴¹⁰

⁴⁰⁵ Handžić, "Pabirci o naučnom i književnom radu rahmetli H. Džemaludin ef. Čauševića", 311.

⁴⁰⁶ Bu makale ilk defa 1908'de, *Mekteb* takviminin ikinci sayısında yayınlanmıştır.

⁴⁰⁷ Bu makale Çauşeviç tarafından İstanbul'da okurken tanıştığı ve iyi ilişkiler içinde olduğu Türk yazarı ve âlimi İsmail Hakkı Manastırlı'nın ölümü üzerine yazılmıştır. Bu konuda bk. Enes Karić & Mujo Demirović, "Reis Džemaluddin Čaušević (prosvetitelj i reformator)", *Bibliografija radova Mehmeda Džemaluddina Čauševića*, mlf. Osman Lavić (Sarajevo: Dobra Knjiga, 2008), 1/603.

⁴⁰⁸ *Biser* dergisi, "Smrt velikog muslimanskog učenjaka", *Biser* 8 (1913), 164.

⁴⁰⁹ *Biser* dergisi, "Hilali Ahmer", *Biser* 9 (1913), 187.

⁴¹⁰ Yakın zamanda bulunan ve şu anda Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Arşivi'nde yer alan Cemâleddin Çauşeviç'in özel kütüphanesinde, Hilâl-i Ahmer için maddi yardımda bulunan Saraybosna'da yaşayan

- *Daru-l-Eytam*, Misbah, VIII/IX, 1912.

Yukarıdaki makaleler her biri Çauşeviç'in sembolik bir şekilde Türkiye'den döndükten sonra ve Bosnalı Müslümanlar arasında geçirdiği ilk yıllardaki yazınsal çalışmalarının bir resmidir. Bu makaleler aynı zamanda bütün çalışmalarının hangi yöne gideceğini de tanımlamaktadır. Çalışmalarının ilk yıllarında büyük ölçüde yayınladığı kısa metinlerin içeriğine dayanarak Çauşeviç'in Müslüman nüfus arasındaki eğitim ve eğitim bilincinin artırılmasına dikkat ettiği söylenebilir. Bu sebeple yaptığı ilk çalışmalar da bu bağlamdadır.

2.3. Muhtasar İslâm Tarihi ve Dedenin Menakıbleri Eserleri

2.3.1. Muhtasar İslâm Tarihi

Bu kısımda Çauşeviç'in kitap formatında yazılmış olan ilk eserleri hakkında detaylar paylaşılacaktır. Yukarıda isimleri geçen iki eser, Çauşeviç'in kişisel gayretiyle ortaya çıkan bir alfabe olan *Arebica* ile yayınladığı eserler kategorisine girmektedir. *Muhtasar İslâm Tarihi* eseri ise bu dönemde Çauşeviç tarafından yazılan ve basılan ilk büyük eser olduğu söylenebilir.

Bu çalışma *Tarik'te* yayımlandıktan çok geçmeden ardından okullarda İslâm Tarihi ders kitabı olarak yerini bulmuştur. Dönemin ilköğretim okullarında mekteb-i ibtidâiyyelerde öğretilen tüm kitaplar Türkçeydi. Bu yüzden Çauşeviç'in *Arebica* ile yazılan bu ve diğer birçok kitabı, çocukların okullardaki derslerini anlamalarını kolaylaştırmıştır.⁴¹¹

Bu çalışma, stil ve dil açısından basit bir Boşnak dilinde fakat Arap harfleriyle yazılmış her yaştan okuyucu için anlaşılabilir bir kitaptır. Öte yandan, bu eser kısa bir giriş kısmı ve birbirine bağlı üç bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerin her birinin sonunda, Çauşeviç'in muhtemelen öğrencilerin bilgisini test etmek istediği sorular mevcuttur. Bu çalışmanın yazıldığı dil ve her bölümün sonunda yer alan sorular oldukça anlaşılır bir yapıya sahiptir. Bu eser gözden geçirildiğinde, sadece bazı kısımlar olarak çalışmaya

Sefarad Yahudilerinin isimlerinin yazılı olduğu el yazılı bir belge bulunmaktadır. Aynı belgede, muhtemelen Çauşeviç tarafından yazılan ve Yahudilerin yüzyıllar boyunca hem dinî hem de medeni haklarını serbestçe yaşadıkları Osmanlı Devleti'ne saygılarını ve vatanseverliklerini bir kez daha gösterdikleri vurgulanan el yazısı da mevcuttur. Çalışmanın ek bölümünde bu belge gösterilecektir. Bu konuda bk. Gazi Hüsrev Bey Kütüphane Arşivi (GHBA), *Cemâleddin Çauşeviç'in yayınlanmamış belgeleri*, No. DZC-3-458/1914.

⁴¹¹ Karić & Demirović, *Reis Džemaluddin Čaušević (prosvetitelj i reformator)*, 2/431.

dâhil edildi. Bu eser, çalışmanın önceki bölümlerinde de ele alındı, burada ise eserin orijinal metninin birkaç sayfasıyla birlikte daha ayrıntılı bir analiz sunulacaktır. Bu çalışmanın içeriğine giriş yapmadan önce aşağıda orijinal eserinden birkaç sayfa sunulacaktır.

چاسنىقا زاپۇبەدىنا مېستاي رۇتبە.
قۇنى ايتايۇ مۇج برەما سوۋم دېلۇ.
قرۇغۇ. داقلە سواقى چاسنىق تەرەبا، دا
سوۋىۋم سېۋسۇبۇشچۇ اى بۇستۇبۇقۇم
برېدۇيىبە بۇۋبەرەنە نېزىج، آ اۋنى نېزى
دا سوۋىۋم سېۋسۇبۇشچۇ اى بۇسلۇ.
شوشچۇ ناستۇبە ستەجى رىضالۇق اى
اۋبۇ اۋد سترانە ويشىج - تۇبە مۇيا
دۇبۇقا زەلە.

- قراتاق تارىخى اسلام -

- بروى دېۋ -

۱ - بروى يېغمېرى اى بروى سويىت
نا بۇستاقۇ اۋۇغا سويىتاي بىلى سۇ
اۋوى يېغمېرى: آدم، ادريس، نوح
ھۇد اى صالح. حضرت آدم بىۋبە نا
اۋۇى زەملى قاقۇ بروى يېغمېر، تاقۇ
اى بروى جۇۋبەق. نەغا يە ستۇۋرۇ
بۇغ - جل شانە - اۋد جىستە زەملى، آ
نەغۇۋۇ زەملى حضرت ھوۋ اۋد نەغۇۋا
لېبەۋۇغ رەبرا. اۋنى زېۋىشە نا بۇجەققۇ
اۋ جەننەتۇ، باقاد اۋقۇشاشە يەستى اۋتۇ.
شتۇ اېم يە بىلۇ زاپرانەتۇ، رەجە اېم بۇغ
دا ايزاجۇ ايز جەننەتاي تاقۇ اۋنى
دۇجۇشە نا اۋواى سويىت. ايزا تۇغا
سېرۋەلى سۇ سوۋى ويىق اۋ مېكى.
راجالى سۇ دېجۇ اى تۇبۇ بار اى تاقۇ
بۇجۇشە انسانى بۇ اۋۇى زەملى. بۇشتۇ
يە زا آدم يېغمېرا بىلۇ سوانتا دۇستا
اۋسېم انسانا، تاقۇ اۋ نەغۇۋۇ شرىعتۇ
ستايشە، دا مۇرە اۋزەتى برات سوۋىۋ
سەستۇۋە آلى اۋتۇ، قۇيا سە نېبە سېم
رۇدىلا. مەجۇ تاقۇ مالۇ سويىتاي تاجە
سە يەدان آدمۇۋ سېن بۇ اېمەنۇ قارىل.

ياسام زاپۇبەدىنىق نائىق قۇبەنە اى
بۇمۇرسىقە ۋۇيسقە، قۇيا يە بۇنۇتۇ
اۋقېجەنا نائىقەدۇم - لاۋۇم اى قىربە -
يۇشچۇ، - سوا ۋۇيسقا، سوي سۇ
چاسنىچى اى زاپۇبەدىنىق نا بۇبەدىچە
مۇيا قىربىلا اى مېشېچە اۋ اۋچىا مى
درازا اۋد مۇبە رۇجەنە دېجە.
اۋراجام باۋتۇ سوۋىيىج ۋۇيىج زا -
يۇبەدىنىقا، چاسنىقا قاۋ اى نەفەرا نا
اۋۋە زەلە اى برۇغلا سە اى سوتنا مۇى
سلام شالەم.

بۇشتۇ سام يا بۇ شرىعتۇ اى بۇ
نظامۇ ورخۇۋنى زاپۇبەدىنىق سۈۋە
قۇبەنە اى بۇمۇرسىقە ۋۇيسقە، يۇش
ويشە رەزۇ مە سىرچانى اۋسېچانى،
دا مۇغۇر رەجى، دا يە ۋۇيسقا مۇيا،
آ يا ۋۇيسقە.

نەقا سۈمۇغۇجى بۇغ نا اۋبا سويىتاي
اۋزويىسى اى - سوۋىم اۋبىلىم دارۇم

Resim 1: Muhtasar İslâm Tarihi (Kratak Tarihi İslam) adlı eserin orijinal Arabica metni (1).

به موشقاچه. قوی نییسه سو هتیلی ویهرو.
واتی بۇغا. سیهقاو. آ زمه ای دیهچو
باجاؤ به از تامیچو. ای نهمو به دولا.
زیلو اؤد بۇغا صحفاء. از قویجا ستایشه
پۆتره بیتو زنانه. از تارخیا بیسه. دا به
اؤن بروی پوچهو اؤدیبه لو شیتی ای
قویلیچینه رازلیقو واتی میهرۆم.

چۆدنووات به انسان. لاهقو سه
دایه نا زلو اؤسوییتو قاد مو شیطان
علیهاللمنه مؤره دوقازانی از اؤنوم زلو
نه قاقوو دؤنیالوچقو قوریست. ایلی
قاقو از زیوانه. سواقی دان سوییت به
بیواؤ توغوری. قاد به دؤشاؤ (نوح)
بیغمبر. ناشاو به قوم تاقو پوقوارمن.
دا سه نییه ن سیهجاؤ براوه ویره. قاد
بی ایم قازیواؤ حضرت نوح از بۇغو ای
بۆزیوی مۆجی. اؤن بی نیسقالی پرست
از سوقیه اؤشی سامو دا نهچویو نهغزو
غووور. قاد نومه قاومو نه بییاشه درۆ.
غوغ لیبهقا. اؤندا به بۇغ تاره دیو
(طرهقان) پۆتوپ. اؤد چهغا سو سوی
ایرغبتولی اؤسیم حضرت نوحا ای نهغوا
تری سینا [حام. سام. یاقوت]. ایرا توغا
پۆتوبا قرۆز نه قویلقا ستۆلجیا اویست
سه نارۆدی عاد ای نمۆد سوییت.

﴿نوح﴾ (ناستایچه سه)

قوی هتیهده برهقو شریعتا دا اؤز مه
سوویو سه سترۆ. شتۆ سه به س نیم وؤدیلا
ای زانو اؤبی سووغ رۆچه توغ برانا
هابلای. قومو به حضرت آدم پۆ شریعتو
قارلۆو سه سترۆ هتیهو دانی.

داقله قابل به بروی پۆلۆ اؤدسقو
قرو نا اؤووی زهملی ای تاقو بروی
ایزیشاو ایز اطاعا بۇغو ای سو قیریم
رؤدیت لیا.

حضرت آدمو به دؤشلق اؤد بۇغا
نه قویلقو صحفاء. از قویجا به ستالۆ
پوقرای ویره سقه زانو سستی ای تو. اؤداقله
چه انسانی وادی سسویو پۆتره بیتو
هرانو ای نای سه به ناجین تهزاجی
راد اؤدماح پوچهو.

از آدم بیغمبر بیو به بهدان سین پۆ
ایته نؤشیت [شیت]. قوی مۆ به بیو یاقو
خیری. ته به ای اؤن پۆسلیبه اؤجا
اؤ پۆجیواؤ سوییت نا براوی پۆت. ای
نهمو سو دۆلازیلی اؤد بۇغا صحفی. از
قویجا به ستایلا سواقویقا زانو سست. از
تارخیا ستۆی. دا به یاساؤ سابلۆ ای
ناغونیو سوییت. دا سه درۆی شریعتا.
قاد به دؤشاؤ (حضرت ادیس).
زانهقاو به سوییت ورلو پوقوارمن. ته

صفت: سترایچه. صیغه: سترایچا.
او موصافو ایما تری ستۆننه سترایچا.
صیغنا.

اؤرهدنیق: محمد جمال الدین جاووشهویج

ولاسنیق: حاجی فهم کۆچۆکلیج

اسلامقا دۆئیچقا شامیاریا او ساریه وو.

Resim 2: Muhtasar İslâm Tarihi (Kratak Tarihi İslam) adlı eserin orijinal Arabica metni (2)

Bu çalışmanın ilk bölümü aşağıdaki iki başlıktan oluşmaktadır.

- İlk Peygamber ve İlk İnsanlar
- Âd ve Semûd Kavmi

Çauşeviç, ilk başlığın altında okurlarına ilk Peygamberleri ve görevlerini yerine getirirken karşılaştıkları zorluklarını kısaca anlatmaktadır. Hz. Âdem'in dünyaya gelişinin yanında, oğullarının isimlerini ve aralarında meydana gelen olaylardan bahsetmektedir.⁴¹²

Çauşeviç Âd ve Semûd kavmi başlığın altında, Allah'ın elçileri olan Sâlih ve Hûd a.s.'ın halklarını dine davet ederken karşılaştıkları zorluklardan bahsetmektedir. Ayrıca, Çauşeviç bu kısa anlatımında, söz konusu Peygamberlerin en önemli mucizelerinin bazılarını dile getirmektedir.⁴¹³

Çalışmanın ikinci kısmı aşağıdaki alt başlıkları içermektedir.

- İsrailîler ve Hz. Mûsâ'ya Kadar İsrailîlerin Peygamberleri
- Hz. Mûsâ Zamanında İsrailîler
- Hz. Dâvûd ve Süleyman Zamanında İsrailîler
- Hz. Süleyman'dan Hz. İsmâ Zamanına Kadar İsrailîler
- Hz. İsmâ Zamanında İsrailîler

Çauşeviç'in bu bölümlerin her birindeki olayları aktarma tarzı ve şekli bu çalışmanın ilk bölümü ile aynıdır. Eşsiz stil ve her bir bölümün sonunda verilen ayrı sorular, bu çalışma için ortak olan özelliklerdendir. Çauşeviç'in muhtemelen öğrencilerin derslere daha iyi hâkim olmalarını teşvik etmek için verdiği soru tarzlarını aşağıdaki örnekle en iyi şekilde gösterilmektedir. Çauşeviç, ikinci bölümün ilk kısmında Hz. İbrâhim'in karşılaştığı zorlukları açıkladıktan sonra bölümün sonunda aşağıdaki soruyu sormaktadır:

“Hz. İbrâhim'in mucizesi hangisiydi?” veya “Hz. İshak'tan sonra hangi kavim ortaya çıktı?”⁴¹⁴

Çauşeviç'in isteği, öğrencilerin tekrarlanan sorularla İslâm tarihi hakkında temel bilgiye sahip olmak için sağlanan derslere hâkim olmaları ve ezberlemeleriydi.

⁴¹² Džemaluddin Čaušević, “Kratak Tarihi Islam”, *Tarık* 2 (Haziran 1909), 31.

⁴¹³ Čaušević, “Kratak Tarihi Islam”, 32.

⁴¹⁴ Džemaluddin Čaušević, “Kratak Tarihi Islam”, *Tarık* 4 (Ağustos 1909), 63.

Çauşeviç, bu çalışmanın tamamında Allah'ın elçilerinin yaşamlarına ve tebliğ görevlerini yerine getirirken onları takip eden olaylara dikkat çekmektedir. Mesela, “Hz. Mûsâ'ya Kadar Benî İsrâîl ve Peygamberleri” adlı başlığın altında, Hz. Yûsuf'un yaşadıklarını şu şekilde dile getirmektedir:

“Hz. İshak'ın iki tane oğlu vardı: Ays ve Ya'kûb. Hz. İshak her biri için Allah'a dua ediyordu. Ya'kûb için Allah'tan peygamberlik verilmesini istedi, Ays için ise erkek çocuklarının çokluğu ve onların idareci olmaları için dua ediyordu. Hz. Ya'kûb'un asıl ismi İsrail idi. Hz. Ya'kûb'un on iki tane erkek çocuğu vardı ve onlar arasında en çok sevdiği Hz. Yûsuf idi. Hz. Yûsuf bir gün kendisine peygamberlik makamı verileceğine dair bir rüya gördü ve o andan itibaren onun Peygamber olacağını biliyordu.”

“Babasının çok sevdiği Yûsuf, kardeşleri tarafından su kuyusuna atıldı, zira onlar Yûsuf'a karşı kin beslemişlediler. Hz. Yûsuf'un atıldığı yerin yakınlardan geçen karavanlar onu bulup Mısır'daki kral hazinelerinin valisine sattılar. O zaman Kibtyan adıyla bilinen bir kavim vardı. Hz. Yûsuf büyüdüğü zaman Allah ona rüya tabir etmeyi öğretti. Hz. Yûsuf zamanındaki kral, rüyasında yedi tane zayıf inekleri yiyen yedi tane semiz inekler görüyor ve Hz. Yûsuf'un bu rüyasını yorumlamasını istiyor. Hz. Yûsuf ise kralın bu isteği üzerine şöyle bir yorum yaptı:

‘Önümüzdeki ilk yedi sene verimli olacak, fakat o yedi seneden sonra gelen yıllar çok zor olacak’, bunun üzerine ilk senelerde mallarını biriktirmeleri gerektiğini ve gelecekte yaşanılacak zor süreçte o malları harcamaları ve dağıtmaları gerektiğini tavsiye etti.”

“Kralın rüyasını bu şekilde yorumlayan Hz. Yûsuf krallık hazinelerinin koruyucusu olarak tayin edildi. O andan itibaren verimli geçen yedi sene başladı ve Hz. Yûsuf o yıllarda malları satın alıp, biriktiriyordu.”⁴¹⁵

Çauşeviç'in Allah'ın elçileri ile ilgili yaptığı diğer anlatımlara bakılırsa, benzer şekilde okuyucuları Allah'ın elçilerinin yaşamlarından haberdar etmek istediği görülebilir. Bunu ise en iyi şekilde “İsâ Peygamber Zamanında İsrailliler” adlı başlığın altında gösterilebilir. Çauşeviç bu kısımda Hz. İsâ'nın bu dünyaya doğuşunu şu şekilde dile getirmektedir:

“Yüce Allah Âdem'i babası ve annesi olmadan yarattığı gibi, yine Onun isteği üzerine İsâ Hazretleri de babasız dünyaya gelmiştir. İsrailliler o sırada Tanrı'nın gücüne inanmadıkları için, baba olmadan çocuğun nasıl olabileceğini kafalarına hiç

⁴¹⁵ Çauşeviç, “Kratak Tarihi İslam”, 63.

sokamamışlardır. Hz. Meryem bebeğini insanlar arasında taşıdığı zaman, onlar İsa Hazretleri üzerine taşlar atmış, o sırada ise bir ses gelerek, şöyle buyurmuştur: ‘Kendiniz benim üzerime suç atmayın, Tanrı’nın kölesiyim, Tanrı’nın elçisi olacağım ve Tanrı’dan bana İncil kitabı indirilecektir.’ İnsanlar bu çocuğun sözlerini duydukları zaman, ayağa kalktılar ve utandılar, ancak yine de annesini çocuğunu öldürmekle tehdit etmeye devam etmişlerdi. Bunun üzerine, Hz. Meryem orada kalmak istemeyip Mısır’a gitmiş ve oralara yerleşmiştir.”⁴¹⁶

Çauşeviç, bu kısımda bir öncekinde olduğu gibi bir halkın tarihsel yaşamına, yani Yahudilere ve onların Allah’ın elçilerine karşı tutumlarına dikkat çekmiştir. Ayrıca Çauşeviç anlatımlarında, Allah’ın bazı elçilerinin karakter özelliklerine ve Allah tarafından onlara verilen olağanüstü mucizelere büyük önem vermiştir.

Çauşeviç’in bu çalışmasının üçüncü kısmı önceki ikisinden çok daha kapsamlıdır ve aşağıdaki gibi küçük ve büyük bölümlerden, başlıklardan ve alt başlıklardan oluşmaktadır.

- İsmâil Hazretleri ve Arab-ı Müsta’ribe
- İslâm’dan Önce Kureyşliler; bu bölüm ilerdeki alt başlıkları içermektedir (Din, İlim, İşleri ve İlgileri, Sosyal Düzenlemeleri).
- Peygamberimizin Doğumu
- Kırk yaşına kadar Hz. Peygamber’in Hayatı
- İslâm’ın İlk Şafağı
- Dinî-İslâm’a Davet
- İslâm’ın En Büyük Düşmanları
- İlk Hicreti
- Kur’ân Mucizesi
- Hz. Peygamberimiz’e Atılan İftiralar
- İnşikâkü’l-Kamer
- Senet-ül-Hüzün
- Medine’de İslâm Yayılması
- Mi’rac
- Hz. Peygamberimizin Hicreti
- Muhacir-i Kiram ve Ensar-ı Kiram

⁴¹⁶ Džemaluddin Čaušević, “Kratak Tarihi Islam”, *Tarık* 5 (Eylül 1909), 80.

- İlk Müslümanların Sosyal Düzenlemesi
- Bedir Gazvesi (Savaş sebepleri, Savaş hazırlıkları, Savaşın başlaması, Savaş, Savaşın sonucu).
- Bedir Gazvesinden Sonra Kureyşliler
- Uhud Gazvesi (Savaş sebepleri, Hazırlıkları, Ordunun yerleştirilmesi, Savaş, Yeniden savaş, Savaşın sonucu).
- Hendek Gazvesi (Savaşın sebepleri, Hazırlıklar, Savaşın sonucu).
- Hudeybiye Antlaşması (Savaş şartları, Antlaşmanın yazılması, Kâbe'nin tavafi ve ziyareti, Hudeybiye antlaşmasındaki kararlar).
- Mekke'nin Fethedilmesi (Hazırlıklar, Ordunun hareketleri, Ordunun ilerlemesi).
- Ebû Sufyân'ın Kureyşlilere Çağrısı
- Müslümanlar'ın Mekke'ye Girişi
- Mekke Müslüman Bir Yapı Oluyor
- Haccetü'l-Vedâ
- Hz. Peygamber'in Vefatı
- Hz. Peygamber'in Edebi ve Davranışı
- İslâm Halifeliği

Yukarıdakilerden görülebileceği gibi, Çauşeviç İslâmiyet öncesi ve sonrasındaki döneme dair önceki iki kısmında olduğundan daha fazla yer vermiştir. Buradaki amacının, ilköğretim okullarında İslâm Tarihi dersini inceleyecek çocuklara Hz. Muhammed (s.a.v)'in yaşadığı dönem ve çevresi konusunda çok daha fazla bilgi sağlamak olduğu sonucuna varılabilir. Bu bölümün giriş kısmına dayanarak başarılı olduğu görülebilir. Çauşeviç ilk olarak günümüz Mekke civarına ilk yerleşen insanlar hakkındaki bilgileri şu şekilde vermektedir:

“İbrâhim Hazretleri, oğlu İsmâil'i Mekke'de bıraktığı sırada, orada ne yaşayan ne de yiyecek veya içecek vardı. Bunun üzerine, Yüce Allah Mekke'ye kuyu kazmak için Cebrail'i göndermiş ve oradan Zemzem denilen su akmaya başlamıştı. Artık Mekke'de su olduğu için insanlar buraya yerleşmeye başlamış, böylece Yemen'den gelen bir kabile de bu civara yerleşmişti. İsmâil Hazretleri büyüdüğünde, oraya yerleşen kabilesinden bir kadın ile evlenip ve birçok oğlu olmuştu. Sonunda bu insanlardan Arab-ı Müsta'ribe denilen bir millet ortaya çıktı. Arab-ı Müsta'ribe milleti Mekke ve civarlarında yaşıyorlardı. Bu Araplar, birkaç kabileye bölünmüş

ve bunlardan en önemlisi ise Kureyş kabilesidir. Kureyş kabilesi her zaman Mekke’de ün yapmış ve tarihin en ünlü kabilelerinden biridir.”⁴¹⁷

Mekke’nin yerleşimi ve Kureyş kabilesinin önemi hakkındaki bu kısa tanıtım ve bilgi sonrasında, Çauşević çeşitli öğeler aracılığıyla onların sosyal düzenini, dinini ve Kureyş kabilesinin bilime ayırdığı önemi açıklamaya çalışmaktadır. Ayrıca, Çauşević “İlim” başlığı altında İslâmiyet öncesindeki Arapların şiire düşkünlüğünü vurgulamaktadır. Şiire takıntılı olmalarının yanı sıra aynı zamanda aralarında Allah’ın son resulünün geleceğinden haberdar olanların olduğunu da dile getirmektedir:

“Konuşmacılar ve şairler Arap dilindeki konuşmaları nasıl değerlendirebileceklerini biliyorlardı ve Kur’ân-ı Kerim’i Arap dilinde duyduklarında, Ku’rân’ın en kısa suresine bile benzer bir konuşma yapamayacaklarını anlamışlardı. İslâm öncesinde, Allah’tan verilen bu dil bilimi dışında Araplar arasında başka bilim yoktu. Kureyşliler okuma yazma biliyorlardı ancak diğer kabileler bunu da bilmiyorlardı. Geçmişte Tevrat, Zebûr ve İncil’i bilen ve yorumlayan Hristiyan ve Yahudi din adamları vardı ve bazen insanlara Hazreti Peygamber’in gelişinden bahsediyorlardı. Hristiyanlığı yaymak amacıyla bazen Yunan İmparatorluğu’ndan veya Habeşistan’dan Arap topraklarına gelen Hristiyan papazlar vardı fakat Allah, Arapları Hristiyanlık’tan koruyordu.”⁴¹⁸

Çauşević, bu kısımda diğer şeylerin yanı sıra İslâm öncesi dönemde Arap kabileleri arasında var olan sosyal sisteme, özellikle de Kureyş kabilesi içinde var olan sisteme değinmektedir. Aynı zamanda okuyucalara Allah’ın son Peygamber’inin doğduğu ve büyüdüğü zamanı ve toplumun bir görüntüsünü sunmaktadır. Çauşević’in bu dönemi açıklama şekli en iyi aşağıdaki paragrafta görülebilir:

“İslâm öncesinde, Araplar kabilelere ayrılıyordu ve her kabilenin efendisi vardı, buna Şeyh deniyordu. Şeyhlerin üstlerinde yaşlı bir kişi yoktu, bu yüzden istediklerini yapabilirlerdi. Şeyhleri izleyecek hiçbir düzenlemeleri yoktu ve İslâm’dan önce aralarında sürekli düşmanlık yaşıyorlardı fakat bu düşmanlığın bedelini halk kendi kanıyla ödüyordu. Diğer Arap kabileleri herhangi bir düzenleme olmadan şeyhlerini dinlerken Kureyşliler kendi meclislerine ve ortak yapılması gereken işlere sahipti. İşler kendi aralarında bölünmüştü, bu yüzden Ebû Bekir Hazretleri, yargı mensuplarına aitken Ömer Hazretleri, aşiretler ile barış görüşmesi yapıyordu. Bu tür sözleşmeler yazılmıştı. Ne Kureyşlilerin ne de diğer

⁴¹⁷ Džemaluddin Čaušević, “Kratak Tarihi Islam”, *Tarık* 6 (Ekim 1909), 92.

⁴¹⁸ Čaušević, “Kratak Tarihi Islam”, 93.

Arap kabilelerin özel orduları yoktu, ancak Kureyşliler kendilerini savunmada diğer kabilelere göre daha üstündü. Birileri onlara saldırdığı zaman, kısa sürede silahlanıyorlardı. Orduyu nasıl ayıracaklarını, gardiyanları ve avcılarını nasıl yerleştireceklerini biliyorlardı. Silahları da vardı; kılıçlar, bıçaklar, çeşitli hançerler ve oklar. Ayrıca, ellerinde savaşlarda giyilen ve onları koruyan zırhları da vardı, savaşlarda okların zarar veremeyeceği kiyafetler giiyorlardı.”⁴¹⁹

İslâm öncesi dönemi ve sosyal düzeni vurgulayan Çauşeviç, bu eserde yazacağı şeylere dair bir şekilde zemin hazırlamıştır. Bu eserinin en önemli konusu; Hz. Peygamber’in hayatı, yani ilk yaşamından ölümüne kadar olan süredir. Çauşeviç bu konuyu şu şekilde dile getirmektedir:

“Hz. Peygamberimiz, İsa Peygamber’den altı yüz yıl sonra 12 Rebîülevvelde pazartesi arifesinde doğmuştur. Babasının adı Abdullah ve büyükbabası, yani babasının babası Abdülmuttalib’tir. Abdullah, Hz. Muhammed’in doğumundan önce ölmüştü. Annesi Âmine idi. Hz. Muhammed’in doğduğu o gece birçok mucize olmuştur. Örneğin Pers İmparatoru’nun sarayının köşeleri yıkılmış, “*İstihare abadu*” Perslilerin putlara taptığı yerde ateş sönmüş, Beytullah’ta putların çoğu düşüp, kırılmıştı. Yakında, tüm dünyada şafak doğacağını ve Allah’ın tek inancı olan İslâm’ın yüce ışığını parlatacağını ima eden birçok mucizesi o gece yaşanmıştı.”⁴²⁰

Çauşeviç burada, Allah’ın bazı elçilerinin hayatlarını açıklamada ayrıntılara girmediği önceki iki bölümden farklı olarak Hz. Peygamber’in hayatına belirli bir şekilde yaklaşmaktadır. Çauşeviç çalışmasında, Hz. Peygamber’in hayatını aşağıdaki bölümlerle açıklamıştır.

- Kırk Yaşına Kadar Hz. Peygamber’in Hayatı
- İslâm’ın İlk Şafağı
- Dinî-İslâm’a Davet

Çauşeviç, bu bölümler aracılığıyla İslâm’ın erken tarihinde meydana gelen en önemli olaylardan bazılarını açıklamaktadır. Bir sonraki kısımda ise İslâm öncesi bazı Arapların İslâm’a karşı olan tavrı görülebilir:

⁴¹⁹ Çauşeviç, “Kratak Tarihi İslam”, 94.

⁴²⁰ Džemaluddin Čaušević, “Kratak Tarihi İslam”, *Tarık* 7 (Kasım 1909), 111.

“Hz. Muhammed, halkı açık bir şekilde İslâm'a davet etmeye başladığında, bazıları peygamberliğini tanımışlardır. Akıllı sözlerle ilgilenen konuşmacılar ve şairler Ku'rân-ı Kerim'in ayetlerine hayran kalıp anlamlarını düşünmüşlerdir. Diğer zeki insanlar da Hazreti Peygamber'in sürecini izliyor ve mucizelerini düşünüyorlardı. Bu tür insanlar İslâm'ı hemen benimsememiş olsalar da herhangi bir düşmanlık da göstermemişlerdir. Fakat bu insanlar dışında İslâm ve Peygamberimiz'e karşı kıskançlık besleyen birçok kişi vardı. Bu insanlar, onur ve şerefın sadece kendilerine ait olduğunu ve onlar dışında hiç kimsenin onur ve şeref sahip olmadığını düşünmüşlerdir. İnsanların farkında olmalarından ve artık kendilerine fayda sağlamayacaklarından korkuyorlardı. Kimseyle eşit olmak istemeyip, Hâşim ailesine düşman olanlar vardı. Hâşim ailesinin soyundan gelenlerin halk arasında itibar kazanmasını izin vermemişlerdir. Bu insanlar İslâm'a başlangıcından beri karşıydı. Şeytanın fısıltılarından etkilenip, insanların İslâm'a dönmemesi için çalışmışlardı. İnsanlar bir fikir üzerinde aynı düşüncede olmadıklarında, o fikri gerçekleştirmek zordur. İslâm başlangıcındaki durum buydu. Hazreti Peygamber, İslâm'a ilk davet sırasında en büyük düşmanlarıyla karşılaşmıştı: Ebû Cehil ve Ömer el-Hattâb ile. Bu iki insan, halk arasında büyük bir itibara sahipti ve sözleri dinleniyordu. Hazreti Peygamber bunu biliyordu ve bu iki önde gelenlerin İslâm'ı kucaklamaları için çalışıyordu. Hz. Ömer İslâm'ı kabul etti fakat Ebû Cehil, cahil olarak yaşamayı sürdürerek vefat etmiştir.”⁴²¹

Bu çalışma, ilkokul çocuklarının eğitime yönelik olduğu kadar Çauşević'in aşağıda vereceğimiz kronolojiyi izlediği de söylenebilir. Bu, İslâm gelişiminin erken tarihini gösterdiği örnekte en iyi şekilde görülmektedir. Bu kısım aşağıdaki alt başlıklara ayrılmıştır.

- İslâm'ın En Büyük Düşmanları
- İlk Hicreti
- Kur'ân Mucizesi
- Hz. Peygamber'e Atılan İftiralar
- İnşikâkü'l-Kamer
- Senet-ül-Hüzün
- Medine'de İslâm'ın Yayılması
- Mi'rac

⁴²¹ Çauşević, “Kratak Tarihi Islam”, 112.

Çauşeviç, bu kısımda İslâm'ın tarihsel gelişimini Medine ve Mekke dönemlerine açıkça ayırmasa da sunduğu olayların kronolojisi aracılığıyla bu çalışmada böyle bir ayrımın mevcut olduğu söylenebilir. Çauşeviç, önceki iki bölümde olduğu gibi burada da Hz. Peygamberimizin hayatında yaşadığı ve karşılaştığı sıkıntı ve zorluklara değinmiştir. Mekkeli Araplar ilk dönemlerde Hz. Peygamber'in üzerine çok iftira atıp, diğer insanlara onun yalancı olduğunu göstermeye çalışmışlardır. Çauşeviç'in eserinde bu olay aşağıdaki şekilde dile getirilmiştir:

“Her bir ayeti kerimenin ardından diğer ayeti kerime geliyordu ve müşrikler ayetleri dinliyorlardı. Şimdi müşrikler Peygamberimize ne gibi bir isim vereceklerini düşünmeye başlamışlardır. Diğer Mekkelilerin gözlerinde Hz. Peygamberimizin itibarını nasıl düşüreceklerini ve kafalarını İslâm'dan nasıl çevireceklerini de düşünmüşlerdir. Bazıları mecnûn olduğunu söylerken, diğerler kâhin, sahir ve şair olarak isimlendirmeye başlamışlardır. Fakat bunu kimse dinlemiyordu ve onlar bunu bildikleri için yeni planlar yapmaya çalışmışlardır.”⁴²²

Çauşeviç, bu kısımda İslâm'a karşı haksızlıkları göstermenin yanı sıra Allah'ın insanlara davet ettiği inancın gerçekliğini göstermek için Hz. Peygambere verdiği olağanüstü mûcizelerden bazılarını da sergilemektedir. Mi'rac mûcizesine gelince, Çauşeviç onu şu şekilde açıklamaktadır:

“Peygamberliğinin on ikinci senesi Mi'rac ile tanıtılmaktadır. Hz. Peygamber'in en büyük mûcizeleri arasında olan Mi'rac'ta ne olduğu şöyle anlatılıyor; O gece Hz. Cebrâil Peygamberimizi Mekke'den alıp Kudüs'e götürüp oradan da gökyüzüne kadar ona eşlik etmiş ve yoldayken ona manevi dünyada bulunan her şeyi anlatmıştı. Hz. Peygamberimiz o gece bir sürü mûcizevi şeyler görmüştü. O gece Allah'ı görüp, Lisanı da duymuştur. Mi'rac'ta beş vakit namaz farz olmuştu. Daha önceden Müslümanlar arasında bu uygulama vardı fakat beş vakit namaz şeklinde değildi.

O gecenin ertesi günü Hz. Peygamber, ashaplara geçen gece Mi'rac'ta olduğunu söylemiş, bunu üzerinde Ebû Bekir söylediklerine inanan ilk kişi olup, ondan sonra diğer ashaplar da hiç düşünmeden bunu hakikat olarak kabul etmişlerdir. Müşrikler, Peygamberimiz'in Mi'rac'ta olduğunu duyunca inanmak istememişler ve tüm gücüyle diğer insanlara bu olayın doğru olmadığına inandırmaya çalışmışlardır. Fakat artık tüm gayeleri boşa düşmüştü çünkü Hz.

⁴²² Džemaluddin Čaušević, “Kratak Tarihi Islam”, *Tarık* 8 (Aralık 1909), 128.

Peygamberimiz'in mûcizelerine inanların sayısı hem Medine'de hem de Arabistan'ın her tarafında oldukça artmıştı.”⁴²³

Çauşeviç'in yazıları, *Mi'rac* konusuyla Mekke'de gerçekleşen bir dizi olayları tamamlayarak Medine'de gerçekleşen olaylara odaklanmıştır. Çalışmasında bu dönemi aşağıdaki başlıklar altında sunmuştur.

- Hz. Peygamberimiz'in Hicreti
- Muhacir-i Kiram ve Ensar-ı Kiram
- İlk Müslümanların Sosyal Düzenlemesi

Bu kısımlarda Çauşeviç, Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden sonra meydana gelen bazı önemli olaylara değinmiştir. Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye giderken yolda yaşadığı tüm olayları ayrıntılı bir şekilde dile getirmiştir. Çauşeviç'in burada özellikle dikkat ettiği nokta Hz. Peygamber'in ilk hutbesidir. İki kısımdan oluşan bu hutbeyi bütünüyle dile getirmiştir:

“Ey Müslümanlar! Sağlığınız hala yerindeyken öbür dünyaya hazırlanın! Bilin ki, Allah kıyamet gününde herkesin zayıflığını bulup kendi hazinesini neden korumadığını soracaktır. Yüce Allah ondan sonra insana şöyle diyecektir: ‘Benim elçilerim sana gelmedi mi? Ben sana tüm iyiliği ve bereketi verdim, sen kendi adına hangi iyiliği yaptın?’ Ondan sonra insan sağına bakacak ve hemen sonra soluna, fakat hiçbir şeyi görmeyince önüne bakacak ama önünde cehennem dışında hiçbir şey görmeyecektir. Madem ne olacağını biliyorsunuz, herkes kendini cehennem ateşinden korusun! Allah'ın rahmeti, Peygamberinizin ve sizin üzerinizde olsun!’”

“Allahım sana şükürler olsun! Allahım sana hamd olsun! Sen kötülüklerden ve kirli işlerden koru! Sırât-ı müstakîmda olan kişiyi o yola Allah yönlendirir ve O kimi yönlendiriyorsa hiç kimse onu o yoldan ayıramaz. Allah kimi yönlendirmiyorsa, onu hiç kimse yönlendiremez! Lâ ilâhe illallah Muhammedün resûlullah! Allah Vahiddir. Onu ne arkadaşı ne yardımcısı vardır! Allah'ın kitabı en güzel kitaptır! Allah kimin kalbini İslâm ve Ku'rân ile süslediye ve o kimse de Ku'rân'ı diğer her şeyden üstün tutarsa, o kişi kurtuluş bulacaktır. Ku'rân sözün en güzelidir. Allah'ın sevdiği her şeyi sevin! Allah'ı tüm kalplerinizle ve vücutlarınızla sevin! Allah'ı zikretmekten ve Onun kitabını okumaktan kendinizi uzak tutmayın. Ku'rân en

⁴²³ Džemaluddin Čaušević, “Kratak Tarihi Islam”, *Tarık* 10 (Ocak 1910), 155.

güzel sözlerden ve konuşmalardan daha güzel bir sözdür. Ku'rân'da tüm insanların en güzel insanları (Peygamberler) ve hikâyeleri geçer. Bunun yanında, Ku'rân helali haramdan ayıran bir kitaptır. Demek ki, Allah'a kölelik edin, ama Allah'a sakın ortak koşmayın! Allah'a ortak koşmaktan kendinizi koruyun! Sözleriniz Ku'rân'daki sözler gibi güzel olsun! Aranızdaki ilişkileri asla kesmeyin ve bilin ki Allah sözünü tutmayan insanlardan nefret eder! Allah'ın rahmeti üzerinizde olsun!"⁴²⁴

Çauşeviç'in dikkatini çeken ve aynı zamanda bu bölümde vurgulanan şey, ilk Müslümanların Mekke'den Medine'ye hicret ettikten sonra ortaya çıkan sosyal yapıdaki değişimleridir. Çauşeviç, sosyal yapıdaki bu değişikliği şu şekilde dile getirmiştir:

"İslâm'ı kabul eden tüm kabile reisleri eski kötü muamelelerinden vazgeçerek Hz. Peygamber himayesine girmişlerdir. Şimdi onların tümü Hz. Peygamber'in nasihatlerini almaya başlayıp bir işi nasıl yapacaklarını ona sorarak Müslümanların ilk sosyal düzeni oluşturmada büyük bir rol oynamışlardır. İslâm'ın getirdiği farklılıkları burada da vurgulamak gerekir; İslâm'dan önce insana bakılıyordu, İslâm'ın gelişiyle birlikte artık insana değil insanın ameline bakılmaya başlandı. Böylece, bu ilk sosyal düzenle birlikte eski düzende değer gösteren ama görmeyen bir sürü değerli insan ortaya çıkmaya başladı. Hz. Peygamber bu insanları tanıdıktan sonra, kimler hangi işe yetenekliyse o kimseleri yetenekli oldukları hizmete yönlendirmiştir."⁴²⁵

Bu kısımda, olay serisine ve Çauşeviç'in bu dönemin ön saflarına koyduğu konulara daha yakından bakılırsa, onun İslâm toplumunu hâlihazırda var olan yaşam sistemini inşa etmeye ve genişletmeye hazır sağlam bir sosyal düzene sahip ve olgun bir birim olarak gördüğü söylenebilir. Çauşeviç, Hz. Peygamberimiz'in en yakın arkadaşları hakkında önemli bilgileri verdikten sonra, bu çalışmanın bir sonraki bölümünü Müslümanların bu dönemde yaptıkları en önemli savaşlara adanmıştır.

Çauşeviç, bu dönemdeki en önemli üç savaşı tamamen aynı yazım şekliyle ve bu savaşlarda meydana gelen olayları vurgulayarak sunmuştur. Çauşeviç her üç savaşı da aşağıdaki alt başlıklarla analize etmiştir.

⁴²⁴ Çauşeviç, "Kratak Tarihi İslam", 157.

⁴²⁵ Çauşeviç, "Kratak Tarihi İslam", 159.

- Bedir Gazvesi (Savaş sebepleri, Savaş hazırlıkları, Savaşın başlaması, Savaş, Savaşın sonucu, Bedir savaşından sonra Kureyşliler).
- Uhud Gazvesi (Savaş sebepleri, Hazırlıklar, Ordunun yerleştirmesi, Savaş, Yeniden savaş, Savaşın sonucu).
- Hendek Gazvesi (Savaşın sebepleri, Hazırlıklar, Savaş, Savaşın sonucu).

Anlaşılabileceği üzere Çauşeviç, bu dönemde meydana gelen savaşlara bu eser içinde önemli bir yer vermiştir. Savaşların detaylı analizi ve bunlara yol açan sebepleri ele aldığı düşünülürse Çauşeviç'in okuyuculara kapsamlı bir tarihsel analiz sunduğu söylenebilir. Bu durum en iyi şekilde, aşağıda verilen Uhud Gazvesi'nin başlamasına yol açan nedenlerin açıklandığı örnekte görülebilir:

“Uhud Dağı Medine’den bir saatlik yürüme mesafesinde bulunmaktadır. Bu savaş hicretin üçüncü senesinde meydana gelmişti. Belirttiğimiz gibi Müşriklerin ordusu Bedir savaşında büyük bir yenilgiye uğramıştı. Bunun üzerine kardeşlerini, babalarını ve oğullarını kaybedenler Safvân ibn Ümeyye ve Ebû Cehl’in oğlu İkrime gibi Mekke’nin reisi olan Ebû Sufyân’a gelerek şöyle demişler: ‘Muhammed atalarımızı öldürerek bizi fakir bıraktı, o yüzden senden bizim karavan gelirimizin yarısını büyük bir ordu kurulması için ayırmanı rica ediyoruz. Bu orduyla atalarımızın intikamını alacağız.’”

“Ebû Sufyân bunu kabul ederek, istedikleri gibi yapmıştır. Ordu kurma kararı aldıktan sonra onlardan bazıları farklı Arap kabilelerine gidip kurulacak olan ordu için insanlar temin etmeye çalışıyordu.”⁴²⁶

Çauşeviç'in bu savaşlardaki bazı olayları açıklama tarzı ve şekli, yukarıdaki örnekte olduğu gibi tüm çalışma boyunca görmek mümkündür. Çauşeviç'in bir konu üzerinde fazla durmadan bireysel olayları anlatmanın eşsiz yolu, bu çalışma boyunca yazımına ayırdığı şeydir. Erken İslâm tarihinin bu döneminde gerçekleşen olayların kronolojisini takip eden Çauşeviç, bu eserin son kısmında yer alan aşağıdaki konulara değinmiştir.

- Hudeybiye Antlaşması
- Mekke’nin Fethedilmesi
- Haccetü’l-Vedâ
- Hazreti Peygamber’in Vefatı
- Hz. Peygamberimiz’in Edebi ve Davranışı

⁴²⁶ Džemaluddin Čaušević, “Kratak Tarihi Islam”, *Tarık* 11 (Şubat 1910), 172.

- İslâm Halifeliği

Bu olaylar dizisiyle Çauşeviç, kırk yıl boyunca meydana gelen bir döngüyü tamamlamıştır. Söz konusu olayları analiz ederken özellikle Mekke'nin girişinin yanı sıra fethine dikkat çekmiştir. Çauşeviç, bu eserin içerisinde açıkladığı son olaylardan biri olarak Mekke'nin fethine diğer konulardan daha fazla yer vermiştir:

“Hazreti Peygamber, Mekke'ye girişi üç taraftan yapacaklarını daha önce de belirtmişti. Sahabelerine gerçek bir sebep olmadığı sürece savaşı başlatmalarını kesinlikle yasaklamıştı. Hâlid ibn Velîd'in gireceği tarafta düşmanlardan oluşan küçük bir çete bulunup, onu ve yanında olan arkadaşlarını durdurmaya çalışıyordu. Hâlid ibn Velîd onlarla savaşmak istemediklerini söylerken, onlar ise dinlemeyerek kalkıp iki tane müslüman öldürmüşlerdi. Düşmanlar ile güzel bir şekilde anlaşamayacağını gören Hâlid ibn Velîd on üç düşman öldürmüş, diğerleri ise kaçmışlardır. Bu çatışma dışında hiçbir çatışma yaşanmamıştı. Hz. Peygamber Mekke'yi gördüğü an tekbir getirmiş, hemen ardından da askerleri tekbir getirmişti. Ondan sonra Harem-i-Şerif'e girerek oradaki Küreyşlilere şunu sormuştu: ‘Ey Kureyşliler siz benden ne istiyorsunuz? Sizce sizlere karşı nasıl davranacağım?’

‘Biz senden iyilik bekliyoruz’ dediler.”

“Hz. Peygamber de bunun üzerinde: ‘Hepiniz özgürsünüz’ demişti. Birçok kişi İkrime gibi ölüm cezası çekecektir fakat onlar da sonra serbest olarak bırakılmıştı. Bu olaydan sonra Hz. Peygamber Kâbe'yi tavaf etmişti. Hz. Peygamber tavaf ederken Ebû Sufyân onu izleyip şunu düşünmüştü: ‘Keşke şimdi büyük bir ordum olsa da yeniden bu adam ile savaşsam’ fakat Hz. Peygamber ona gelerek şunu söylemişti: ‘Yine bu adam seni yenecekti’ derken Ebu Sûfyan utanarak şunu demişti: ‘Şimdi kalbim ile senin gerçek bir Peygamber olduğuna inanıyorum’. Buna benzer bir tane olay daha da yaşanmıştı. Fûdâle adında biri Hz. Peygamber'i öldürme gayesi içindeyken Hz. Peygamber ona giderek şunu sormuştu: ‘Fûdâle, sen misin?’ ‘Evet, benim’ dedi, Hz. Peygamber devam ederek şunu da sordu: ‘Şimdi ne düşünüyorsun?’ ‘Allah'ı zikrediyorum’ cevabı alınca Hz. Peygamber gülerek şunu demişti: ‘Allah'a dua et de senin düşündüğünü affetsin!’ Fûdâle utanıp, iyi bir müslüman olmuştu.”⁴²⁷

Bu eserin sonunda ele alınan konular, İslâm'ın ortaya çıkışından itibaren Hz. Peygamber'in ölümüne kadarki süreyi kapsayan bir dönemi kapatmaktadır. Çauşeviç, bu bölümü yukarıda sıralanan birkaç başlığa ayırmaktadır. Çauşeviç, İslâm Halifeliği

⁴²⁷ Džemaluddin Čaušević, “Kratak Tarihi Islam”, *Tarık* 12 (Nisan 1910), 193.

başlıklı son altyazıda Halifelik kurumuna kısa bir tarihsel bakış sunmaktadır. Emevi ve Abbasi hanedanlarının uzun bir süre halife makamını üstlendiklerini belirtmektedir. Son olarak Halifeliğin son taşıyıcıları olan ve ellerinde tüm Müslümanların halife ünvanının hâlâ ayakta olduğu Osmanlı Türklerinden bahsetmektedir.⁴²⁸

Ayrıca bu çalışmanın geniş entelektüel tabakalar için veya yükseköğretimde ders kitabı olarak hizmet etmek gibi bir nedenle yazılmadığı vurgulanmalıdır. Çauşeviç bu kitabı mekteplerdeki çocukların İslâm Tarihi hakkında temel bilgiler elde etmeleri için yazmıştır. O zamanlar İslâm Tarihi dersinin de diğer dersler gibi Türkçe veya Arapça yazılmış kitaplardan öğrenildiği belirtilmelidir. Bu bağlamda şunu da ifade etmeliyiz ki Çauşeviç'in *Muhtasar Tarihi*, mekteplerdeki çocukların dinlerinin tarihi hakkında temel bilgileri çok daha pratik ve kolay bir şekilde edinmeleri konusunda yardımcı olmuştur.⁴²⁹

2.3.2. Dedenin Menakıbleri

Bu çalışma, Ulemâ Meclisi'nin aktif bir üyesi olarak, *Tarik* dergisini düzenlerken Çauşeviç tarafından yazılmış ve basılmış eserlerden biridir. Bu eser *Muhtasar Tarihi İslâm* gibi *Arebica* ile yazılan eserlerden biridir. Bu çalışma *Tarik* dergisinin çeşitli sayılarında parça parça olarak yayınlanmıştır. İlk kısmı ise 1908'de yayınlanmaya başlamıştır. Aşağıda, Çauşeviç'in çağdaşı olan Mehmed Handžić'in (Hanciç) bu eser hakkındaki ifadesi özetlenmektedir:

“*Tarik* dergisinde ayrıca *Dedenin Menakıbleri* eseri de yer almış ve Müslümanların 20. yüzyılın başlarındaki bazı temel koşulları ve statülerini ana hatlarıyla ortaya koymuştur. Bu çalışma, bir süre sonra 1914'te Mostar'da ayrı bir çalışma olarak 46 sayfada basılmıştır. *Dedenin Arkadaşı* takma adının arkasına saklanan bu eserin yazarı aslında Çauşeviç'tir.”⁴³⁰

Bu kısa parçanın dili ve yazım tarzı, anlatıcı olayları, farklı hikâyeleri ve analizleri yoluyla, belirli bir zamanın ve o zamanki insanların durumunu sunan klasik edebi anlatıları çok fazla hatırlatmaktadır. Bu kısımda mevcut olan şey de zaten budur.

⁴²⁸ Čaušević, “Kratka Tarihi Islam”, 196.

⁴²⁹ Bu konuda bk. Enes Karić & Mujo Demirović, *Reis Džemaluddin Čaušević (prosvetitelj i reformator)* (Sarajevo: Ljiljan, 2002), 2/431; H.Mehmed Handžić, “Pabirci o naučnom i književnom radu rahmetli H.Džemaludina ef. Čauševića”, *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 306-309.

⁴³⁰ Handžić, “Pabirci o naučnom i književnom radu H. Džemaluddin ef. Čauševića”, 310.

Çauşeviç anlatıcının yanı sıra yaşlı bir adamın anlattığı bir dizi olay ve öykü yoluyla Bosna ve Bosnalı Müslümanları anlatmaktadır. Bu nedenle bu çalışma klasik bir din kitabı değildir ve Çauşeviç'in diğer eserlerine benzememektedir. Stil ve içeriği bakımından tüm küçük ve büyük çalışmalarından farklıdır.

Bu çalışma sistematik olarak düzenlenmemiş olup tek parça olarak yazılmıştır. Bu nedenle belirli konuları kapsayan ayrı bölümler içermemektedir. Bosnalı Müslümanların günlük hayatından bir dizi hikâye ile öğretici bir bütün olmak amacıyla yazılmıştır. Çalışmanın sosyal sistemin durumunu tanımlayan daha kısa ve düzyazı edebi biçimlerini anımsattığı söylenebilir. Bosna-Hersek toplumu, edebi bir form olan hikâye türüne, toplumsal konuları iyi bir şekilde açıkladığı için alışkındı. Bu yüzden de Çauşeviç'in Avusturya-Macaristan işgalinin getirdiği sosyal değişiklikleri açıklamak için bu türü seçmiştir.

Çauşeviç bu eserde, 1878'deki Avusturya-Macaristan işgalinin ardından otuz yıl boyunca Bosna'yı etkileyen tüm sıkıntıları bir arada toplamayı başarmıştır. Bu çalışmadaki bazı hikâyelerin yanı sıra farklı hikâyelerle Bosna'daki herhangi bir ilerleme ve refah çabasını reddeden Müslüman nüfusun okuma yazma bilmemesine de atıf yapılmıştır. Çauşeviç, buna ek olarak birçok yerde Bosna'daki sosyal sistemin değişmesi ve Avusturya-Macaristan yönetiminin etkisiyle Müslüman kimliğini kaybetmeye başlayan kadınların sorunlarına dikkat çekmiştir.

Çauşeviç'in bu çalışmasındaki ana karakteri, onun kendisini sembolik olarak temsil eden *Büyükbaba*dır. Büyükbaba, bugünden ve geçmişten gelen bazı meseleleri sık sık açıklamaktadır. Çauşeviç'in çalışmasından durumu izah edecek dair daha iyi bir tablo için aşağıdaki örnek gösterilebilir:

“Ramazan ayı için özel olan şey, her seferinde farklı yerlere taşınmasıdır, bu yüzden zarafeti ile görüldüğü her yerde parlar. Her Ramazan olduğu gibi biz de her yere dağıldık ve dedemizle olan temasımızı yitirdik. Bilge öğütlerini ve sıcak sözlerini özledik, bu yüzden bu yeni zaman ve onunla birlikte gelen değişiklikler hakkında bize fikirlerini vermek için onu ziyaret etmeye karar verdik. Bir araya geldikten sonra onu evinde ziyaret ettik, sağlığını sorduk, o ise şöyle devam etti:

“Sevgili dostlarım, beni ziyarete geldiğiniz için çok mutluyum. Bir önceki gece konuşacak kimsem yoktu ve biliyorsunuz ki insan yalnızken çok farklı düşünceler

aklına geliyor. Yalnız olduğum için geçmişimiz hakkında çok düşündüm. Aklıma ilk gelen şey Ömer Paşa'nın Bosna'ya gelişi ve ilk askerlerimizin Türk ordusuna gönderilmesi idi. Sevgili kardeşlerim, halkımızın o zaman bu hükümetin hamlesine karşı verdiği direniş hakkında düşünüyordum ve o zamanda da eski moda düşünce tarzımızdan vazgeçmememize şaşırdım. O zamanlar, herhangi biri insanlara küçük şeylerin kusurlu olduğunu söylemeye ve kendilerini bilime adanmaları gerektiğini söyleseydi, kandırılmış ve yanlış yolda olduğu söylenirdi. Aynı şey bugün de mevcut, birine koşulların değiştiğini ve yeni zaman bilim bilgisi gerektiğini söylemek boşuna olacaktır. O zamanda, halkımıza başına gelecek tüm değişikliklere önceden hazır olması gerektiğini hiç kimse kanıtlamazdı. Otuz yıl önce işgal geldiğinde, bizim düşünce sistemimiz tam olarak buydu. Ancak bu durum, komşumuz olan diğer dinlerin mensuplarına olmadı. İşgalden önce bile, yeni zamanlarla gelen değişikliklere hazırlanmaları için tavsiyede bulunan öğrenimli adamların etrafında toplandılar. Bunun gerçekten böyle olduğuna dair bir kanıt olarak Katoliklerin ve diğer Hristiyanların işgalin ortasında çocuklarını modern el sanatlarının öğretildiği okullara gönderdiğini gördük ve aynı zamanda modern ticaretle de ilgileniyorlardı.”⁴³¹

Önceki kısımdan da görülebileceği gibi Çauşeviç 1878'den beri Bosnalı Müslümanları etkileyen zaman ve durumu, yani Avusturya-Macaristan işgalini sembolik bir şekilde sunmaya çalışmaktadır. Önceki pasajda özellikle belirtilen şey; Çauşeviç'in Müslüman nüfusun geri kalmışlığını ve modern zamanların teknolojik ve eğitimsel gelişmeleriyle yüzleşmek istememelerinin altını çizmesidir. Öte yandan, Bosnalı Hristiyan nüfusundan örnek verip onların bu yeni dönemde aydınların etrafında toplanmalarından ve öğütlerini dinlemelerinden bahsetmektedir.

Aslında tüm bu çalışma, kişisel ihmallerin olduğu ve bu yüzden bu yıllarda büyük tehlike altında olan hatta kimlik kaybı eşiğine gelen Müslüman nüfusuna yönelik büyük bir eleştiridir. Çauşeviç, Bosna-Hersek Müslümanlarının içinde bulundukları bu kaotik durumu, çalışmasının diğer kısımlarda da işlemektedir:

“Kardeşlerim benim, Avusturya-Macaristan ordusunun anavatanımızı işgal etmesinden ve bizde başka bir yönetimin iktidara gelmesinden bu yana otuz yıl geçti. İşgalden önce halkımız hiçbir değişikliğe hazır değildi ve ulus olarak da

⁴³¹ Džemaluddin Čaušević, “Dedini menakibi”, *Tarik* 3 (Temmuz 1908), 37.

birleşmiş değildik. Herkes kendi zihniyle işgale bakıyordu ve bu da büyük hasar görmemize neden oldu. Dünyaya dağılmış olan çok sayıdaki nüfusu kaybettik ve Müslümanların mülkü diğer insanların eline geçti. İşgalden bu yana otuz yıl geçti ve biz halk olarak kurumlarımızı örgütleyemedik. Kurumlarımızı örgütlemek istediğimizde bile, birbirimize karşı beslediğimiz kin ve nefret buna izin vermiyordu.”⁴³²

Çauşeviç, bu çalışmasında Bosnalıların etnik yapısına da değinmektedir. O, Bosna topraklarında üç farklı ulusun yaşadığını izah etmektedir. Çauşeviç, Bosna’da yaşayan Sırlar ve Hırvatlar arasındaki farkı ve bu iki halkı birbirinden ayırt eden özellikleri vurgulamaktadır. Öte yandan, Boşnaklardan bahsederken Müslümanların, Hırvatlar ve Sırlara bu ulusal bölünmede kimliklerini kaybettiklerini dile getirmektedir. Çauşeviç ayrıca Müslümanların etnik aidiyetlerini geç tanıdıklarını ve şimdi Sırlara ya da Hıvatlara ait olmadıkları için kendi kendilerine kaldıklarını eleştirmektedir. Çauşeviç, çalışmasının bu bölümünde Müslümanlara bir birleşme çağrısı yapmakta ve aynı zamanda bu üç halkı, birbirleriyle sadık vatandaş olarak yaşamaya ve karşılıklı barış ve refah peşinde koşmaya çağırmaktadır.⁴³³

Çalışmada dikkat çektiği bir diğer şey ise Müslüman matbaasının kurulmasıdır. Böyle bir matbaa kurmanın tüm Müslümanlar için yarar sağlayacağına inanmaktadır. Çauşeviç, diğer eserlerinde de Müslüman bir matbaanın kurulmasına gerek duyulduğunu ifade etmektedir. Bunu da çalışmasında şu şekilde ortaya koymaktadır:

“Büyük bir matbaayı kurmamız gerekecektir veya en iyisi mevcut olan matbaamızın sermayesini arttırmaktır. Matbaamızda özel bir Müslüman dergisi yayınlanması gerekecektir. Ayrıca, daha dinî ve eğitsel dergiler de yayınlanmalıdır. Müslümanların günlük dergisi İslâm menfaatlerinin tamponunda olacak ve böyle bir dergi ülkemizde kullanılan tüm dillerde yayınlanacaktır. Avusturyalılar için Alman dilinde, Türkler için ise Türkçe olarak yayınlanacaktır.”⁴³⁴

Bu çalışmanın sonunda Çauşeviç, göç ve hicrete değinmiştir. Avusturya-Macaristan yönetiminin Bosna-Hersek’e gelmesiyle, çoğu insan dinlerini korumak ve düşman yönetiminin altına girmek istemediğinden Türkiye’ye göç etmeyi tek bir çare olarak

⁴³² Čaušević, “Dedini menakibi”, 39.

⁴³³ Čaušević, “Dedini menakibi”, 40.

⁴³⁴ Džemaluddin Čaušević, “Dedini menakibi”, *Tarik* 4 (Temmuz 1908), 57.

görmüştür. Bu durumda âlimlerin çoğu ve din görevlileri, dinlerini korumanın tek yolu olarak göçleri tavsiye etmiştir. Çauşeviç bu çalışmada o zamanın insanları arasında hâkim olan ruh hallerinin bir resmini sunmuştur. Ayrıca, Çauşeviç hicret terimini anlatmak için farklı bir tablo da çizmiştir. Bunu aşağıdaki paragrafta görülebilir:

“Ayrıca, eğer Müslümanlarımız buradan Türkiye’ye göç etseler, Sultan’a fayda mı sağlayacaklar yoksa zarar mı verecekler? Evet, Türkiye’de sadece Bosna nüfusu değil, diğer birçok ülkeyi barındırabilecek çok fazla alan olduğu doğrudur ama orada bizimkiler gibi verimli toprakları bulacaklar mı? Tüm bunları bilmek ve belirlemek zordur. Bu konu üzerinde başka bir soru da sorulabilir. İslâm toplumu için Hristiyan ülkelerde Müslümanların olması hiç olmamasından daha mı iyi?”⁴³⁵

Çauşeviç bu düzyazı sayesinde, otuz yıllık süre boyunca Bosna Müslümanlarında meydana gelen tüm tarihsel zorlukları belirli bir şekilde tanımlayabilmiştir. Çauşeviç’in bu eserinde ele aldığı fakat çalışmamıza dâhil edemediğimiz konulardan biri de Müslüman yetimhanesinin kurulmasıdır. Bu da kesinlikle Çauşeviç’in tüm çalışmalarında en başından beri sıkça bahsettiği konulardan biridir.⁴³⁶ Çauşeviç daha sonra bu fikri, Birinci Dünya Savaşı’nın en zor yıllarında Müslüman yoksulları koruyan bir topluluk olan *Merhamet’in* başkanı olarak gerçekleştirmeyi kısmen başarmıştır.⁴³⁷ Çalışmanın birçok yerinde eğitim reformlarına da değinilmiştir. Bu eseri yazdığı yıllarda aynı zamanda Bosna’daki dinî öğretimindeki bu çalışmada belirttiği tüm eksikliklerden haberdar olmuştur. Her ne kadar bu eser Bosnalı Müslümanların geri kalmışlığının bir eleştirisi olarak yazılsa da diğer yandan her konuda olumlu bir değişim yoluna çıkmak isteyenlerin gözlerini de açmıştır.

2.4. 1913-1930 Arasındaki Çalışmaları

Bir önceki bölümde Çauşeviç’in çalışmalarının başında yazdığı ve yayınladığı eserler sunulmuştur. Çalışmamızın bu bölümünde ise Çauşeviç’in aynı zamanda reisülulemâ görevini yerine getirdiği dönemde yazdığı eserleri sunulacaktır. Bu bölümdeki ana vurgu noktası, Birinci Dünya Savaşı’nın meydana geldiği dönemdir. Savaşta devam

⁴³⁵ Çauşeviç, “Dedini menakibi”, 58.

⁴³⁶ Bu konuda bk. Bošnjak dergisi, “Za islamsko sirotište”, *Bošnjak* 9 (Mart 1906), 1.

⁴³⁷ Bu görüş ile ilgili bk. Mahmud Traljić, “Hadži Mehmed Džemaludin Čaušević”, *Takvim* 7 (1971), 94-96.

eden tüm koşullar göz önüne alındığında Çauşeviç'in bu dönemde, yerli dergilerde yayınlanan bazı makaleler yazmayı ve yayınlanmayı başardığı görülebilir. Çauşeviç, bu makalelerin çoğunu 1920'lerin sonuna doğru kaleme almıştır. Aşağıda, makalelerinin yayınlandığı dergi adıyla birlikte bireysel makalelerin orijinal başlıkları verilmiştir.

- Esteizu bilah! Ku enfusjekum ve ehlikum nara, *Biser* III/1918.
- Narodno zdravlje (Halkın Sağlığı), *Pravda*, 1920.
- Jedan vaz o ibadetu (İbadet Hakkında Bir Vaaz), *Hurrijet*, 1922.
- Jedan vaz o znanju i obavezama prema zajednici (Bilgi ve İslâm Birliğine Karşı Sorumluluklar Hakkında Bir Vaaz), *Hurrijet*, 1923.
- Govor na otvaranju treće sjednice Islâmske prosvetne ankete (İslâm Eğitim Anketi'nin Üçüncü Oturumunun Açılış Konuşması), *Islâmska dioničarska štamparija*, 1921/1922.
- Opojna pića sa Islâmskog gledišta (İslâmi Bakış Açısıyla Sarhoş Edici İçecekler), *Trezvenost*, I/1926.
- Proglas mekkanske uleme (Mekke Ulemâsının Duyurusu), *Merhamet*, II/1926.
- Molba za vjerske službenike (Din Görevlilere Genelge), *Novi Behar*, I/1927-1928.
- Braćo muslimani (Müslüman Kardeşlerim), *Novi Behar*, I/1927-1928.
- Pismo i odgovor (Mektup ve Cevap), *Novi Behar* I/1927-1928.
- Skovani i patvoreni hadisi (Zayıf Olan Hadisler), *Novi Behar* I/1927-1928.
- Kongres muslimana intelektualaca (Müslüman Aydınların Köngresindeki Konuşması), *Gajret* XII/1928.
- Ocjena jedne knjige (Bir Kitabın Özeti), *Novi Behar* I/1927-1928.
- Zajedničko poučavanje (Ortak Öğretim), *Novi Behar* II/1928-1929.
- Okružnica svim verskim službenicima (Tüm Din Görevlilere Genelge), *Novi Behar* II/1928-1929.
- O potrebi revizije autonomnog statuta (Özerklik Statüsünün Yenilenme Gereği Hakkında), *Novi Behar* II/1928-1929.

Çauşeviç bu dönemde, çoğunlukla Müslüman okullarda ders kitabı görevi gören birkaç tane kitap da yayımlanmıştır. Bu kitaplar ise şunlardır:

- *Tecvid* (mekteb-i ibtidâiyye ikinci ve üçüncü sınıfları için), *İslamska dioničarska štamparija* (Müslüman Maatbası), 1916.⁴³⁸
- *İkinci İlmihal* (mekteb-i ibtidâiyye ikinci sınıfı için), *İslamska dioničarska štamparija* (Müslüman Maatbası), 1922.
- *Birinci İlmihal* (mekteb-i ibtidâiyye birinci sınıfı için), *İslamska dioničarska štamparija* (Müslüman Maatbası), 1928.

Yukardaki makalelerin bazıları hariç çoğu dinsel niteliktedir. Bazıları ise Çauşeviç'in çeşitli oturumlarda yaptığı konuşmalar olmanın yanı sıra dinsel veya eğitimsel nitelikli çalışmalardır. Çalışmamızın bir sonraki kısmında, bu eserlerin bazılarının içeriğini daha özlü bir şekilde özetlemeye çalışılacaktır. Burada vurgulamamız gereken şey; dört yıl boyunca yani Birinci Dünya Savaşı döneminde, Çauşeviç tarafından yazılmış veya yayınlanmış hiçbir çalışma olmadığıdır. Bu dönem Çauşeviç'in yazısında, Bosnalı Müslümanların çok zor yıllar geçirmeleri sebebiyle bir duraklama dönemini temsil etmektedir.

2.4.1. Esteizu Billah! Ku Enfusekjum ve Ehlikum Nara...

Bu makale, Çauşeviç'in bu kısımda ele alacağımız ilk çalışmasıdır. Bu eğitim içerikli çalışma ilk olarak, Çauşeviç tarafından *Tarik'in* genel yayın yönetmeni olarak basılmış ve daha sonra "*Vaazlar ve Nasihatler*" adlı kitabına dâhil edilmiştir.⁴³⁹ Bu parça, *Biser* dergisinin editör kadrosu tarafından 1918'deki ilk sayısında Boşnakça olarak da yayınlanmıştır zira bu eser *Arebica* alfabesiyle yazıldığı için çoğu Müslüman bunu anlamıyordu.⁴⁴⁰

Çauşeviç, bu kısa makalede bilginin değerini ve önemini vurgulamaktadır. Başlangıçta Allah'ın her insanın kendisini ve ailesini, onun cezasından koruması gerektiğine dair emrine dikkat çeker ancak öte yandan bazı sebepleri bilmeden bir kişinin böyle bir emre boyun eğmesinin imkânsız olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle, ilk etapta bilginin değerini vurgular çünkü bir insanın dinî kurallara ancak öbür dünyada ödüllendirilmesine veya cezanlandırılmasına neden olabilecek sebepler ve sonuçlar

⁴³⁸ Çalışmanın ek bölümünde, bu kısa broşürün el yazısı nüshası paylaşılacaktır. Bu eser Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Arşivinde korunmaktadır. Bu eserle birlikte, aynı arşivde *Mekteb* takviminin editörü iken muhtemelen Çauşeviç'in yazdığını *Mali İlmihal* adlı eseri de bulunmaktadır. Bu konuda bk. Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Arşivi (GHBA), *Cemâleddin Çauşeviç'in yayınlanmamış belgeleri*, No. DZC-3-460/NG.

⁴³⁹ *Biser* dergisi, "Ku enfusjekum ve ehlikum nara", *Biser* 1 (1918), 5.

⁴⁴⁰ *Biser* dergisi, "Ku enfusjekum ve ehlikum nara", 5.

hakkında yeterli bilgiye sahip olması durumunda inanabileceğinin mümkün olduğunu ifade etmektedir.⁴⁴¹ Çauşeviç, makalesinde bunu şöyle açıklamaktadır:

“Biz kendi ihtiyacımızı anladığımızda bilgiyi kazanacağız. Öte yandan, tüm toplumun ortak ihtiyaçlarını karşılamaya başladığımızda kendimizi kötü alışkanlıklarımızdan ve bencillikten kurtaracağız.”⁴⁴²

Çalışmanın başka bir yerinde şunu da belirtmektedir:

“Müslümanlar, İslâm’ın ne olduğunu, İslâm’ın emrini bildikleri zaman ortak ihtiyaçlarımızla karşılayacaklar. İslâm ise kendimizi ve bize emanet edilenleri azaptan korumamızı emretmektedir. Kendimizi korumanın tek yolu ibadet ve fedakârlıktır. Aynı inancın bizi bağladığını bildiğimizde, bir erkek veya kız kardeşin ne zaman belada olduğunu da kolayca bileceğiz. Sonra da hepimiz bir ve birliğimiz için çalışacağız ve o yolda ne kadar çaba gerekirse sarf edeceğiz.”⁴⁴³

Çauşeviç, yukardaki şekilde bilginin değerini ve daha sonra kendilerini Allah’ın öbür dünyadaki ceza ve yıkımından korumak isteyenlere Müslümanlar arasında hükmedilmesi gereken birliği açıklamıştır.

2.4.2. Halk Sağlığı (Narodno zdravlje)

Bu kısa makalesi ilk olarak 1920 yılında *Pravda* dergisinde yayınlanmıştır. Makale daha sonra, 1998 yılında Saraybosna’da yayınlanan “*H. Mehmed Cemâleddin Çauşeviç’in İslâm Düşüncesi*” başlıklı kitapta da yerini bulmuştur. Bu kitap, aynı zamanda yaşamı boyunca Müslüman dergilerinde yayımlanan Çauşeviç’in bireysel makalelerinden oluşan bir koleksiyondur.⁴⁴⁴ Bu makale aslında Çauşeviç tarafından din görevlilerine reîsülulemâ olarak verilen bir emridir ve Müslüman nüfusu içinde ortaya çıkan bulaşıcı hastalık olan tifo hakkında bir uyarıdır. Çauşeviç burada, diğer şeylerin yanı sıra kişisel hijiyenin önemini vurgulamış ve temizliğe özen gösterilmedikçe belirtilen hastalığın yayılması konusunda uyarılar yapmıştır. Çauşeviç özellikle din görevlilerini haftalık vaazlar sırasında insanlara tifo tehlikesi konusunda uyarmaları

⁴⁴¹ Biser dergisi, “Ku enfusekjum ve ehlikum nara”, 5.

⁴⁴² Biser dergisi, “Ku enfusekjum ve ehlikum nara”, 5.

⁴⁴³ Biser dergisi, “Ku enfusekjum ve ehlikum nara”, 5.

⁴⁴⁴ Bu konuda bk. Mahmud Traljić, *İslamska misao H. Mehmeda Džemaluddina Čaušević* (Sarajevo: Rijaset Islamske Zajednice u Bosni i Hercegovini, 1998), 23-29.

gerektiğini ve doktorların tavsiyelerine uymamaları durumunda meydana gelecek sonuçlara dikkat çekmeleri konusunda uyarmıştır.⁴⁴⁵

Çauşeviç, bu emri reîsülulemâ olarak savaş yıllarında, daha kesin olarak 26 Mayıs 1917’de yayınlasa da bu makale ilk olarak ancak 1920’de dergilerde yer bulmuştur.⁴⁴⁶

2.4.3. Bir Vaaz (Jedan vaz)

Bu makale ilk olarak 1922’de *Hürriyyet* dergisinde yayınlanmıştır. Bu makale aynı nitelikteki diğer çalışmaları gibi “*H. Mehmed Cemâleddin Çauşeviç’in İslâm Düşüncesi*” kitabında yerini bulmuştur.⁴⁴⁷ Söz konusu kitaptaki yerini bulmadan önce 1929’da *Pravda* dergisinde yayınlanmıştır. Çauşeviç’in Yüce Allah’a nasıl ibadet edileceğini açıkladığı oldukça kısa, dinî içerikli makaledir. Bir insanın Allah’a ibadetinin aşağıdaki gibi üç şekilde olduğuna inanmaktadır. Birincisi yürekten, ikincisi bedenden, üçüncüsü de servetten. Bunlar makalede şu şekilde ele alınmıştır:

“İbadeti, tam ibadet olarak yerine getiremediğini söyleyen insanlar vardır. İlk olarak Müslümanlar Allah’a yürekten inanmak zorundalar, ikincisi de bizim için beş vakit ibadet etmek önemlidir. Üçüncüsü, çoğumuz iyi durumda değiliz ve Müslüman bir kardeşimize yardım edemiyoruz ancak bu da şöyle açıklanıyor; Bizim yükümlülüğümüz sadece maddi olarak yardımcı olmakla kalmıyor, aynı zamanda bilгимizle de ilgilidir. Örneğin: İbrahim imamdır, bize gerçek Müslümanlar olarak nasıl yaşayacağımızı ve Allah’ın rızasını nasıl kazanacağımızı öğretsin. Ömer eğitim gören bir kişidir. Bize siyasî yaşamı nasıl idare edeceğimizi, çocuklara nasıl rehberlik edeceğimizi, sağlığımızı nasıl koruyacağımızı öğretsin. Huso bir ustadır. Ayakkabıcılıkla uğraşüyor. Çaresizce sokakta yürüyen yetimi davet edip ona zanaati ve paranın nasıl kazanılacağını öğretsin. Bunların hepsi Allah’ın rızasını kazanmanın yollarıdır.”⁴⁴⁸

Yukarıdaki paragrafta görüldüğü gibi Çauşeviç, İslâm toplumunun üyeleri arasında bazı işlerini paylaşarak herkesin Allah’ın rızasını kazanmak için çaba göstereceği, çalışacağı ve iyi bir birliğin yaratılabileceğine inanmaktadır. Müslümanların her konuda ilerlemesi ancak birliği ve birlikteliği savundukları takdirde mümkün olacağını düşünen Çauşeviç çalışmalarında bunu hep vurguluyordu. İmamları ve muallimleri daha verimli bir

⁴⁴⁵ Traljić, *İslamska misao H. Mehmeda Džemaluddina Čauševića*, 22.

⁴⁴⁶ Traljić, *İslamska misao H. Mehmeda Džemaluddina Čauševića*, 23.

⁴⁴⁷ Traljić, *İslamska misao H. Mehmeda Džemaluddina Čauševića*, 25.

⁴⁴⁸ Traljić, *İslamska misao H. Mehmeda Džemaluddina Čauševića*, 26.

şekilde işleyecek bir teşkilat içinde birleştirme önerisi, cemaat vurgusunun en güzel örneğidir.⁴⁴⁹

2.4.4. İslâm Eğitim Anketi'nin Üçüncü Oturumunun Açılış Konuşması (Govor na Otvaranju Treće Sjednice Islamske Prosvjetne Ankete)

Burada ilk etapta İslâm eğitim anketlerinin ne olduğunu ve neden yapıldığını açıklığa kavuşturmak gerekmektedir. Avusturya-Macaristan yönetiminin Bosna'ya gelmesiyle birlikte Müslümanlar kendilerini oldukça zor bir durumda buldular. İki dünya, bir yandan Hristiyanlar, diğer yandan Müslümanlar arasındaki kültürel ve medeniyet sınırlarıydı.⁴⁵⁰ Bu durum göz önünde alındığında Bosnalı Müslümanlar, dinî ve siyasî yaşamlarında kendilerini örgütleyebilecek durumdaydılar. Bununla birlikte, dinî kurumların değişimi beklenenden daha yavaş bir şekilde ilerliyordu bu yüzden 20. yüzyılda Müslümanlar, Avusturya-Macaristan yönetiminin onlardan talep ettiği değişiklikler için örgütlenmemiş ve hazırlıksız kalmışlardır. Bu dönemde İslâm eğitim kurumları, Müslüman çocukların eğitimi için farkındalığı artırmak amacıyla İslâm eğitim anketleri düzenlenmiştir.⁴⁵¹ 1910 ve 1925 yılları arasında bu türden üç anket yapılmıştır. Çauşević'in önemli rol oynadığı anket, 1921'deki bu kısa konuşmayı yaptığı ankettir. Burada vurgulanması gereken nokta, Çauşević'in bu ankete başkanlık etmesidir.⁴⁵² Konuşmasının içeriği çoğunlukla Bosna medrese ve mekteplerindeki durumla ilgilidir. Bu ankette özellikle dikkat çektiği şey, din eğitiminde hüküm süren durumdur. Diğer şeylerin yanı sıra konuşmasında şunları belirtmiştir:

“Bir süre önce, dinî okullarımız için tüm kitaplar Arapça veya Türkçe basılıyordu ancak bu sistemde öğretimin çok zor olduğunu fark ettim. Dinî ders kitaplarına kendi dilimizde fakat Arap harfleriyle başlama fikrini buldum. Bu çabamda, beni destekleyen

⁴⁴⁹ Bu görüş ile ilgili bk. Enes Karić, *Mehmed Džemaludin Čaušević* (Sarajevo: Dobra Knjiga, 2008), 31-36.

⁴⁵⁰ Bu konuda bk. Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka*, (Sarajevo: Bošnjačka Zajednica Kulture Sarajevo, 1996), 1/360-372; Dr. Halid Čaušević, “Pravni položaj Bosne i Hercegovine pod Turskom i Austro-Ugarskom”, *Narodna Uzdanica dergisi* 13 (1945), 124-139.

⁴⁵¹ Bu görüş ile ilgili bk. Bilal Hasanović, *Islamske obrazovne institucije u Bosni i Hercegovini od 1850. do 1941. godine*, (Tuzla: Islamski pedagoški fakultet u Zenici, 2010), 73-78; Džemaluddin Čaušević, “Vjersko prosvjetno prilike muslimana u Bosni i Hercegovini”, *Gajret* 12 (1928), 289-293; Gazi Hüseyin Bey Kütüphanesi Arşivi (GHBA), *Cemaleddin Čaušević'in yayınlanmamış belgeleri*, No. DZC-4-527/NG.

⁴⁵² Bu konuda bk. Mustafa Hadžimulić, “Šta je merhum H. M. Džemaluddin ef. Čaušević učinio za našu vjersku nastavu”, *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 317-320.

ama aynı zamanda bana çok sayıda saldıran da vardı ancak tüm bunlara rağmen çok sayıda kitap basmayı ve yayınlamayı başardım.”⁴⁵³

Çaušević’in bu konuşmada dikkat çektiği bir diğer şey ise, eğitimciler arasında eşitlik olmadığını düşündüğü maddi durumlarıdır. Eğitimcilerin maaşlarının çok daha yüksek ve mümkünse eşit olması gerektiğini savunmuş çünkü her eğitimcinin sırtındaki yükün aynı olduğunu ve böylece bazılarını daha yüksek, bazılarını daha az maaş vermenin adil olmadığını ifade etmiştir.⁴⁵⁴ Bu anketin sonuçları olumlu olup hatta bazı din öğretimi kitapları da basılmıştır,⁴⁵⁵ ancak sonuçlara uyulmamış ve böylece bu da önceki anketler gibi net sonuç olmadan hayata geçirilememiştir.

2.4.5. İslâmi Bakış Açısıyla Sarhoş Edici İçecekler (Opojna Pića sa İslamskog Aspekta)

Bu makale, Müslümanlar’da alkol yasağı ile ilgili en önemli noktalara değinen Çaušević’e ait başka bir kısa makalesidir. Bu makale orijinal olarak okuyucularına “*Ramazan Hediyesi*” adlı bir kitabın parçası olarak basılmış ve *Gajret* dergisinde yayınlanmıştır. Daha sonra bu makale 1926’da yayınlanan *Trezvenost* dergisinde yer bulmuştur.⁴⁵⁶ Makale, öncelikle insanlarda ciddi hastalıklara neden olabilecek ve onları eylemleri hakkında düşünemeyecekleri bir duruma götüren alkolün zararlılığına odaklanmıştır. Ayrıca bu makale, İslâm’ın alkol tüketimi söz konusu olduğunda yasaklarını, dinî ve aynı zamanda tıbbi açıdan da ele almıştır:

“Alkolün sağlığımız üzerinde zararlı etkisi vardır, bu nedenle İslâm onları kesinlikle yasaklar. Diğer bir neden ise kesinlikle alkolün zihnimizi olumsuz etkilemesidir. Aslında ruh sağlığımız Allah’tan bir armağandır, fiziksel sağlığımız da Allah’ın nimetlerinden biridir, bu nedenle her insanın bilinçli olarak sağlığına zarar vermesi yasaktır. Alkolün vücudumuza ne derece zarar verdiği doktorlar tarafından sıklıkla söyleniyor ve şahsen en az miktarda alkolün bile iç organizmamıza zarar vermediğini söyleyecek tek bir doktor bile olmadığına inanıyorum.”⁴⁵⁷

⁴⁵³ Hadžimulić, “Šta je merhum H. M. Džemaluddin ef. Čaušević učinio za našu vjersku nastavu”, 318.

⁴⁵⁴ Hadžimulić, “Šta je merhum H. M. Džemaluddin ef. Čaušević učinio za našu vjersku nastavu”, 318.

⁴⁵⁵ Hadžimulić, “Šta je merhum H. M. Džemaluddin ef. Čaušević učinio za našu vjersku nastavu”, 319.

⁴⁵⁶ Bu konuda bk. Enes Karić & Mujo Demirović, “Reis Džemaluddin Čaušević (prosvetitelj i reformator)”, *Bibliografija radova Mehmeda Džemaluddina Čauševića*, mlf. Osman Lavić (Sarajevo: Dobra Knjiga, 2008), 1/601-607.

⁴⁵⁷ Džemaludin Čaušević, “Opojna pića sa islamskog gledišta”, *Gajret* 87 (1914), 7.

Alkoliklerin ve alkol kullancılarının durumunu analiz eden Çauşeviç, şunları da ifade etmektedir:

“Çok sayıda istatistik analizlere dayanarak alkolün çocukların zihinsel ve fiziksel gelişimine engel olduğu tespit edilmiştir. En bulaşıcı hastalıklar alkoliklerin evlerinde yayılıyor ve öte yandan, en kötü adamlar kendilerini ve ailelerini alkol kullanarak zehirleyen ve böylece bu zehri tüm topluma ileten alkolik ailelerden geliyor.”⁴⁵⁸

Çauşeviç, İslâm’ın bir konuya bakış açısının, modern bilimle, tıp ve benzeri alanlarda elde edilen başarılarla birleştirildiğini belirtmektedir. Burada Çauşeviç, durumu şöyle açıklamaktadır; Bir yandan alkol kullanımına aykırı İslâm gerçeklerini sunarken, diğer yandan da daha önceki açıklamalarıyla bariz bilimsel kanıtlar ortaya koymaktadır.

Reîsülulemâ makamındayken Çauşeviç, Müslüman nüfusun arasında alkollü içkilerin yaygın kullanımıyla karşılaşmıştır. Müslümanların hayatlarına giren ve İslâm inancında kesinlikle yasaklanan kötü alışkanlıklardan kurtulmaları için Çauşeviç, din görevlilerine köylülere kötü ve yasak şeylerden vazgeçmeleri için haftalık vaazlarını düzenlemelerini isteyen çok sayıda genelge göndermiştir.⁴⁵⁹

2.4.6. Müslüman Kardeşlerim (Braćo Muslimani)

Çauşeviç’in bu makalesi, 1927’de *Novi Behar* dergisinin giriş sayısında yayımlanmıştır. Makalenin içeriği, *Novi Behar* dergisinin 1927 yılında piyasaya sürülmeye başlamasından itibaren bu derginin devam etmesini desteklemeye davet ettiği Bosna-Hersek’in Müslüman nüfusuna yöneliktir zira din konularıyla ilgilenilmesi tüm Müslümanlar için yararlı olacaktır. Çauşeviç’in bu metinde dile getirdikleri şöyledir:

“Bu derginin amacı, nüfusumuza gerekli ruhsal gıdaları sağlamak olacaktır, ikinci amaç ise gençlerimize dinsel ve ahlakla dolu eğitim dersleri vermektir. Bunu yaparken, gençlerimizde var olan inancı uyandıracak ve aynı zamanda onları ahlaksız içerik sunan kitaplardan koruyacağız. Bu dergi, eskiden yayınlanmış olan *Behar* dergisinin ilk yıllarında gittiği yönden ilerleyecektir. Yani, program kısadır, *Novi Behar* eski *Behar*’ın izinden gidecektir.”⁴⁶⁰

Çauşeviç, kendi çalışmalarında ve faaliyetlerinde dergileri destekliyordu. Özellikle, İslâmi içerikli dergilere özel sempati duyduğunu belirtmek gerekir. Otuz yıllık süren

⁴⁵⁸ Čaušević, “Opojna pića sa islamskog gledišta”, 9.

⁴⁵⁹ Bu konuda bk. Džemaluddin Čaušević, “Okružnica našeg presv. Gosp. Reis ul-uleme”, *Novi Behar* 15 (Aralık 1928), 225-227.

⁴⁶⁰ Džemaluddin Čaušević, “Braćo Muslimani”, *Novi Behar* 1 (Mayıs 1927), 1.

faaliyetleri boyunca dergilerin devamlılığı için destek vermeye davet edilen kişi hep Çauşević olmuştur. *Novi Behar* başta olmak üzere, Çauşević ayrıca *İslamski glas* ve *İslamski svijet* dergiler için giriş cümlesi yazmıştır. Çauşević dergiler için yazdığı giriş metinlerde genellikle derginin ana fikrinin yani sıra hedefini de açıklamıştır.⁴⁶¹ *Novi Behar* dergisini başlatma vesilesiyle bu derginin ana fikrini açıklayarak şöyle yazmıştır: “Bu derginin amacı, İslâm’ın ahlak hazinesini, bilim ve teknolojiyle temsil edilen Batı okulunun maddi hazineleriyle birleştirmek ve her iki dünyada mutlu bir hayat sürdürmek olacaktır.”⁴⁶²

2.4.7. Bir Kitabın Özeti (Ocjena Jedne Knjige)

Bu makale, 1927 yılında *Novi Behar* dergisinin ilk sayısında yayınlanmıştır. Makale Çauşević’in 1899’da Kasimbeg Emin tarafından yazılan ve İslâmî açıdan toplumda kadının pozisyonu ve diğer bazı önemli konuları tartışan “*Tahrirul Mer’e*” kitabının incelenmesidir. Bu nedenle Çauşević bu makalede özellikle kitapta ele alınan konuların önemini vurgulamaktadır. Kitapta en çok dikkat çeken konulardan biri kadınların tesettürüdür. Aşağıdaki paragrafta, Çauşević’in bu metinde kitabın yazarını böyle bir eser yazmaya iten nedenler hakkında yazdıkları aktarılacaktır:

“Bu kitabı yayınlamanın amacı çok asildi. Müslümanların müminlerden oluşan bir topluluk olarak en önemli sorunlarından biri kadın meselesidir. Kadınlara, erkekler gibi eğitim fırsatlarını sağlama arzusu, kesinlikle her Müslüman neslinin en önemli konularından biri olması gerekir. Kadınlara, din ve dünya bilimleri ile tanışma ve bu şekilde sağlıklı olan her şeyi olacak, çürümüş ve asılsız olanları reddedecek bir evin temeli olmak için fırsat sunulmalıdır.”⁴⁶³ Makalenin devamında bir kadının şeriat kanunları ışığında yaşadığı topluma ve bulunduğu yere göre nasıl bir tavır alması gerektiğini dile getirmektedir. Bu konuyla ilgili net bir görüş elde etmek için aşağıda cevaplanması gereken birkaç soru özetlenmektedir.

Kadınların toplumdaki yerine nasıl bakılıyor? Toplum kadınların durumunu nasıl görüyor ve bu durum toplumla ne kadar alakalı? Bu konudaki dinî tutumu nedir ve ona

⁴⁶¹ Bu konuda bk. Džemaluddin Čaušević, “Širimo i pomažimo našu muslimansku štampu”, *İslamski Glas* 1 (Ekim 1935), 5; Behar dergisi, “Čitateljima pa početku sedme godine”, *Behar* 1 (Mayıs 1906), 1-2.

⁴⁶² Čaušević, “Braćo Muslimani”, 2.

⁴⁶³ Džemaluddin Čaušević, “Ocjena jedne knjige”, *Novi Behar* 24 (Nisan 1928), 393.

hangi açıdan bakılır?⁴⁶⁴ Čaušević bu soruların bazılarını yanıtlarken İslâm geleneğine değinerek, şunları söylemektedir:

“Yabancı erkeklerle kadınların konuşmasına ilişkin şariat hükümleriyle ilgili olarak herkes tarafından gizli yerlerde bilinmeyen erkeklerle tanışmasının ve konuşmasının yasak olduğu bilinmektedir. İslâm’ın birinci yüzyılına dönüp baktığımızda kadınların erkeklerle açıkça konuştuğunu göreceğiz ve bunun en iyi örneği Hz. Peygamber’in eşi Hz. Aişe’dir. O da Cemel savaşında Müslüman ordusunun komutanıydı ve erkeklerle konuşmadığı kanıtlanamamaktadır.”⁴⁶⁵

Bu makale, Čaušević’in büyük ölçüde tehlikede olan kadınların hakları için verdiği büyük mücadelenin bir başka kanıtıdır. Birinci Dünya Savaşı sırasındaki faaliyetlerine tanıklık eden yazılı çalışmaları, Čaušević’in Bosna’daki kadın Müslüman nüfusunun en önemli koruyucusu olduğunu göstermektedir.⁴⁶⁶ Čaušević, uzun yıllar boyunca yaptığı çalışmalar sayesinde kadın meselesi çözüm bulmak için çok çalışmıştır. Mahmud Traljić (Traljić), savaş yıllarında Čaušević’in Müslüman yoksulların en büyük koruyucusu olduğunu söylerken onun Müslüman nüfusunun kadın kısmını istihdam etme konusunda büyük bir çaba sarf ettiğini belirtmektedir.⁴⁶⁷

2.4.8. Reîsülulemânın Tüm Din Görevlilerine Genelgesi (Okružnica Našeg Presv. Gosp. Reis ul-Uleme)

Bu makale aslında Čaušević’in reîsülulemâ olarak Kasım ayı 1928’de tüm din görevlilerine verdiği bir genelge olmakla birlikte aynı şekilde *Novi Behar* dergisinin on beşinci sayısında yayınlanmıştır. Bu genelgenin önemi ve Čaušević’in bu kısa makalede ele aldığı konular bir sonraki paragrafta ele alınacaktır.

Bu genelgenin ilk kısmında İslâm’ın bir din olarak ne anlama geldiği kısaca açıklandıktan sonra Müslümanlara her iki dünyada da mutlu olmak istiyorlarsa izlemeleri gereken bazı temel ilkeler sunulmaktadır. Čaušević bir diğer açıdan şunu da vurgulamaktadır:

⁴⁶⁴ Čaušević, “Ocjena jedne knjige”, 394.

⁴⁶⁵ Čaušević, “Ocjena jedne knjige”, 394.

⁴⁶⁶ Ahmed Mahinić, on altı yıl Čaušević’in özel sekreteri olarak görev yapmıştır. Birinci Dünya Savaşı’ndaki yaşanan olaylarla ilgili verdiği ifadelerinden, Čaušević’in Müslüman ve gayrimüslim kadınların ihtiyaçlarını eşit derecede karşıladığı anlaşılmıştır. Mahinić’e göre, yoksulların durumuyla ilgilenecek kurumların olmaması nedeniyle, savaşın zor yıllarında yoksullukla mücadele için çalışan tek kişi olarak halkın çoğunluğu yardım için Čaušević’e başvurmuştur. Bu konuda bk. Ahmet Mahinić, “Lik i djelo velikog merhuma”, *Gajret* 4/5 (Nisan 1938), 69-71.

⁴⁶⁷ Bu görüş ile ilgili bk. Mahmud Traljić, “Mehmed Džemaluddin Čaušević”, *Takvim* 7 (1971), 93-97.

“İslâm, bilgi ve işin dinidir, gerçek saflık inanç ve en mükemmel ahlaktır, ancak dinlerini bilmeyen ve dolayısıyla dinî düzenlemelere sevgi göstermeyen ve bu nedenle dinimiz üzerinde olumsuz bir izlenim bırakan Müslümanlar da vardır. Bunun gibi Müslümanlar kendilerini ve dinlerini küçük düşürüyorlar ve bunun farkında bile değiller. Reîsülulemâ olarak, Müslüman askerlerimizin muayenesini yapan komisyondan, askerlerimiz hakkında çok hoş olmayan şeyler duyma fırsatım olmuştu. Aynı komisyondan, kirlerinin vücuttan çıkarılamayacağını ve hayatlarında hiç yıkanmayan askerlerimiz olduğunu işitmiştim. Öte yandan ben şahsen Müslümanların sarhoş olduklarını ve çamurun içine girdiklerini görmüştüm. Bu tür Müslümanlar kendilerini hor görüyorlar ve aynı zamanda fiziksel ve ruhsal saflığı temsil eden bir din olan İslâm’a zarar veriyorlar.”⁴⁶⁸

Çauşeviç bu olumsuz duruma ek olarak ayrıca insanlık dışı yaşam koşullarında tacizde bulunan ve din kurallarına uymayan diğer birçok Müslüman vakasını da belirtmektedir.⁴⁶⁹ Aynı zamanda, Müslüman toplumunun bazı üyelerinin durumu hakkındaki kaygısını dile getiriyor ve daha sonra tüm din görevlilerinden insanlar arasında İslâm kurallarını anlatmalarını ve her fırsatta bu kurallara uymalarını istemektedir:

“Temizlik ve sağlık konusundaki İslâm inancının temel ilkelerine saygı gösterilmemesi, inancın ihmal edilmesi ve bakımsızlığa düşmesidir. Bu nedenle, din görevlilerden ve dolayısıyla tüm aydınlanmış Müslümanlardan, İslâm’ın edebî ve gelişmiş kurallarını, geri kalmış kardeşlerimiz arasında beden ve ruh sağlığını yaymasını rica ediyorum.”⁴⁷⁰

Bu genelge, diğer şeylerin yanı sıra çeşitli nedenlerle İslâm inancını tanımalarının mümkün olmadığı Müslüman nüfusun kırsal kısmına yöneliktir. Bu yüzden Çauşeviç, dinî yetkililere köylü nüfusunun geri kalmış kısmına özen göstermeleri gerektiğini vurgulamıştır. Kötü bir sosyal statü, kişinin kendi dini hakkındaki bilgi eksikliği ve çevresinin etkisi, Müslümanların İslâmi kimliklerini unutmasına ve cehalete düşmesine neden olmuştur. Makalenin içeriğine günümüzden bakılırsa, Bosnalı Müslümanlarının lideri olarak Çauşeviç’in Müslümanlara, temel dinî düzenlemeleri açıklamasının ve aynı düzenlemelerin uygulanması hususunda uyarmasının kaçınılmaz bir durumda olduğu sonucuna varılabilir. Günümüzün İslâm dünyasında dinî bir liderin, Müslümanları,

⁴⁶⁸ Džemaluddin Čaušević, “Okružnica našeg presv. Gosp. Reis ul-uleme”, *Novi Behar* 15 (Aralık 1928), 225.

⁴⁶⁹ Čaušević, “Okružnica našeg presv. Gosp. Reis ul-uleme”, 226.

⁴⁷⁰ Čaušević, “Okružnica našeg presv. Gosp. Reis ul-uleme”, 226.

kişisel sağlığı için fiziksel temizlik yapmaya çağıran bir genelge yayınlaması düşünülemez ancak yukarıdaki metinden Çauşeviç'in bu tür hamleleri de yapmak zorunda kaldığı görülebilir. Reîsülulemâ işlevinin yerine getirilmesinde kişiliğinin ve faaliyetlerinin önemi, bu şekilde daha da belirgin bir noktadadır. Yukarıdaki makale, 20. yüzyılın birinci yarısında Bosna'daki Müslümanların durumu hakkında da önemli bilgiler sunmaktadır.

Çalışmamızın önceki kısmı, Çauşeviç'in Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda Bosna Hersek'teki Müslüman nüfusun yaşantısının gelişimindeki rolünü yansıtan bazı makaleleri içermektedir. Bu bölümün başında vurgulandığı gibi Çauşeviç'in çalışmasındaki bu dönem, kültürel ve edebi açıdan arkasında çok eser bırakmadığı bir dönemi temsil etmektedir. Diğer yandan reîsülulemâ olarak Çauşeviç, her taraftan tehdit altındaki Bosnalı Müslümanların menfaatlerini savunuyordu. Bu dönemde yazdığı makaleler çoğunlukla 1927'de başlatılan *Novi Behar* dergisinde yayınlanmıştır.

2.5. 1930-1937 Arasındaki Çalışmaları

Çauşeviç'in kitap yazma ve yayınlama çalışmalarının üç döneme ayrıldığı düşünüldüğünde, 1930-1937 arasındaki dönem, çalışmalarındaki son dönemi temsil etmektedir.

1930 yılında, yetkili makamlarla büyük bir anlaşmazlık içinde olan Çauşeviç, reîsülulemâ görevinden ayrılmaya ve emekli olmaya karar vermiştir. Pandža'ya göre o andan ölümüne kadar Çauşeviç'in kalp hastalığı onun çok fazla eser yazmasına vermiyordu.⁴⁷¹ Hastalığı ne kadar ağır olsa da o zaman bile yazmayı bırakmamış ve çalışmasının bu döneminden birkaç önemli eser ile öne çıkmıştır. Bu dönemin en önemli eserlerinden biri, 1937'de Çauşeviç ve Pandža (Panca) tarafından birlikte yayınlanan *Kur'ân Kerim*'in tercümesidir. Bu çalışmaya ek olarak Çauşeviç, bu dönemde Bosna-Hersek'in en çok okunan dergilerinde yayınlanan çok sayıda makalenin yazarıdır. Tüm bu makalelerin isimleri, yayın yılları ve yayımlandıkları derginin adıyla birlikte aşağıda sunulmuştur.

⁴⁷¹ Pandža, "Merhum Džemaluddin Čaušević", 305.

- Mutluluk Dinî Görevlerin Yerine Getirmektedir (Sreća je u vršenju vjerskih dužnosti), *Novi Behar*, 1931/1932.
- İnsanların Amellere Göre Ayırması (Podela ljudi prema delima), *İslamski Svijet*, 1932.
- İbadet ve Ahlak Üzerinde Birkaç Söz (Nekoliko riječi o ibadetu i ahlaku), *Narodna Uzdanica*, 1933.
- Allah'ın Nuru Kimse Söndüremez (Božije svjetlo ne može niko ugasiti), *Narodna Uzdanica*, 1934.
- Mübarek Ramazan Geliyor (Mubarek Ramazan dolazi), *İslamski Svijet*, 1933.
- İyi Amellerden İyi Meyveler Doğar (Dobra djela – dobar plod), *İslamski Svijet*, 1933-1934.
- İman ve İslâm (İman i İslam), *Novi Behar*, 1932/1933.
- Kur'ân-ı Kerim Rehberimiz Olsun (Neka nam je Kur'an vodič), *İslamski Svijet*, 1933.
- Hutbeler Hakkında Kısa Bir Açıklama (Jedno kratko objašnjenje o hutbama), *Narodna uzdanica*, 1935.
- İyi ve Hayırlı İşlerde Yardımlaşın (Međusobno se potpomažite u dobrim i pobožnim djelima), *Novi Behar*, 1933/1934.
- Merhamet Kuruluşu Hakkında Duyurusu (Proglas povodom osnutka Merhameta muslimanima Sarajeva), 1933.
- Bayram (Bajram), *İslamski Svijet*, 1934.
- Azimlik ve Sabırlık (Ustrajnost i Strpljivost), *İslamski svijet*, 1934.
- İslâm, İnsanların İçinde Doğdukları Bir Dindir (İslam je vjera sa kojom se ljudi rağaju), *İslamski Svijet*, 1934.
- Oruç, İslâm İşaretlerinden Biridir (Post je je jedan od İslamskih znakova), *İslamski Svijet*, 1934.
- Kur'ân ve Müslümanlar (Kur'an i Muslimani), *Novi Behar*, 1933/1934.
- Korku ve Umut (Strah i nada), *Novi Behar*, 1933/1934.
- Merhum Safvet Beg Bašagić, *Novi Behar*, 1933/1934.
- Giriş Sözü – İslâm İnancının Kısa Bilimi Kitabının Önsözü (Predgovor knjizi Kratka nauka İslamske vjere za odrasle i djecu), *Nova Tiskara*, 1934.
- Camii (Džamija), *Narodna Uzdanica*, 1936.

- Allah'ın Emirleri (Božije zapovijedi), *Novi Behar*, 1934/1935.
- Mekke ve İslâm (Mekka i İslam), *Novi Behar*, 1934/1935.
- Allah'ın Emiri (Božija zapovijed), *Novi Behar*, 1934/1935.
- Vahiy (Objava), *Narodna Uzdanica*, 1936.
- Milletler ve Din (Nacije i Vjera), *Novi Behar*, 1935/1936.
- Biraz Dur Düşünelim (Stani, da malo razmislimo), *El-Hidaje*, 1936/1937.
- Bilgi ve İş (Znanje i rad), *Naša Domovina*, 1937.

Çaušević yaşamının bu döneminde hayatını tehlikeye sokan ciddi hastalıklarla karşı karşıya olmasına rağmen, Bosna'daki Müslümanlarda dinî yükümlülükler ve görevlerin ihmalinde büyük boşluğu dolduran çok sayıda makale yazdığını ve yayınladığını görülebilir. Çaušević, yukarıdaki çalışmaları 1930'dan 1937'ye olan sürede kaleme almıştır. Çok sayıda makale yazdığı ve yayınladığı dönemde Hafız Muhammed Pandža (Panca) ile birlikte Kur'ân-ı Kerim'in tercümesi üzerinde de paralel olarak çalışmıştır. Kur'ân-ı Kerim'in tercümesi ve yorumu belki de Bosna-Hersek'te 20. yüzyılın ilk yarısında en çok eleştirilen eserlerinden biridir, fakat diğer bir yandan Çaušević'in kariyerinde yazdığı en başarılı eseridir. Hayatının modern araştırmacılarına göre, kendisine yöneltilen eleştirilere rağmen reformist çalışmalarına her zaman başarıyla devam edebilmiştir.⁴⁷² Bununla birlikte, Çaušević'in Kur'ân-ı Kerim tercümesi, önceki tüm eserlerine gelen eleştirilerin yanında, muhafazakâr ulemâdan gelen en büyük eleştiri ile karşılanmıştır.⁴⁷³

Çaušević'in çalışmalarına ve özellikle bu çeviriye ne kadar tepki olduğu, Mehmed Handžić (Hanciç) liderliğindeki muhafazakâr ulemânın, bu Kur'ân tercümesinin ortodoksluk derecesini belirlemek için bir komisyon oluşturduğu gerçeğiyle gösterilmektedir.⁴⁷⁴ Çaušević'in eseri olan Kur'ân-ı Kerim'in tercümesi bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde daha ayrıntılı olarak ele alınacağı için, yerli dergilerde yayınlanan dinî içerikli kısa makaleleri aşağıdaki kısımda tartışılacaktır.

⁴⁷² Karić, *Mehmed Džemaludin Čaušević*, 115.

⁴⁷³ Spaho, "Uspomene na merhum Džemaluddina", 297.

⁴⁷⁴ Karić, *Mehmed Džemaluddin Čaušević*, 108.

2.5.1. Mutluluk, Dinî Görevlerin Yerine Getirmektedir (Sreća je u vršenju vjerskih dužnosti)

Bu makale, Čaušević'in *Novi Behar* dergisinde yayımladığı kısa dinî içerikli metinlerinden biridir. Makale, *Novi Behar* dergisinin 1932'te, beşinci yılında 9. ve 20. sayısında yer almıştır. Čaušević'in bu makalesi aynı zamanda okuyuculara Bayram vesilesiyle armağan edilmiştir. Aşağıda bu makalenin içeriği ele alınmış ve Čaušević'in bu makalenin aracılığıyla okuyuculara iletmek istediklerine ışık tutacak en önemli alıntılardan bazıları sunulmuştur.

Bu makalenin ilk kısmında Čaušević bazı temel dinî önermeleri şöyle açıklamaktadır:

“İnancımız, başka birini Allah olarak hayal etmemizi, Allah'ın yaratıklarına zarar vermemizi, küfretmemizi, lanetlememizi, iftira etmemizi, insanları aldatmamızı, çalmamızı, sarhoş olmamızı, hayvanlara işkence etmemizi, kısaca tüm kötü işleri ve çirkin kelimeleri yasaklamaktadır.”⁴⁷⁵

Čaušević, inancın bütünlüğü altında konuşur, bu nedenle yukardaki hususlara bağlı olan bir kişinin, inancının gerektirdiği şekilde Allah'a tamamen inanması gerektiğini ortaya koymaktadır. İnsanın üzerine düşen tüm bu yükümlülüklerle ek olarak inancın öngördüğü ilkelere kesinlikle uymak zorundadır. Čaušević, bu nitelikler ile onurlandırılan ve dinî ilkelere saygı duyan insanı “*mutlu bir insan*” olarak adlandırmaktadır.⁴⁷⁶ Bunu da aşağıdaki alıntıdan görülebilir:

“Dinî görevlere katılan ve yapması emredilen şeyi yapan ve bu şekilde yasak olan şeylerden kendini koruyan bir adam Allah'a tam bir sevgi gösterir ve bu yüzden mutlu insanlardan biri olur. Böyle bir adam için her gün bayramdır ve kıyamet gününde onu aşağılayacak hiçbir şey yoktur.”⁴⁷⁷

Čaušević'in bu makale vurguladığı başka bir husus ise, İngilizler, Almanlar ve diğer bazı yabancıların Kur'an-ı Kerim'in metni okuduklarında belirli İslâm normlarından memnun kalmalarıdır fakat aynı insanlar, halkımız arasına geldiklerinde ve pratikte gerçek İslâm ilkelerinden çok uzak olduğumuzun farkına vardıklarında hayal kırıklığına uğramaktadır.⁴⁷⁸

⁴⁷⁵ Džemaluddin Čaušević, “Sreća je u vršenju vjerskih dužnosti”, *Novi Behar* 19/20 (Nisan 1932), 265.

⁴⁷⁶ Čaušević, “Sreća je u vršenju vjerskih dužnosti”, 266.

⁴⁷⁷ Čaušević, “Sreća je u vršenju vjerskih dužnosti”, 266.

⁴⁷⁸ Čaušević, “Sreća je u vršenju vjerskih dužnosti”, 266.

2.5.2. İman ve İslâm (İman i İslam)

Çauşeviç'in bu makalesini 1933 yılında *Novi Behar* dergisinin bayram sayısında yayınlamıştır. Bu dönemde ciddi bir hastalığa yakalanmış olmasına rağmen yayın kurulu talebi üzerine ve aynı zamanda İslâm Birliği'nin ilerlemesi arzusuyla *Novi Behar* dergisinin on dokuzuncu ve yirminci sayısında yayınlanan bu kısa makaleyi yazmıştır. Bu metinde Çauşeviç iman ve islâm terimlerinin terminolojik anlamlarını tartışırken diğer yandan Müslüman topluluğun yüzyıllar boyunca tarihsel gelişimini ve düşüşünü açıklamıştır. Çauşeviç, “*imanı*” Boşnakçada “*inanç*” olarak tercüme ederken, “*islâmı*” ise “*emek*” veya “*çalışmak*” olarak tercüme etmiştir. Çauşeviç ayrıca şunları ifade etmektedir:

“Müslümanlar, kalıcı çaba ve çalışma olmadan gerçek inancın sağlanamayacağına inandıkları süre zarfında ilerlemişlerdir. Müslümanlar, Allah’a ve kıyamet gününe inanarak İslâm topluluğunun yararına, yaşamlarını ve mallarını feda etmişlerdir. Bu Müslümanlar İslâm toplumunun ayakta kalabilmesi için gerekli olan ne varsa yapmışlar. Öncelikle ilkokul, ortaokul ve liseleri inşa etmişler, öte yandan yetimhaneler ve hastaneler kurmuşlar, mutfaklar ve misafirhanelerinin açılmasını savunmuşlardı. Bu Müslümanlar gerektiğinde istismarcıların önünde durup onlara karşı çıkıp, savaşta hayatlarını bile vermeye hazırdılar. O zaman, İslâm topluluğu her alanda başarılıydı ve gerçeğin aydınlanması her yere yayıldı.”⁴⁷⁹

Burada belirtilen başarı nedenlerinin aksine, İslâm medeniyetinin gelişiminde hızlı bir düşüşe yol açan nedenleri de belirtmektedir:

“Müslümanların manevi anlamda gerilemesinin nedeni, bir hükümdarın mutlakçı yönetimine boyun eğmeye başladığı anda meydana gelmişti. Müslümanlara ait tüm ilerleme faaliyetleri durdurulup, her alanda gerilemeye başlanmıştır. En kötü olan da dinî liderler ve ulemânın bazı âlimlerinin aklındakilere göre değil, onlara emredilene göre hüküm vermeleridir. Tüm bu olumsuz görüntüler İslâm toplumunun genel bir çöküşüne yol açmıştır.”⁴⁸⁰

Çauşeviç, bu makalenin devamında Boşnaklarda gördüğü bazı zayıflıkları tartışmaktadır. Çauşeviç Boşnakları tembel oldukları ve tüm Müslümanların yararına bakmadıkları için eleştiriyor ve özellikle Boşnakların dinî kurumlarını örgütlemek ve

⁴⁷⁹ Džemaluddin Čaušević, “İman, İslam”, *Novi Behar* 19/20 (Nisan 1933), 253.

⁴⁸⁰ Čaušević, “İman, İslam”, 253.

kurmak için çok geç kaldıklarını sert bir ifadeyle dile getirmektedir.⁴⁸¹ Bu makalenin sonunda, Balkanlardaki Müslümanların coğrafi konumunun özgüllüğünü açıklayıp ve Müslümanların Balkanlarda hayatta kalmasını garanti edecek bazı çözümler önermektedir:

“Hz. Ali şöyle buyuruyordu: ‘Çocuklarınızı yaşadığınız zaman için değil, yaşayacakları zaman için yetiştirin.’ Gençliğimize, yaşamlarında çaba sağlamaları ve aynı zamanda onlara İslâm’ın evrensel bir din ve diğer tüm inançları kucaklayan bir inanç olduğu önerilmelidir.”⁴⁸²

Çauşeviç, tek arzusunun İslâm Birliği’nin gelişmesi olduğunu dile getirmiştir. Bu yüzden de çok hasta olmasına rağmen *Novi Behar* dergisi için bu makaleyi yazmayı kabul etmiştir.⁴⁸³ Emekli olduktan iki yıl sonra Çauşeviç’in çeşitli kalp hastalıkları ile ilgili ciddi sıkıntıları olduğu unutulmamalıdır.⁴⁸⁴

2.5.3. İyi ve Hayırlı İşlerde Yardımlaşın (Medusobno se Potpomažite u Dobrim i Pobožnim Djelima)

Bu makale, *Novi Behar*’ın yedinci yılının başında Çauşeviç tarafından yayınlanan bir başka dinî içerikli metnidir. İncelemeye ele alınan önceki makale gibi bu makale de oldukça zayıf bir sağlık durumunda yazmıştır. Çauşeviç, başlıktan anlaşılacağı gibi Müslümanlar arasında karşılıklı yardım ve uyumdan bahsetmiştir. Kişilerarası ilişkiler hakkında çok önemli bir şeye dikkat çekmiştir, yani toplumun genel yararına olan şeyler söz konusu olduğunda insanların birbirlerine yöneldiklerini vurgulamıştır. Bunu aşağıdaki alıntıda görülebilir:

“İnsan topluluğunun üyelerine birbirlerine desteklemeleri söylenir. Matbaalar, insanların hiçbir şey bastırmadığı yerlerde çalışmaz. Kitap, satın alacakların olmadığı bir yerde olamaz ve aboneleri olmadıkça dergiler de başlatılmaz.”⁴⁸⁵

⁴⁸¹ Čaušević, “İman, İslam”, 253.

⁴⁸² Čaušević, “İman, İslam”, 254.

⁴⁸³ Čaušević, “İman, İslam”, 254.

⁴⁸⁴ Bu konuda bk. Fehim Spaho, “Uspomene na merhum Džemaluddina”, *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 293-297; Hafiz Muhammed Pandža, “Merhum Džemaluddin Čaušević”, *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 297-307.

⁴⁸⁵ H. M. Džemaluddin Čaušević, “Medusobno se potpomažite u dobrim i pobožnim djelima”, *Novi Behar* 1/2 (Temmuz 1933), 1.

Çauşević, bu makalenin bir sonraki paragraflarında Allah'ın kitabının bize ne öğrettiğini özetlemiştir. Çauşević, Bosnalı Müslümanlara, çocuklarını kültürel ve eğitim alanlarında ilerlemeye yönlendirecek tek yol olarak iyiliği ve birlikteliği önermektedir: “İnancımız bize daha fazla insanın bir araya gelmesiyle yapılanların daha iyi ve daha tatlı olduğunu öğretir. Birlikte camide ibadet ettiğimizde ve dua ettiğimizde, yalnız dua ettiğimizden daha iyi olduğu belirtilir.”⁴⁸⁶

Çauşević'e göre, Müslümanlarla ortak yaşam alanı paylaşan insanlar da onların kardeşleridir. Öte yandan şunları da vurgulamıştır: “Birisi inancımızı ve hayatımızı tehlikeye atarsa, en büyük düşmanımız olur.”⁴⁸⁷

Diğer makalelerinin çoğunda olduğu gibi burada da genç nesillerin yetiştirilmesine vurgu yapmıştır. Çauşević, bir kişinin Müslüman gençliği yetiştirmek için yeterli olmadığına inanıyor ve olumlu sonuçlar elde etmek için tüm toplumun örgütlenmesi gerektiğini ifade ediyordu. Bunu da şu şekilde dile getirmiştir:

“Hayatta kalmamızı sağlayacak koşullar arasında İslâm ruhunda olacak saf kitapların basılması yer almaktadır. Bu tür kitaplara özellikle gençlerimiz ihtiyaç duymaktadır. Görme yeteneğine sahibiz, bu yüzden etrafa bakıp her dinin cemaatin ilkelerini önemseydiğini ve koruduğunu fark etmemiz zor değildir. Müslümanlar olarak, nesillerimizin yetiştirilmesiyle ilgilenmezsek, büyük hayal kırıklığı ve utançla karşı karşıya kalacağız. Bunun olmaması için kötü alışkanlıklarımızdan vazgeçmeliyiz, kısacası bir an önce uyanmalıyız.”⁴⁸⁸

2.5.4. Kur'ân ve Müslümanlar (Kur'ân i Muslimani)

Bu makale, Çauşević'in emekli olduktan sonra yayınladığı bir dizi dinî içerikli makale arasında yer almaktadır. Çauşević bu makaleyle, her Müslüman bireyin temel yükümlülüğü olarak bilgi ve bilimin önemini vurgulamaktadır. Makalenin verdiği öğüt aşağıdaki paragraftan anlaşılmaktadır:

“Kur'ân bize etrafımızda ve bizimle olan her şeyi öğrenmemiz gerektiğini öğretir. Kur'ân bizi yönlendirir, Hz. Peygamber de bize bilgi ve çeşitli becerilerin ihmal edilmemesi gerektiğini söylemektedir. Her Müslüman erkek ve kadın bilgeliği ve bilgiyi istemek zorundadır. Bir insan birden fazla insan kadar bilemez ve bir millet dünyadaki tüm milletler kadar bilemez. Bu nedenlerden dolayı Kur'ân'da

⁴⁸⁶ Čaušević, “Međusobno se potpomažite u dobrim i pobožnim djelima”, 1.

⁴⁸⁷ Čaušević, “Međusobno se potpomažite u dobrim i pobožnim djelima”, 2.

⁴⁸⁸ Čaušević, “Međusobno se potpomažite u dobrim i pobožnim djelima”, 2.

Müslümanlara diğer milletlerin bilgeliğini olabildiğince kolay bir şekilde öğrenebilmeleri için seyahat etmeleri, dünyayı gezmeleri, farklı diller öğrenmeleri tavsiye edilir.”⁴⁸⁹

Çauşeviç, Kur’ân’ın mesajına göre Müslümanların eğitim görmedikleri şeyleri başkalarından öğrenmek zorunda olduklarını vurgulamıştır. Çauşeviç bunu örneklerle açıklamış ve eğer Çinliler Müslümanlardan bir işte daha iyi eğitim görürlerse o iş hakkında gerekli bilgileri onlardan öğrenmemiz gerektiğini söylemiştir.⁴⁹⁰ Makalenin bir kısmında Bosnalı Müslümanları koşulların ve zamanın değiştiği ve eski üretim tarzının yeni teknolojilerin ve yeni çalışma biçimlerinin yerini aldığı konusunda uyarmıştır:

“Bu yeni zamanda, her şey değişti ve bu yüzden tüm alanlarda yeni malzemeler kullanılıyor. Öte yandan, okullar ve okullaşma değişti ve Müslüman olarak yeni zamana göre ayak uydurmazsak unutulur ve istila ediliriz. Geçmişte çok uyuduk, bu yüzden uyanma zamanı geldi. Biz türbelerden, ölü insanlardan ve halifeden inancımızı korumak için yardımını isterken, diğer milletler pratik açıdan ilerlemişlerdir. Bu milletler, yerin rahmine girerken, mineral kaynaklarını çıkardılar ve böylece zengin oldular. Öte yandan diğer bazı milletler sosyal sistemlerini korumak ve güçlendirmek için çalıştılar. Bu örneklerde verilen Kur’ân mesajı, aslında bilgiye sahip olanların sahip olmayanlarla aynı olmadığını söylemesidir.”⁴⁹¹

Çauşeviç makalenin sonunda tüm Müslümanların eğitilemeyeceğini ve üst düzey görevler üstlenemeyeceğini biliyor ancak Müslümanlar arasında işlerin bölünmesinin İslâm Birliği’nin başarısı için çok daha fazla neden yaratacağına inanmaktadır. Çauşeviç bu makalede, Müslümanları Kur’ân’ın pasif dinleyicileri olarak nitelendirmektedir. Şöyle ki Müslümanların çoğunun Kur’ân’ı dinlediğini, Kur’ân’ı okuduğunu ancak Allah’ın emri ve kelimesi olarak Kur’ân’ın istediğini yerine getirmediğini ileri sürmektedir.⁴⁹²

⁴⁸⁹ Džemaluddin Čaušević, “Kur’an i muslimani”, *Novi Behar* 11-14 (Ocak 1934), 161.

⁴⁹⁰ Čaušević, “Kur’an i muslimani”, 161.

⁴⁹¹ Čaušević, “Kur’an i muslimani”, 162.

⁴⁹² Čaušević, “Kur’an i muslimani”, 162.

2.5.5. Allah'ın Emirleri (Božije Zapovijedi)

Bu makale, *Novi Behar* dergisinin sekizinci yılının başında yayınlanmıştır. Bu makale, diğerleriyle aynı ve benzer içeriğe sahip olmakla birlikte biraz daha uzundur. Čaušević bu makalede diğer şeylerin yanı sıra, insanın Allah'a ve Allah'ın inancına olan görevini dile getirmektedir. Čaušević, bazı Kur'ân ayetlerinin ışığında insanın, Allah'ın değerler sistemindeki genel rolünü açıklamaktadır. Čaušević, Allah'a karşı insan yükümlülüklerini üç kategoriye ayırmaktadır. Bu üç kategori şu şekildedir;

- Her insanın Allah'a karşı ilk yükümlülüğü, O'nun emirlerine itaat etmek ve sadece bu dünyadaki yaşam için O'na tamamen adanmış olmaktır.
- İnsanın ikinci yükümlülüğü, İslâm'ın tek ilahi inancına, Allah'ın haberciler tarafından incelenen barış ve kurtuluş inancına sıkı sıkıya bağlı kalmak ve temel ilkelerde Yahudiler ve Hristiyanların bölündükleri gibi bölünmemektir.
- Üçüncü yükümlülüğümüz en önemlisidir, aramızda daima Allah'ın yasakladığı şeylerden uzaklaştıran ve insanlara iyi işler önerecek bir grup insanın olması gerektiğidir.⁴⁹³

Čaušević, Allah'ın yukardaki emirlerini yerine getiren adam için şöyle söylemektedir:

“Bu emirlere tamamen uyulursa, İslâm toplumu dünyanın en çekici din cemaati olacaktır zira her Müslüman din kurallarına uyacak ve böylece tüm insanlık için rol modeli olacaktır. Sadece kelimelerle değil, kendi eylemlerinde de din kurallarını uygulayan bir kişi, sağlam dinsel gücü ile İslâm inancını diğer insanlara öğretebilir ve inanca yeterince saygı duyulmayan yerlere yayabilir.”⁴⁹⁴

Čaušević bu makalenin devamında, İslâm'ın ilk nesillerinin başarılarından söz etmekte ve bu temelde, Allah'ın emirlerine uyarak İslâm'ı dünyanın her herine yaydıklarını söylemektedir. Čaušević, ilk Müslümanların sürekli olarak din ilkelerine bağlı kaldıklarını ve bu nedenle onlardan sonra gelen Müslüman nesiller için bir rol model haline geldiklerini belirtmektedir. Bugün dünyanın her köşesinde çok sayıda Müslüman olması dinî düzenlemelere sürekli olarak bağlı olan bu Müslümanlar'ın yararınadır.⁴⁹⁵

Čaušević bu makalenin ilerleyen satırlarında reîsülulemâ döneminde yaşadığı tecrübeleri anlatmaktadır. Bir gezi sırasında Ahmet adlı bir adamı Ortodoks inancına

⁴⁹³ Džemaluddin Čaušević, “Božje zapovijedi”, *Novi Behar* 1/2 (Temmuz 1934), 1.

⁴⁹⁴ Čaušević, “Božje zapovijedi”, 1.

⁴⁹⁵ Čaušević, “Božje zapovijedi”, 2.

çevirmeyi başardığını söyleyen bir piskoposla tanıştığını açıklamaktadır. Çauşević, bu olaydan özellikle etkilendiğini ve Ahmet'in dinini değiştirmesine neden olan sebepler hakkında çok düşündüğünü vurgulamaktadır.⁴⁹⁶

“Piskoposla konuştuktan sonra İslâm'ı Ortodoks inancı ile değiştiren Ahmet hakkında çok düşündüm ve şu sonuçlara vardım. Ahmet muhtemelen inancını tam olarak bilmeyen ve dinî inancını korumak için yeterince güçlü olmayan bir adamdı. Halkımız arasında dinî düzenlemelere uyulmayanlar vardır ve bu nedenle onların din gücü zayıftır. Dilimizde birçok dinî derginin yanı sıra çeşitli din kitaplarının olduğu doğrudur, fakat halkımız, özellikle okumayı bilmeyenler, bunu faydalarına kullanmazlar.”⁴⁹⁷

Makalenin devamında İslâmiyet, Hristiyanlık ve Yahudilik arasında açık bir ayırım çizmektedir. Okuyuculara, İslâm'ın kendisinin evrensel inanın karakterini, yani Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar Allah'ın tüm elçilerine ait inancı içerdiğini açıkça belirtmektedir. Bu parçanın sonunda, Çauşević'in inanç anlayışını bir şekilde tanımlayabilen satırları şöyledir:

“İnancımız bize inançta zorlama olmadığını öğretir. Ayrıca insanların ana din konularının kelimeler ve eylemlerle yorumlanması gerektiğini de öğretir. İnancımız, genç nesillerimizi İslâm dini içerisinde yetiştirmemiz gerektiğini öğretir. Biz kimseye saldırmıyoruz ve özellikle kimsenin şerefine baskı yapmıyoruz fakat eğer birisi İslâm'a saldırırsa, onu Allah'ın vahyinde anlatıldığı şekilde durdurmak zorundayız.”⁴⁹⁸

2.5.6. Mekke ve İslâm (Mekka i İslâm)

Bu makale, *Novi Behar*'ın yedinci yılında ve aynı zamanda bayram sayısında yayınlanmıştır. Çauşević, önceki bazı makalelerde de görüldüğü gibi dergilerinin bayram sayılarını zenginleştirmek için çeşitli haber redaksiyonlardan yapılan çağrılara sık sık cevap veriyordu. Makale, bir yıl sonra *İslamski Svijet* dergisinin 124. Sayısında da yer almıştır.⁴⁹⁹

Önümüzdeki makale aslında Mekke'de ve daha sonra Medine'deki Müslüman toplumunun kısa bir tarihsel gelişimini temsil etmektedir. Çauşević bu tanımda ilk

⁴⁹⁶ Čaušević, “Božje zapovijedi”, 2.

⁴⁹⁷ Čaušević, “Božje zapovijedi”, 2.

⁴⁹⁸ Čaušević, “Božje zapovijedi”, 3.

⁴⁹⁹ Džemaluddin Čaušević, “Mekja i Islam”, *Islamski Svijet* 124 (Ocak 1935), 1.

sırada, İslâm'ın gelişinden önce Mekke topluluğunun ilk görünümüne ve durumuna değinmektedir. Bu dönemde çoğu insan için putperest oldukları ve bunlardan sadece birkaçının Hz. İbrâhim'in dinini korudukları söylenmektedir. Bu kısa tarihsel bölümü sunarak İslâm'ın ilk dönemine ve Mekke halkının Peygamberimize verdiği sıkıntılara dikkat çekmektedir.⁵⁰⁰ Bu dönemi anlatırken Çauşeviç'in dikkat ettiği tarihi olay ise Hz. Peygamber'in Tâif seyahati ve bu seyahatte olanlardır. Hz. Peygamber'in Tâif'e yaptığı yolculuğu, oradaki reisler ile yaptığı konuşmayı, yol boyunca yaşadığı rahatsızlığı, peygamberliğini tanıyan ve peygamberlik davasına inanan Addâs ile görüşmesini çok ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Çauşeviç, ayrıca Mekke sakinlerinin İslâm'a ve Müslümanlar'a olan saldırılarının giderek yoğunlaştığını vurgulamaktadır. Müslümanlar'ın Mekke'deki durumunun dayanılmaz hale geldiğinde, Hz. Peygamber'in, İslâm'ın gerçek gelişiminin başlayacağı Medine'ye hicret etmeye karar verdiğini ifade etmektedir. Çauşeviç Medine'deki İslâm dönemini, dünyanın farklı yerlerindeki Müslümanların bayramlarını farklı şekillerde kutlamasını ve bugünlerde inancımızı özgürce yaşamamızın tarihi bir dönüm noktası olarak görmektedir.⁵⁰¹ Bu gerçekleri, İslâm tarihinin bu kısa incelemesinin kapanış satırlarında özetleyerek gerçekte belirtmek istediği öğütü de ortaya koymaktadır:

“Yol göstericimizin bu kısa açıklamasından İslâm'ın çok sert darbeler yediğini ve aynı zamanda güçlü iradenin ve güçlü İslâm sevgisinin en büyük darbelerin üstesinden geldiğini görebilirsiniz. Müslümanların yaşadığı hiçbir yer, İslâm'a güçlü ve sürekli bir istek ve sevgi göstermeleri halinde İslâm karakterini kaybetmeyecektir. Ancak, yaşadığımız ülkenin belirli bölgelerindeki Müslümanların durumu hakkında çok olumsuz haberlerimiz var. Ülkemizin bazı bölgelerinde yaşayan Müslümanlar, genç nesillerin yetiştirilmesine özen göstermemiş ve bu nedenle din alanlarda zayıflamaya başlamışlar. Müslüman gençler için herhangi endişe olmasa da müslüman varlık izlerinin kaybolması konusunda büyük bir tehlike vardır.”⁵⁰²

⁵⁰⁰ Džemaluddin Čaušević, “Mekka i Islam”, *Novi Behar* 13 (1934-1935), 208.

⁵⁰¹ Čaušević, “Mekka i Islam”, 208.

⁵⁰² Čaušević, “Mekka i Islam”, 209.

2.5.7. Milletler ve Din (Nacije i Vjera)

Bu makale, *Novi Behar*'ın dokuzuncu yılında açılış metinlerinden biri olarak yayınlanmıştır.

Çauşević, bu konuda Kur'ân ayetleri ışığında ortaya koyduğu görüşünde, insanlar arasındaki eşitliği ve Allah'ın kavrayışında hiçbir ulusun diğerine karşı üstün olmadığını vurgulamaktadır. Çauşević, Allah'ın anlayışındaki insanların yalnızca emirlerini yerine getirmeleri ya da getirmemeleri temelinde farklılık gösterebileceğini dile getirmektedir.⁵⁰³ Çauşević bu makalenin başlangıcında, İslâm'ı diğer dinlerden ayıran özelliğini de vurgulamaktadır:

“Hz. Muhammed, Hz. Mûsâ ve Hz. İsâ gibi yalnızca Yahudilere gönderilmemiş, aksine tüm insanlığa Allah'ın evrensel merhametinin bir işareti olarak gönderilmiştir. Bu nedenle diğer dinlerde olduğu gibi İslâm'da ulusal bir Tanrı yoktur.”⁵⁰⁴

Çauşević, hangi dine ait olduklarına bakılmaksızın, insanlar arasında var olan kardeşliği vurgulamaktadır. Üç temel çizgi üzerinde insanlar arasındaki kardeşlikten bahsetmektedir. Çauşević'e göre ilk ve en önemli bağlantı, iki kişi arasında iyi bağ olduğunu düşündüğü ortak bir inançtır. İnsanlar arasındaki ikinci önemli bağlantının ortak bir dil olduğunu söylemektedir. Üçüncü ve son bağlantının ise ortak bir vatan olduğunu belirtmektedir.⁵⁰⁵ Çauşević, Bosna halkında olan bazı inanç anlayışlarını eleştirmektedir. Çauşević için sadece Ortodoksun Sırp ve sadece Katoliklerin Hırvat olarak adlandırılması kabul edilemez. Çauşević, bu bölünmenin Ortodoks olmayan Sırlar ve Katolik olmayan Hırvatlar için karışıklık yarattığına inanmaktadır.⁵⁰⁶ Ayrıca bu makalede Müslüman çocuklara okullarda Hristiyan inancını öğretmek için kitap sunulmaması gerektiğini savunmakta ve bunu da Bosna'da üç çeşit milletin yaşadığını ve herkesin inançlarını diğer dinî toplulukların üyelerine dayatılmayacak şekilde ifade etmeleri gerektiği düşüncesiyle açıklamaktadır.⁵⁰⁷ Makalede Çauşević, sırasıyla Sırp ve Hırvat uluslarının üyeleri arasında mevcut olan özel bir görüngenye de dikkat çekmektedir. Çauşević'in yaşadığı tarihsel dönemde, Hırvatların kendilerini Katolik,

⁵⁰³ Džemaluddin Čaušević, “Nacije i vjera”, *Novi Behar* 1-3 (Ağustos 1935), 1.

⁵⁰⁴ Čaušević, “Nacije i vjera”, 1.

⁵⁰⁵ Čaušević, “Nacije i vjera”, 2.

⁵⁰⁶ Čaušević, “Nacije i vjera”, 2.

⁵⁰⁷ Čaušević, “Nacije i vjera”, 2.

Sırların ise Ortodoks olarak adlandıkları yazılı olmayan bir kural vardı. Bu sınıflandırma Çauşeviç'i çok rahatsız ediyordu çünkü dinî duyguların ulusal duygulardan tamamen ayrılması gerektiğine inanıyordu.⁵⁰⁸ Bu nedenle, makalenin sonunda şunları söylemektedir:

“Dinî konuları temsil eden şeylerin camilerde, yani kiliselerde incelenmesi gerektiği görüşündeyim. Öte yandan, dinin ulusal duygular ile karıştırılmaması gerektiğini düşünüyorum. Okullarımız milliyetçi eğilimlerden arınmış olmalıdır zira bu eğilimlerin varlığı okullardaki Müslüman çocukların dinî duygularını rahatsız eder.”⁵⁰⁹

2.5.8. İbadet ve Ahlak Üzerinde Birkaç Söz (Nekoliko Riječi o İbadetu i Ahlaku)

Bu makale, 1933'te *Narodna Uzdanica* dergisinin ilk sayısında yayınlanmıştır.

Çauşeviç bu makalede, bir yanda ibadet, diğer yanda ahlak ile ilgili önemli gerçeklerden bazılarını özetlemektedir. Her şeyden önce Çauşeviç, her Müslümanın yapmak zorunda olduğu farzların tümünü belirtiyor ve ayrıca burada öngörülen şeyleri yaparak kazanılan faydaları da vurgulamaktadır. Makalede, inananların inançlarını mükemmelleştirmek için ibadetlerini güzel davranışlarıyla birleştirmeleri gerektiği de belirtilmektedir. Çauşeviç için bir yandan pratik olarak dinî kurallar uygulayan diğer yandan çirkin ve ahlaksız davranan bir adam, bir taraftan yaşayacağı güzel bir binayı inşa ederken diğer taraftan o binayı ateşe veren adama benzemektedir.⁵¹⁰ Çauşeviç bunların hepsini aşağıdaki paragrafta özetlemektedir:

“Kısacası, güzel bir ahlak olmadan, güzel bir ibadet yoktur. Güzel bir ahlaka sahip olan kişi insanlarla konuşurken bile hoş ve ölçülü bir şekilde konuşur ve insanlara karşı yaptığı her eylemi güzel muamele ile doludur. Öte yandan, ahlaksız bir kişi, abdest aldığı anda bile diğer insanlar tarafından hor görülmeye neden olur.”⁵¹¹

Çauşeviç, bu makaleyle İslâm içindeki her unsurun kendi manevi boyutuna sahip olduğunu belirtmekle birlikte örnek olarak abdest almaktadır. Abdest alan bir adamın hem dışını hem de içini aynı anda temizlediğini ve böyle bir adamın insanlar arasında

⁵⁰⁸ Čaušević, “Nacije i vjera”, 2.

⁵⁰⁹ Čaušević, “Nacije i vjera”, 2.

⁵¹⁰ H. M. Džemaluddin Čaušević, “Nekoliko riječi o ibadetu i ahlaku”, *Narodna Uzdanica* 2 (1933), 17.

⁵¹¹ Čaušević, “Nekoliko riječi o ibadetu i ahlaku”, 17.

dengeyi koruyan ve iyi işler yapılmasını isteyen bir kişi olarak kabul edildiğini söylemektedir.⁵¹²

2.5.9. Allah'ın Nurunu Kimse Söndüremez (Božije Svetlo Ne Može Nitko Ugasiti)

Bu makale, 1934'te *Narodna Uzdanica* dergisinin ikinci yılında yayımlanmıştır.

Genellikle iki sayfalık kısa makaleler olan diğer dinî içerikli metinlerinden farklı olarak bu metin biraz daha uzundur ve farklı konularla ilgilenmektedir. Çauşević'e göre bu metin başlığı altındaki nur, Allah'ın hükümlerini insanlara getiren ve yorumlayan Allah'ın elçilerinin nurunu ifade etmektedir. Çauşević, başlangıçta her zaman bu nura karşı duran insanlar olduğunu vurguluyor ve bu insanların aslında Allah'ın vahyini ve Allah'ın habercileri ile birlikte gelen mesajı kabul etmeyen kişiler olduğunu belirtmektedir.⁵¹³ Çauşević, Hz. Peygamber'in de peygamberlik davasının başında Allah'ın inancının reddedilmesi ile karşı karşıya kaldığını dile getirmektedir:

“İslâm'ın geçmişini dikkatle incelerken, kuruluşundan bu yana İslâm'a yönelik çok saldırı olduğunu göreceğiz. Bu konuda İslâm ve Müslümanlar aleyhine karşı kötü iftiralar içeren çok sayıda kitap yazılmıştır. İslâm'a karşı yapılan propagandalar o kadar güçlüydü ki bir papazın çağrısı üzerine İslâm ve Müslümanlar'ı yok etmek için tüm haçlı orduları örgütleniyordu. Bugünlerde bile Haçlı Seferleri'nin yol açtığı İslâm nefreti hissediliyor.”⁵¹⁴

İlk Müslümanlarla bugünkü Müslümanlar arasındaki farkı vurgulayan Çauşević, Müslümanların ilk nesillerinin inançlarına yardım etme ihtiyacı duyduklarını ve bu nedenle elde ettikleri malları ortak yararları için feda ettiklerini söylemektedir. Ayrıca geçmişte Müslümanların genç nesiller için eğitim ve dinî kurumlar inşa etmeye çalıştıklarını ve böylece kendilerini geliştirmelerine yardımcı olduklarını vurgulamaktadır. Bununla birlikte, yeni nesil Müslümanlar ise yeni kurumların geleneğini sürdürmediğini ve bu yüzden bazı topluluklar kaldıramayacakları kadar büyük sıkıntılara düştüğünü belirtmektedir.¹⁴¹ Çauşević bu konu üzerinde değerlendirmelerini yaparken Balkanlardaki Müslümanlarına vurgu yaparak şunları söylemektedir:

⁵¹² Čaušević, “Nacije i vjera”, 17.

⁵¹³ H. M. Džemaluddin Čaušević, “Božije svjetlo ne može nitko ugasiti”, *Narodna Uzdanica* 2 (1934), 17.

⁵¹⁴ Čaušević, “Božije svjetlo ne može nitko ugasiti”, 18.

“Halkımızın ortak mülkünün tanıtımına para harcamak yerine, dinî hayatta kalmamız dışında her şeye para harcanıyordu. Dinî ve eğitim kurumlarımızın birer birer yok olmasına izin verdik. Mevcut hastaneyi kapattık ve özel yetimhanelerin açılmasına tam olarak ilgi göstermedik. Mektep ve medreselerimizi daha yüksek bir eğitim seviyesine yükseltmek yerine, onları müzeye dönüştürdük. Medreselerimizi yoksullarımıza yetimhane yapmak ve bazılarını yüksek veya ortaokul düzeyinde düzenlemek yerine, söz konusu okulların çökmesine ve unutulmasına izin verdik. Bütün bunlara hazırlıklı değildik çünkü inanç için savaşmaya alışık değildik.”⁵¹⁵

Birinci ve İkinci Dünya Savaşı arasında Bosna-Hersek'teki Müslümanların genel durumunu da ele almaktadır. Çauşeviç, Müslümanları Avusturya-Macaristan döneminin Bosna'ya getirdiği yenilikleri kabul etmedikleri ve o yeniliklere karşı tembel ve isteksiz kaldıkları için eleştirmektedir.⁵¹⁶ Çauşeviç, bu dönemde Müslümanlar tarafından söylenen çok sembolik bir cümleyi vurgulamaktadır:

“Bizim için, güzel İslâm inancında olmamız yeterlidir, Allah bizi korur”⁵¹⁷ diyen Boşnaklar kısa bir süre sonra çıplak elleriyle dinî hayatta kalmaları ve kimlikleri için savaşmaya zorlanmışlar.⁵¹⁸

Bu makalenin sonunda Çauşeviç, ilk Müslüman toplumunu, yani mülklerini ve sahip oldukları her şeyi toplumunun yararına feda eden ilk ashapların örneğini vermektedir. Ayrıca bu konuda olan bağlılığımızı ilk Müslüman toplumlarıyla karşılaştırsak dinî görevimizi doğru bir şekilde yerine getirmediğimizi fark edeceğimizi söylemektedir.⁵¹⁹ Çauşeviç, Boşnakları çocukların eğitime yeterince özen göstermedikleri için eleştirip şunları dile getirmektedir:

“Biz Müslümanlar olarak bile çevremizde neler olduğunu göremedik. Katolikler, Ortodoks ve Yahudiler, Müslümanların aksine gençlerini eğitmekle ilgileniyorlardı

⁵¹⁵ Čaušević, “Božije svjetlo ne može nitko ugasiti”, 19.

⁵¹⁶ Čaušević, “Božije svjetlo ne može nitko ugasiti”, 19.

⁵¹⁷ Čaušević, “Božije svjetlo ne može nitko ugasiti”, 20.

⁵¹⁸ Čaušević, “Božije svjetlo ne može nitko ugasiti”, 20.

⁵¹⁹ Čaušević, “Božije svjetlo ne može nitko ugasiti”, 20.

ancak biz sanki Avrupa'nın bir köşesinde değil de Suudi Arabistan'ın bir köşesindeymiş gibi uyuyorduk.”⁵²⁰

2.6. Cami (Džamija)

Bu makale, Čaušević'in ömrünün sonuna doğru yayınladığı makalelerinden biri olup, 1936'da *Narodna Uzdanica* dergisinde yer almıştır. Čaušević öncelikle camiyi tanımlarken, onu İslâm dünyasında bir nesne olarak algılamaktadır. Čaušević öncelikle caminin İslâm'daki tarihsel gelişimine dikkat çekmekte ve daha sonra Müslümanların hâkim olduğu cemaati oluşturma yolunun oldukça sert olduğunu vurgulamaktadır. Bu makalenin birçok yerinde Čaušević'in İslâm ışığını söndüren ve camilerin inşasını engelleyen ilk İslâm düşmanlarına ne kadar öfkeli olduğu fark edilebilir.⁵²¹ Onlar hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır:

“İslâm düşmanları, insanların Allah hakkında ve Allah'ın önünde eşit olduklarını bilmelerini engellemek için her yolu denemişlerdir. Her şekilde gerçeğin ışığını gizlemeye ve camilerin inşasını yasaklamaya çalışmışlar.”⁵²²

Makalede Čaušević, caminin hayatımızdaki rolünü ve İslâm dünyasında ilk camilerin Kur'ân ayetlerine dayanarak nasıl inşa edildiğini anlatmaktadır. Čaušević, bir nesne olarak caminin sürekliliğinin Müslümanların yaşadığı her yerde yüzyıllar boyunca korunduğunu vurgulamaktadır.⁵²³

Ayrıca burada dinin tarihsel bir kesitini sunulmakta ve onun içerisinde Hz. Îsâ'nın peygamberlik görevini yerine getirdiği dönemi de dile getirilmektedir. Hz. Îsâ (a.s) öğretiminde özellikle vurgulanan şey, öğretisinin pratik anlayışında çok önemli rol oynayan rahip katmanıdır. Bu bölümde Îsâ aleyhisselamın ölümüyle birlikte Hristiyan inançlarında ortaya çıkan tüm belirsizlikleri de açıklamaktadır. Čaušević, rahiplik söz konusu olduğunda bunu şöyle dile getirmektedir:

“Hristiyanlıktaki rahipliğin gücü zamanla o kadar büyümüştür ki bunlar Allah'ın peygamberleri olarak görülmeye başlamıştır. Halkın özgürlüğü, bağışladıkları ve lanetledikleri kâhinlerle doğrudan ilgiliydi. Bu karışıklığın ortasında, Hz. Îsâ (a.s)'nın

⁵²⁰ Čaušević, “Božije svjetlo ne može nitko ugasiti”, 20.

⁵²¹ Džemaluddin Čaušević, “Džamija”, *Narodna Uzdanica* 2 (1936), 17.

⁵²² Čaušević, “Džamija”, 18.

⁵²³ Čaušević, “Džamija”, 19.

yaşamını ara sıra anlatan çok sayıda İncil patlak vermiştir. Bu İncillerin sayısını halkın kabul edeceği ve kullanacağı birkaç taneye indirmeyi amaçlayan çok sayıda toplantı yapılmıştır.”⁵²⁴

Bu anlatıların ardından Çaušević, İslâm dönemine bakmakta ve o dönemde güncel olan sorunları ele almaktadır. Bu dönem göz önüne alındığında Çaušević, İslâm’a karşı var olan direnişe çok fazla dikkat çekmektedir. İslâm ve Müslümanlara karşı yapılan bu direnişten, Müslümanların yaşadığı farklı yerlerde yüzyıllarca kalan bir nefret olduğunu söylemektedir. Çaušević, bu nefret yüzünden Balkan Müslümanlarının dinî özelliklerinin ortadan kaybolduğuna inanmaktadır.⁵²⁵ Makalenin sonunda Çaušević, Avrupalı Müslümanlarının ve bir bütün olarak Müslüman inancının tamamen farklı bir görüntü çizeceği başka bir dönemi göstermektedir. Avrupa’daki Kur’ân mesajını anlamak adına eleştirel tutum izleyenlerin ve hatta İslâm’ın en büyük muhaliflerinin bile Kur’ân’ın doğaüstü ve İslâmın ahlaki mesajını katkıda bulunduğunu belirtmektedir. Çaušević çalışmasında bunu şu şekilde ortaya koymaktadır:

“Kur’ân’ın batı ve doğudaki eleştirel çalışmalarının başlamasıyla birlikte, Kur’ân’ın hakikatini fark eden ve kendilerinden önce İslâm hakkında söylenen tüm yanlışlara meydan okumaya başlayan Müslüman olmayan âlimler ortaya çıkmıştı. Bütün bu âlimler, Kur’ân’ın Allah’ın birliğinin en net resmini sunan eşsiz sözler olduğunda ve insan eliyle bu kitabın yazılmasının imkânsız olduğu gerçeğinde anlaşılmışlardır.”⁵²⁶

2.7. Kur’ân-ı Kerim Tercümesi ve Yorumu

Bu eser, Çaušević’i ve onun çalışmalarını taçlandıran eseridir. Çaušević’in çalışmalarının çok sayıda araştırmacı, Çaušević’in yazdığı ve yayınladığı en önemli eserinin bu tercüme olduğu konusunda hemfikirlerdir.⁵²⁷ Tercümenin ve yorumunun büyük çaplı ve kapsamlı bir çalışma olduğu düşünüldüğünde, Çaušević’in bu çalışmayı tercüme etmek ne kadar çalıştığı anlaşılacaktır. Bu sorunun cevabını en iyi şekilde Ahmed Mahinić (Mahinić) sunmaktadır:

⁵²⁴ Čaušević, “Džamija”, 20.

⁵²⁵ Čaušević, “Džamija”, 20.

⁵²⁶ Čaušević, “Džamija”, 20.

⁵²⁷ Bu görüş ile ilgili bk. Enes Karić & Suha Taji-Farouki, “Qur’an Translation and Commentary in Early Twentieth-Century Bosnia and Herzegovina: Mehmed Džemaludin Čaušević (d. 1938)”, *The Quran and its Readers Worldwide (Contemporary Commentaries and Translations)*, ed. Suha Taji-Farouki (London: Oxford University Press in association with the Institute of Ismaili Studies, 2015), 109-150.

“Çauşeviç, edebiyat alanında da çok sayıda çalışma bıraktı. Çok sayıda eser, özellikle dinî içerikli eserler yayınladı. Edebiyat alanındaki çalışmalarını Kur’ân-ı Kerim’in yayınlanmasıyla taçlandırarak İslâm edebiyatımızda yüzyıllık bir boşluğu doldurdu. 1930’daki emekliliğinden 1937’ye kadar geçen sürede bu büyük eser üzerinde çalıştı.”⁵²⁸

Çauşeviç’in böyle bir eser yazma ve yayınlama kararının nedenlerini bu eserdeki başlangıcında yer alan açılış ifadesinden görülebilir. Çauşeviç’in bu eserindeki giriş sözü şu şekildedir:

“Bu kapsamlı eser, Kur’ân-ı Kerim metninin, bazı ayetlerinin çevirisini ve yorumunu içermektedir. Bu güzel eseri büyük İslâm merkezlerinde benzer eserlerin yayınlandığı bir dönemde yayınlıyorum ve aynı zamanda bu eseri Kurân’ın Mısır’daki çeşitli dünya dillerine çevrildiği sırada çevirmekteyim. Eser, büyük Türk bilgini Ömer Rıza’nın yazdığı esere göre yazılıp düzenlenmiştir. Umuyorum ki bu güzel ve onurlu kitap halkımıza iyi gelecektir. Bu çalışmanın asıl amacı, Müslümanların büyük ve onurlu kitabı olan Kur’ân’ın yüce içeriğini anlamalarını kolaylaştırmasıdır.

Buna ek olarak, dünyanın dört bir yanına dağılmış kardeşlerimizin, Avrupa’nın bu bölgesindeki Müslümanların az da olsa inancımızın yüce kaynağını tercüme edip yorumlayabileceklerini görmelerini ve öğrenmelerini istemiştım. Avrupa’nın bu köşesinde küçük sayımızın cömertliğinin ölçülmemesi gerektiğini kanıtlamak istemiştım. Allah’ın bu arzuma karşılık vereceğine inanıp onun yardımında sığınarak bu eseri bastırıyorum.”

Saraybosna, 1. Ramazan 1355.hicret yılı/ 16. Kasım 1936.⁵²⁹

Çauşeviç’in bu çevirideki niyeti, Müslümanlar için Kur’ân-ı Kerim tercümelerini Boşnak dilinde elde etmektir. Her ne kadar Çauşeviç’e ait giriş kelimesinde bu çevirinin 1936 yılı Kasım ayında baskıya sokulduğu belirtilse de bu çeviri ancak ertesi yıl⁵³⁰ ayrı

⁵²⁸ Mahinić, “Lik i djelo velikog merhuma”, 71.

⁵²⁹ Hafız Muhammed Pandža & Džemaluddin Čaušević, *Kur’an Časni – prevod i tumač* (Sarajevo: Libris, 2014), 5.

⁵³⁰ Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi’nde (Saraybosna) bu yazımız için hazırlıklar yaparken bahsedilen eserin orijinal baskısı elimize ulaştı. Orijinal eserin kapak sayfasında yazılanlar şu şekildedir: *Yüce Kur’ân – tercümesi ve yorumu; Tercüme ve Düzenleme; Hafız Muhammed Panca ve Cemâleddin Çauşeviç, Yayınlanan; Cemâleddin Çauşeviç, Saraybosna 1937.*

bir çalışma olarak ortaya çıkmıştır.⁵³¹ Bu orijinal baskısına ek olarak Çaušević'in çevirisinin ikinci baskısı 1969 yılında Zagreb'te yayınlanmıştır.⁵³² Çaušević'in ortak yazar olduğu bu eser, ölümünden sonra birkaç kez daha yayınlanmıştır. Bu eser, Çaušević'in ölümünden bu yana ilk kez 1969/1970 yılında Zagreb'te *Stvarnost* yayınevi tarafından yayınlanmıştır. Bu basımın özelliği, orijinal basımla karşılaştırıldığında çok sayıda değişiklik içermesidir.⁵³³

Bu eser, onu aynı nitelikteki diğer eserlerden ayıran belirli özellikleri içermektedir. Bu özelliklerin neler olduğuna dair en iyi cevap, Çaušević tarafından bu çalışmanın giriş bölümünde verilmektedir. Çaušević "*İlk Söz*" kısmında, bu çalışmayı aynı içerikli diğer çalışmalardan ayıran en önemli on noktayı sunmaktadır:

1. Bu yazının önsözü, Kur'an ile ilgili çok önemli tartışmaları içermektedir. Bu maddeler içinde, Kur'an'ın dağılımı, yazımı ve toplanması, Kur'an'ın değerliliği, Kur'an'ın diğer kitap ve mesajlarla ilişkisi ve Kur'an'ın bize öğrettiği temel dinî inançlar kapsamlı bir şekilde sunulmaktadır.
2. Kur'an'ın anlaması ve anlaşılması için Hazreti Muhammed'in hayatını ve eserlerini bilmek zorunludur. Bu nedenle Hz. Muhammed'in hayatını kısaca anlatan en önemli olayları kısaca açıklamaktayız.
3. Kur'an, Allah'ın daha önceki vahiylerinden ve kitaplarından bahsetmektedir. Bu kitaplarda yer alan hüküm ve kanunların çoğu ya reddedilir ya da tartışılmaktadır. Bu konularla ilgili noktaları tek tek sunup açıklamaktayız.
4. Batılı araştırmacılar İslâm ve Kur'an üzerinde birçok araştırma yaparak çok sayıda eser yazmışlardır. Bu eleştirel araştırmaları ve gözlemleri dikkate alıp asılsız olduğunu ortaya çıkaran çeşitli itirazlarla cevap vermekteyiz.
5. Hristiyan misyonerler kendi yollarında bazı Kur'an ayetleri üzerinde görüşlerini sundular. Biz bu görüşlerini inceleyip gerçekleri sunduk.
6. Bu çeviriye başlamadan önce, her bölümün başında, söz konusu içeriğini ve gerekli tarihsel verileri yazdık ve sonra bölümler arasındaki ilişkiyi özetledik.
7. Her bölüm, ilgilendiği içeriğe göre bölümlere ayrıldı ve daha sonra bu ayrı bölümler arasındaki ilişkiyi sunduk.
8. Belirli bir Kur'an ayetini yorumlarken ve açıklarken Kur'an'ın yorumunda, eserleri önemli kaynaklar olarak hizmet veren büyük İslâm düşünür ve

⁵³¹ Karić & Demirović, *Reis Džemaluddin Čaušević (prosvetitelj i reformator)*, 2/15.

⁵³² Karić, *Mehmed Džemaluddin Čaušević*, 108.

⁵³³ Karić, *Mehmed Džemaluddin Čaušević*, 80.

bilginlerin çalışmalarına dayanıyorduk. Batı ve Doğu bilginlerinin ve düşünürlerinin çalışmalarını da inceledik. Bu yüzden bu bölümdekileri okuyanlar daha önce bilinmeyen gerçeklerle karşılaşacaklardır. Bu yeni gerçeklerin akıllarını karıştırmayacağına inanıyoruz ve tam tersi olarak onları düşünmeye yönlendirecektir. Bu gerçekleri ortaya koyarken görevimizi tamamen yerine getirmek istedik.

9. Kur'ân'ın bölünmez bir bütün olduğuna ve bu yüzden hiçbir Kur'ân ayetinin anlamının başka bir Kur'ân ayetinin anlamı ile çatışmadığına inanıyoruz. Bu bakış açısını hem metinde hem de bölümlerin yorumlanmasında tamamen ortaya koyduk.
10. Bu çalışmanın sonunda, kapsamlı bir dizin de yazdık, böylece okuyucular, metnin tamamını okumak zorunda kalmadan belirli bir zamanda kendilerini ilgilendiren şeyleri kolayca bulabilirler. Bu çalışmanın diğer özelliklerini okuyucuların kendilerine bırakıyoruz.⁵³⁴

Yukarıdan görüleceği gibi Çauşević, asıl niyetini ne olduğunu, yani bu tercümenin ve yorumunun içeriği söz konusu olduğunda hangi hususlara değindiğini açıklamaktadır. Bu eserin özü üç tane bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm “Önsöz ve Tercümana Giriş” olarak adlandırılmaktadır. İkinci bölüm “Din Temelleri” olarak geçmektedir. Üçüncü bölüm ise Kur'ân sûrelerinin fiili sıralarına göre bir tercüme ve yorumlanmasıdır. Orijinal basımda ise başlangıçta Arapça metni, daha sonra bu sûrelerin Boşnakça çevirisi ve tefsiri içermektedir. Çauşević'in ölümünden sonra bu eserin ortaya çıkan basımlarında Arapça metni mevcut olmayıp, yalnızca Boşnakça mealinden oluşmaktadır.⁵³⁵ Svetlost yayınevi, Çauşević'in Kur'ân-ı Kerim'in tercümesini ve yorumunu yedi kez (1969, 1972, 1974, 1978, 1984, 1985, 1989) yayınlamıştır. Tüm bu baskılar metnin içinde bir dizi değişikliğe uğramış ve bu değişikliklerin Çauşević'in hala hayatta iken yaptığı orijinal tercümeyi ve yorumu zayıflattığı düşünülmektedir.⁵³⁶

2014 yılında, Libris yayınevi, Çauşević'in Kur'ân'ın tercümesini ve yorumunu, bu eserin orijinal baskısıyla aynı şekilde yeniden yayınlanmıştır. Bu basım, çalışmanın

⁵³⁴ Pandža & Čaušević, *Kur'an Časni – prevod i tumač*, 6-7.

⁵³⁵ Bu görüş ile ilgili bk. Hafiz Muhammed Pandža & Džemaluddin Čaušević, *Kur'an Časni – prevod i tumač*, (Sarajevo: Libris, 2014).

⁵³⁶ Almir Fatić, “Riječ povodom najnovijeg izdanja Čauševićeva-Pandžinog prijevoda i tumača Kur'ana Časnog”, *Prijevod Kur'ana sa komentarom*, mlf. Hafiz Muhammed Pandža & Džemaluddin Čaušević (Sarajevo: Libris, 2014), 767.

orijinal özünü ve görünümünü korumuştur. Çauşeviç'in münferit âyetlerinin ilave yorumları bu yazının orijinal sürümünde yayınlandığı gibi korunmuştur.⁵³⁷ Bu tercümenin ilk kısmına gelince Çauşeviç, Pandža (Panca) ile birlikte bu tercümenin okuyucusunun bu parçayı anlamasını sağlayacak olan olaylara tarihsel bir bakış açısı sunmuştur.

Bu kısımda, “*Kur’ân’ın Tanımı*”, “*Kur’ân’ın Genel ve Ana Özü*”, “*Kur’ân’ın Toplanması*” gibi başlıklar önümüze çıkmaktadır.⁵³⁸ Bu bölüm, bu eserin yaklaşık 50 sayfasını, “*Din Temelleri*” başlıklı bölüm ise yaklaşık 20 sayfasını kaplamaktadır. Eserin geri kalan kısmı ise Kur’ân’ın Arapça metninden, Boşnakça mealinden ve yorumlardan oluşmaktadır.⁵³⁹ Çalışmamızın bir sonraki bölümünde bu eser ilk yayınlandığı zaman ortaya çıkan eleştiriler hakkında daha fazla bilgi sunulacaktır.

⁵³⁷ Fatić, “Riječ povodom najnovijeg izdanja Čauševića-Pandžinog prijevoda i tumača Kur’ana Časnog”, 768.

⁵³⁸ Bu konuda bk. Džemaluddin Čaušević, “Uvod u predgovor i tumač”, *Prijevod Kur’ana sa komentarom*, mlf. Hafiz Muhammed Pandža & Džemaluddin Čaušević (Sarajevo: Libris, 2014), 15.

⁵³⁹ Čaušević, “Uvod u predgovor i tumač”, 10-50.

BÖLÜM 3: ÇAUŞEVİÇ'İN ETKİSİ VE FAALİYETİ

Çauşeviç'in Bosnalı Müslümanlar üzerinde rolü çeşitli nedenlerden dolayı önemlidir. Çauşeviç, ilk olarak Birinci Dünya Savaşı'nın en zor zamanlarında halkının önde gelen koruyucusuydu. Ortaya çıkışına kadar Bosna'da onun gibi âlim ve reformist yoktu. Bu da onun ana vatanında yorulmadan çalışmasının yanı sıra entelektüel bir lider olarak anılması üzerinde etkili olmuştur.⁵⁴⁰ Çauşeviç, 20. yüzyılın başlarında Bosna'daki Müslümanların dinî ve ulusal kimliklerini korumayı başardığı için doğrudan saygıyla ve hürmetle ödüllendirilmiştir. Onun değeri, doğrudan veya dolaylı olarak Birinci Dünya Savaşı'nın en kötü yıllarında Bosnalı Müslümanların dinî kimliğini korumasına özen gösteren birkaç dernek ve topluluk kurabildiği gerçeğinde yatmaktadır.⁵⁴¹ Etkisi altında çıkan en önemli iki topluluk *Bosna Hersek İmam ve Muallimler Derneği* ve *Bosna Hersek İlmîyye Birliği*'dir.⁵⁴² Çauşeviç, bu dönemde çok önemli bir yer tutan Ulemâ Meclisi üyeliğini de üstlenmiştir. Ulemâ Meclisi'nin bir üyesi olarak rolü, büyük ölçüde ihmal edilen ve hiçbir amaca hizmet etmeyen bir kurumun itibarını artırdığı gerçeğini yansıtmaktadır.⁵⁴³ Çauşeviç'in önemi, Arap alfabesinin Boşnakçaya uyarlanmasında ve ilk din kitaplarının bu alfabesiyle basılmasında da yansıtılmaktadır.

Çauşeviç, Birinci Dünya Savaşı sırasında Müslümanların ve diğer din mensuplarının savaşın trajedilerinden kurtarılmasında çok önemli bir rol oynamıştır. O yıllarda, savaş sırasında yoksulların bakımını üstlenen *Merhamet'in* başkan makamında da görev almıştır.⁵⁴⁴ Çauşeviç'in savaş sırasında Müslüman nüfusa yardım etmesinin ve onları kurtarmasının önemi büyüktür ancak Müslümanlar savaş bittikten sonra çok daha zor bir duruma düştükleri için aynı eylemlere devam etmiştir. Çauşeviç'in reîsülulemâ makamındaki on altı yıllık görev süresi boyunca yaptığı tüm faaliyetler aşağıdaki gibi ifade edilebilir.

⁵⁴⁰ Bu konuda bk. Edhem Mulabdić, "Merhum reis-ul-ulema H.M.Dž. Čaušević kao vaiz", *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 307.

⁵⁴¹ Traljić, *Istaknuti Bošnjaci*, 49.

⁵⁴² Mahmud Traljić, "Hadži Mehmed Džemaluddin Čaušević", *Glasnik Vrhovnog Starješinstva u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji* 3 (Ocak/Şubat 1971), 223.

⁵⁴³ Spaho, "Uspomene na merhum Džemaluddina", 294.

⁵⁴⁴ Bu konuda bk. Ahmet Mahinić, "Lik i djelo velikog merhuma", *Gajret* 4/5 (Nisan 1938), 70; Mahmud Traljić, "Hadži Mehmed Džemaludin Čaušević", *Takvim* 7 (1971), 94.

- Din eğitimini iyileştirmesi (*Arebica* adında yeni bir alfabenin oluşması, dinî içerikli kitapların basılması, dergilerin başlatılması, mevcut eğitim kurumlarının yenilenmesi ve yeni eğitim kurumlarının kurulması).
- Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Müslüman ve Hristiyan nüfusun korunması.
- Okullarda Müslüman gençlerin asimilasyonu ile mücadele edilmesi.
- Balkanlardaki Müslümanlar arasında reformcu İslâm düşüncesinin geliştirilmesi.
- Bosna Müslümanları arasında Kur'ân-ı Kerim'in yorumunun geliştirilmesine olan desteği.
- Çauşeviç öğretisinin geride çok sayıda takipçisini bırakması.

3.1. Din Eğitimini İlerletmeye Olan Katkısı

Bu konu çalışmamızın ilk bölümünde ele alınmıştır, bu nedenle en önemli öğelerin bazılarını kısaca özetlemeye çalışılacaktır. Çauşeviç'in eğitimi iyileştirme çalışmalarının nelerden oluştuğu aşağıdaki paragraftan anlaşılabılır.

Çauşeviç, Türkiye'den Bosna'ya döndükten hemen sonra Bosna'daki Müslümanların ilerlemesi için anadilde eğitim verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Anadilde dinî eğitiminin mümkün olabilmesi için ana dilde ders kitaplarının basılması gerekiyordu. Genel eğitim durumu ise oldukça kötü görünüyordu.⁵⁴⁵ Müslümanlar Avusturya-Macaristan işgali yıllarında kullanılan Kiril ve Latin olan yerli alfabeleri bilmiyorlardı. Böyle kaotik bir durumda çözüm bulmak gerekiyordu. Çauşeviç, bu durumdan bir çıkış yolu bulmuştur. Arap alfabesini Boşnakçaya uyarlamış ve din kitapları da bu alfabeyle basılmıştır.⁵⁴⁶ Önerisi üzerine, Müslüman Matbaası yeni alfabe için yeni harfler oluşturmuştur. Bu yeni harfler Çauşeviç'in arkadaşı Agof Zeronian tarafından yazıya dökülmüştür.⁵⁴⁷

Aşağıdaki paragrafta, Çauşeviç'in Ulemâ Meclisi üyesi olarak hizmet ederken yapmış olduğu eylemler ve katkılarından kısaca bahsedilmiştir.

Çauşeviç beş yıl boyunca, Ulemâ Meclisi üyesi olarak rolünü ve Müslümanlar arasındaki itibarını artırmak için çalıştı. Bu dönemde Çauşeviç, Bosna-Hersek'in

⁵⁴⁵ Traljić, *Istaknuti Bošnjaci*, 53.

⁵⁴⁶ Traljić, *Istaknuti Bošnjaci*, 53.

⁵⁴⁷ Traljić, *Istaknuti Bošnjaci*, 54.

topraklarında, tüm mektepleri, medreseleri ve diğer dinî eğitim kurumlarını ziyaret etti; bu noktada ülkemizde dinî öğretiminin ve genel dinî-eğitim yaşamının tüm eksiklerini öğrendi. Bu da Çauşević'in hayatının geri kalanında tutarlı kalacağı reform ve programlama faaliyetlerinin başlangıcıydı.⁵⁴⁸

Çauşević, eğitimdeki mevcut durumu inceledikten ve yeni alfabeyi oluşturduktan sonra dinî eğitim kitapları basmaya başlamıştır. Bu dönemdeki reformlarının başarısı en iyi şekilde Traljić (Traljić) tarafından dile getirilmiştir.

Dergilere ek olarak Çauşević *Arebica* olarak adlandırılan yeni bir alfabede basılan dinî kitapları da yayınlamıştır. *Bergivi* adlı eseri Türk dilinden çevirerek oğluna adanmış ve ona inancın temellerini öğretmiştir. Bu eser çeşitli baskılara uğramış ve halk arasında *Bergivija* olarak bilinmiştir.⁵⁴⁹ Çauşević, Hafız Salih Gašević'in (Gašević) yazdığı *Mevlid*'i de yayınlamıştır. Çauşević'e ek olarak diğerleri de yeni alfabeyle dinî kitaplar yazıyordu. Tüm bu kitaplar, Çauşević desteğiyle basılıyordu. Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar arabuluklarıyla birlikte yirmiden fazla farklı kitap basılmıştır; bunlardan bazıları, mekteplerde ve daha sonra medreselerde düzenli ders kitapları olarak tanıtılmıştır.⁵⁵⁰ *Arebica* ile basılan kitaplar, ilkokul düzeyindeki çocuklar için müfredattaki materyalarının daha iyi ve daha hızlı bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlamıştır.⁵⁵¹

3.2. Dergilerin Başlatılması ve Derneklerin Kurulması

Bosna Müslümanlarının 1878'de Avusturya-Macaristan yönetiminin gelişiyle birlikte yaşadıkları tarihi ve medeni dönüm noktasından sonra, Bosna nüfusu tüm alanlarda ani bir değişiklik yaşanmıştır. Bu değişiklikler ise en çok eğitim alanında belirgindi. 20. yüzyılın ilk on yılında Boşnaklar, Avusturya-Macaristan devletinin içerisinde dinî ve eğitimsel özerlikleri için mücadele etmişlerdir. Dergilerin anadilde yayınlanma hareketleri daha önce vardı ancak bu dönemde yani 20. yüzyılın ilk on yılında daha da belirginleşmiştir. Bosna'daki matbaayla ilgili yaşanan tüm durum Çauşević'in gelişiyle hayat bulmuştur.

⁵⁴⁸ Šeta, *Reis ul uleme u Bosni od 1882. do 1991. godine*, 34.

⁵⁴⁹ Traljić, *İstaknuti Bošnjaci*, 54.

⁵⁵⁰ Traljić, *İstaknuti Bošnjaci*, 54.

⁵⁵¹ Handžić, "Pabirci o naučnom i književnom radu rahmetli H. Džemaluddin ef. Čauševića", 309.

Tarik, *Muallim*, *Misbah* ve *Yeni Misbah* gibi dergiler Arap harfleriyle fakat Boşnak dilinde yayınlanmıştır. Belirtilen dergilerde çoğunlukla Boşnak dilinde yazılar mevcut olmasına rağmen, Türkçe veya çok nadiren Arapça dilinde yazılan çalışmalar da görmek mümkündür.⁵⁵²

Bu dergiler, kuruluş amacının sosyal ve dinî kimliklerini güçlendirmek olduğunu dile getirip bu ilkeleri her fırsatta vurgulamaktadır.⁵⁵³ Bu dergilerin sosyal hareketler, çeşitli siyasî partiler ve farklı dernekler üzerinde etkisi olmuştur. Dergilerin içeriği oldukça çeşitlidir, bu sebebiyle dergideki konular edebiyat, sanat, kadınların toplumdaki yeri, eğitim durumu ve farklı konuları kapsıyordu. Dergilerin içerisinde ele alınan konular didaktik bir dille anlatılmıştır. Bu dergilerin ilki *Tarik* idi. *Tarik* dergisi Arapça, Türkçe ve Boşnakça (Arap harfleriyle) metinleri içeriyordu. İlerleyen dönemde ise yerli alfabeye yazılan metinler *Tarik* dergisinde görülmeye başlanmıştır.⁵⁵⁴

Çauşeviç, yukarıda belirtilen dergilerin her birini doğrudan veya dolaylı olarak başlatan kişidir. *Tarik* dergisinde genel yayın yönetmeni olarak görev yapmıştır.⁵⁵⁵ Çauşeviç'in basındaki çalışmaları *Tarik* dergisiyle başlamış ve ölümüne kadar sürmüştür.⁵⁵⁶ Söz konusu dergiler ise Çauşeviç'in reform fikirlerini yaydığı yerler olarak ortaya çıkmıştır. Yukarıda bahsedilen dergilerin tümü esasen dinî bir karaktere sahipti. Çauşeviç'in amacı, basın yoluyla Bosnalı Müslümanları olabildiğince organize ve sosyalleşmeye teşvik etmektir.

Yukarıdaki dergiler, Boşnakların Türkiye'ye göç etmesine ilişkin konuları da ele alıyordu.⁵⁵⁷ Çauşeviç, Boşnakların Türkiye'ye sınır dışı edilmelerine karşı çıkmış zira anavatanlarında kalmaları ve halklarının menfaatleri savunmaları gerektiğine inanmıştır.⁵⁵⁸

Enes Karić (Kariç), o yıllarda Çauşeviç'in bulunduğu konumu şu ifadeyle özetlemektedir:

⁵⁵² Bayram, "Bosna-Hersek'te Türkçe Basın: *Tarik*", 59.

⁵⁵³ Bayram, "Bosna-Hersek'te Türkçe Basın: *Tarik*", 59.

⁵⁵⁴ Bayram, "Bosna-Hersek'te Türkçe Basın: *Tarik*", 60.

⁵⁵⁵ Handžić, "Pabirci o naučnom i književnom radu rahmetli H. Džemaludin ef. Čauševića", 309.

⁵⁵⁶ Karić & Demirović, *Reis Džemaluddin Čaušević (prosvetitelj i reformator)*, 1/37.

⁵⁵⁷ Azra Kantardžić, *Bibliografija Novog Behara* (Sarajevo: Gazi Husrev-begova biblioteka, 2007), 4.

⁵⁵⁸ Kantardžić, *Bibliografija Novog Behara*, 5.

“Çauşeviç’in görüşlerini ve eylemlerini günümüz perspektifinden değerlendirirken Boşnakların trajik ve belirsiz kaderine, Türkiye’ye ve Orta Doğu’daki diğer ülkelere acı dolu göçlerine tanık olduğu akılda tutulmalıdır. Çauşeviç, Boşnakların en zengin ve en eğitilmiş tabakasının doğruya doğru gittiğine tanık olmuştur.”⁵⁵⁹

Tarik dergisi, Boşnakları Türkiye’ye göç etmekten caydırmak için tasarlanmış çok sayıda metin içeriyordu. Müslüman nüfusunun Bosna’da kalmasına yönelik bu destek mesajları, bu konuda sosyal dengesizliğin ortaya çıkmasından korkan Avusturya-Macaristan tarafından da destekleniyordu.⁵⁶⁰ Bosna’daki Müslümanlar için Çauşeviç tarafından yürütülen çok sayıda dinî içerikli dergilerin kurulması, kendi inançlarıyla yeniden tanışmaları anlamına geliyordu. Şöyle ki, din kavramı Avusturya-Macaristan’ın Bosna topraklarına gelmesiyle birlikte arka plana atıldığı için bahsi geçen dergiler dinî anlama ve uygulama konusunda bir yenilik getirmiştir. Aşağıdaki paragraf Çauşeviç’in Bosna-Hersek’teki Müslüman basınının gelişmesi konusundaki başarılarını özetlemektedir:

“Çauşeviç, Müslümanlık ve aydınlık figürünün birleştiği az sayıda bilginlerden biridir. İlk olarak *Gajret Derneği’nin* (1903) kuruluşuna katılmış, ardından da eğitimsel ve kültürel dergisi olan *Behar’ın* (1906/1907) editörlüğünü üstlenmiştir. Geniş dinî bilgisi ve çeşitli alanlardaki faaliyetleri ona ulemâ üyeleri arasında önemli bir ün kazandırmış ve 1913’te reisülulemâ makamına seçilmiştir.”⁵⁶¹

Çauşeviç’in çalışmalarının modern araştırmacılarının yazmış olduğu makaleleri takip edilirse çoğunun Çauşeviç’i her zaman “yeni” ve “modernliğin” destekçisi olduğunu kabul ettiği söylenebilir. Örneğin Karić (Kariç), Çauşeviç’in *Tarik* ve *Muallim* dergilerini başlatma konusunda verdiği mücadelesini “ileri” ve “modern” terimler ile adlandırmaktadır.⁵⁶²

En başından beri Çauşeviç, Boşnakların birliği ve dinî hedeflerine ancak kurumsal mücadele ile ulaşabilmesinin mümkün olduğunu düşünüyordu. Bu sayede çalışmanın ilk bölümünde de belirtildiği gibi Ulemâ Meclisi’ni bulunduğu problemleri noktadan

⁵⁵⁹ Karić, *Mehmed Džemaludin Čaušević*, 12.

⁵⁶⁰ Bayram, “Bosna-Hersek’te Türkçe Basın: *Tarik*”, 61.

⁵⁶¹ Xavier Bougarel, “Le Reis et le voile-Une polémique religieuse dans la Bosnie-Herzégovine De l’entre-deux-guerres”, *L’autorité religieuse et ses limites en terres d’islam* (Boston: Brill, 2013), 111.

⁵⁶² Karić, *Mehmed Džemaluddin Čaušević*, 30.

kaldırabildi⁵⁶³ ve daha sonra dergileri basmaya ve düzenlemeye başladı. O dergilerde yayınlanan metinler söz konusu olduğunda, özellikle Bosnalı Müslümanların tembelliğini ve geri kalmışlığını vurguluyordu. O, mevcut durumu düzeltmenin tek yolu olarak Müslümanların İslâm bilgi ve eğitimine odaklanmalarını söylüyordu. Tüm din bilgilerinin “*İlmihal*” adlı küçük bir kitapta olduğunu düşünen muhafazakâr ulemanın tavrı hakkındaki endişelerini dile getiren Çauşeviç, bu düşüncenin aksine Müslümanlar için İlmihalin aslında onları çevreleyen tüm evren olduğunu dile getiriyordu.⁵⁶⁴

Çauşeviç inançla ilgili muhafazakâr düşüncelerin sona erdirilmesi gerektiği konusunda kararlıydı. Bunu başarmanın tek yolu, Müslüman aydınları ve din görevlilerini tek bir çatı altında toplayacak eğitim ve bilimsel kurumların ortaya çıkarılmasıydı. Çauşeviç, bu tür kurumların kurulması için ortaya atılan fikirlerin kaynağıydı ve reîsülulemâ görevine atanmadan birkaç sene önce bu konuda ciddi çalışmaları olmuştur.

Çauşeviç’in reform çalışmalarına gelince, 1909 yılı onun için çok önemliydi. O senede Çauşeviç, *Bosna Hersek İmam ve Muallimler Derneği*’ni kurmaya başarmıştır. Çauşeviç tarafından kurulan bu derneğin birçok amacı vardır. Derneğin temel amaçlarından bazıları, mekteplerde eğitim reformu mücadelesinin ardından yerel dilde ders kitaplarının tanıtılması ve imamların yanı sıra tüm din görevlilerin maddi statüsünü geliştirmek için mücadele etmek amaçlanmıştır. Belirtilen tüm bu hedefleri *Muallim* dergisinde açıklanmıştır.⁵⁶⁵

Muallim dergisi Çauşeviç’in girişimiyle başlatılan dergilerden biri olup, asıl amacı yukarıda belirtildiği gibi *İmam ve Muallim Derneği*’nin haber bülteni olarak çalışmaktı. Aşağıda, bu derginin rolünü ve Boşnaklar için önemini açıklamak için kısa bir paragraf sunulmuştur:

“Muallim dergisinin Boşnakların entelektüel tarihinde çok özel bir yeri vardır. Muallim ilk Boşnak dergisi değildir. Bu, ne uzun yayın geleneğine sahip bir dergi, ne de yazılarıyla zamanlarının sosyal gerçeklerine müdahale etmeye çalışan çok sayıda yazarın yer aldığı bir dergidir. Ancak bu dergi özeldir çünkü öncelikle ulemâ sınıfının bilgiye farklı bir yaklaşım sergilemesini, kendi modernitelerinin

⁵⁶³ Spaho, “Uspomene na merhuma Džemaluddina”, 294.

⁵⁶⁴ Karić, *Mehmed Džemaluddin Čaušević*, 34.

⁵⁶⁵ Karić, *Mehmed Džemaluddin Čaušević*, 35.

yorumlamasını ve bilgiye aracılık etme gayreti içerisinde olmaları yönünden önemlidir.”⁵⁶⁶

Muallim dergisinin, Çauşeviç'in editörlüğünü yaptığı *Tarik* dergisinin devamı niteliğinde olduğu özellikle vurgulanmalıdır. Çauşeviç'in bu dergiyle olan ilişkisi bir sonraki kısımda özetlenmektedir.

Muallim dergisinin başlangıcı doğrudan Çauşeviç ile ilgilidir. Çauşeviç, 1909'da *İmam* ve *Muallimler Derneği* kurma konusunda başarılı olmuş ancak çok kısa bir sürede bu birlik, Bosna-Hersek bölgesi için *Cemiyyeti İlmiyye* derneğine dönüşmüştür.⁵⁶⁷ 4 Ağustos 1910'da yapılan bu derneğin ilk oturumunda, derneğin çıkarlarını ve program hedeflerini geliştirecek bir medya kuruluşu kurulmasına karar verilmiştir. Bu derginin adı, bilgiyi ileten, bilgiyi öğreten *Muallim* olacaktı ve bu bağlamda din bilgisini ileten öğretmeni temsil etmesi gerekiyordu. *Tarik* dergisinin yayınlanmasının sona ermesiyle *Muallim* dergisinin yerine geçmesi için boş bir alan yaratılmıştır. *Muallim*, Ekim 1910 ve Haziran 1913 yılları arasında yayınlayıp ve altmış sayfalık bir kitap formatında basılıyordu.⁵⁶⁸

Çauşeviç, 1909 yılında *İmam* ve *Muallimler Derneği'nin* kuruluşunu başarıyla başlattıktan sonra, *Bosna-Hersek Cemiyyeti İlmiyye Derneği'nin* kurulmasında aktif bir rol oynamıştır. *Cemiyyeti İlmiyye*, imam ve muallimler derneğinden doğmuştur. Çauşeviç'in tüm ulemâyı tek bir çatı altında toplama arzusu bu iki derneğin kurulmasıyla mümkün olmuştur.⁵⁶⁹

Çauşeviç'in kurduğu ve yardım ettiği önceki dernekler gibi bu dernek de *Misbah* adı altında kendi medyasını kurmuştur. Dergide yayınlanan metinler *Arebica* alfabesiyle basılmış olmakla birlikte, bazı metinleri ise Kiril ve Latin alfabesinde yayınlanmaya başlanmıştır.⁵⁷⁰

Cemiyyeti İlmiyye'nin başkanı olarak Çauşeviç, bu derneğin haber bültenleri aracılığıyla yerel dilde ve yerel harflerle yazılmış metinlere çok fazla yer vermek istemiştir. Çauşeviç'in bu çabasının nihai amacı din eğitimi sadece ana dilde yaymaktır. Sonunda

⁵⁶⁶ Mevludin Dizdarević, “Muallim – nastanak i razvitak lista”, *Novi Muallim* 44 (Kış, 2010), 31.

⁵⁶⁷ Dizdarević, “Muallim – nastanak i razvitak lista”, 33.

⁵⁶⁸ Dizdarević, “Muallim – nastanak i razvitak lista”, 33.

⁵⁶⁹ Pandža, “Merhum Džemaludin Čaušević”, 302.

⁵⁷⁰ Karić, *Mehmed Džemaluddin Čaušević*, 36.

Çauşeviç bu reformu çok fazla karışıklık olmadan gerçekleştirmeyi başardı ve reformlarının başlangıcında şiddetli muhalifleri de dinî eğitimin yerel dilde yapılması ve yayılması gerektiğini kabul ettiler. Doğuştan gelen soğukkanlılığı, dayanıklılığı sayesinde ortada var olan, Bosna-Hersek halkının durumunu göremeyen tüm muhafazakâr unsurların üstesinden gelebildi.⁵⁷¹

Birkaç yıl içinde, yani 1910'dan 1913'e kadar olan dönemde *Muallim'e* ek olarak *Misbah* ve *Jeni Misbah* dergileri çıkarılmıştır. Dergilerin amacı, *Cemiyyeti İlmiyye'nin* haber bülteni olarak hizmet etmektir. Bu dergilerin hiçbiri uzun süre yayın hayatını sürdüremedi ve bu dizide son olarak çıkarılan *Jeni Misbah*, Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi nedeniyle askıya alınmıştır.⁵⁷²

Bahsi geçen iki dernek (*İmam ve Muallimler* ve *Cemiyyeti İlmiyye*) birleştikten sonra, önceki *Muallim* ve *Misbah* bülteninin kapatılmasına ve *Jeni Misbah* adlı yeni bir bülten yayınlanmasına karar verilmiştir. Bu bülten her perşembe günü yayınlanıyordu ve Latin, Kiril ve Arebica alfabelerinde metinler içeriyordu. Dergide yayınlanan Türkçe metinleri yerel dilde yazılıyordu. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle bu derginin yalnızca on dokuz sayısı yayınlanmıştır.⁵⁷³ Çauşeviç, derginin son sayısında “*Müslümanlara Mesajım*” metniyle Boşnaklara hitap ederek şunları vurgulamaktadır:

“Başkalarının mülkünün değerine saygı göstermek, güçsüzleri korumak ve her fırsatta başkalarına yardım etmek bizim görevimizdir. Bu zor zamanlarda inançlarına bakılmaksızın, yardımlarına koşmayı komşularımıza borçluyuz, bu zor zamanlarda akıllı ve düşünceli olmamız ve diğer insanlardan sadece iyi şeyleri borç olarak almamız gerekiyor. Her şeyden önce, Allah'ın cezasından korkulmalıdır çünkü başkalarına zarar vermek en büyük günahlardan biridir.”⁵⁷⁴

3.3. Çauşeviç'in 20. Yüzyılın Başlarında Bosna'daki Dinî Eğitim Kurumlarının Reformundaki Faaliyetleri

Bu çalışmanın çeşitli yerlerinde vurgulandığı gibi Çauşeviç, dinî eğitimi yeniden düzenleme konusunda büyük başarıya sahiptir. Çauşeviç'in çalışmalarının,

⁵⁷¹ Pandža, “Merhum Džemaluddin Čaušević“, 302.

⁵⁷² Handžić, “Pabirci o naučnom i književnom radu rahmetli H. Džemaludin ef. Čauševića“, 310.

⁵⁷³ Karić & Demirović, *Reis Džemaluddin Čaušević (prosvetitelj i reformator)*, 1/40.

⁵⁷⁴ “Izdavaštvo“, Udruženje Ilmijje IZ u BiH, erişim: 10 Nisan 2020, <https://ilmijja.ba/izdavastvo/>

çağdaşlarından modern araştırmacılara kadar her biri ilk etapta onun din eğitimi reformu alanında yaptığı önemi vurgulamaktadır. Çauşeviç'in önemini, ondan önce Bosna'da ana dilde ders kitaplarının dahi olmadığını ifade eden Mustafa Hadžimulić'in (Hacimuliç) sözlerinden anlaşılabilir.⁵⁷⁵ Öte yandan, Enes Karić (Kariç) gibi hayatının modern araştırmacıları, o dönemde Bosna-Hersek'teki Müslüman entellektüellerinin reformist kanadının baş lideri olduğunu söylemektedir.⁵⁷⁶ Karić'e göre, Çauşeviç'in daha iyi bir din eğitimi için verdiği mücadele başarısızlığa mahkûm bırakılan bir şey değildi zira Çauşeviç'e ek olarak bu dönemde Bosna'da İslâm zenginliğinin sadece ulemâya değil sıradan Müslümanlara ait olduğuna inanan bir takım bilim adamları da vardı.⁵⁷⁷

Çauşeviç'in yanı sıra, diğer ileri gelen Müslüman aydınlar da din eğitimi alanında ciddi reformların yapılması gerektiği görüşündeydi ancak Bosnalı Müslümanlar Batı'dan gelen tüm değişiklikleri ve yenilikleri reddediyordu. Müslümanlar genellikle 1878'den sonra Avusturya-Macaristan hükûmetine güvenmediler ve kendilerine dayatılan değişiklikleri kabul etmediler.⁵⁷⁸ Sonuç olarak gelişmiş Müslüman entelektüelleri, Müslümanların da yavaş yavaş ortaya çıkan toplumsal koşullara uyum sağlaması gerektiğini fark etti. Boşnakların Avusturya-Macaristan makamları tarafından dayatılan sosyal ve ekonomik eğilimlere en iyi şekilde uyum sağlama ihtiyacı sorunu, Müslüman entelektüeller tarafından anlaşıldı. Değişim ihtiyacını fark eden seçkin Müslüman aydınlar, tarihte *İlk İslâmî Eğitim Anketi* olarak hatırlanan profesyonel bir forum düzenleme fikrini ortaya attılar. Seçkin Boşnak âlimleri Bosna'daki dinî eğitimini geliştirmek amacıyla bu foruma katıldılar.⁵⁷⁹

Çauşeviç, Müslümanların eğitim koşullarını iyileştirme konusundaki büyük taahhüdüne rağmen bu ankete katılmaya davet edilmedi. İlk anketin sonuçlarına uyulmadığından ve pek çoğu uygulanmadığından, Çauşeviç kendisinin de katıldığı ikinci bir anket (uzman forumu) düzenlendi. Bu araştırmaların merkezinde din eğitim kurumlarının yani sıra,

⁵⁷⁵ Hadžimulić, "Šta je merhum H.M. Džemaludin Čaušević učinio za našu vjersku nastavu", 317.

⁵⁷⁶ Enes Karić, "Bosnian Muslims and Their Educational Dilemmas in the Austro-Hungarian Period (1878-1918)", *Balkanlarda İslam-Miladi Dolmayan Umut*, Tika Yayınları (İnceleme Araştırma Dizisi), Yayın No: 19, (Ankara 2016), 43.

⁵⁷⁷ Karić, "Bosnian Muslims and Their Educational Dilemmas in the Austro-Hungarian Period (1878-1918)", 43.

⁵⁷⁸ GHBA, *Cemâleddin Çauşeviç'in yayınlanmamış belgeleri*, DZC-4-527/NG.

⁵⁷⁹ Bilal Hasanović, *İslamske obrazovne institucije u Bosni i Hercegovini od 1850. do 1941. godine*, (Tuzla: Islamski pedagoški fakultet u Zenici, 2010), 153.

mekteb-i ibtidâiyye ve medreselerin örgütlenmesi vardı. Bu anketlerde aynı zamanda din eğitim kurumlarındaki öğretim yapısı da ele alınıyordu. Ne ilk ne de ikinci anketin din eğitim kurumlarının kalitesinin arttırılmasında önemli sonuçlar vermemesine rağmen bu anketler daha önemli sonuçlar üretecek reformları başlatmış oldu.⁵⁸⁰

Çauşeviç, yıllar sonra bu eğitim anketindeki faaliyetleri hakkında ve büyük önem gösterdiği medreselerin reformları hakkında konuştu:

“Türkçe’yi medreselere zorunlu bir ders olarak tanıtmaya çalıştım ve ayrıca medreselerde matematik, aritmetik ve tarihin öğretilceği bir kural koymak istedim ancak bu teklifim ciddi eleştiriler aldı. Bazıları tüm derslerin Türkçe öğretilmesini istediği için bu konudaki tartışma çok kısa olup sonuçsuz bitti. Coğrafya ve matematik gibi tüm derslerin Türkçe öğretilmesini önerdiler ve diğer yandan bazıları bu durumda çocukların ana dili okumayı veya yazmayı öğrenmeleri için zorunlu bir ders olarak belirlemek gerektiğini söylediler. Tüm bu tartışmalar sona erdikten ardından bazı anket katılımcıları, medreselerde Latin alfabesi kullanmanın kesinlikle kabul edilemez olduğunu söyledi.”⁵⁸¹

Söz konusu ilk iki din eğitimi anketleri (1911 ve 1912) yapıldıktan sonra Balkanlarda tarihsel koşullar, çok hızlı değişti. Balkan savaşlarının başladığı zaman ve bundan hemen sonra dünya tarihinin o zamana kadar kaydettiği en yıkıcı savaş olan Birinci Dünya Savaşı başladı. Bütün bu gelişmeler, din eğitimi alanındaki reformların daha fazla uygulanmasını engellemiş ve genel anlamda Bosnalı Müslümanları bu konuda daha büyük sıkıntılarla karşı karşıya getirmiştir.⁵⁸² Aşağıda Çauşeviç’in bu dönemdeki konumuna dair bazı görüşler verilmiştir. Bu görüşlerin bazıları ölümünden çok sonra sunulmuşken bazıları ölümünden kısa bir süre sonra sunulmuştur. Örneğin Mahmud Traljić (Traljić), Çauşeviç’in din eğitim kurumlarının örgütlenmesindeki faaliyetlerini şu şekilde anlatmaktadır.

Çauşeviç, reîsülulemâ olarak bazı fikirlerini eyleme geçirmeye çalışıyordu, Birinci Dünya Savaşı eylemlerini engellemeseydi çok daha başarılı olurdu. Bununla birlikte, savaşın tüm olumsuzluklarına rağmen Çauşeviç, mektep reformunu yavaş yavaş sonuna

⁵⁸⁰ Hasanović, *Islamske obrazovne institucije u Bosni i Hercegovini od 1850. do 1941. Godine*, 162.

⁵⁸¹ Karić, “Bosnian Muslims and Their Educational Dilemmas in the Austro-Hungarian Period (1878-1918)”, 47.

⁵⁸² Bu konuda bk. Mustafa Imamović, “Islamska Zajednica u Bosni i Hercegovini i bivšoj Jugoslaviji”, 1/2 (1992), 90-101.

kadar uyguladı ve medrese reformunu gerçekleştirdi.⁵⁸³ Çauşeviç, kişisel çabalarıyla; mektepler ve medreseler, ilkokul ve ortaokul için büyük ölçüde çözümler bulan iki dinî eğitim anketi (iki profesyonel forum) gerçekleştirdi. Bu anketler ilk ve orta dereceli okullarda din eğitimi için ders kitaplarının oluşturulması amacıyla bir çerçeve sağlamıştır.⁵⁸⁴

Çauşeviç'in Saraybosna Birinci Dünya Savaşı'nın merkez figürlerinden biri olduğu açıkça söylenebilir. Vurgulandığı gibi yıllar boyunca sosyal katılımı çok değerli olmuştur.

Savaş döneminde Çauşeviç, hiçbir şekilde dinsel ve eğitimsel çalışmaları ihmal etmedi. Bu zor yıllarda üzerinde çalıştığı ilk şey, dârülmualimînin yeniden örgütlenmesiydi. Çauşeviç, bundan sonra merkez vakıf idaresi kurumunun çalışmasını destekleyecek yeterli maddi kaynağa sahip olmadığı için sonradan kapatılan *Okružna Medresa*'nı kurmak için çalıştı. Çauşeviç'in bu etkinliği sayesinde medreselerde çağdaş dinî öğretimin temeli atıldı ve çağdaş din görevlilerini yetiştirmek hedeflendi.⁵⁸⁵ Aynı zamanda fakülte seviyesine yükseltmek istediği *Şeriat Kadılık Okulu*'nda da reform yapmak için çalıştı. İsteğinin tam olarak gerçekleşmesi için hükümetten öğrencileri bu okula hazırlayacak özel bir lise kurmasını istedi. Hükümet ile uzun süren görüşmelerden sonra Çauşeviç bu konuda başarılı oldu ve bunun üzerinde 1918'de *Şeriat Lisesi* açıldı. Çauşeviç, söz konusu *Okružna Medresa* olduğunda başarısız oldu ve daha sonra *Gazi Husrev Beg Medresesinin* çalışmalarını yeniden düzenlemeye odaklandı. Aynı zamanda diğer medreseler için benzersiz bir müfredat oluşturmaya çalıştı. Ayrıca ilk ve orta dereceli okullar için bir müfredat geliştirdi ve dinî ders kitaplarının düzenlemesini tamamladı. Tüm bu eylemleri savaşın çok zor koşullarında ve halkın oldukça kaotik olduğu bir durumda yaptı.⁵⁸⁶

Öte yandan Çauşeviç'in bazı çağdaşları onun eğitimdeki reformlarını çığır açan reformlar olarak görmektedir. Halkın muhafazakârlığı, Avusturya-Macaristan yönetimiyle birlikte gelen eğitim sistemini kabul etmiyordu. Bu bağlamda otuz yıl geçti ve halk, hala bu okullarda sunulan yabancı dilde eğitimi kabul etmeyi reddediyordu.

⁵⁸³ Traljić, *Istaknuti Bošnjaci*, 56.

⁵⁸⁴ Traljić, *Istaknuti Bošnjaci*, 56.

⁵⁸⁵ Pandža, "Merhum Džemaluddin Čaušević", 303.

⁵⁸⁶ Pandža, "Merhum Džemaluddin Čaušević", 303.

Hakın okullaşmayı reddetmesi, okulu reddeden herkese şiddetle karşı çıkan Çauşević tarafından engellendi. Onun düşüncesi, modernist görüşte olunması, vaazlarında ve yazdığı makalelerde Müslümanların yeniçağa ayak uydurmaları ve medeniyetin gelişimini sahiplenmeleridir. Öte yandan Çauşević, Türkiye’den geldikten sonra halktaki okul ve eğitime karşı bakış açısını değiştirmekten büyük memnuniyet duyduğunu ifade etmektedir.⁵⁸⁷

Çağdaşlarının ve yıllardır Çauşević’in çalışmalarını takip edenlerin ifadesine dayanarak Bosna’da var olan eğitim sisteminde olumlu değişikliklerin başlatıcısı olduğu kesin olarak söylenebilir. Öte yandan değişiklikleri kabul etmeyen insanların direnişiyle ve modern olan her şeyi kötüleyen muhafazakâr ulemâ ile karşılaşmasaydı çalışmalarının çok daha kapsamlı ve başarılı olacağı söylenebilir.

3.4. Mesnevihan Olarak Çauşević

Çauşević, reîsülulemâ makamındaki görevine ek olarak manevi bilimlerle de ilgileniyordu. Tasavvuf bilimiyle ilk teması, öğrenciliği sırasında İstanbul’da olmuştur. Hafız Pandža (Panca), İstanbul’daki öğrenciliğinin ilk yıllarında, onun tasavvuf ile tanıştığını ve Mevlevi tarikatına intisap ettiğini belirtmektedir. Pandža (Panca), Çauşević’in mistisizme eğilimli olduğunu ve meşhur Mevlevi Şeyh Esad Dede’nin önünde Fars dili ve tasavvuf biliminden faydalandığını öne sürmektedir.⁵⁸⁸ Çauşević’in hayatı boyunca kendisini reîsülulemâ makamında Bosnalı Müslümanların lideri olarak anılması göz önünde bulundurulduğunda, tasavvufi kişiliği Boşnak düşünürler arasında yeterince işlenmediği sonucuna varılabilir.

Çauşević, tahsilini bitirdikten sonra Saraybosna’ya gelmiş ve Boşnakları belirli bir tasavvuf doktrini etrafında toplamaya çalışmıştır.⁵⁸⁹ Samir Beglerović (Beglerović) gibi Çauşević’in hayatının modern araştırmacıları, onun kişiliğini hem tasavvuf bilimi hem de modern teoloji biliminin buluştuğu bir yer olarak algılamıştır.⁵⁹⁰ Çauşević’in Mevlevi tarikatına üye olup olmadığı konusunda güçlü bir şüphe olmasına rağmen, *Mesnevî’yi*

⁵⁸⁷ Mulabdić, “Merhum reis-ul-ulema H.M.Dž. Čaušević kao vaiz”, 308.

⁵⁸⁸ Pandža, “Merhum Džemaluddin Čaušević”, 299.

⁵⁸⁹ Samir Beglerović, “Angažirani intelekt i praktični tesavvuf: Jedan portret Muhammeda Džemaluddina Čauševića”, *Znakovi vremena* 65/66 (Güz/Kış 2014), 32.

⁵⁹⁰ Beglerović, “Angažirani intelekt i praktični tesavvuf: Jedan portret Muhammeda Džemaluddina Čauševića”, 33.

çeviren ve şerh edenlerden biri olduğu kesin olarak bilinmektedir.⁵⁹¹ Çauşeviç, iki kez *Mesnevî* dersleri vermiştir. 1911-1918 yıllar arasında Saraybosna İsa Bey Tekkesi'nde dersleri üstleniyordu, tekkeler kapatıldıktan sonra Mujaga Merhemić (Merhemić) evinde 1928 yılına kadar *Mesnevî* okumalarını sürdürebilmiştir.⁵⁹² Çauşeviç, *Mesnevî* şerhinin özgüllüğü nedeniyle on yedi yıl içinde sadece ilk cildini şerh etmeye başarabilmiştir.⁵⁹³ Manevi bilimler alanındaki faaliyetleri reîsülulemâ makamındayken bile durmayan Çauşeviç, *Mesnevî*'yi şerh ediyor, tekke ve türbeleri ziyaret ediyor ve etrafına tasavvuf bilimiyle ilgilenen insanları topluyordu.⁵⁹⁴ Birçok araştırmacı, büyük sosyal katılımı ve on yedi yıl boyunca üstlendiği reîsülulemâ pozisyonu nedeniyle Çauşeviç'in tasavvuf kimliğine çalışmalarında yer vermemiş, genel olarak kişiliğinin bu kısmı modern edebiyatta yeterince işlenmemiştir.⁵⁹⁵

3.5. Birinci Dünya Savaşı Sırasında ve Sonrasında Müslümanların ve Hristiyan Nüfusunun Korunmasındaki Katkıları

Birinci Dünya Savaşı, dünyanın her yerinde mevcut olan dengeyi büyük ölçüde bozmuştur. Büyüklüğü ve uzunluğu açısından dünya nüfusunun karşılaştığı en büyük savaştı. Diğer tüm ülkeler gibi Bosna-Hersek de çok kısa bir sürede savaşın kötü durumundan etkilenmiştir. Çağdaşları ve yakın ortakları savaşın ilk yıllarında ve sonrasında Çauşeviç'in faaliyetlerine tanıklık etmiştir.

"Çauşeviç'in faaliyetleri, savaştan etkilenen insanlar bakımından özellikle önem taşıyordu. Devletin, özellikle de hiçbir kurumunun olmadığı savaş yıllarında, insanların yardım için başvurabilecekleri tek yerd. Onunla birlikte savaşın en zor yıllarında haftalarca yoksulları kurtarmak için çalıştık. Çalıştığımız koşullar son derece zor olmasına rağmen, Çauşeviç asla vazgeçmedi ve güçlü iradesi her zaman tüm sıkıntılar üstesinden galip gelebildi."⁵⁹⁶

⁵⁹¹ İbrahim Doziç, *XX. yüzyılda Bosna Hersek'te tasavvufi şahsiyetler ve etkinlikleri* (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 118.

⁵⁹² Edin İmamoviç, *Bosna-Hersek'te Mevlevilik ve İsa Bey Tekkesi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 44.

⁵⁹³ İmamoviç, *Bosna-Hersek'te Mevlevilik ve İsa Bey Tekkesi*, 45.

⁵⁹⁴ Beglerović, "Anđazirani intelekt i praktični tesavvuf: Jedan portret Muhammeda Džemaluddina Čauševića", 35.

⁵⁹⁵ Doziç, *XX. yüzyılda Bosna Hersek'te tasavvufi şahsiyetler ve etkinlikleri*, 114.

⁵⁹⁶ Mahinić, "Lik i djelo velikog merhuma", 70.

Hoşgörölü ve büyük anlayışa sahip olan Çauşeviç, insanların hangi dine ait olduğuna bakmaksızın, yardımını isteyen herkese amansızca yardım ediyordu. Bu savaş yıllarında öne çıkan karakterlerinden biri budur. Bunu desteklemek için, savaş anılarından bazıları, Çauşeviç'in savaş yıllarından en yakın ortağı Ahmed Mahinić (Mahinić) tarafından kaydedilmiş ve aşağıda sunulmuştur.

Savaş sırasında diğer din üyelerinin yardım için Çauşeviç'e başvurdukları, onun da kendi adlarına hükümete yazarak onlar için çok kez yardımda bulunduğu birçok örnekle sabitlenmiştir. Birinin yardıma ihtiyacı olduğunda hiçbir fark gözetmiyordu, bu yüzden ona gelen Müslümanlara ve Hristiyanlara eşit olarak yardım ediyordu.⁵⁹⁷ Bu dönemin hatıraları hakkında da en dikkat çekici olanı, Avusturya Veliht Prensi Franz Ferdinand'ın suikastından sonra ortaya çıkan durumdur. Suikastten hemen sonra Çauşeviç hizmetçilerini, Müslümanları Hristiyan nüfusun malını yağmalamaktan caydırmak için Saraybosna'nın çeşitli bölgelerine gönderdi. Diğer yandan reisülulemâ olarak Müslümanlara, komşularına ve diğer din mensuplarına tarım işlerinde yardım etmelerini önerdiği genelgeler yayınladı.⁵⁹⁸

Birinci Dünya Savaşı, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun çöküşüyle sona ermiş, bugünkü Bosna-Hersek toprakları Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı adı verilen yeni bir devletin parçası olmuştur. Bosna'daki hükümet değişikliğinden sonra, ülkenin koşullarında kendi içinde değişiklikler olmuş, Bosna-Hersek toprakları üzerindeki iktidarın kontrolü, askerî otoritesi bölgeye de hakîm olan Sırbistan tarafından ele geçirmiştir.⁵⁹⁹

Savaştan sonra birçok yerde Müslümanlar için zor zamanlar başladı. Bu süre zarfında Çauşeviç, yeni kurulan devletin nesli tükenmekte olan bölgelerindeki binlerce Müslümanın hayatını kurtarmak için kendi hayatını feda etmeye hazırdı.⁶⁰⁰ Yeni devletin farklı bölgelerinde, özellikle de Bosna'nın doğusunda ve Karadağ'ın kuzeyinde yaşayan Müslümanlar, o zaman etnik temizlik yapan Sırp ordusu tarafından işkence, öldürme ve farklı zulümlere maruz kaldılar.⁶⁰¹

⁵⁹⁷ Mahinić, "Lik i djelo velikog merhuma", 70.

⁵⁹⁸ Mahinić, "Lik i djelo velikog merhuma", 70.

⁵⁹⁹ Imamović, *Historija Bošnjaka*, 470-480.

⁶⁰⁰ Spaho, "Uspomene na merhum Džemaluddina", 296.

⁶⁰¹ Pandža, "Merhum Džemaluddin Čaušević", 304.

Çauşeviç, bazı Müslümanların savaştan sonra kendilerini buldukları durumun umutsuzluğu hakkında bilgilendiriyordu, kendisinin ve ortaklarının Müslümanların şikâyetlerini dosyalayabilecekleri ve kendilerine karşı yürütülen zulümlerini iletebilecekleri bir ofis açtığını dile getirmiştir. Çauşeviç, Müslümanların karşılaştığı sorunları giderecekleri ümidiyle tüm şikâyetleri yetkili makamlara ilettiğini belirtmektedir.⁶⁰²

Çauşeviç'in Müslümanların sorunlarına ilgisi Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra da devam etmiştir. Bu durum en iyi şekilde Sırp askerî yetkililerinin temsilcileriyle ve özellikle General Stepa Stepanović (Stepanović)⁶⁰³ ile yaptığı yazışmalarından görülebilir. Bu yazışmalara dikkatli bir şekilde bakıldığında, Müslümanlara karşı yürütülen her adaletsizlik için Çauşeviç'in, hükümetin yanı sıra bahsi geçen General Stepa Stepanović'e de şikâyetle bulunduğu görülebilir. Yukarıda bahsedilen yazışmalardan Çauşeviç'in hükümete gönderdiği mektuplarında savunmasız bölgelerdeki Müslümanların yaşadığı sorunları çok ayrıntılı bir şekilde yazdığı görülebilir. General Stepa Stepanović (Stepanović) ile olan ilişkisi ve halkı arasında gördüğü itibar nedeniyle Çauşeviç hükümete gönderilen mektupların, yanı sıra itirazların çoğundan da olumlu cevap almıştır.⁶⁰⁴ Aşağıda, Çauşeviç ile Sırp Ordusu General Stepa Stepanović (Stepanović) arasındaki yazışmalardan biri sunulmaktadır:

⁶⁰² GHBA, *Cemâleddin Çauşeviç yayınlanmamış belgeleri*, No. DZC-4-527/NG.

⁶⁰³ Stepa Stepanović (1856-1929) sırasıyla Sırp ve Yugoslavya Ordusu'nun general ve komutanıydı. Balkan Harpleri'ndeki ve ardından Birinci Dünya Savaşı'ndaki erdemleriyle kendini tanıtmıştı. Çauşeviç'in yazışmalarından Stepa ile dostane ilişki sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Çauşeviç'in sekreterliğini 16 yıllık yapan Ahmed Mahinić bu iki şahsiyetin birbirlerine ziyaretlerde de bulunduklarını belirtmektedir. Bkz. Ahmed Mahinić, "Lik i djelo velikog merhuma", *Gajret* 4-5/19 (Nisan 1938), 69-71; Dušan T. Bataković, "Storm over Serbia – The Rivalry between Civilian and Military Authorities (1911-1914)", *Institute for Balkan Studies (Balkanica)* XLIV, Belgrade, 2013, 370-390.

⁶⁰⁴ GHBA, *Ulema Meclisi Arşivi*, No. V-737.

Bosna-Hersek Ulemâ Meclisi

Numara: 2127

Saraybosna, 8 Aralık 1918.

Son derece asil Beyefendi 'ye (Stepa Stepanović),

Çok güvenilir kaynaklardan öğrendiğim gibi, sekiz gün önce Rogatica'daki Müslümanlar ve Ortodokslar arasında çok tatsız bir olay meydana gelmiştir. Bu olay şu şekilde olmuştur.

Yaklaşık sekiz gün önce, Mehmed Pavica adında bir Müslüman adam, oradaki yerel meyhanelerden birinde alkol içerken elini bir cam şişeyle yaralamış, sonra bir doktorun ona ilk yardım yaptığı ve yaralı yerini sardığı bir kampa gitmiş. Yukarıda adı geçen adam tıbbi yardımı aldıktan sonra aynı meyhaneye geri dönmüş ve tekrar girmeye çalışmış. Tekrar içeri girmeye çalıştığında, garson onu karşılayıp şöyle demiş: 'Türk, burada senin için yer yok!' O anda, iki Sırp kaptan, bir Sırp papazı ve diğer birkaç Sırp meyhanede oturuyormuş. Yukarıda adı geçen adamın girişi garson tarafından engellenmiş, o da alınarak garsona pençe ile vurmuş, garson da yere düşünce Pavica kaçmış. O anda meyhanede bulunanlar derhal gardiyanları çağırmışlar. Gardiyanlar bundan hemen sonra gelmiş ve Pavica'yı dövmeye başlamış. Gardiyanlar arasında olay yerine gelen birkaç Müslüman varmış, ancak silahları hemen ele geçirilmiş ve Pavica ile birlikte hapse atılmış. Pavica hapishanede dövülmüş ve onunla birlikte hapsedilen Müslüman gardiyanlar da dövülmüş. Onları dövenler arasında Sırp komutanlar da varmış. Pavica üç gün sonra dayak sonucu vefat etmiş.

Yerel mahkeme üç kez ölüm nedeninin belirlenmesini istemiş ancak buna izin verilmemiş ve Pavica'nın cesedi bir yere gömülmüş ve cesedin nerede gömülü olduğundan kimsenin haberi bile yokmuş. Bu olay vesilesiyle, Rogatica'daki Müslümanlar Ulusal Konsey'den ayrılmaktan duydukları memnuniyetsizliği dile getirdiler. Bölge Müslümanlarının hoşnutsuzluğunu, devrimi hazırlıyorlar gerçeğiyle Konseyin tüm Müslümanları öldürecek komitelerin kurulmasını savunan bir Ortodoks üyesinin tutumu daha da artırmış. Tüm bu olaylardan sonra, Sırp askerlerinden bir binbaşı hapishaneye girdi ve gözaltına alınan Müslüman gardiyanları serbest bıraktı. Öte yandan, öldürülen ve dövülen kişilerle ilgili olarak bu cezaevinde soruşturma başlatılmamıştır. Bu orada olanların kısa bir

özetidir. Bu vesileyle, bu olayın ayrıntılı bir şekilde incelenmesini ve cezanın verilmesini, öte yandan da öldürülenin cesedini, dinî tören yapılması için Müslümanların eline teslim edilmesini istiyoruz. Bu vesileyle şunu da dile getirmek istiyorum.

Rogatica doğu Bosna'da bulunan ve geçmişte birçok savaş sahnesinin yaşandığı bir yerdir. Yukarıdakiler nedeniyle, bu yerlere daha fazla dikkat edilmesi gerektiğini düşünüyorum, çünkü savaş sahneleri insanların bilincinde hala yaşıyor ve insanların birbirlerine karşı duydukları hisler nefretle doludur. Ayrıca sivil Sırp ahalisinin askerî yetkililerle temas etmemeleri gerektiğini düşünüyorum, çünkü bu olursa istenilen barış asla sağlanmaz. Avusturya yasaları sivil nüfusun ordu ile uğraşmasını yasakladı ve yaşadığımız zamanda onu yasaklamanın çok daha gerekli olduğunu düşünüyorum. Öte yandan, herkesin, özellikle yakın temasta olduğu kişilerin önerisine tabi olduğu vurgulanmalıdır.⁶⁰⁵

Bu mektup Hükümet'e de gönderildi.

Reis-ül-Ulemâ: Cemâleddin

Yukarıdaki mektup Sırp ordusunun generali olan Stepa Stepanović'in adresine gönderilmiştir. Çauşeviç'in çağdaşı ve en yakın arkadaşlarından biri olan Ahmed Mahinić (Mahiniç), onun bahsi geçen general ile arasında çok yakın bir iş birliği olduğunu dile getirmiştir. Diğer şeylerin yanı sıra Mahinić (Mahiniç), bu ikisi arasında ziyaretlerin gerçekleştirildiğini ve Çauşeviç'in generalden Müslüman nüfusu korumasını isteyip, Stepanović'ten bu konuda her zaman olumlu cevap aldığını vurgulamıştır.⁶⁰⁶ Burada, Stepanović dışında resmi Sırp makamlarından hiçbirinin Çauşeviç'in Müslümanların Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki durumuyla ilgili şikâyetleri için ilgi göstermediği vurgulanmalıdır. Aşağıda Mahinić'in yukardaki sözlerini desteklemek amacıyla Stepanović'in Çauşeviç'e yukarıdaki şikâyet hakkında gönderilen yanıt gösterilmektedir.

⁶⁰⁵ GHBA, Ulemâ Meclisi Arşivi, No. V-737.

⁶⁰⁶ Mahinić, "Lik i djelo velikog merhuma", 71.

İkinci Ordu Karargâhı

Numara: 10.135.

Bosna Hersek Ulemâ Meclisi

Rogatica'daki olaylar ve Mehmed Pavica'nın öldürülmesi hakkında özel bir soruşturma başlattığımı bildirmekten onur duyuyorum ve soruşturma tamamlandığında size bir kez daha bildireceğim. Sizin mektubunuzdan bağımsız olarak, Rogatica Komutanı'ndan olayla ilgili bir mektup aldım. Bu ayın 13-14. gecesi, bu şehrin sakini olan Mehmed Pavica, Bayan Urba Cvijović'i (Cvijović'i) öldürmeye çalıştı. Bu eylemi gerçekleştirdikten sonra kaçmaya çalıştı, bundan sonra yakalandı ve hapse atıldı, fakat buradan da kaçmaya çalışırken askerler tarafından öldürüldü. Bu raporu tamamen bilginiz olsun diye gönderiyorum.⁶⁰⁷

28 Kasım, 1918, Saraybosna.

Komutan: Stepa Stepanović

⁶⁰⁷ GHBA, Ulemâ Meclisi Arşivi, No. V-737.

Visoko blagorodnom gospodinu
STEPI STEPANOVIĆU, vojvodi srpske vojske

u

Sarajevu.

Kako sam sa vrlo pouzdane strane saznao prije osam dana desio se jedan vrlo nemio slučaj izmeđju sugragjana muslimanske i pravoslavne vjere te izmeđju dvojice časnika srpske vojske u Rogatici. Taj se slučaj desio ovako:

»Od prilike prije osam dana, kako je rečeno, neki je musliman po imenu Mehmed Pavica iz Rogatice pijuci u jednoj mehani ozlijedio se bocom u ruku i otišao u logor gdje mu je liječnik povezo ozlijeđeno mjesto. Zatim je otišao ponovno u tako zvanu Čizmića mejhanu na Garbinu mostu. Kad je htio da unigje rekne mu krčmarica: „Turčine, zate nema mjesta ovdje!“ Tada su u istoj mejhani sjedila dvojica srpskih kapetana, srpski pop s Glasinca i još nekoliko Srba. Navedeni Pavica nagje se uvrijegjen, što mu krčmarica priječi unići u mejhanu, a kako je i onako bio pri piću, ošinu krčmaricu kandžijom. Na njezin povik izlete iz mejhane gosti, alarimiraju narodnu gardu i počnu tući Pavicu. Kad je garda došla, bilo je i nekoliko muslimana gardista, ali su ih razoružali i sa Pavicom strpali u zatvor. U zatvoru su tukli Pavicu pri čemu je sudjelovao i jedan srpski kapetan, a tukli su i neke gardiste koje s Pavicom zatvoriše. Pavica je od teških udaraca treći dan umro. Kotarski je sud tri puta potraživao, da liječnik konstatira nastup smrti, kao i uzrok, ali mu nije dozvoljeno, nego su Pavicu negdje zatrпали ne dozvolivši ni hodži, da ga po vjerskim obredima opremi. Usljed opisanog brutalnog postupka muslimani su se u Rogatici jako ogorčili i pokazali oduška svome nezadovoljstvu u tome, što su istupili iz mjesnog Narodnog Vijeća. Naročito pak ogorčilo ih je to, što je jedan član narodnog vijeća pravoslavne vjere javno zahtijevao, da se dobave komite da sve muslimane poubijaju, jer tobože spremaju revoluciju, što mu je jedan od dvojice srpskih kapetana i obećao.

Poslije je došao jedan major sa odjelom srpskih vojnika i pustio muslimane gardiste iz zatvora, gdje su nedužno bili zatvoreni; ali o ubijenom i o isprebijanim niko ne vodi nikakove istrage«.

To je sadržaj i opis nemilog događaja koji se desio u Rogatici, te molim da se stvar strogo ispita i krivci najstrožije kazne, kao i to, da se pronagje lješina ubijenoga i preda muslimanima radi prijenosa u muslimansko groblje i obave vjerskih obreda.

Ovom prilikom pripomenuti mi je slijedeće:

Rogatica se nalazi u istočnoj Bosni, a kako je poznato, ti su krajevi služili za ratište nekoliko puta raznim vojskama. Stoga tim krajevima treba posvetiti mnogo više pažnju nego drugim, jer su još u živoj uspomeni i jednoj i drugoj konfesiji mnoge nezgode i žalosni prizori koji su se pri ofenzivama i defenzivama sad ove sad one vojske odigravali, pa je i mržnja prema tomu veća i želja za osvetom vruća. Muslimani nisu u takom položaju, da bi se mogli svetiti dok pravoslavni jesu i dopusti li se, da vojnici i časnici srpske vojske dolaze u tješnji doticaj sa civilnim osobama pravoslavne vjere, nikada se ne će željeni mir i red postići. Po austrijskom se zakonu vojne osobe nijesu smjele družiti sa civilnim, a danas je to mnogo potrebnije da se zapriječi, jer je svaki čovjek po psihološkom zakonu izvrnut sugestiji naročito, ako ista uslijedi od osoba sa kojima dotični dijeli tugu i radost.

Reis-ul-ulema:
Džemaluddin.

Oyaki je dopis poslat i vladi.

Resim 3: Çauşeviç tarafından Sırp ordusu Generalı Stepa Stepanović'e gönderilen mektup

ШТАБ ДРУГЕ АРМЕЈЕ
Пов. Ар. Бр. 10.435.

У л е м а М е џ л и с а Б о с н у и Х е р ц е г о в и н у

Част ми је саопштити вам, да сам поводом ваше представке о немилостивој догађају у Рогатици и убиству Мехмеда Павице наредио нарочиту истрагу и када иста буде завршена известићу вас.

Независно од тога добио сам од Команданта места у Рогатици овај извјештај: Ноћу 13./14. тек. мјесеца Мехмед Павица овд. мешћанин извршио је покушај убиства над Госпођицом Урбом Цвијићевом из истог места, да је именовани одмах ухваћен од војничке патроле и стављен у затвор команде места, одакле је исте ноћи покушао да бега и у бегу убијен од војника.“

Овај извјештај част ми је саопштити вам ради вашег знања.

29. Новембра 1918. год.
Сарајево.

Командант, Почасни Ађут. Њ. В. краља,
Војвода
Степ. Степановић

Resim 4: General Stepa Stepanović'in cevabı

3.6. Okullarda Müslüman Gençlerin Asimilasyonuna Olan Mücadelesi

Çauşeviç, daha önceki bölümlerde vurgulandığı gibi Bosna-Hersek'teki din eğitimi reformunda kilit bir isim olmuştur. Bu reformla başarmak istediği genel hedefi, ilkokullardaki Müslüman çocukları diğer inanç ve uluslardaki çocuklarla eşit şartlarda tutmak ve hiçbir şekilde geride kalmamaktı. Çauşeviç'in reformlarının çoğunu uyguladığı göz önüne alındığında, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu alanda çok daha büyük zorluklarla karşılaştı. Yeni hükümetin savaştan sonra Bosna-Hersek'e gelmesiyle, okullarda Boşnakların bu noktaya kadar alışkın olduğundan farklı bir eğitim sistemi uygulanmaya başlandı. Savaştan birkaç yıl sonra ve Çauşeviç'in emekli olmasından önce, Sırp yetkili makamları ilk ve ortaokullardaki Müslüman çocukları asimile etmeye başladı. Çauşeviç'in dönemin Sırp makamlarıyla yaptığı kapsamlı mektuplaşmalarından, bu sorunu çözmek için özel bir çaba gösterdiği görülebilir.⁶⁰⁸

Çauşeviç, Müslüman çocukların bu şiddetli asimilasyon vesilesiyle ilgili tüm devlet makamlarına sık sık başvurmuştur. Müslümanların en büyük temsilci organı olan Ulemâ Meclisi aracılığıyla Müslüman çocukların okullarda kutlanan Sırp dinî bayramlarına katılmalarını önlemek için çeşitli devlet kurumlarına mektuplar göndermiştir. Yukardakilerle bağlantılı olarak Çauşeviç, 1930 yılında Ulemâ Meclisi kurumunun bu konuda bazı önemli kararların alındığı bir oturum düzenlemiştir. Bu oturumun sonuçları şunlardır; Ulemâ Meclisi, okul bayramı olarak kutlanan *Aziz Sava'nın* sadece Ortodoks Sırp'larına ait bir bayram olduğu ve bu temelde Müslüman çocuklarının bu bayramı zorla kutlamaları ve Bosna'da yaşayan tüm inanç ve ulusların üyeleri için evrensel bir bayram yapılmaması gerektiği sonucuna varmaktadır. Öte yandan Ulemâ Meclisi, aynı oturumda yetkili makamlardan bu Sırp bayramının okul sisteminden çıkarılmasını istediği sonucuna varmıştır. Bu sonucun devamında, eğer bu mümkün değilse, Müslüman çocukların bu kutlamalardan dışlanması gerektiğini vurgulamaktadır.⁶⁰⁹

Çauşeviç, bahsedilen Ulemâ Meclisi toplantısının düzenlenmesine ek olarak bu soruna bir çözüm bulmak için kişisel olarak da çok kez farklı girişimlerde bulundu. İlk ve orta dereceli okullardaki Müslüman çocukların asimilasyondan kurtulmak için hizmetçilerine, Müslümanlara çocuklarını okullarda düzenlenen kilise bayramlarına

⁶⁰⁸ GHBA, *Ulemâ Meclisi Arşivi*, No. V-16-25.

⁶⁰⁹ GHBA, *Ulemâ Meclisi Arşivi*, No. V-16-25.

göndermemeleri konusunda uyarma talimatı vermiştir. Çauşeviç'in o dönemin din görevlileri ile yazışmalarından, Travnik müftüsüyle bu konuda bazı mektupları mevcuttur. Travnik müftüsünden Çauşeviç'e gönderilen mektupta şunlar yazılıdır:

“Acil bildiriminizi tüm din görevlilerine gönderdiğimi size bildirmekten onur duyuyorum. Şimdiye kadar aldığım raporlara göre sadık emriniz yerine getirildi ve Müslüman çocuklar Aziz Sava kutlamalarına katılmadı. Çoğu yerde, beş veya altı tane öğrencinin kutlamaya geldiği Zenica şehri hariç, Müslüman çocuklarının hiçbiri kutlamalarda yer almadı.”⁶¹⁰

Bu konu Çauşeviç'e derinden dokundu. Bu yüzden yazışmalarını devlet organlarının farklı adreslerine göndermiştir. Çauşeviç, bu sorunun en büyük devlet organlarında ele alınması konusunda ısrar etmiştir. Bu bağlamda Yugoslavya Krallığı Hükümeti'nde Adalet Bakanı ve Eğitim Bakanı ile yazışmaları bu dönemde yapmıştır. Onunla Eğitim Bakanı arasındaki müteakip yazışmalardan, Çauşeviç'in okullarda Müslüman çocuklara kilise azizleri dayatma sorununun üst düzey yetkililerin yardımıyla çözüleceği konusunda iyimser olduğu anlaşılmaktadır. Bu mektup şu şekildedir:

67/930.

Božidar Maksimović, Eğitim Bakanı'na,

Belgrad.

Bakan Bey,

Sevgili Efendim, Saraybosna'daki Kraliyet Bölgesel Eğitim Departmanı'na gönderdiğim mektubun kopyasını size de göndermekteyim. Bu mektubu, bölge yetkililerinize Müslüman okul gençlerinin İslâm inancının açık ilkelerine aykırı olmaya zorlandıklarını belirten bir emir vermesini ümit ediyorum. Bugün, tüm devlet kurumlarında düzen ve barışın getirilmesine önem verilmektedir. Bu barışın hem dinî açıdan kurulması hem de Müslümanların din görevlerini yerine getirmelerini engelleyen tüm şüpheleri ortadan kaldırması gerektiğine inanıyorum. Tarafsızlığınızı ve istekliliğinizi bilerek, Müslümanları okuldan uzaklaştırabilecek

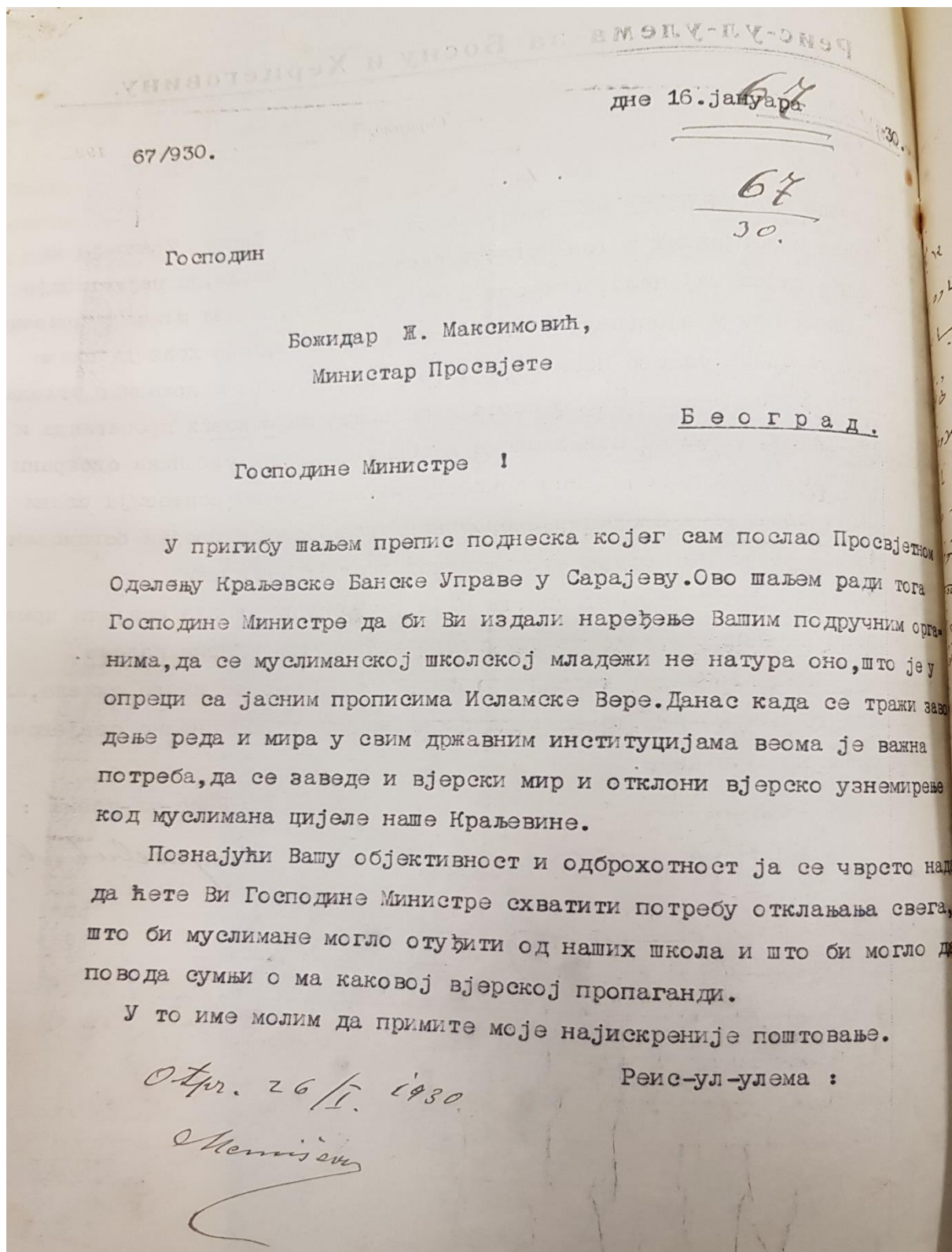
⁶¹⁰ GHBA, Cemâleddin Çauşeviç yayınlanmamış belgeleri, No. DZC-3-439/2.

*ve herhangi bir din propagandasına neden olabilecek her şeyi ortadan kaldırma ihtiyacını anlayacağınızı umuyorum. Bunun adına kişisel saygımı kabul edin.*⁶¹¹

Ulemâ Meclis'ine ait bu konudaki arşiv belgelerinden, Çauşeviç'in birçok talebine yanıt alamadığı görülmüştür. Devlet yetkililerinin Müslümanların durumuyla ilgilenmedeki isteksizliği, Çauşeviç'in okullarda yapılan şiddetli asimilasyon ve adaletsizliğe karşı sesini daha da yükseltmesine neden olmuştur. Bu konuda gösterdiği tüm çabalarının ardından olumlu bir sonuç alamayınca, Çauşeviç aynı talepleri gerçekleştirmek üzere Yugoslav Kralı Aleksandar'a (İskender) yöneltmiştir.⁶¹² Devletin İslâm Birliğini kontrol altına alma arzusu nedeniyle bu talebi de çözümsüz kalıp, Çauşeviç ise devletin kararlarına karşı çıkarak reîsülulemâ görevinden ayrılmıştır.

⁶¹¹ GHBA, *Ulemâ Meclisi Arşivi*, No. V-16-25.

⁶¹² GHBA, *Cemâleddin Çauşeviç yayınlanmamış belgeleri*, No. DZC-4-510/1930.

Resim 5: Çauşeviç tarafından Milli Eğitim Bakanına (Božidar Ž. Maksimović) gönderilen mektup

3.7. Reformist Düşüncenin Gelişimine Katkısı, Kur'ân Çalışmalarının Gelişimine Katkısı ve Öğrencileri

Çauşeviç'in İslâm bilimlerinin gelişimine katkısı oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu, çalışmamızın ikinci bölümünde verdiğimiz birçok metninde iyi şekilde görülebilir. Çauşeviç, geride bıraktığı çok sayıda çalışmanın yanı sıra 20. yüzyılın başlarında Bosna-Hersek'teki entelektüel sahnenin önemli figürlerinden biridir.

Çağdaşlarının ve modern araştırmacıların çoğu onu Balkanlardaki reformist hareketin öncüsü olarak görmektedir.⁶¹³ Çauşeviç'in, Hafız Pandža'nin (Panca) bize sunduğu biyografisinin kısa bir kesitinden, çok genç bir öğrenci olarak Mısır'daki reformist hareketinin temsilcisi Muhammed Abduh ile tanıştığı görülebilir. Bu tanışıklık, Çauşeviç'i Müslüman dünyasının tüm ilerlemesinin, dönemde zirvede olan bilim ve teknolojinin ilerlemesiyle yakından bağlantılı olduğu fikrini sağlamlaştırmıştır. Öte yandan, Abduh'la tanışması ve Mısır'da kalması onu reformist fikir ve görüşleri benimsemeye ve 20. yüzyılın başında Bosna'daki bu fikirlerin büyük sözcüsü olmaya itmiştir.⁶¹⁴ Bu çalışmanın ilk bölümünde belirtildiği gibi, Çauşeviç okul sırasında ve okuldan döndükten sonra Saraybosna'da vaazlar veriyordu. Reformist görüşleri ilk kez bu vaazlarında ön plana çıkmıştır.⁶¹⁵ Çauşeviç'in vaazlarında vurguladığı modern fikir ve düşüncelerini ilk tanıyanlar arasında *Bošnjak* (Boşnak) dergisinin yayın kurulu bulunuyordu. Bu derginin yayın kurulu, halkını vaazları hakkında çok ayrıntılı bir şekilde bilgilendiriyordu. Vaazlar ile ilgili bir makalede şunlar yazılıdır:

“Çauşeviç, modern düşüncelerden etkilenen bir adamdır, aynı zamanda İslâm dünyasının ilerlemesini çeşitli alanlarda takip eden bir adamdır. İslâm bilim araştırmaları alanında kendini zenginleştirmeye ve böylece Boşnak halkına yardım etmeye çalışıyor. Tüm öğretimi İslâm ilerlemesinin etrafında dönmektedir. Diğer yandan Boşnaklara en önemli şeyin çocuklarına temel İslâm bilimlerini öğretmek

⁶¹³ Bu konuda bk. Enes Karić, *Mehmed Džemaludin Čaušević* (Sarajevo: Dobra knjiga, 200), 27-107; Dr. Fikret Karčić, *Društveno-pravni aspekt Islamskog reformizma* (Sarajevo: Islamski teološki fakultet Sarajevo, 1990), 198-224; Harun Buljina, *Empire, Nation and the Islamic World: Bosnian Muslim Reformists between the Habsburg and Ottoman Empires, 1901-1914* (New York: Columbia University, Graduate School of Arts and Sciences, Doktora Tezi, 2019), 80-130.

⁶¹⁴ Pandža, “Merhum Džemaluddin Čaušević”, 299.

⁶¹⁵ Bu konuda bk. Edhem Mulabdić, “Merhum Reis-ul-ulema H.M.Dž Čaušević kao vaiz”, *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 306-309.

olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca reformist düşüncesi, ülkemizde ilk kez bir Müslüman yetimhanesi açma fikrine temel oluşturdu.⁶¹⁶

Çauşeviç'in reform çalışmaları, aslında Ulemâ Meclisi üyeliğiyle başlamış ve ölümüne kadar sürmüştür. Çauşeviç'in üzerinde çalıştığı reformların hacmi çok geniştir. Öncelikle, inancı yaymanın en önemli yollarından biri olarak vaaz içeriğinin değişimi üzerinde çalışmıştır. Vaazlara ek olarak Çauşeviç hutbe reformu konusunda da çok şey yapmıştır.⁶¹⁷ Çauşeviç, vaazlarında bu dünyayı ihmal eden ve ahirete vurgu yapan önceki görüşlerin aksine bu dünyanın önemini vurgulamıştır. O insanlar arasında tamamen yeni bir inanç anlayışı getirmiş, öte yandan vaazlarında ahlakın önemini vurgulayarak vaazlarının insanları birbirine yaklaştırmasını ve düşünmeye yönlendirmesini amaçlamıştır.⁶¹⁸

Çauşeviç'in reformcu arzuları, anadilini Arapça yazıya uyarlayabilen ve böylece *Arebica* adlı bir yazı biçimi oluşturabildiği dönemde doruğa ulaştı. Bu alfabeyle, okuma yazma çağındaki çocukların ders konularına daha kolay hâkim olmalarına yardımcı olan çok sayıda dinî kitap yazıp yayınladı. Fikirlerinin çoğunu pratik düzeyde gerçekleştirdi. Çeşitli içerikli kitap ve dergiler yayınladı. Çauşeviç, sıklıkla reformcu nitelikteki makalelerini yazdığı ve yayınladığı yerli dergilerde çok aktifti. *Narodna Uzdanica*'da yayınlanan “*Hiç Kimse Allah'ın Nurunu Söndüremez*” adlı makalesinde Müslümanların birbirlerine yardım etmesinden bahsederken şöyle bir atıfta bulundu:

“Kur’ân bize imanımızı nasıl koruyacağımızı ve ışığını nasıl koruyacağımızı öğretir. Bu öğretiye dayanarak, inanç her şeyin üstünde yüceltilmeli ve en büyük fedakârlıklar inancın korunması için sağlanmalıdır. İnanç ve cemaat için feda edilen her şey en iyi şeyler arasında sayılmaktadır. Müslüman gençler için okullar inşa etmek, Müslüman yoksullar için yetimhane ve barınak inşa etmek, hasta Müslümanlar için hastaneler kurmak İslâm ve Müslümanların hayatta kalmasını sağlayan hayırlı işlerdir. Geçmişte, Müslümanlar buna büyük özen gösterdiler, yeni nesillerin onları koruyacak ve geleneklerini sürdürecekleri arzusuyla çeşitli kullanımlar için kurumlar inşa ettiler.”⁶¹⁹

⁶¹⁶ Bošnjak dergisi, “Vesti”, *Bošnjak* 12 (Ocak 1902), 2.

⁶¹⁷ Bu konuda bk. Enes Karić, *Mehmed Džemaludin Čaušević* (Sarajevo: Dobra knjiga, 2008), 31-35.

⁶¹⁸ Mulabdić, “Merhum reis-ul-ulema H.M.Dž.Čaušević kao vaiz”, 307.

⁶¹⁹ Džemaludin Čaušević, “Božje svijetlo ne može nitko ugasiti”, *Narodna Uzdanica* (1934), 19.

3.7.1. Kur'ân-ı Kerim Çalışmalarının Gelişimine Katkıları ve Öğrencileri

Çauşeviç'in İslâm bilimleri alanındaki çalışmaları çok kapsamlıdır. Belirtildiği gibi 1907 ve 1908'de bazı dergiler yayınlamaya başlamış ve bazı eserleri de bu dergilerde yer almıştır. Müslüman eğitim sisteminde var olan tüm eksiklikleri dikkate alan Çauşeviç, öğrencilere kitap hazırlayarak belirli eksiklikleri gidermeye çalıştı. İlk eserleri, dergiler ve kısa kitaplar şeklindedir.⁶²⁰ Çauşeviç, bunu takip eden yıllarda, Ulemâ Meclisi üyesi olarak çok sayıda İslâm âlimlerini de din kitapları yazmaya teşvik etmeyi başarmıştı. Çauşeviç'in edebi faaliyetleri, en çok da bu dönemlerde yani Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vereceğine kadar sürmüştür. Birinci Dünya Savaşı birçok toplumsal değişime neden olurken kendisi de bu süre zarfında edebi çalışmalarını durdurmuştur.⁶²¹ Reîsülulemâ makamını üstlenirken Çauşeviç, Müslümanların karşılaştığı sosyal meseleler ve maddi sorunlarla daha fazla ilgileniyordu. Ancak edebi eserlerinin yayınlanmasının, emekli olduğu zaman da devam ettiği söylenebilir. Ancak daha kısa eserlerini ondan önce de yazıp yayınlamıştır. Emekli olduğu dönemde Kur'ân-ı Kerim'in tercümesi üzerinde çalışmıştır.

Çauşeviç'in Kur'ân çalışmaları alanındaki önemi en iyi şekilde Karić'in (Kariç) "20. yüzyılın ilk yarısında Cemâleddin Çauşeviç'in Bosna-Hersek'teki Kur'ân araştırmalarının geliştirilmesindeki rolü" başlıklı çalışmasında görülmektedir. Bu çalışmada Karić (Kariç), Kur'ân'ın Boşnakçaya tercümesinin ve yorumunun tarihsel bir kesitini vermektedir. Buna ek olarak Osmanlı döneminde Bosna'da Kur'ân'ı tercüme etmek ve yorumlamakla ilgilenen en önemli âlimlerin isimlerini de vermektedir. Ayrıca, bu tarihsel çalışmada Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i işgal ettiği dönemin altını çiziyor ve o zamandan beri Bosna'daki Kur'ân'ın yorumlanmasında yönelim değişikliği olduğunu söylemektedir. Karić (Kariç), bu değişikliğin, Kur'ân'ın yorumlama konusundaki geleneksel yaklaşımın artık ön planda olmadığı, ancak giderek modernist yorumlama okuluna yöneldiğini belirtmektedir. Kur'ân'ın yorumunda modernist okulun takipçilerinden biri Çauşeviç olduğunu vurgulamaktadır.⁶²² Karić'in

⁶²⁰ Bu konuda bk. H.Mehmed Handžić, "Pabirci o naučnom i književnom radu rahmetli H.Džemaludina ef. Čauševića", *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 309.

⁶²¹ Bu konuda bk. Dr. Šaćir Sikirić, "Fragmenti iz uspomena na rahmetli Čauševića", *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 315; Hamdija Mulić, "Prosvjećivanje preko žive riječi i knjige", *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 316.

⁶²² Bu konuda bk. Enes Karić, *Mehmed Džemaludin Čaušević* (Sarajevo: Dobra knjiga, 2008), 31-35.

Bosna'daki Kur'ân'ın çeviri tarihini derinden incelediği düşünüldüğünde, 1878'den beri Kur'ân'ın yorumlanması ve tercümesinin analizi alanında Bosna'da çok az sayıda çalışmanın ortaya çıktığını belirtmektedir. Otuz yıl geçtiğini ve Bosna'da çok nadiren bazı dergilerde Kur'ân'ın çevirisi veya yorumlanmasıyla ilgili daha kısa çalışmalar yayınlandığını dile getirmektedir.⁶²³

20. yüzyılda Bosna'da, İslâm bilimlerinin yorumlanmasında modernizm okulunu izleyen çevirilere ve yorumlara büyük önem verilmiştir. Kahire gibi reform hareketinin büyük merkezlerinden gelen tüccarlar, gezginler ve daha sonra Muhammed Abduh ve Cemalettin Afgani'nin fikirlerinin kaynağı olan öğrenciler, buralarda çalışmalar yürütmüştür.⁶²⁴ Karić (Kariç), Bosna-Hersek'te o dönemde Kur'ân'ın hiçbir yorumunun Muhammed Abduh ve Reşid Rida tarafından yazılan *El-Menar* yorumu kadar dikkat çekmediğini belirtmiştir. Şukrija Alagić ve Cemâleddin Çauşević'i Kur'ân ve *El-Menar* tefsirinin yorumlanmasında, bu yaklaşımın en önemli takipçileri olarak belirtmiştir.⁶²⁵ Karić'in, Kur'ân'ın yorumunda Çauşević'in modernizm okulunun bir takipçisi olduğunu söyleyen Şukrija Alagić, *El-Menar* tefsirinin bazı bölümlerini tercüme etmeye başlayan ilk kişi olmuştur. Alagić'in çalışmalarının öğrenci notları şeklinde basıldığı düşünüldüğünde, birinci ve ikinci baskının yayıncısı Çauşević idi.⁶²⁶

Şukrija Alagić'in bu tefsirin ardından, Kur'ân ve İslâm bilimlerinin yorumlanması alanında çok sayıda metin yerli dergilerde yayınlanmıştır. İslâm bilimlerinde yayınlanan eserlerin çoğunun ve Kur'ân'ın 20. yüzyılda yorumlanmasının, yenilikçilik fikirlerinin ve toplumun tüm halkının evrensel eğitiminin savunucusu olan Çauşević tarafından başlatıldığı ve teşvik edildiği söylenebilir.⁶²⁷ Çauşević'in önemi Hafız Pandža (Panca) ile birlikte 1937'de Kur'ân'ın tercümesi ve yorumu yayınladığında ortaya çıkmıştır. Çauşević Bosna'daki Kur'ân'ın çeviri ve yorumlama alanında var olan boşluğu doldurmak amacıyla bu çalışmayı yayınlamış ve öte yandan dünyanın geri kalanına

⁶²³ Karić, *Mehmed Džemaludin Čaušević*, 56.

⁶²⁴ Karić, *Mehmed Džemaludin Čaušević*, 57.

⁶²⁵ Karić, *Mehmed Džemaludin Čaušević*, 67-78.

⁶²⁶ Bu konuda bk. Enes Karić & Suha Taji-Farouki, „Qur'an Translation and Commentary in Early Twentieth-Century Bosnia and Herzegovina: Mehmed Džemaludin Čaušević (d. 1938)”, *The Quran and its Readers Worldwide (Contemporary Commentaries and Translations)*, ed. Suha Taji-Farouki (London: Oxford University Press in association with the Institute of Ismaili Studies, 2015), 126.

⁶²⁷ Karić & Demirović, *Reis Džemaluddin Čaušević (prosvetitelj i reformator)*, 2/15-25.

Bosna'daki Müslümanların bu Yüce Kitabı çevirmeye ve yorumlamaya hazır olduğunu göstermek istemiştir.⁶²⁸

Çauşeviç'in çağdaşlarına göre, bu çeviri üzerinde yedi yıldır çalıştığı söylenmektedir. Yani bu süre, emeklilikten bu eserin yayınlanmasına kadar geçen süredir. Bu eser aslında Kur'an'ın büyük Türk bilgini Ömer Rıza'nın Türk dilinden çevirisidir. Bu çalışmanın ilk yetmiş sayfası, Kur'an'ın toplanması, yazılması ve öğretilmesine kısa bir tarihsel bakış sağlayan bir giriş bölümü içermektedir. Bu giriş bölümünde, Kur'an'ın diğer vahiy kitaplarıyla bağlantısıyla ilgili konular ve Kur'an'ın doğaüstü özellikleriyle ilgili konular ele alınmaktadır. Bu bölüm ayrıca cenneti, cehennemi ve benzerlerini kapsayan konuları içermektedir. Eserin özü 114 Kur'an süresinin tercümesini ve yorumunu içermektedir.⁶²⁹ Her Kur'an bölümünden önce, o bölümün nerede nazil olduğunu ve nazil olmasının nedenleri hakkında ayrıntılı bir açıklama bulunmaktadır. Bu çalışmayı diğerlerinden ayıran şey, çok sayıda kullanılan dipnotlardır. Eserde yer alan dipnotlar, okuyucuları belirli konulardaki diğer içeriklere yönlendirmekle birlikte diğer yandan Kur'an bölümlerinin nazil olma nedenlerine ilişkin açıklamalar sunmaktadır.⁶³⁰

Bu eser o zamanda okuyucular arasında büyük ilgi görmüştür. Bu çeviriyi övenlerin yanında Çauşeviç'in kendisine ve çevirisine saldıran birçok kişi olmuştur. Çauşeviç'i hedef alan saldırılar genellikle *Hidaye* dergisi etrafında toplanan muhafazakâr ulemâdan geliyordu.⁶³¹ Çauşeviç'in ölümünden otuz yıl sonra, önde gelen Bosnalı âlim Hüseyin Đozo (Cozo) İslâm Birliği'nin dergisinde "*Kur'an Časni (Yüce Kur'an)*" başlıklı bir metin yayınlarak Çauşeviç'in tercümesinin yayınlanmasıyla ilgili ortaya çıkan tüm tartışmaları açıklamıştır. Hüseyin Đozo (Cozo), Çauşeviç ve çevirisine yönelik saldırıların bu eseri yayınladığı zaman bağlamında incelenmesi gerektiğini dile getirmiştir. Ayrıca, Đozo çok önemli bir şey vurgulamakta ve Kur'an'ın çevirisiyle ilgili tartışmaları çoğunlukla muhafazakâr ve ilerici ulemâ arasında açık bir çatışma olması nedeniyle yapıldığını belirtmiştir. Bu bağlamda, Çauşeviç'e çevirisinin içerdiği hatalar

⁶²⁸ Pandža & Čaušević, *Kur'an Časni – prevod i tumač*, 5.

⁶²⁹ Pandža & Čaušević, *Kur'an Časni – prevod i tumač*, 5-40.

⁶³⁰ Bu konuda bk. Hafız Muhammed Pandža & Džemaluddin Čaušević, *Kur'an Časni – prevod i tumač*, (Sarajevo: Libris, 2014), 30-70.

⁶³¹ Bu konuda bk. Džemaluddin Čaušević, *Kur'an Časni i prikaz glavnog odbora El-Hidaje*, (Sarajevo: Štamparija Bosanska Pošta, 1937), 3-8; Hafız Muhammed Pandža, "Merhum Džemaludin Čaušević", *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 300-305.

nedeniyle değil muhafazakârların hedefi olduğu için saldırıldığını açıklamıştır. Dozo (Cozo), Çauşeviç'i ve görüşlerini savunmadığını, ancak o zaman Çauşeviç'in temsil ettiği fikirlerini savunduğunu dile getirmiştir.⁶³²

Dozo (Cozo), Çauşeviç'in de diğerleri gibi çalışmalarında birçok hata yaptığını söylemektedir. Öte yandan, Çauşeviç'in hataları Muhammed Abduh ve Cemâleddin Afgani'nin yaptığı hatalara benziyor çünkü onun da dediği gibi bu Müslüman âlimleri, Avrupa medeniyetinin ilerlemesi ve ihtişamıyla boğulmuş, bu coşkunkluk içerisinde bazı hatalar yaptıklarını ortaya koymaktadır.⁶³³ Avrupa'nın ihtişamı ve ilerlemesi ile büyülenen Çauşeviç'in durumu da böyleydi. Bu şekilde de muhaliflerini derinden etkileyen bir dizi hatalar yapmıştır. Çauşeviç'e en çok Kadıyânîlik öğretisiyle ilgili bir çeviri kullandığı için karşı çıktılar çünkü Ömer Rıza'nın tercümesi İngilizce'den çevrilmiş ve orijinal yazarı Muhammed Pir Ali idi.⁶³⁴

Çauşeviç'in çevirisinin yaygınlığı ve etkisi ile ilgili olarak Dozo'nun çok önemli bir gözlemi daha var. Çauşeviç'in büyük tanınırlığı nedeniyle, bu çevirinin birçok kopyasının basılması ve böylece halk arasında daha çok tanınır hale geldiğini vurgulamıştır. Hatta bu çevirinin yeniden düzenlenmiş son baskısının 40 bin kopyada satıldığını ortaya koymuştur.⁶³⁵

Görülebileceği gibi Çauşeviç, bu çeviri ile birlikte İslâm bilimlerin anlaşılmasında yenilikçilik yönelimini doğrulamıştır. Halkın bu çeviri için duyduğu büyük ilgi göz önünde alındığında, Çauşeviç'in Bosna'da yenilikçilik fikirlerinin yayılmasının nedeni olduğu söylenebilir. Çauşeviç'in çalışmalarını destekleyen ve takip eden çok sayıda kişinin olduğu belirtilmiştir. Gerçek anlamda onlar, öğrencilerini temsil etmediler ancak çok sayıda genç âlimin din bilimlerinin yorumlanması ve anlaşılmasında reformist fikirleri benimsemeye başlamasının kesin olarak Çauşeviç'le başladığı söylenebilir.

⁶³² Bu görüş ile ilgili bk. H. Husein Dozo, "Kur'an Časni", *Glasnik Vrhovnog Starješinstva u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji* 1/2 (Ocak/Şubat 1970), 3-7.

⁶³³ Dozo, "Kur'an Časni", 4.

⁶³⁴ Dozo, "Kur'an Časni", 5.

⁶³⁵ Dozo, "Kur'an Časni", 3.

3.7.2. Talebeleri

Çauşeviç'in genç Bosnalı âlimler üzerindeki etkisi çok büyüktü. Etkisi öncelikle eğitim ve öğretim ile ilgili olup daha sonra 1913'te reîsülulemâ görevine seçildiğinde çok daha fazla önem kazanmıştır. Çauşeviç'in bu zaman diliminden kelimenin tam anlamıyla öğrencisi olduğu söylenemez ancak kendisinden etkilenen çok sayıda iştirakçinin yanı sıra reformlarının ve yenilikçilik fikirlerinin çok sayıda takipçisinin olduğu kesin olarak söylenebilir. Takipçilerinin çoğu, Çauşeviç gibi modern değişimleri destekleyen ve Avusturya-Macaristan'ı Bosna-Hersek'e getiren Avrupa ruhundan etkilenen genç insanlardı. Daha önce de belirtildiği gibi Çauşeviç dikkatini çok erkenden kendisine çevirdi. Bu ise 20. yüzyılın başlarında Ramazan ayında Gazi Hüsrev Bey Camii'nde ilk vaazlarını verdiği zamanlardı. Edhem Mulabdić'in sözlerine dayanarak Çauşeviç'in Bosna'ya ilk gelişinden itibaren çok sayıda genç insanı toplamaya başladığını, tüm bu çalışmalarının takipçilerini Ramazan ayında *Kurşumlija (Kurşumliya) Medresesi'ndeki* küçük odada toplandığını dile getirmiştir.⁶³⁶ Çauşeviç Müslüman gençlerin eğitimine büyük özen göstermiştir. Kendisi de Arapça öğretmeni olmak üzere iki kez öğretmenlik yapmıştır. O dönemden, öğrencilerinden biri olan Šaćir (Şaçir) Sikirić'in bazı anılarına dayanarak Çauşeviç'in öğrencileriyle olan bağlantısı hakkında daha net bir tablo elde edilebilir:

“1915'te *Şeriat Kadılık Okulu* 'nu bitirene kadar bu okulda eskiden bizim hocamız olan Çauşeviç ile çok yakın bir ilişki sürdürdük. Okulu bitirdiğimde bana eğitime devam etmek isteyip istemediğimi sordu. Fehim Spaho da dâhil olmak üzere arkadaşları ve ortaklarının yardımıyla *Budapeşte Üniversitesi'nde* Doğu dillerini okumak için bana bir burs ayarlamayı başardı. O zamanda bile Çauşeviç'in kafasında bir *Şeriat Lisesi* açma fikri vardı. Bu yüzden personeli bu amaçla eğitmek istedi.”⁶³⁷

Bu, Çauşeviç'in Müslüman gençlere ve dolayısıyla öğrencilerinin eğitimlerini ilerletmeye olan bağlılığının ve arzusunun sadece bir örneğidir. Çauşeviç Müslüman çocukların yüksek eğitim alabilmeleri için birçok kez devlet otoritelerine çağrıda bulunmuştur. Aşağıda böyle bir çağrının örneği bulunmaktadır.

⁶³⁶ Mulabdić, “Merhum Reis-ul-ulema H.M.Dž Čaušević kao vaiz”, 306.

⁶³⁷ Sikirić, “Fragmenti iz uspomena na Čauševića”, 315.

DZ.C-1-33 / 1915.

Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu.

Broj 7 5 5 6

Sarajevo, dne 18. januara 1916.

V. - 1.

Priloga 2 komada

Rok

Hadžibegić Hamid, učenik IV. r.

velike gimnazije u Sarajevu, molba

za muslimansku teološku stipendiju.

na broj od 191

Zadužbina Dejan V. Spaića za Gazi Husrev-begovu
biblioteku pred dušu rahmetli
Muhammed Šefket-ef. Kurta, Muftije tuzlanskog,
God. 1439/2018.

Red. br.

Potpis

Presvjetlom i veleučenom gospodinu

Hadži Mehmed Džemaludin ef., Čauševiću reis-ul.-ulemi
za Bosnu i Hercegovinu

Sarajevu.

Umoljava se Vaša Presvjetlost, da izvoli
uz povratak spisa u pogledu ove molbe staviti svoj cijenjeni
prijedlog.-

Za zemaljskog poglavara:

Predstojnik odjeljenja:

V. zemaljskoj vladi

Sarajevo

Moj formalni prijedlog je, da se molitelju
prijedlogi molbe teološke stipendije odobri 40K
f. 24/1. Reis ul. uluma

Resim 6: İlahiyat Burs Mektubu⁶³⁸

⁶³⁸ Mektup, Hükümet tarafından Çaušević'e gönderilmiştir. Mektupta, Çaušević'ten lisenin dördüncü sınıf öğrencisi olan Hadžibegić (Hacibegić) Hamid için İlahiyat Fakültesi bursu teklifini imzalayıp geri gönderilmesi istenmiştir. Bu konuda bk. Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Arşivi (GHBA), Cemâleddin Çaušević yayınlanmamış belgeleri, No. DZC-1-33/1915.

Çauşeviç'in fikir ve düşüncelerinin diğer takipçileri arasında Muhammed Pandža (Panca) da yer almaktadır. Çauşeviç'in tüm çalışmalarına bakıldığında, hayatının çoğunu Pandža (Panca) ile çalışarak geçirdiği söylenebilir. Pandža'nın oğlu Cemâleddin'in ifadesine göre babasının Kur'an'ın çevirisi üzerinde çalışarak Çauşeviç ile birkaç yıl boyunca sürekli temas halinde olduğu açıktır.⁶³⁹ Öte yandan Bosna basınında Çauşeviç'in ölümü vesilesiyle yayınlanan makaleleri daha ayrıntılı bir şekilde analiz edildiğinde Pandža'nın yazdığı makalenin Çauşeviç'in hayatı hakkında en kapsamlı ve ayrıntılı bilgi verdiği görülebilir. Makalenin ilk satırlarında şu ifadeleri kullanmıştır:

“Yirmi yılı aşkın bir süredir günlük temasta bulunduğum büyük merhumun öğrencisi ve ortağı olarak hayatını ve çalışmalarını kısaca anlatmaya çalışacağım.”⁶⁴⁰ Pandža'nın bu sözlerinden, onun Çauşeviç'in öğrencisi olduğu anlaşılmıştır. Diğer taraftan, Pandža'nın Çauşeviç ile yirmi yıllık birlikteliği boyunca ilmi bilgisinden yararlandığını belirtmek istediği söylenebilir. Pandža (Panca), Çauşeviç hakkındaki yazısında, Çauşeviç'in yenilikçilik fikirlerinin takipçisi olduğunu söylenebilecek başka isimleri de dile getirmiştir. Çauşeviç'in yeni kitaplar yayınlama ve basma arzusunu vurgulayarak davasında tamamen başarılı olmak için genç ve yetenekli âlimleri bir araya getirdiği belirtilmiştir.⁶⁴¹ Çauşeviç, genç âlimleri topluyor ve kendi dillerinde dergi ve kitapların yayılmasında mümkün olduğunca destek veriyordu. Çalışmalarının değerini ve önemini ilk anlayanlar; Hafız Abdullah Efendi Sofiç, Seyfullah Efendi Proha, Hacı Hafız Cafer Efendi Kulenoviç, Muhammed-Seid Serdareviç ve Ahmed Mahiniç gibi isimlerdir.⁶⁴²

Bu isimler arasında en göze çarpan Hafız Pandža (Panca) gibi on altı yılı aşkın bir süreyi sekreter olarak Çauşeviç ile geçiren Ahmed Mahiniç de bulunmaktadır. Mahiniç, Çauşeviç'in ölümünden sonra, on altı yıl boyunca Çauşeviç ile yaşadığı ilginç olayları açıkladığı “*Deha Merhumun Hayatı ve Eserleri*” başlıklı bir makale yayınlanmıştır.⁶⁴³

⁶³⁹ Bu konuda bk. Enes Karić & Mujo Demirović, *Reis Džemaluddin Čaušević (prosvetitelj i reformator)* (Sarajevo: Ljiljan, 2002), 158-163.

⁶⁴⁰ Pandža, “Merhum Džemaluddin Čaušević”, 298.

⁶⁴¹ Pandža, “Merhum Džemaluddin Čaušević”, 299.

⁶⁴² Bu görüş ile ilgili bk. Hafız Muhammed Pandža, “Merhum Džemaluddin Čaušević”, *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 298-300.

⁶⁴³ Bu konuda bk. Ahmed Mahinić, “Lik i djelo velikog merhuma”, *Gajret* 4-5 (Nisan 1938), 69-71.

SONUÇ

Çalışmamızda, yirminci yüzyılın en önemli Boşnak liderlerinden birinin hayatına ve çalışmalarına ışık tutmaya çalıştık. Çauşeviç, sadece Boşnakların dinî lideri değildi. Aynı zamanda bir baba, koruyucu, siyasetçi ve yardıma ihtiyaç duyulduğunda kapısı çalınan ilk kişiydi. Bosnalı Müslümanların terbiyesindeki çok önemli rolü ve Balkan Müslümanlarının dinî kimliğinin korunmasındaki etkisi nedeniyle Çauşeviç'in hayatını ve çalışmalarını inceleme gereği gördük. Araştırmamızda, arşiv kaynaklarından ve yirminci yüzyılın başlarında Bosna-Hersek'te yayınlanan dergilerden başlayarak son dönemde ortaya çıkan kitap ve bildirilerden yararlandık. Aşağıda araştırmamızda ulaştığımız bulguları sunacağız.

Araştırmamıza biraz daha boyut kazandırmak ve kaynak toplamak amacıyla Saraybosna'ya gittik. Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesinde, çalışmalarımızın içeriğini zenginleştirecek kaynak bulmak için bir ay geçirdik. İlk olarak elde ettiğimiz ve çalışmamızın temelini oluşturan kaynaklar, 1900-1940 yıllar arasında yayınlanan yerli dergilerdir. Çauşeviç ile ilgili çeşitli makaleleri araştırırken reîsülulemâ makamına atanması hakkında çok sayıda makaleye rastladık. Bu makalelere ilave olarak Çauşeviç'in hayatı hakkında dolaylı olarak ek bilgi sağlayan çok sayıda makaleyi de elde ettik. Kapsamlı çalışmalarından dolayı eserlerinin çoğu, 1930'da emekli olduktan sonra yayınladığı kısa makalelerden oluşmaktadır. Bu eserlerin çoğunu çeşitli yayınlarda bulduk. Çalışmamızın kaynaklarını arşiv belgeleriyle zenginleştirdikten sonra yazmaya başladık. Bu çalışmanın ilk bölümünde, elde edilen kaynaklardan Çauşeviç'in hayatının bir portresini oluşturmaya çalıştık. Yirminci yüzyılda Boşnakların kaderini bir şekilde değiştirecek bu şahsiyetin hayatı hakkında bazı tespitlerde bulunduk. Çauşeviç, bilgi arayışı içinde olan, Türkiye'ye giden Boşnaklar arasında sıradan bir kimseydi. Ancak Türkiye'de on beş yıl geçirdikten sonra anavatanına döndüğünde halkı tarafından büyük bir ilgiyle karşılanmış ve vaazlarıyla dikkatleri üzerine çekmiştir. Kendisini halkına tanıttığı vaazları reformist bir karaktere sahipti. Çauşeviç, ilk ortaya çıktığında kendini ve reformist fikirlerini, Boşnakların manevi geleneğiyle birleştirmek isteyen bir âlim olarak tanıttı. Mesnevî'yi çevirmek istemesi, hayatıyla ilgili bazı çalışmalarda vurgulandığı gibi tamamen reformist fikirlere eğilimli olmadığını da göstermektedir.

Çauşeviç'in Türkiye'deki hayatı sadece öğreniminden ibaret değildi. Türkiye'de kaldığı süre boyunca on dokuzuncu yüzyılın sonlarında ve yirminci yüzyılın başlarında sosyal hayatı ve siyasî hareketleri tanıma fırsatı da buldu. Çauşeviç, Türkiye dışında Arap ülkelerine seyahat etme fırsatı buldu ve zamanının çoğunu Mısır'da geçirdi. Mısır'da Yenilikçilik Hareketi'nin en önemli temsilcisi Muhammed Abduh ile tanıştı. Bu karşılaşma Çauşeviç'in kişiliğinde derin bir iz bıraktı ve bu yüzden modern araştırmacılar tarafından Bosna-Hersek'teki reform hareketinin en önemli temsilcisi olarak tanımlandı. Çauşeviç, Türkiye'de on yedi yıl geçirdikten sonra ilk faaliyetlerine başladığı Bosna'ya geri döndü. Çauşeviç, Bosna'daki okuma yazma bilmeyen nüfusun fazlalığı sebebiyle ilk faaliyetlerinde eğitim düzeyini yükseltmeyi amaçladı. Avusturya-Macaristan tarafından kurulan Ulemâ Meclisi'nin bir üyesi olarak mektep ve medreselerdeki durumu tanımak için tüm Bosna'yı dolaştı. Halkın dinî eğitim düzeyini belirledikten sonra Çauşeviç, durumu değiştirmek için ilk adımları attı. İlköğretim okullarındaki eğitim, sırasıyla Türkçe ve Arapça kitaplardan öğretiliyordu. Çauşeviç, bu ilköğretim okullarındaki çocukların ana dillerinde eğitim görmelerini sağlamak için *Arebica* adında yeni bir alfabe oluşturmaya karar verdi. Bu tür sert değişiklikler Bosna-Hersek muhafazakâr ulemâsı tarafından hoş karşılanmadı. Çauşeviç için muhafazakâr ulemâ ile arasındaki çatışmalar kaçınılmaz hale geldi ancak ulemânın olumsuz tepkilerini ciddiye almadı. Düşüncelerine muhalif olanlarla anlaşmazlıklarına karşın Çauşeviç etrafında bilgi ve değişim için istekli gençler de bulunuyordu. Çauşeviç, yıllar içinde Türkiye ve Arap dünyasında edindiği deneyimleri ve geniş bilgisini, okul ve öğrenci kitapları yazmakta kullanıyor ayrıca halkının ilerlemesi için paylaşıyordu. *Arebica* ile yazılan ilk dinî kitaplar onun gözetimi ve desteğiyle basılmıştır. Onun faaliyetleri sadece dinî kitap basmakla sınırlı kalmamış aynı zamanda Müslümanları ilgilendiren çok sayıda dergi kurmuştur. Çauşeviç'in kurduğu dergiler, Müslümanlara görüşlerini ifade etmeleri, dinî bilgilerini genişletmelerini ve sosyal hayata aktif katılımcılar olarak dâhil olmalarını öğütüyordu. Müslümanların dinî kitaplar basmak için kendi matbaaları olmadığından dolayı eserlerinin bir kısmını dergilerde yayımladı. Çauşeviç sayesinde dergiler, Müslümanların dinleriyle ilgili temel bilgileri öğrendikleri mecralar haline geldi.

Ulemâ Meclisi'nin bir üyesi olan Çauşeviç, kendisine sorunlarını anlatan çok sayıda insanla temasa geçme fırsatı buldu. Halkla olan bu yakın ilişkisi sayesinde Çauşeviç,

yerel Müslüman nüfusun günlük ihtiyaçları ve arzuları hakkında kısa süre içinde bilgi sahibi oldu. Sosyal açıdan insanların teveccühünü kazanıp görüldüğü her yerde saygıyla karşılanıyordu. Sosyal faaliyetlerine ilave olarak Çauşeviç, muazzam bir belâgatçı ve ıslahatçı idi. Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i işgal ettiği zor zamanlarda, Çauşeviç Müslüman dinin özerkliği için önde gelen mücadeleçilerden biriydi. Dinî eğitim alanında ortaya koyduğu başarıları nedeniyle 1913'te halk tarafından reisülulemâ makamına seçilmişti. Balkanlardaki Müslümanları için oldukça zor olan zamanlarda bu pozisyona seçilmiştir. Lider pozisyonuna seçilmesinden hemen sonra başlayan Birinci Dünya Savaşı, Çauşeviç'in yapmak istediği faaliyetleri engelledi. 1914-1918 yılları arasında, zor durumda olan Müslümanları korumasıyla ve Müslüman kadınların istihdamı konusunda mücadele etmesiyle öne çıktı. Çauşeviç'in Birinci Dünya Savaşı'ndaki Müslüman nüfusu korumak için aktif olarak çalışmasının yanı sıra Hristiyan nüfusu korumak için de çalıştığını vurgulamak gerekir. Savaş yıllarında yoksullara ve muhtaçlara yardım için kurulan dernekler, Çauşeviç'in sağladığı yararlarından biridir. Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminden hemen sonra Boşnaklar, kendilerini Avusturya-Macaristan İmparatorluğu döneminden çok daha kötü bir durumda buldular. Çünkü o dönemde Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı adlı yeni bir devlet kuruldu ve Bosna-Hersek, Sırp egemenliği altına girdi. Sırp Silahlı Kuvvetleri, Müslümanlardan intikam alma bahanesiyle bu durumdan yararlandı. Müslümanların yaşadığı her yerde evleri yakıldı, kadınları ve çocukları taciz edildi ve mallarına zarar verildi. Boşnak halkının dinî lideri olan Çauşeviç, hayatı tehlikede olan Müslümanları korumak için ayağa kalktı. Müslüman nüfusu koruma arzusu, Sırp makamlarının askerî ve devlet temsilcileriyle olan sürekli temaslarından görülebilir. Çok sayıda arşiv belgesi buna tanıklık etmektedir. Çauşeviç düşmanlarına karşı çaresizce davranmadı. Bunun aksine halkının korunması gerekliliğini gururlu bir şekilde her zaman belirtiyordu. Sırp Ordusu General Stepa Stepanović ile olan arkadaşlığı birçok Müslüman hayatının kurtarılmasına sebep oldu. Çauşeviç, bir dinî lider olarak görevini asla ihmal etmedi ve bu nedenle o dönemi yansıtan çok sayıda genelgeyle kanıtlandığı gibi dinî yetkililerle çok iyi bir ilişki sürdürdü.

Yetkisi altında olan din görevlilerinden, her zaman halkla olan ilişkilerini korumalarını istiyordu. Çauşeviç tarafından yayınlanan çok sayıda genelge, dönemin dergilerinde yer

aldı. Din görevlilerine gönderilen genelgelerde, Müslümanların bilimi kucaklamalarını ve cemaate bağlı kalmalarını teşvik ediyordu.

Avusturya-Macaristan ve Sırp siyasetçilerle olan güçlü işbirliği nedeniyle Çauşeviç, siyasetçilere yakın olmakla suçlandı. Avusturya-Macaristan ve Sırp siyasî seçkinlerine yakınlığı ile ilgili daha detaylı bilgiler mevcuttur. Onlardan bahsedecek olursak, Çauşeviç'in mektupları ve telgraflarından, hükümet temsilcilerine çok saygın isimlerle hitap ettiği görülebilir. Ancak devlet adamlarına olan saygısı, onlara kendi gururunu ve halkının gururunu ezdirecek bir yaklaşım göstermeye itmiyordu. Bu, en iyi Sırp Ordu Komutanı Stepa Stepanović ile olan yazışmalarından görülebilir. Bir belge niteliği taşıyan bu nüshalarda Çauşeviç'in halkının korunması için devlet yetkilileriyle yakın temasta olduğu görülebilir. Öte yandan tüm yaşamına bakılırsa bazı durumlarda siyasî yetkililerle çok sayıda çatışmalara girdiği de söylenebilir. İslam Birliği'nin kaderinin şekillendiği yıllarda Çauşeviç, herhangi bir siyasî otoritenin hizmetçisi olmak istemediğine dair sağlam bir tavır aldı. O zamanlar Sırp yetkilileriyle olan bu mücadelesi, İslam Birliği'nin bağımsızlığını korumayı amaçlıyordu. 1929'da devletin siyasî yönetimine diktatörlüğün getirilmesiyle, İslam Birliği bağımsızlığını kaybetti ve Çauşeviç, reîsülulemâ görevinden istifa etmek zorunda kaldı. Çalışmaları siyasî bir gözetim altında olacağından dolayı Çauşeviç faaliyetlerine devam etmek istemedi. Onun emekliliğiyle beraber, İslâm Birliği'nin tarihinde bir dönem sona erdi.

Çauşeviç, sık sık muhalifleri tarafından saldırıya uğradı. Alfabe değişikliği gibi ilerici reformları sert tepkiler ile karşılandı. Yaptığı reformlarla dinin kutsallığına zarar vermekle suçlandı. Ona yapılan saldırılar o kadar ileri gitmiştir ki Boşnakça'ya çevirdiği her bir kitap, dine saldırı olarak nitelendirildi. Bu ortam, Çauşeviç'in reformlarını uygulamasını zorlaştırdı. Daha kariyerinin başlangıcında fikirlerine karşı muhalefetle karşılaştı ve daha sonraki yıllarda, yani reîsülulemâ makamına seçildiğinde bile kişiliğine olan saldırılar devam etti. O yıllarda Bosna'da oluşan muhafazakâr ortam, geleneksel dinî anlayışa uygun olmayan herhangi bir değişikliğe müsaade etmiyordu. Çauşeviç'in fikirleri bir yandan politik, diğer yandan dinî muhafazakârlığın kurbanıydı. Mevcut direnişe rağmen Çauşeviç reformist okulun bir temsilcisi olarak kişiliğine yapılan tüm saldırılara sesiz kalarak eylemlerine devam etti. Bu saldırılara ek olarak Çauşeviç, yıllarca muhalifleriyle sözlü bir çatışma içerisinde bulunuyordu. 1927'de

kadın tesettürü ile ilgili bazı tartışmalı açıklamalar nedeniyle büyük eleştirilerin hedefi oldu. O sırada yaptığı açıklamada Çauşeviç, çalışan bir kadının yüzü ve elleri açık olabileceğini söyledi. Aynı açıklamada, o zamana kadar çok düşük düzeyde olan kadın istihdamını artırmanın önemini vurguladı. Gazetelere yanlış bir şekilde aktarılan bu açıklaması, Bosna-Hersek halkı ve ulemâsını ikiye böldü. Çauşeviç'ten derhal açıklamalarından geri dönmesi istendi fakat Çauşeviç, bir kadının ancak toplumun ayrılmaz bir parçası olması durumunda ilerleyebileceği görüşünden vazgeçmek istemedi. Bu tutuma karşı çıkan Bosnalı toplumun muhafazakâr liderleri, sonunda yenildi ve kadınlar toplumda çok daha önemli bir rol oynamaya başladılar. Bütün bunlar ancak Çauşeviç'in toplumun muhafazakâr kesimine karşı çıkma kararlılığı sayesinde mümkün oldu.

Çauşeviç'in eserlerine gelince onları üç farklı döneme ayırdık. İlk dönem, çoğunlukla içerik bakımından dinî konuları işleyen eserlerini içerir. Eserlerinde işlediği konulara gelince çok özel bir sınıflandırma yoktur. Eserlerinin büyük bir yüzdesi dinî konularla ilgilenmekte fakat sosyal konularla ilgili birçok kısa metin de bulunmaktadır. Mektep ve medreseler gibi ilköğretim okullarında yerel dilde ders kitapları yazma ihtiyacı nedeniyle Çauşeviç'in ilk eserleri bu yöndeydi. Bu okullara devam eden çocuklar için inancın temellerini tanıtmayı amaçlayan ilk ders kitaplarını yazdı. Çauşeviç için yazılı eserlerin hacmi açısından bu dönem en başarılı dönemdi ve daha farklı eserlerinden de söz edebileceğimiz bir dönemdi. Kendi çalışmalarına ek olarak Çauşeviç, diğer dillerden çeviri yapma konusunda yoğun bir şekilde çalıştı. Çalışmalarında birkaç önemli unsur görmek mümkündür. Dinî karaktere sahip tüm çalışmaları modernizme yöneliktir. Reformist okulun öğretilerine uygun olarak Çauşeviç, çalışmalarında ilerleme fikrini en önemli öğelerinden biri olarak kabul eder. Eserlerinde birçok yerde bilgi ve ilim edinmenin önemini vurgulandığı görülebilir. Çauşeviç'e göre İslâmi bilgi, modern bilimin keşifleriyle yakından bağlantılı olmalıdır.

Çalışmalarında çoğunlukla Boşnak halkının zayıflığını ve geri kalmışlığını eleştirdi. Eserlerinde Müslümanlara, ileri ulusları takip etmelerini ve onlardan ibret almalarını tavsiye etti. Bosnalı Müslümanların coğrafi konumunun dini anlamak için çok önemli olduğunu sık sık vurguluyordu. Dinî diyalogun en önde gelen savunucularından biriydi. Bosna-Hersek'in demografik karmaşıklığı göz önüne alındığında Sırp, Hırvatlar ve

Boşnaklar arasında eşitliği savunuyordu. Bu üç halk tarafından eşit derecede saygı duyuluyordu.

Çauşeviç, siyasî olarak aktif değildi ancak Bosna'daki siyasî figürler üzerindeki etkisi çok büyüktü. Ülkedeki siyasî faaliyetlere açık bir şekilde katılmayan Çauşeviç, her zaman halkın menfaatlerini koruyan tarafta olduğunu belirtiyordu. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Bosna'da, çatışan siyasî partilerin arasındaki uzlaşmayı sağlamada büyük rol aldı. Öte yandan yazmış olduğu eserlerde siyasetçileri ve sosyal sistemi sert bir şekilde eleştiriyordu.

En önemli faaliyet alanı, din eğitiminin teşvik edilmesiydi. Hayatı boyunca Çauşeviç, genellikle Bosna'daki dinî eğitim sistemi üzerinde çalışıyordu. Yayınlanmış kısa ve uzun içerikli çalışmalarında özellikle mektep veya medrese reformunun önemini vurguluyordu. Onun eserlerinde en çok kullanılan kelimeler “uyanış”, “reform” ve “terbiye”dir. İlk eserleri teşvik edici karaktere sahipti. Boşnakların çalışmalarını yayınlayabilecekleri dergiler kurmalarını istiyordu. Müslümanları basın çalışmalarını desteklemeye teşvik ettiği metinlerinin önemi büyüktür. Çauşeviç'in İslâm tarihinde çeşitli konuları ele aldığı kısa metinler okuyucu tarafından çok iyi karşılanırdı. Bir âlim olarak Çauşeviç, erken İslâm tarihini ve çeşitli konuları işleyerek hem Avusturya-Macaristan hem de Yugoslavya Krallığı'nda, farklı yönetim sistemleri içinde yaşayan Boşnaklar için bir yaşam modeli sunuyordu. Avusturya-Macaristan ve Yugoslavya Krallığı gibi iki farklı sosyal doku ve yönetim sisteminde yaşayan Çauşeviç, halkıyla birlikte başlarına gelebilecek her türlü zorluklarla mücadele ediyordu. Müslümanların kendilerini buldukları bu tamamen farklı iki sosyal sistemde, inancın korunması temel ilkelerinden biriydi. Çauşeviç, Müslüman nüfusunun kötü vaziyetine ve temel insan haklarına yönelik tehditlere sürekli olarak dikkat çekiyordu. Yerel dergilerde sürekli yayınladığı makaleleri gibi kısa eserleri de okuyucuların, İslâm inancını daha yakından tanımaları için ilgi uyandırırđı. O zamanlar çok az düzeyde olan temel dinî bilgi kaynakları, Çauşeviç tarafından yayınlanan ilk kitap ve metinlerle birlikte artmaya başladı. Hem çocuklar hem de yetişkinler, eşit derecede bilgisinden yararlanıyordu. Eserlerinde kullandığı basit dil, eserlerini okuyan herkesin yöneltilen mesajı anlaması için yeterli oluyordu.

Çauşeviç, kitap yazma ve basımına olan desteklerinin yanı sıra başkalarını da bu konuda çalışmaya teşvik etmekte çok önemli bir rol oynadı. Himayesi altında çok sayıda kitap yazılmış, dergi basılmış ve çeviri yapıldı. Faaliyetlerin ilk birkaç yılında, çeşitli içeriklerden oluşan yaklaşık yarım milyon eser basıldığı belirtilmelidir. Eserlerinin çoğu uzlaştırmacı karaktere sahiptir. Bosnalı Müslümanların konumunun farkında olan Çauşeviç, çalışmalarında diğer ulusların mensuplarıyla bir arada ve barış içinde yaşamayı savunuyordu. Çauşeviç, Bosna'da barışın ancak tüm insanların Âdem'in (as) torunları olduğu kabul edildiği takdirde mümkün olacağını düşünüyordu. Ayrıca Bosna'daki Sırp ve Hırvat uluslarının mensupları arasında yaygın olan milliyetçiliği de sert bir şekilde eleştiriyordu. Sırp milliyetçiliğinin Müslüman çocukların gittiği okullardaki büyük mevcudiyeti nedeniyle, devlet yetkililerini Müslüman çocukları şiddetli asimilasyona maruz bıraktıkları sebebiyle eleştiriyordu. Müslüman cemaat mensuplarının her alandaki menfaatlerini korumaya yönelik kararlı mücadelesi ölümüne kadar sürdü.

Hayatıyla ilgili birçok çalışmada Çauşeviç, modernist ve reformcu olarak ele alındı. Çalışmalarında reformist okulun yöntemlerini izlemesine rağmen Çauşeviç, dinin manevi unsurlarını da ihmal etmedi. Farsça'yı son derece iyi bildiği için on yedi yıl boyunca Mesnevî okumaları yaptı. Bu sebeple modernizm çalışmalarında çok yönlü bir yaklaşım izlemesi sebebiyle Çauşeviç için sadece bir "reformcu" demek doğru değildir. Hayatıyla ilgili yazılmış çalışmalarda, tasavvufa olan bağlılığı ele alınmamasına rağmen kişiliğinin bir yönünün de tasavvufi düşünce etrafında ele alınması gerekmektedir. Hayatıyla ilgili değinilen tüm kaynakları göz önünde bulundurarak bu konuda yapılacak araştırmalar için bir zemin hazırlamaya çalıştık.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Ömer. "Türk kültürü etkisinde teşekkül eden bir edebi gelenek: Boşnak Alhamiyado Edebiyatı". *Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi* 14 (Eylül 2018), 185-197.
- Al-Ahari, Muhammed. "The making of secular Islam in Yugoslavia and Reisu Ul-Ulemâ Džemaluddin Čaušević". *George Fox University* 38/5 (Aralık 2018), 70-90.
- Aruçi, Muhammed. "Mehmed Cemâleddin Čaušević". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/447-448. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Aruçi, Muhammed. "Reisülulemâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/549-550. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Baltacı, Cahit. "Mektep". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/6-7. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Bataković, T. Dušan. "Storm over Serbia – The Rivalry between Civilian and Military Authorities (1911-1914)". *Institute for Balkan Studies (Balkanica)* 54 (2013), 370-390.
- Bayram, Sibel. "Bosna-Hersek'te Türkçe Basın: Tarık". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/45 (Ağustos 2016), 58-63.
- Beglerović, Samir. "Angažirani intelekt i praktični tesavvuf: Jedan portret Muhammeda Džemaluddina Čauševića". *Znakovi vremena* 65/66 (Güz/Kış 2014), 27-39.
- Biser dergisi. "İnstalacija novog Reis-ul-uleme". *Biser* 15/16 (1913-1914), 256-257.
- Biser dergisi. "Reis-ul-Ulemâ i Merhamet". *Biser* 14 (1913-1914), 223.
- Biser dergisi. "Udruženje bosansko-hercegovačke İlmijje". *Biser* 4 (1912), 70-72.
- Biser dergisi. "Visoko odlikovanje našeg novog reis-ul-uleme". *Biser* 11 (1913/1914), 174-175.
- Biser dergisi. "H. Mehmed Džemaluddin ef. Čaušević, reis-ul-Ulemâ". *Biser* 17/18 (Mart 1914), 258-260.
- Bošnjak dergisi. "Podsticanje medresa i mekteba". *Bošnjak* 2 (1913/1914), 15-16.
- Bošnjak dergisi. "Radostan glas". *Bošnjak dergisi* 15 (Ocak 1905), 4-5.
- Bošnjak dergisi. "Vaazlar". *Bošnjak dergisi* 12 (Ocak 1902), 2-4.
- Bošnjak dergisi. "Vesti". *Bošnjak* 12 (Ocak 1902), 2-4.
- Bošnjak dergisi. "Za İslamsko sirotište". *Bošnjak* 9 (Mart 1906), 3-7.

- Bougarel, Xavier. "Le Reis et le voile-Une polémique religieuse dans la Bosnie-Herzégovine de l'entre-deux-guerres". *L'autorité religieuse et ses limites en terres d'Islâm*. Boston: Brill, 2013.
- Buljina, Harun. *Empire, Nation and the Islamic World: Bosnian Muslim Reformists between the Habsburg and Ottoman Empires, 1901-1914*. New York: Columbia University, Graduate School of Arts and Sciences, Doktora Tezi, 2019.
- Bušatlić, Ismet. "Dr. Saćir Sikirić (1893-1966) utemeljitelj moderne bosanskohercegovačke orijentologije". *Znakovi vremena* 64 (Yaz 2014), 13-24.
- Čaušević, Džemaluddin. "Božije svjetlo ne može nitko ugasiť". *Narodna Uzdanica* 2 (1934), 17-20.
- Čaušević, Džemaluddin. "Božje zapovijedi". *Novi Behar* 1/2 (Temmuz 1934), 1-3.
- Čaušević, Džemaluddin. "Braćo Muslimani". *Novi Behar* 1 (Mayıs 1927), 1-2.
- Čaušević, Džemaluddin. "Čitateljima na početku sedme godine". *Behar* 1 (Mayıs 1906), 1-2.
- Čaušević, Džemaluddin. "Draga Braćo". *Tarik* 1 (1908), 2.
- Čaušević, Džemaluddin. "Džamija". *Narodna Uzdanica* 2 (1936), 17-19.
- Čaušević, Džemaluddin. "Esteizu billah! Ku enfusekjum ve ehlikum nara...". *Biser* 1 (1918), 5.
- Čaušević, Džemaluddin. "Iman, Islam". *Novi Behar* 19/20 (Nisan 1933), 253-254.
- Čaušević, Džemaluddin. "Kamu teşekkürleri". *Bošnjak* 12 (Ocak 1902), 3.
- Čaušević, Džemaluddin. "Kur'an i muslimani". *Novi Behar* 11-14 (Ocak 1934), 161-163.
- Čaušević, Džemaluddin. "Međusobno se potpomažite u dobrim i pobožnim djelima". *Novi Behar* 1/2 (Temmuz 1933), 1-3.
- Čaušević, Džemaluddin. "Mekja i Islam". *Islamski Svijet* 124 (Ocak 1935), 1-3.
- Čaušević, Džemaluddin. "Molba na vjerske službenike". *Novi Behar* 24 (Haziran 1933), 335-336.
- Čaušević, Džemaluddin. "Na koncu sedme godine". *Behar* 1 (1907), 288.
- Čaušević, Džemaluddin. "Nacije i vjera". *Novi Behar* 1-3 (Ağustos 1935), 1-2.
- Čaušević, Džemaluddin. "Nekoliko riječi o ibadetu i ahlaku". *Narodna Uzdanica* 2 (1933), 17-19.
- Čaušević, Džemaluddin. "O potrebi Tarika". *Tarik* 3 (Temmuz 1908), 30-37.

- Čaušević, Džemaluddin. "Ocjena jedne knjige". *Novi Behar* 24 (Nisan 1928), 393-395.
- Čaušević, Džemaluddin. "Okružnica našeg presv. Gosp. Reis ul-uleme". *Novi Behar* 15 (Aralık 1928), 225-227.
- Čaušević, Džemaluddin. "Poštovanim čitaocima i prijateljima". *Tarik* 21 (1909), 202-204.
- Čaušević, Džemaluddin. "Sreća je u vršenju vjerskih dužnosti". *Novi Behar* 19/20 (Nisan 1932), 256-266.
- Čaušević, Džemaluddin. "Vjersko prosvetne prilike muslimana u Bosni i Hercegovini". *Gajret* 12 (1928), 289-293.
- Čaušević, Džemaluddin. "Zajedničko poučavanje". *Novi Behar* 1/2 (1928/1929), 2-3.
- Čaušević, Džemaluddin. *Dvie-tri o Mevludu*. Sarajevo: Islamska Dioničarska Štamparija, 1914.
- Čaušević, Džemaluddin. *Kur'ân Časni i prikaz glavnog odbora El-Hidaje*. Sarajevo: Štamparija Bosanska Pošta, 1937.
- Čaušević, Halid. "Pravni položaj Bosne i Hercegovine pod Turskom i Austro-Ugarskom". *Narodna Uzdanica* 13 (1945), 124-139.
- Dizdarević, Mevludin. "Muallim – nastanak i razvitak lista". *Novi Muallim* 44 (Kış, 2010), 30-35.
- Dizdarević, Mevludin. "Muhammed Seid Serdarević-briljantan âlim i veliki čovjek". *Novi Muallim* 12 (Aralık 2002), 76-80.
- Dozić, İbrahim. *XX. yüzyılda Bosna Hersek'te tasavvufi şahsiyetler ve etkinlikleri*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Durmišević, Enes. "Džemaludin Čaušević i pravni položaj Reis-ul-Uleme od 1918. do 1930", *Reis Džemaludin Čaušević – prosvetitelj i reformator*, ed. Enes Karić vd. 124-144. Sarajevo: Ljiljan, 2002.
- Dozo, Husejin. "Kur'ân Časni". *Glasnik Vrhovnog Starješinstva u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji*. 1/2 (Ocak/Şubat 1970), 3-7.
- Farouki, Suha Taji. "Qur'an Translation and Commentary in Early Twentieth-Century Bosnia and Herzegovina: Mehmed Džemaludin Čaušević (d. 1938)". *The Quran and its Readers Worldwide (Contemporary Commentaries and Translations)*. Ed. Suha Taji-Farouki. 109-150. London: Oxford University Press in association with the Institute of Ismaili Studies, 2015.

- Fırat, Ayşe. “Din Eğitimi Araştırmalarında Önemli Bir Kaynak Olarak Bosna-Hersek Ulemâ Meclisi Arşivi”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (2011), 149-180.
- Gajret dergisi. “Merhum Hadži M. Džemaludin Čaušević”. *Gajret* 4/5 (Nisan 1938), 67-68.
- Gajret dergisi. “Prvi Reis-ul-Ulemâ Kraljevine Jugoslavije”. *Gajret* 6 (1930), 85-86.
- Gažakova, Zuzana. “Some Remarks on Aljamiado Literature and the usage of Arebica in Bosnia and Herzegovina”. *Scripts beyond Borders; A Survey of Allographic Traditions in the Euro-Mediterranean World*. Ed. Johannes Den Heijer vd.1/453-471. Louvain: Universite Catholique de Louvain, 2014.
- Geçer, Osman Genç. “Azapzade (Azabagić) Mehmet Tevfik’in ‘Hicret Hakkında Risale’ adlı Türkçe eseri üzerinde bir değerlendirme”. *Türkbilig* 20 (2010), 216-225.
- GHB, Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi. “Digitalna biblioteka”. Erişim 9 Mayıs 2020. <https://ghb.ba/>
- GHBA, Cemâleddin Çaušević’in yayınlanmamış belgeleri, DZC-1-124/1900.
- GHBA, Cemâleddin Çaušević’in yayınlanmamış belgeleri, DZC-1-13/1929.
- GHBA, Cemâleddin Çaušević’in yayınlanmamış belgeleri, DZC-1-9/NG.
- GHBA, Cemâleddin Çaušević’in yayınlanmamış belgeleri, DZC-2-288/1917.
- GHBA, Cemâleddin Çaušević’in yayınlanmamış belgeleri, DZC-3-439/1930.
- GHBA, Cemâleddin Çaušević’in yayınlanmamış belgeleri, DZC-3-460/NG.
- GHBA, Cemâleddin Çaušević’in yayınlanmamış belgeleri, DZC-4-510/1930.
- GHBA, Cemâleddin Çaušević’in yayınlanmamış belgeleri, DZC-4-525/NG.
- GHBA, Cemâleddin Çaušević’in yayınlanmamış belgeleri, DZC-4-527/8.
- GHBA, Ulemâ Meclisi Arşivi, V-16-25, No. 155/930.
- GHBA, Ulemâ Meclisi Arşivi, V-16-25, No. 67/930.
- GHBA, Ulemâ Meclisi Arşivi, V-737, No. 10.135.
- GHBA, Ulemâ Meclisi Arşivi, V-737, No. 143/1919.
- GHBA, Ulemâ Meclisi Arşivi, V-737, No. 2061/18.
- GHBA, Ulemâ Meclisi Arşivi, V-737, No. 2127.

- Glasnik Vrhovnog Islâmskog Starješinstva u SFRJ redakcyonu. "Hadži Mehmed Džemaluddin Čaušević". *Glasnik VIS SFRJ* 27 (1964), 473-476.
- Hadžić, Nuri Osman. "Muslimanska versko-prosvetna autonomija u B. i H. i pitanje Carigradskog Halifata". *Gajret* 7 (Nisan 1925), 97-147.
- Hadžijahić, Muhamed & Traljić, Mahmud. *Islam i muslimani u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Muhadžirska biblioteka, 1. Basım, 1977.
- Hadžimulic, Mustafa. "Šta je merhum H. M. Džemaluddin ef. Čaušević učinio za našu vjersku nastavu". *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 317-319.
- Handžić, H. Mehmed. "Pabirci o naučno književnom radu rahmetli H. Džemaludina ef. Čauševića". *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 309-312.
- Hasanović, Avdija. "Uloga časopisa "Tarik" u vjersko-prosvjetnom i kulturnom životu Bošnjaka/Muslimana". *Znakovi Vremena* 13/48 (Yaz/Güz 2010), 208-227.
- Hasanović, Bilal. *Islamske obrazovne ustanove u Bosni i Hercegovini od 1850. Do 1941. Godine*. Zenica: Islamski pedagoški fakultet u Zenici, 1. Basım, 2010.
- İmamović, Edin. *Bosna-Hersek'te Mevlevilik ve İsa Bey Tekkesi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Imamović, Mustafa. "Islamska Zajednica u Bosni i Hercegovini i bivšoj Jugoslaviji". *Glasnik Rijasetu Islamske Zajednice* 1/2 (1992), 90-101.
- İmamović, Mustafa. "O političkoj aktivnosti Reis-ul Uleme Čauševića". *Glasnik Rijasetu Islâmske Zajednice u Bosni i Hercegovini* 1 (1991), 26-33.
- İmamović, Mustafa. "Pregled razvitka Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini". *Glasnik Rijasetu Islâmske Zajednice u Bosni i Hercegovini* 50 (1994), 53-63.
- İmamović, Mustafa. *Historija Bošnjaka*. Sarajevo: Bošnjačka kulturna zajednica (Preporod), 1. Basım, 1997.
- İslamski Svijet. "Gradnja škole u Arapuši". *İslamski Svijet* 60 (1933), 5-6.
- İslamski Svijet. "Važne izjave biv. Reis-ul-uleme M.Džemaluddina". *İslamski Svijet* 155 (1935), 2.
- Jelavich, Barbara. *History of the Balkans*. 1. Cilt. London: Cambridge University Press, 1999.
- Kantardžić, Azra. *Bibliografija Novog Behara*. Sarajevo: Gazi Husrev-begova biblioteka, 2007.
- Karčić, Fikret. "Bosna Müslümanları arasında reisü'l-Ulemâ müessesesi". çev. Mehmet Köse. *Divan* 1 (1998), 27-35.

- Karčić, Fikret. *Društveno-pravni aspekt Islamskog reformizma*. Sarajevo: Islamski Teološki Fakultet, 1990.
- Karčić, Fikret. *Studije o šerijatskom pravu i institucijama*. Sarajevo: El-Kalem, 2. Basim, 2011.
- Karić, Enes. & Demirović, Mujo. *Reis Džemaluddin Čaušević – prosvjetitelj i reformator*. Sarajevo: Ljiljan, 1. Basim, 2002.
- Karić, Enes. "Bosnian Muslims and Their Educational Dilemmas in the Austro-Hungarian Period (1878-1918)". *Balkanlarda Islam Dolmayan Umut: Islam in the Balkans Unexpired Hope*. Ed. Dr. Muhammet Savaş Kafkasyalı. 31-55. Ankara: Tika Yayınları, 2016.
- Karić, Enes. *Mehmed Džemaludin Čaušević*. Sarajevo: Dobra Knjiga, 1. Basim, 2008.
- Kemura, Ibrahim. "Hafiz Salih Gašević u svjetlosti literarnog djela jednog crnogorskog pisca". *Glasnik VIS* 5/6 (1969), 120-123.
- Kemura, Ibrahim. *O ulozi Gajreta u društvenom životu muslimana Bosne i Hercegovine (1903-1941)*. Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu, 1. Basim, 1984.
- Kur'an Yolu*. Erişim 5 Mayıs 2020.
- Kurzman, Charles. *Modernist Islam*. New York: Oxford University Press, 2002.
- Mahinić, Ahmed. "Lik i djelo velikog merhuma". *Gajret* 4/5 (Nisan 1938), 69-71.
- Mešinović, Sanela. *1878-1982 Yıllar Arası Bosna Hersek'teki Tefsir Çalışmalarında Yenilikçilik Düşüncesinin Tesirleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Milićević, A. Ivan. "Velikom prijatelju u spomen". *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 312-314.
- Misbah dergisi. "H. Mehmed Džemaluddin Čaušević–reis-ul-Ulemâ". *Misbah* 22 (1913), 11-13.
- Misbah dergisi. "Reis-ul Ulemâ o svom budućem radu". *Misbah* 2 (Ekim 1913), 4-6.
- Mulabdić, Edhem. "Merhum reis-ul-Ulemâ H.M.Dž. Čaušević kao vaiz". *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 306-308.
- Mulić, Hamdija. "İslamska vjerska nastava". *Gajret* 6 (1925), 84-86.
- Mulić, Hamdija. "Prosvjećivanje preko žive riječi i knjige". *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 316-317.
- Mulić, Hamdija. "Vjesnici naprednijeg tumačenja Islâmske nauke u nas". *Narodna Uzdanica* 9 (1943), 102-108.

- Munro, Henry. *The Berlin Congress*. Washington: Government Printing Office, 1. Basım, 1918.
- Nakičević, Omer. *İstorijski razvoj Islamske zajednice*. Sarajevo: Rijaset Islamske Zajednice u RBiH, 1. Basım, 1996.
- Nametak, Alija. "Efkarul-muvehhidin Mehmed Džemaludin". *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 321-322.
- Nametak, Alija. "Merhum Hadži Mehmed Džemaludin Čaušević". *Narodna Uzdanica* 7 (1939), 98-104.
- Nikšić-Rehibić, Edina. "Odgojno-obrazovni prilozi u časopisu *Novi Behar* 1939-1945.godine", *Context* 1 (2016), 67-88.
- Nikšić-Rehibić, Edina. "Prilozi o školstvu u časopisu *Gajret* od 1939. do 1941. Godine", *Context* 2 (2017), 29-52.
- Okiç, M. Tayyip. "Çeşitli Dillerde Mevlidler ve Süleyman Çelebi Mevlidinîn Tercemeleri". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (Haziran 1975), 17-78.
- Öztürk, Cemil. "Dârülmualimîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/551-552. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Pandža, Muhammed & Čaušević, Džemaluddin. *Kur'ân Časni – prevod i tumač*. Sarajevo: Libris, 2014.
- Pandža, Muhammed. "Merhum Džemaluddin Čaušević". *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 297-306.
- Preporod dergisi. "Desilo se na današnji dan". *Preporod* 20 (Temmuz 1971), 124-125.
- Sikirić, Šaćir. "Fragmenti iz uspomena na rahmetli Čauševića". *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 314-316.
- Spaho, Fehim. "Uspomene na merhuma Džemaluddina". *Novi Behar* 20 (Nisan 1938), 293-296.
- Šehić, Nusret. *Autonomni pokret Muslimana za vrijeme AustroUgarske uprave u Bosni*. Sarajevo: Svetlost, 1. Basım, 1980.
- Šeta, Ferhat. *Reisul uleme u Bosni i Hercegovini od 1882. do 1991. Godine*. Sarajevo: b.y. 1991.
- Tarik dergisi. "Dedini menakibi". *Tarik* 3 (1908), 63-65.
- Tarik dergisi. "Kratak Tarihi İslâm". *Tarik* 2-12 (1909), 31-120.
- Traljić, M. Seid. "Arebica ili hrvatica". *Narodna uzdanica* 9 (1941), 138-145.

Traljić, Mahmud. “Hadži Mehmed Džemaluddin Čaušević”. *Glasnik Vrhovnog Islamskog Starješinstva u SFR Jugoslaviji* 1/39 (Ocak-Šubat 1964), 470-476.

Traljić, Mahmud. “Hadži Mehmed Džemaludin Čaušević”, *Takvim* 7 (1971), 92-97.

Traljić, Mahmud. *Islamska misao H. Mehmeda Džemaluddina Čauševića*. Sarajevo: Rijaset Islamske Zajednice u Bosni i Hercegovini, 1. Basım, 1998.

Traljić, Mahmud. *İstaknuti Bošnjaci*. Sarajevo: El-Kalem, 1998, 1. Basım, 48-50.

Yurdakul, İlhami. “Mekteb-i Nüvvâb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. EK-2/242-243. İstanbul: TDV Yayınları, 2016.

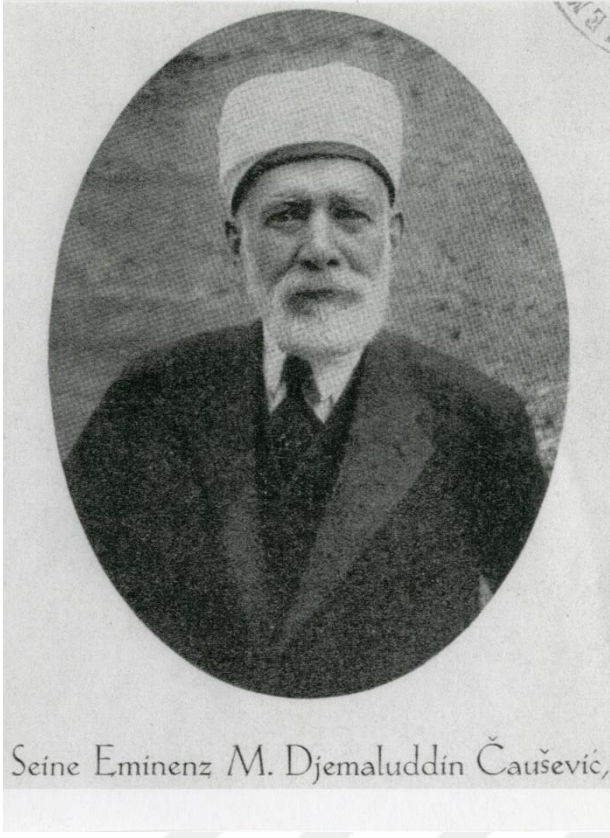
EKLER

EK 1: Reîsülulemâ Cemâleddin Çauşeviç

Kaynak: Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Arşivi, No. 7-3.

EK 2: Reîsülulemâ Cemâleddin Çauşeviç'in Portresi

Kaynak: Gazi Hüsrev Bey Kütüphane Arşivi, No. F-4.

EK 3: 1914'te Saraybosna'da Reîsülulemâ Çauşeviç'in Görevi Devralma Merasimi

Kaynak: Gazi Hüsrev Bey Kütüphane Arşivi, No. SF-2527.

EK 4: 14 Mart 1914 yılında Saraybosna Careva Camii'nde Reîsülulemâ Cemâleddin Çauşeviç'e Menşur Ödüllendirme Merasimi

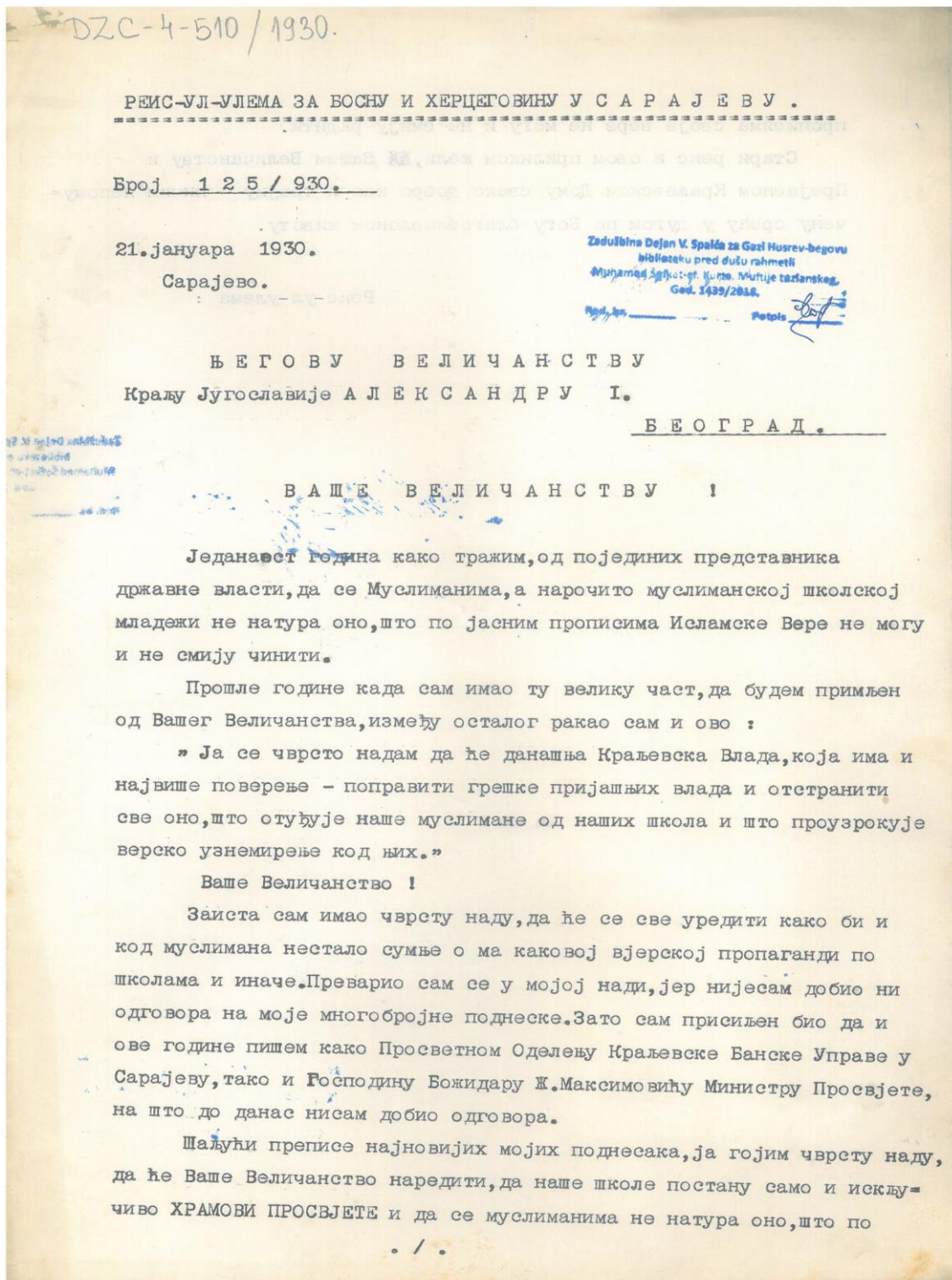
Kaynak: Gazi Hüsrev Bey Kütüphane Arşivi, No. 7-5.

EK 5: Reîsülulemâ Cemâleddin Çauşeviç

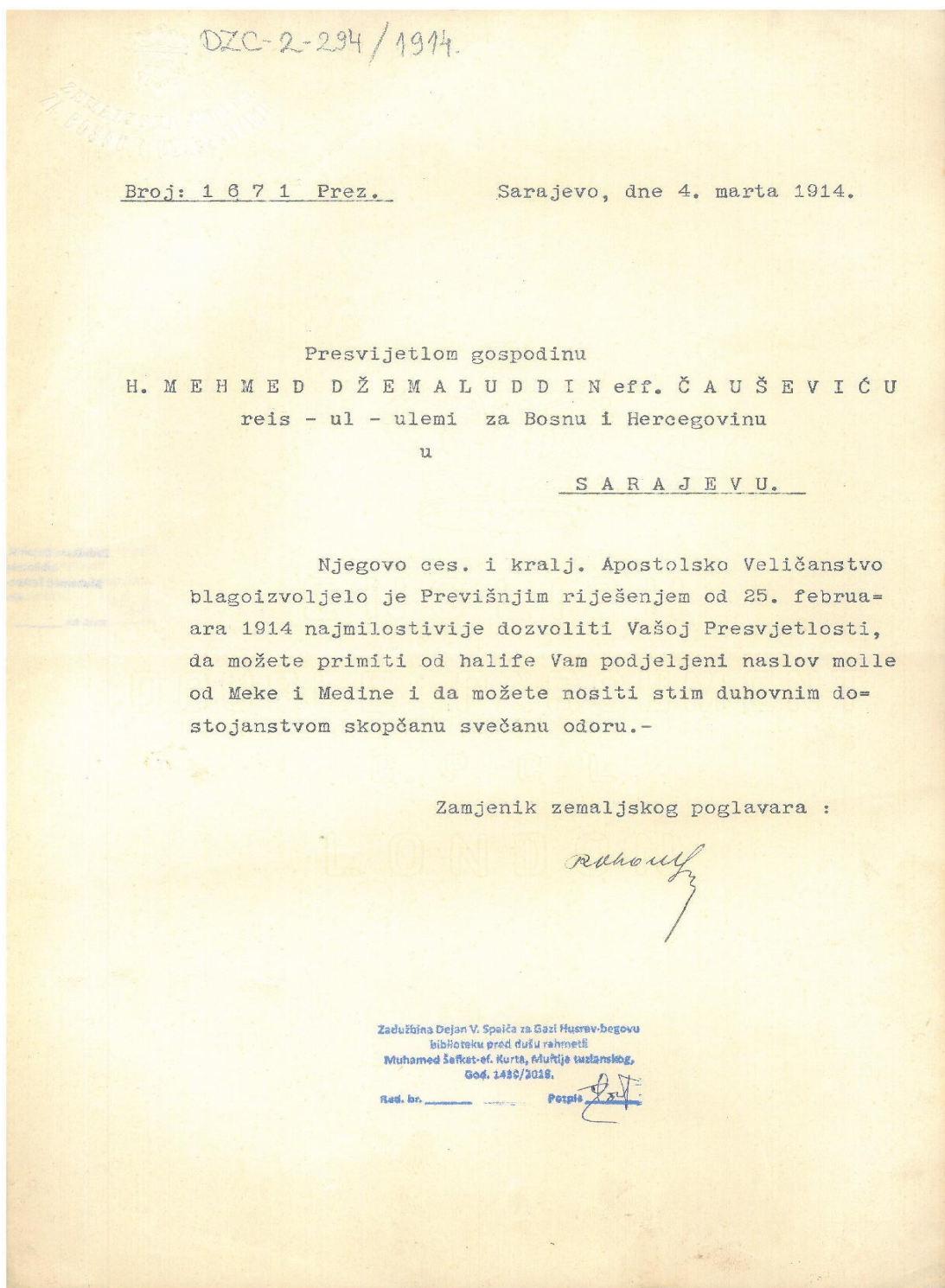
Kaynak: Gazi Hüsrev Bey Kütüphane Arşivi, No. 7-5.

ЕК 6: Çauşeviç Tarafından Yugoslavya Kralı Aleksandar'a Gönderilen Mektup

Kaynak: Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Arşivi, No. DZC-4-510/1930.

EK-7: Avusturya-Macaristan İmparatorunun Çauşeviç'e Verilen Mekke ve Medine Mula Ünvanı Hakkındaki Onay Mektubu

Kaynak: Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Arşivi, No. DZC-2-294/1914.

EK 8: Saraybosna'da Yaşayan ve 1912'de Hilâl-i Ahmer için Maddi Yardımda Bulunan Sefarad Yahudilerinin Listesi

DZC-3-458/1914. *Opisinski* -1-
sabrani medju sefardskim jerojima u Sarajeva u konici
"Hilali Ahmer"

J. a. M. Salom	K	500
Isak Foscil Hompys	"	400
Mondolohaj R. Aljas	"	250
Ugrarna i Homercijahna Banka	"	200
Ustus bosanska banka d.d.	"	200
Ušer P. Alkahory	"	200
Isak F. Musorija	"	200
Sihris Hompys	"	200
Frigli L. Samon	"	150
Abraham Moyer Alkarac	"	100
Bos. her. Kreditarska Kaudela d.d.	"	100
Bernardo L. Ginko	"	100
Samuel Viktor Levy	"	100
Simoni M. Alkahory	"	100
Josef Leon Fivri	"	50
Raphael Israhel avickor	"	50
Armann Levy Radic	"	50
Salomon i Mojse Salom savrati	"	50
Isak A. Salom Fratello	"	50
A. Levy Soroko	"	50
Bracia Bravich o. Fivri	"	50
Elias Bravich	"	30
Abraham Isak Gapo	"	30
Gabriel Aleny	"	30
	Σ	3240 -

Zaduzbina Dejan V. Spalca za Gazi Husrev-begovu biblioteku pred dušu rahmetli Muhamed Šerket-ef. Kurta, Muftije tuzlanskog. God. 1439/2018. Red. br. Potpis: *Levi*

Kaynak: Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Arşivi, No. DZC-3-458/1914.

DZC-3-468/1916.

ZEMALJSKI POGLAVAR
I ZAPOVJEDAJUĆI GENERAL
BOSNE I HERCEGOVINE.

Sarajevo, dne 1. februara 1916.

Presvjetli gospodine !

Iskreno me raduje vijest o vjenčanju Vaše Presvjetlosti, te Vas molim, da izvolite primiti moje najsrdačnije čestitke.

Želim Vašoj Presvjetlosti svako zadovoljstvo te bi-lježim s izrazom najodličnijeg štovanja

odani Vam

Zadužbina Dejan V. Spaića za Gazi Husrev-begovu biblioteku pred dušu rahmetli Muhamed Šefket-ef. Kurta, Muftije tuzlanskog, God. 1439/2018.

Red, br. Potpis

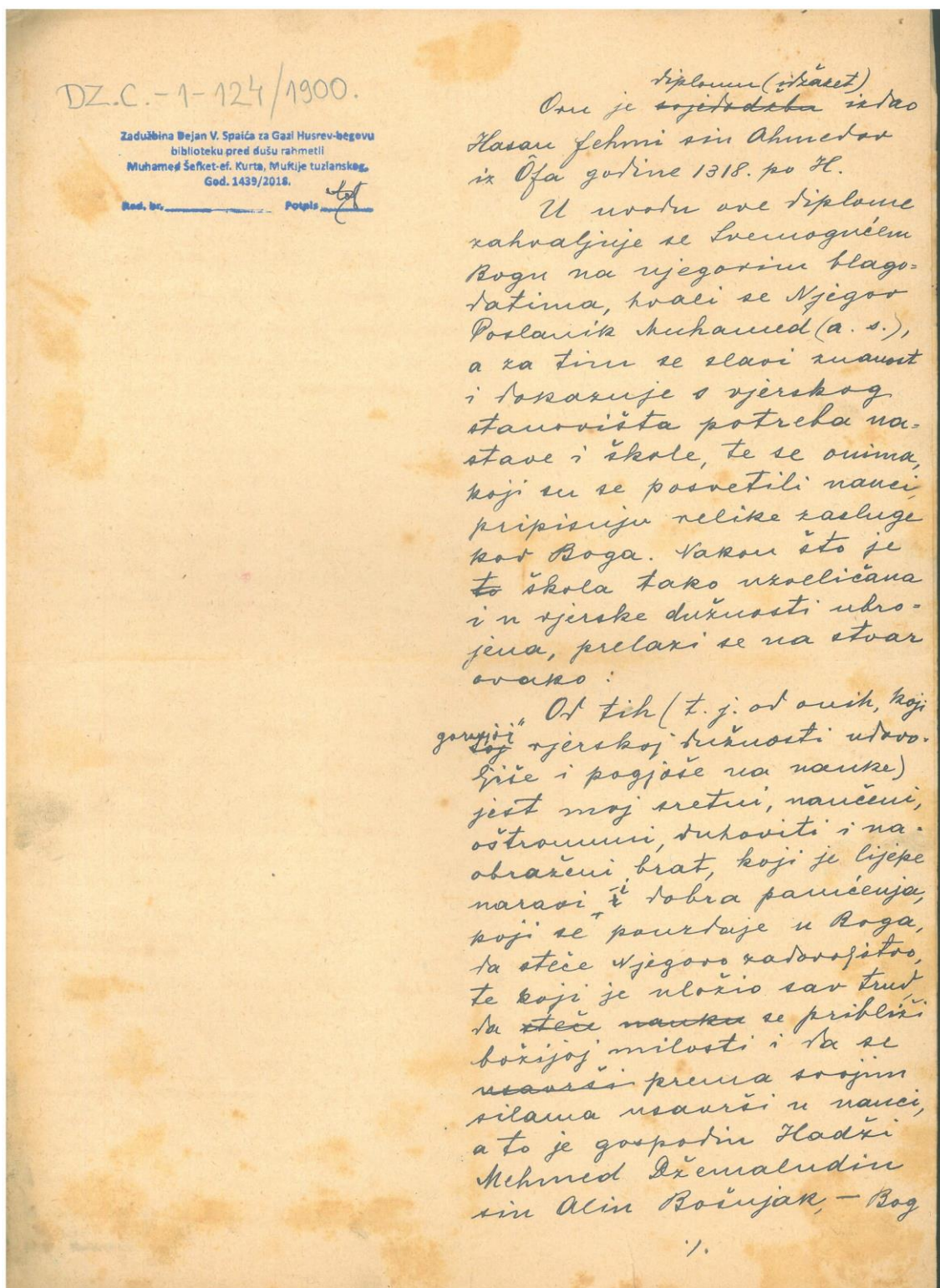
Arsović
1. 2. februara 1916.

Prekuvšeni gospodine !

Od srca sa najtoplije zahvaljujem Vam na čestiti i iskrenom višakriješću radovanju, ~~na~~ na vijest o Vojne vjerskih. Uplo maleki Drevnjega da na vas Vaše neke ispunjen i poveru vam bude. Diferencu sa najodličnijem poštovanjem.

226

EK 10: Diploma (icâzetnamesinin) Boşnakça Çevirisi (1)

Kaynak: Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Arşivi, No. DZC-1-124/1900.

ga uputio na ovo, što
je djemu milo i drago
i kao mu sata i u bućice
sve, što je za njeg dobro
i korisno.

On (Džemaludin) je
niz godina priustvarao
svojim predstavljama
maje malenkosti, te
je stekao pravićio sve
znatosti i sposobio
se u teologiji i jezički-
slovlju toliko, da se čini
kao da je u tim zua-
nostima odrastao.

Kad je sve to pravićio
i osjetio svoju sposob-
nost, kad samolio je
od mene diplomu (ikâ-
zet), misleći, da sam
ja dozastao, da izdajem
izdazete. - Rog ma nje-
govu misao obistinio!

Napisi te molbe izdao
sam mu diplomu (ikâ-
zet), kojim mu dozvo-
ljam, da pravićava ^{znatostima} ~~znatostima~~ ^{teolog.}
knjige i druge ~~znanosti~~ ^{znanosti},
isto ~~koja~~ ^{koja} napisati relikvi ima-
ni i kratjisi naučujuć-
kih plimena (t. j. relikvi
učujućaci), kao bilo kratko
ili opširno; ^{te kojim} ~~načelom~~ ^{načelom} ~~može~~
ga ~~zlaćujućima~~ ^{zlaćujućima} da iz-
tih ~~zlaćujućima~~ ^{zlaćujućima} ~~prestaviti~~ ^{prestaviti} ~~anima~~
koji hoće, da se provijetle
njihovim ~~opširnim~~ ^{opširnim} ~~svjetlom~~ ^{svjetlom} i
da ~~liči~~ ^{liči} ~~vazve~~ ^{vazve} i ~~prestavljaju~~ ^{prestavljaju}

ЕК 12: Cemâleddin Çauşeviç'in Sağlık Raporu (1)

DZC-1-100/NG

ДРЖАВНА БОЛНИЦА У САРАЈЕВУ Одјељење. Станица K 2 Пријема бр.

Дан	Температура у								Било	Респ.	Столица	Мокраћа
	6	8	10	12	2	4	6	8				
1	=	-	=	=	36 ¹	36 ²	36	36 ³	105		1	300-1022
2		36 ³		36		36		36	93		1	850-1018
3		36 ³		36 ²		32 ²		36 ²	105		1	900-1022
4		36 ²		36		36 ²		36 ²	90		1	1000-1018
5		36		36 ⁴		36 ¹		36 ²	90		1	800-1020
6		36 ¹		36 ⁴		36 ⁴		36 ¹	93		1	5300-1008
7		36 ⁴		36 ⁴		36 ⁴		36 ¹	93		1	1200-1012
8		36 ³		36 ⁵		36 ¹		36 ⁴	84		1	1000-1015
9		36		36 ⁴		36 ⁸		36 ³	84		1	1000-1016
10		37 ¹		36 ⁶		36 ²		36 ⁴	87		0	900-1018
11		36 ⁸		36 ⁷		36 ¹		36 ²	90		0	3100-1010
12		36		36 ³		36 ⁵		36 ¹	90		5	950-1015
13		36 ⁴		36 ⁵		37 ²		36 ⁸	87		0	800-1014
14		36		37 ²		36 ⁸		36 ⁶	81		0	900-1015
15		36		36 ²		36 ¹		36 ²	93		1	750-1015
16		36 ⁶		36 ¹		36 ¹		36 ²	79		0	900-1015
17		36 ⁸		36 ²					78			
18		36 ⁶		36 ¹		36 ⁵		36 ⁸	84		1	800-1015
19		36 ⁴		36		36 ²		36 ⁶	87		0	650-1015
20		36 ⁴		36 ⁵		36 ³		36 ⁴	81		3	1000-1015 Chiminski
21		36		36 ⁴		36 ⁵		36 ⁶	60		0	700-1015 3x
22		36		36 ³		36 ²		36 ⁴	63		1	800-1020
23		36 ²		36 ²		36 ⁵		36 ⁶	66		1	650-1025
24		36		36 ⁴		36 ⁶		36	60		0	800-1020
25		36		36 ³		36 ²		36 ⁵	63		0	800-1020
26		36 ²		36 ⁴		36 ⁵		36	66		6	1000-1020
27		36		36		36 ³		36			2	650-1020
28		36		36		36 ²		36 ¹	60		1	800-1020
29		36 ³		36 ³		36 ²		36 ⁷	66		0	600-1020
30		36		36		36 ²			60		1	1000-1020

штампарија Ристе Ј. Савића 331-37

Катак: Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Arşivi, No. DZC-1-100/NG.

ЕК 13: Cemâleddin Çauşeviç'in Sağlık Raporu (2)

дан 1-7 Име Чомагуллин Гаушелин

Терапија	Вага	Б и л љ е ш к е
Walsalam		Упрм снет, мутас, кен
3 x 20		alb + Laukh, R. cis 2 Mublin +
Analyptim 3 x 20		Urohil, nopen + Esbach 2200
Coff 2 x		Recke 150, 170, 100
Saccharum 40% 100 + 100		Cof мал, Sed Урохиро
Inf digital 40%		Урхиро Урохиро мал и мори мотте
Mugellum 10% 150		Синтрохидина
Sin smil on 200 72		Трасант мурон
Drob 2 20% 100		Esbach 1/2 1000
Saccharum 40% 100		
Sant. dip		
Novimilb + Laukh		
G. L 10,0		
Brown, Sport, Naze		Замс болон интерес, Урхиро
Inf, 40% 100		
G. L 2,0		
Sovon 1,3 + 50		Упрм, inf, мутас, аш
		alb + Esbach 2 1/2 100
		Cegacem, Sed. y Urohan, Urohan
Figielarim 3 x 20		com 30-40 мутас, мина 2-3 мутас
Упрм		Сетре охиро
10.2	6420	Zadužolna Dejan V. Spalca za Gazi Husrev-begovu biblioteku pred dušu rahmetli Muhamed Šefket-ef. Kurta, Muftije tuzlanskog, God. 1439/2018.
		Red. br. _____ Potpis <u>Edi</u>
V L 10,0		немо елене
		Esbach 1/4 100
	6420	Упрм, inf, мутас, аш
		alb + Esbach 1 1/2 100
		Cet dos 2.5

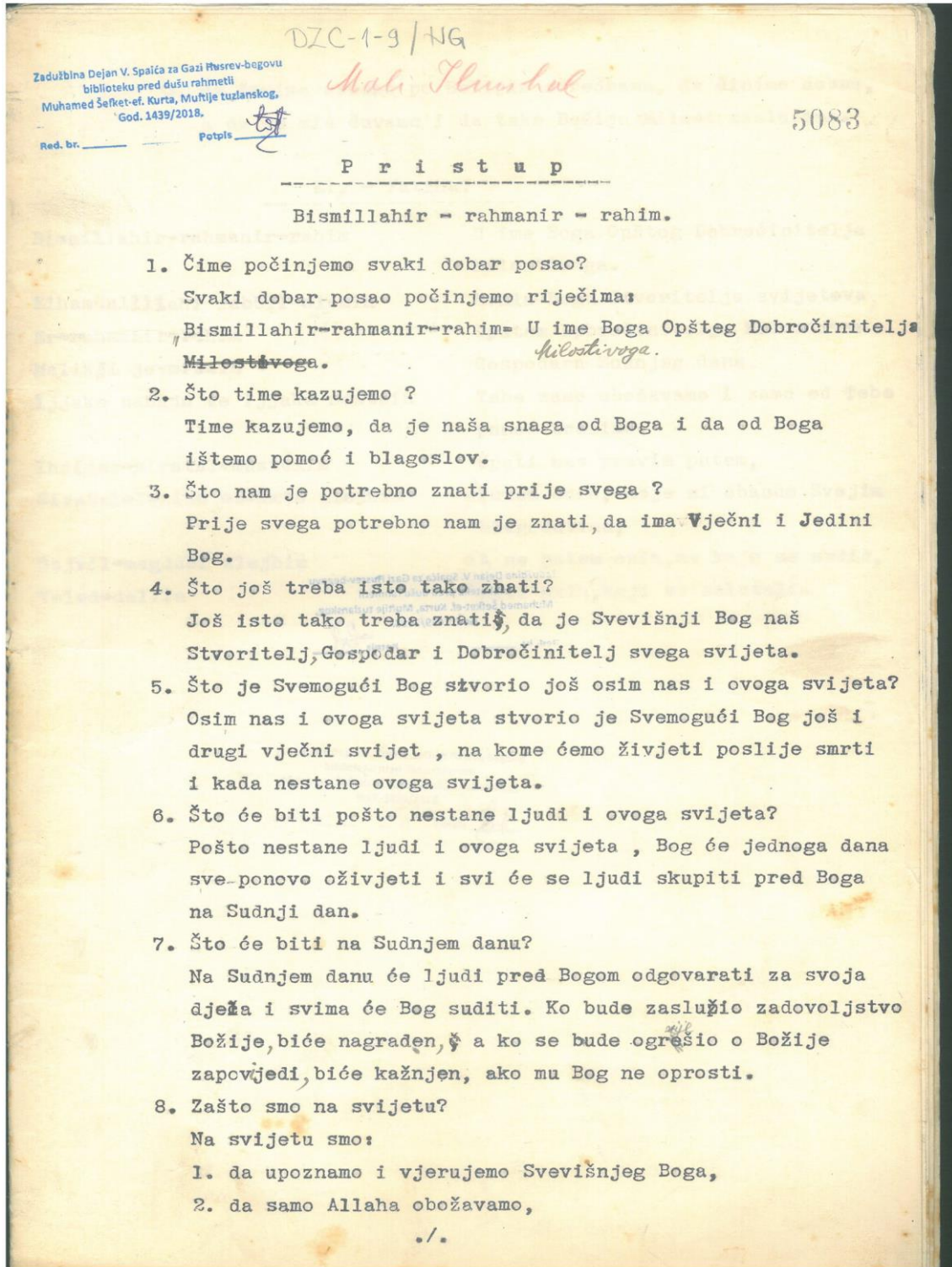
Каянак: Гази Хусрев Бей Күтүпхане Арşиви, No. DZC-1-100/NG.

EK 14: Cemâleddin Çauşeviç'in Sağlık Raporu (3)

[illegible]

Kaynak: Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Arşivi, No. DZC-1-100/NG.

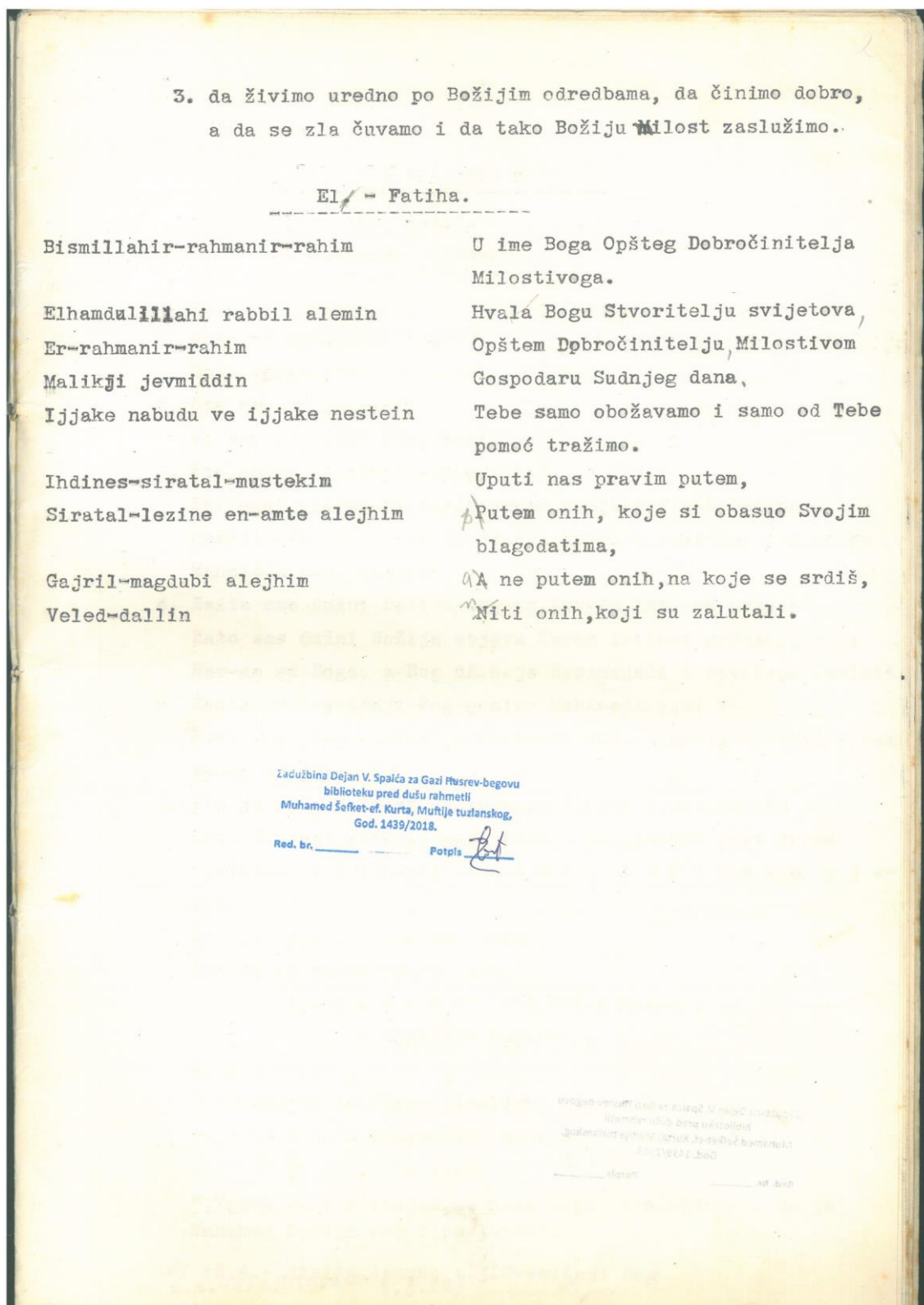
EK 15: Mali İlmihal (Küçük İlmihal) Adlı Eseri (1)⁶⁴⁴

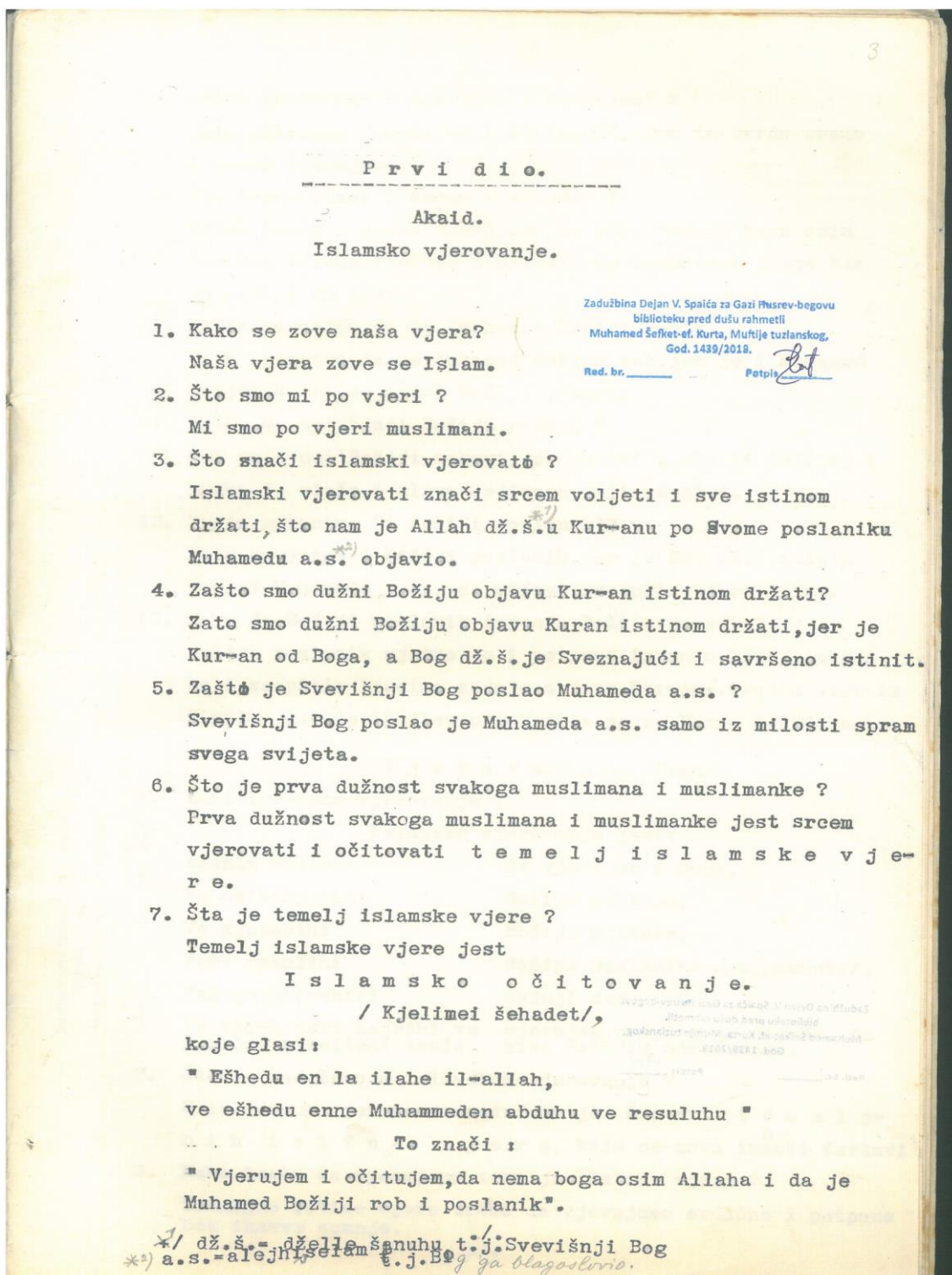
Kaynak: Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Arşivi, No. DZC-1-9/NG.

⁶⁴⁴ Bu eser kapsamlı olduğu için burada yalnızca birkaç sayfa eklenmektedir.

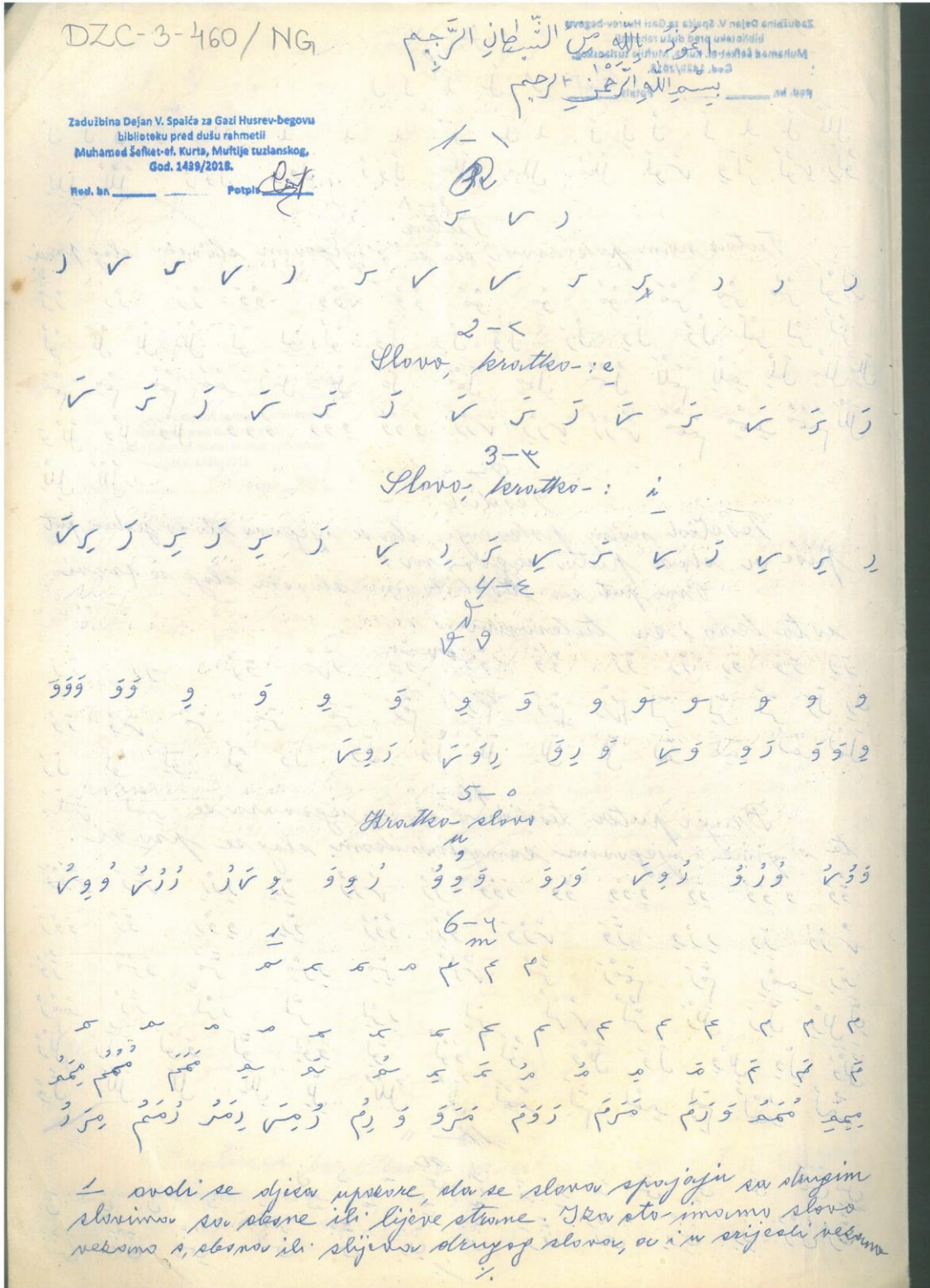
EK 16: Mali İlmihal (Küçük İlmihal) Adlı Eseri (2)

Kaynak: Gazi Hüseyin Bey Kütüphanesi Arşivi, No. DZC-1-9/NG.

EK-18: Çauşeviç'in Kur'ân-ı Kerim Dersleri İçin Yazdığı Tecvid Bröşürünün El Yazması(1)

Kaynak: Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Arşivi, No. DZC-3-460/NG.

[illegible]

[illegible]

EK-21: Cemâleddin Çauşeviç'in Cenazesi (30 Mart 1938)⁶⁴⁵

Kaynak: Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Arşivi, No. 7-2392.

⁶⁴⁵ Yukarıdaki resmin arkasında “Cemâleddin Çauşeviç'in cenazesi Saraybosna şehrinin tarihçesinde yaşanmış olduğu en büyük ve en görkemli cenaze töreni idi” yazmaktadır.

EK-22: Cemâleddin Çauşeviç'in Cenazesi (30 Mart 1938)

Kaynak: Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Arşivi, No. 7-2392.

EK-23: Cemâleddin Çauşeviç'in Mezar Taşı⁶⁴⁶

⁶⁴⁶ Çauşeviç'in mezar taşında şunlar yazılıdır: "Merhum Reisülulemâ Cemâleddin Çauşeviç 28 Aralık 1870 tarihinde doğmuştur. 28 Mart 1938 yılında Saraybosnada ahirete göçmüştür (26 Muharem 1357 hicret yılı)."

ÖZGEÇMİŞ

Adnan Kajevic, 07.03.1994 tarihinde Prijepolje’de (Sırbistan) doğdu. İlkokulu, ortaokulu ve liseyi Prijepolje’de bitirdikten sonra 2012 yılında Belgrad İlahiyat Fakültesi’ne kaydoldu. 2012-2016 yılları arasında İlahiyat Fakültesi Öğretmenliği bölümünde okudu. 2016’da mezun olduktan sonra Türkiye’ye geldi. Bir yıl Türkçe hazırlık okuduktan sonra Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü, İslâm Tarihi Ana Bilim Dalında yüksek lisans eğitimine başladı. Halen aynı üniversitede yüksek lisans eğitimine devam etmektedir.

